

T.C.
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**GEÇ OSMANLI'DAN ERKEN CUMHURİYET'E DERSİM (TUNCELİ)'DE
TOPLUMSAL MÜHENDİSLİK**

Doğukan DEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN
Doç. Dr. Yalçın ÇAKMAK

TUNCELİ-2024

T.C.
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

GEÇ OSMANLI'DAN ERKEN CUMHURİYET'E DERSİM (TUNCELİ)'DE
TOPLUMSAL MÜHENDİSLİK

Doğukan DEMİR
(210170005)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN
Doç. Dr. Yalçın ÇAKMAK

TUNCELİ-2024

T.C.
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

GEÇ OSMANLI'DAN ERKEN CUMHURİYET'E DERSİM (TUNCELİ)'DE
TOPLUMSAL MÜHENDİSLİK

Doğukan DEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

Bu yüksek lisans tezi .../.../2024 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN

(Muş Alparslan Üniversitesi)

BAŞKAN

Doç. Dr. Orhan ÖRS

(Munzur Üniversitesi)

ÜYE

Doç. Dr. Yalçın ÇAKMAK

(Munzur Üniversitesi)

DANIŞMAN

Bu yüksek lisans tezi, Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı'nda hazırlanmıştır.

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Altuğ KAZAR

NOT: Bu yüksek lisans tezinde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı “Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

28/05/2024

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Danışman

Doğukan DEMİR

Doç. Dr. Yalçın ÇAKMAK

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının yürütülmesi süresince konu, içerik ve araştırma yönteminin tercihi bakımından şahsıma sınırsız ve koşulsuz özgür seçim hakkı tanıyan, kritik yönlendirmeleriyle adeta bir kılavuz kaptanlık görevi yürüten saygıdeğer hocam Doç. Dr. Yalçın ÇAKMAK'a en samimi duygularıyla minnettar olduğumu bildirmek isterim. Yine, çalışmanın tartışılması ve teknik düzenlemeleri sırasında benden emeğini esirgemeyen yoldaşım ve adaşım Doğukan AKTÜRK'e de en kalbi duygularıyla teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, tezin bu şekliyle vücut bulmasına vesile olan öneri ve sorularından ötürü kıymetli jüri üyeleri Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN ve Doç. Dr. Orhan ÖRS'e teşekkür ederim.

Doğukan DEMİR

Tunceli-2024

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	I
TEŞEKKÜR	II
İÇİNDEKİLER	III
TABLolar LİSTESİ	V
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve	14
1.2. Sınırlılıklar.....	15
1.3. Kaynaklar ve Yaklaşım	16
2. HETEROJEN DERSİM'DE HOMOJEN ULUS İNŞASI.....	23
2.1. İktidar-Beden	23
2.2. Sürgün ve Bölge İçi Yerleşim Düzeni.....	26
2.2.1. Ölüm ve sürgün istatistikleri ne anlatır?	31
2.3. Kolektif Şiddet ve Çevre İlişkisi	37
2.4. Kimlikler; Ayrıklaştırma ve Makulleştirme	43
2.5. Bölgenin Tasarımı ve Yeniden Üretim.....	47
2.6. Merkez ile Yerel Arasındaki İlişkilere Dair Perspektifler.....	54
3. DERSİM TOPLUM YAPISI NASIL İŞLERDİ?	59
3.1. Dersim'de Aşiretler ve Örüntü	59
3.2. İnanç Yapıları	64
3.3. Madencilik Faaliyetleri ve Dersim Mıntıkası.....	72
3.4. Şekavet ve İsyan	76
3.5. Dersim'de İktidar Talipleri.....	82
4. SÖYLEM ve EYLEM: DERSİM ALGISI ve KARŞI PRATİKLER.....	84
4.1. Söylemlerde Dersim Meselesi	85
4.1.1. Müstakil değerlendirme ve raporlar	86
4.1.2. Resmi yazışmalar.....	97
4.1.3. Basın-yayın.....	101
4.2. Eylemlerle Dersim Meselesi.....	115
4.2.1. Geleneksel yapıların sökümü	116
4.2.2. Garnizon periferisinde bir kent.....	119
4.2.2.1. Fiziki asayiş	124
4.2.2.1.1. Dispositif bağlamda “Umumi Müfettişlik” kavramı	125
4.2.2.1.1.1. Dersim'de “Umumi Müfettişlik” uygulaması	127
4.2.2.1.2. Seyyar asayiş vasıtaları.....	131
4.2.2.1.3. Sabit asayiş vasıtaları.....	133
4.2.2.1.4. Ulaşım ve iletişim yapı ve vasıtaları	136
4.2.2.2. Düşünsel asayiş	138
4.2.2.2.1. İsim değişikliği: Dersim'i “Tunceli” yapmak	139
4.2.2.2.2. Çekirdeğe nüfuz etmek: kadın.....	142
4.2.2.2.3. Garnizon-okul.....	144
5. SONUÇ	147
6. KAYNAKÇA.....	151
ÖZGEÇMİŞ	162

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. İdari Taksimat-1	11
Tablo 1.2. İdari Taksimat-2	12
Tablo 1.3. İdari Taksimat-3	13
Tablo 1.4. İdari Taksimat-4	13
Tablo 2.1. Şiddet Tablosu	38
Tablo 2.2. İktidar Biçimleri	55

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CCA	: Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi
COA	: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
Çev.	: Çevirmen
Ed.	: Editör
Eds.	: Editörler
Vb.	: Ve benzeri

ÖZET

Tunceli idari, iktisadi ve sosyal dokusuyla Dersim'in üzerine bina edilmiş bir yapıdır. Bu sürece dair resmi anlatıyı savunan ve eleştiren pek çok çalışma yapıldı ve yapılmaya devam ediyor. Öyle ki yer yer güncel politik süreçlerle bütünleşen ve akademik çerçevenin dışına çıkan tez çalışmalarını dahi görmek mümkündür. İşte bu denli canlı bir meseleye katkı sağlama amacındaki bu tez çalışması, Dersim'den Tunceli'ye geçiş sürecine odaklanıyor ve toplumsal mühendislikle ona giden süreçleri etnografik bir bakış açısıyla irdeliyor. Bu sebeple çeşitli toplumsallıkların bir arada ve geçişken olduğu bir ekosistemin, merkezi kuvvete ve ulusa entegre amacıyla toplumsal yapısından bireylerine kadar nasıl sınıflandırıldığı, ayıklandığı ve eritme potasına dahil edildiği birtakım kavramlara dayanarak gözlemlendi. Bununla beraber, Dersim aşiret halkının toplumsal, siyasal ve iktisadi açıdan dayandığı yapılar da ele alındı. Böylece, Dersim aşiretleri ile Osmanlı'dan Türkiye'ye doğru evirilen merkezi kuvvet arasındaki gerilimin zamanla bir çeşit egemenlik mücadelesine dönüştüğü ve hatta, geleneksel dönemde bile merkezin doğrudanlaşmasına yönelik bir meyil kazandığı gözlemlendi. Haliyle merkezi kuvvetin, Dersim ile sorununun modernleşmeden önce yapısal bir hal aldığı, modern zamanlarının çözümlemelerinin dahi gelenekselden gelen sürekliliklerle ilişkili olduğu anlaşıldı. Elbette, Dersim'e yönelik algı ve pratiklerin süreklilikleri ve kopuşları günümüzde yaygın olarak biliniyor. Fakat, pratiklerle alakalı sonuçların spesifik sorunsallar şeklinde yeterince belirginleştiğini söylemek mümkün değildir. Bu sorunsallardan biri de kentin göç dinamiğidir. Konu üzerine birtakım çalışmalar olsa da bu tez çalışmasının yaklaşımı göçü teşvik eden süreçlerin tarihsel ve yapısal arka planını daha fazla göz önünde bulundurmak üzerinedir. Çünkü, bölgeye dair algı ve pratikler sonucunda kurulan fiziki-düşünsel asayiş ortamı, halkı Dersim'den soyutlayan fakat Tunceli'ye de tam olarak dahil etmeyen veya edemeyen sonuçlara neden oldu. Bu durumun, fiziki olarak göçü teşvik ettiği gibi mekânsal olarak yarattığı kısmi yabancılaşma ve yersizleşme kaynaklı düşünsel bir boyutu da var. Haliyle bu tez, kasıtlı olup olmadığı net olmasa da toplumsal mühendislik süreçleri nedeniyle kendi nüfusunu dışarı atmayı otomatikleştirmiş bir "tahliye kenti" örneğini savunuyor.

Anahtar kelimeler: Dersim, Aşiret, Tunceli, Osmanlı, Cumhuriyet.

ABSTRACT

Social Engineering in Dersim (Tunceli) from Late Ottoman to Early Republican Period

Tunceli is a structure built on Dersim with its administrative, economic and social pattern. Many studies defending and criticising the official narrative on this process have been and continue to be made. In fact, it is even possible to see thesis studies that are sometimes integrated with current political processes and go beyond the academic framework. This thesis, which aims to contribute to such a dynamic issue, focuses on the transition from Dersim to Tunceli and analyses social engineering and the processes leading to it from an ethnographic perspective. For this reason, based on a number of concepts, it was observed how an ecosystem in which various socialities coexisted and were transitional was classified, extracted and included in the melting pot, from its social structure to its individuals, in order to integrate it into the central authority and the nation. In addition, the social, political and economic structures of the Dersim tribal population were also analysed. Thus, it was observed that the tension between the Dersim tribes and the central power, which evolved from the Ottoman Empire to Turkey, turned into a struggle for sovereignty over time, and even in the traditional period, the centre tended to become more direct. Hence, it became clear that the central power's problem with Dersim was structural before modernisation, and that even the analyses of modern times were related to traditional continuities. Of course, the continuities and breaks in perceptions and practices towards Dersim are widely recognised today. However, it is not possible to say that the results related to practices are sufficiently crystallised in the form of specific problematics. One of these problematics is the migration dynamics of the city. Although there are a number of studies on the subject, the approach of this thesis is to consider the historical and structural background of the processes that encourage migration more. This is because the physical and ideational order environment established as a result of the perceptions and practices regarding the region has led to results that isolated the people from Dersim but did not or could not fully include them in Tunceli. This situation not only stimulated physical migration, but also has an ideational aspect due to the partial alienation and the becoming out-of-place it created spatially. Consequently, this thesis argues for an example of an “evacuation city” that has automatised the exclusion of its own population due to social engineering processes, albeit it is not clear whether this is intentional or not.

Key words: Dersim, Tribes, Tunceli, Ottoman, Republican.

1. GİRİŞ

Dersim’de Tunceli’nin inşası coğrafyada köklü değişimlere yol açtı. Sosyal, iktisadi ve siyasi açılardan meydana gelen bu değişimin etkisiyle mevcut düzeni sürdüren toplum ve özneleri için zoraki bir takım sonucu da beraberinde getirdi. Çünkü, Dersim’de kurulmak istenen idari teşkilat, bütün aygıtlarıyla beraber, merkezi kuvvetin egemenliğini tesis etmek gibi bir amaca sahipti. Bir dizi entegrasyon süreçlerini içeriyordu ve bu durum, Dersim’in aşiret halkı açısından günlük hayatın dahi merkezi denetime girmesi anlamına geliyordu. Buysa, oldukça uzun bir süre boyunca merkezle çatışan ve kültürel mozağinde dahi çatışma sürecini içselleştiren Dersim aşiretleri için gerilim ve endişe demekti. Elbette, bu hisler tek taraflıydı fakat tezahürü farklıydı. Çünkü çatışma, aşiret tarzı yaşamı sosyal, iktisadi, kültürel ve siyasal açılardan benliğinin bir parçası olarak gören bir halk ile köklü merkezîyetçi geleneklere dayanan fakat modernleşmeci etkiyle ulusçu bir yapıya geçen veyahut geçmekte olan merkezi kuvvet arasındaydı. Böylece, Dersim ile merkezi kuvvet arasındaki sorunların sürekliliği, ulusal devletin yaşadığı her bir sorunda dahi bir endişe kaynağı haline geldi. Öyle ki Ermeniler ve Kürtlerle alakalı meselelerde ve hatta sınırın ötesinde meydana gelen herhangi bir olayda dahi Dersim öncelikle dikkat edilen yerlerin başında geliyordu. Haliyle, bölgenin ulusal düzenle bütünleştirilmesine dair süreç birbirlerine karşıtlıklarını yapısal olarak oluşturan iki taraf arasındaydı.

Bu çalışma, Dersim’de Tunceli’nin inşası nedeniyle ortaya çıkan “yersiz-yurtsuzlaşmanın”¹ tarihsel arka planını irdelemeyi amaçlamaktadır. Çünkü, sözlü kültüre sahip fakat karmaşık-sabit yerleşik hayata uyum sağlamamış olan aşiret halkı, Tunceli’nin kuruluşu sonrasında gelişen kent hayatında “yersiz-leşmişti”. Mekânsal düzenlemeler, halkın kimliğiyle ve tarihiyle ilişkisi olmayan “yok-yer”² olarak görülebilecek mekanlardan meydana geliyordu ve sözlü kültüre sahip olan halkın doğayla bütünleşik örf ve ananeleri ile merkezi kuvvete dayanan kültürlenme arasında bir tezatlığa neden oldu.

¹ Yersiz-yurtsuzluğu, yabancılığı ve hatta yabancılaşmayı anlamak için Edward Said’in çocukluk ve gençlik yıllarını ele alan ve bir yere ait olamama duygusunu yansıtan otobiyografisi önemli bir kaynaktır. Hatta, aidiyet temelli bir sahipsizlikten de öte onun ki yersiz-yurtsuzluğu benimseyen ve aşan bir durumdu. Bunu şu sözlerinden anlamak mümkündür. “Artık ne ‘doğru’ olmak ne de yerli yerinde (sözelimi evde) olmak önemli, hatta arzulanır geliyor bana. Yersiz yurtsuz dolanıp durmak, bir eve sahip olmamak, bundan böyle hiçbir yerde kendini pek de evinde hissetmeyecek olmak daha iyi.” (Said, 2014: 387).

² Augé, yok-yer kavramını detaylı bir şekilde ele alır. “Eğer bir mekân ilişkisel, tarihsel veya kimliksel olarak tanımlanabiliyorsa, bunlarla tanımlanamayanlar yerlere “yok-yer” demek mümkündür.” der (Augé, 1997: 77-78). “Yer ve yok-yer birbirlerinin zıt kutuplar gibidir: ilki hiçbir zaman tamamen silinmez, ikincisi de hiçbir zaman tamamen tamamlanmaz; kimlik ve ilişkilerin karmakarışık oyununun durmaksızın yeniden yazıldığı palimpsestler (tekrarlı olarak kullanılan parşömen) gibidirler” diye de ekler (Augé, 1997: 79).

Dışarıdan gelen ve kendisini üretme yeteneğine sahip olan kültürlenme nedeniyle oluşan mekânsal yabancılaşma, yerleşim düzeninin kuruluş amacı ve tarzıyla birleşince nüfus akışkan hale geldi.

Dersim’den Tunceli’ye geçişi anlayabilmek için toplumsal mühendislik süreçlerini besleyen algıları da bilmek gerekir. Örneğin Toprak (2015: 99), sosyoloji ve antropoloji arasındaki farkları vurgulayan bir yazıma başvurmuş ve bu açıdan Türkiye’deki ulus inşasını gözlemlemiştir. Ona göre 1930’lu yıllarda, sosyoloji yerini antropolojiye bıraktı. Haliyle, ülkedeki toplum mühendisliğinin temeli de Emile Durkheim’dan Eugene Pittard’a kaydı. Yani, vatandaşlık esasına dayalı anayasal düzen ve laikliği giderek yücelten “civic” bir uluslaşmanın yerine ilkçi (primordial) bir ulus anlayışı ikame edildi. Bununla, ülke halkının aidiyet anlamında vatandaşlığa dayalı mutabakattan ziyade köken sağlayacak maddi unsurlara dayandırılması hedefleniyordu. Elbette, bu süreç bir dizi toplumsal mühendislik uygulamalarını beraberinde getirdi ve esasında bu uygulamalar, Cumhuriyet öncesine kadar uzanan tarihsel bir belleğe aittir. Fakat Dündar, tarihsel uzamı çok geri olmamak üzere, Cumhuriyet’in arifesi olarak görülebilecek, Tarık Zafer Tunaya’nın Cumhuriyet’in laboratuvarı olarak adlandırdığı II. Meşrutiyet dönemine kadar götürür. Ayrıca Dündar (2008: 85), Anadolu’nun İslamlaştırılması ve Türkleştirilmesinde etno-statistik, etnografik harita ve etnografik araştırmaların enstrüman olarak kullandığını söyler ve bu araçların Osmanlı’daki durumunu inceler. Konuyla ilgili çalışmasında Cumhuriyet’e miras kalan iskân, tehcir, mübadele gibi konulara, mübadele komisyonlarına dair anlaşma metinlerine yer verir ve şöyle der:

“Nitekim, 1. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı sınırları dahilindeki nüfusun etnografik dağılımı belirlenirken, Balkan Savaşı’ndan sonra mübadele anlaşmasına göre firar ya da hicret eden veya Osmanlı vilayetlerinde kalan Bulgar, Rum ve Ermeni miktarının bildirilmesi vilayetlerden istenecekti.” (Dündar, 2002: 70)

Anadolu’da bir Türk yurdunun inşa edilmesine dair bu süreci Durgun (2011: 61-68) bazı kavramlarla ele alır. Benedict Anderson³ ve Anthony Smith’ten⁴ aldığı bazı kavramlar ışığında, Türk ulusçuluğunun yukarıdan aşağıya bir hareket olduğunu, ulus bilincinin devlet iradesiyle yaratıldığını, bundan dolayı gücünü toplumsal bellek ve mekândan almadığını belirtir. Ona göre zorunlu göç, yer adlarının değiştirilmesi, nüfus mübadelesi ve iskân politikaları gibi insan ile toprak arasındaki bağları zedeleyen, devletin mekânsal

³ Ulusun kurgusal bir toplumsallıktan ileri geldiğine dair çalışmanın detayları için bkz. Anderson, 1995.

⁴ Birtakım gerçekliklere (reel) dayanan mitoslar üzerine inşa edilmiş ulusların varlığına dair çalışmaların detayları için bkz. Smith, 2002 ve 2017.

politikaları, coğrafyayı fiziksel ve sembolik olarak “tarihsizleştirerek” hayali bir etnik mekânı meydana getirdi.

Burada, Kürtler ile merkezi kuvvet arasındaki ilişkilere bakmak da uygun olacaktır. Örneğin Qasımlo’ya (2014: 56-57) göre 16.yy’ın başlarına gelindiğinde, bölgede, nispeten merkezileşmiş (Osmanlı ve İran) devletler vardı. Bu güçlerin resmi mezhepleri doğrultusunda hareket etmelerinden dolayı Kürtler, Bab-ı Ali’ye karşı mücadelede Safeviler tarafından olumsuz bir tavra maruz kalmıştı. Yazara göre, Yavuz Sultan Selim ise kuzeyli Sünni Kürtleri kışkırtarak Çaldıran muharebesine dahil etmişti. Haliyle coğrafyada yeni bir statüko meydana geldi. Bölge sarp, merkezi idareden uzak ve ulaşımı güç olmasından dolayı yurtluk-ocaklık şeklinde merkeze bağlandı. Kalman (1994: 15-17) ise Kürtlük temelinde var olan siyasi irade merkezlerinin birer beylik⁵ olduğunu bildirir ve Osmanlıların bölgede yayılım gösterdikçe beylerbeyi şeklindeki eyaletler üzerinden idari düzenlemelere giriştiğini ele alır. Böylece 17.yy’dan itibaren, Kürt beyliklerine yönelik seferlerle bu yarı-bağımsız yapıların aralarındaki çelişkilerden yararlanarak onların egemenlikleri ortadan kaldırıldı. Yazara göre Osmanlı-Kürt çatışmasını başlatan sebep de budur. Bozarslan’a (2005: 202) göreyse efendiler olarak bilinen Kürt entelektüelleri arasında milliyetçi hassasiyetler Türk olmayan diğer Müslüman topluluklarda da olduğu gibi 1880’lerle beraber oluşmaya başlamış, iktidarı ellerinde bulundurmalarına rağmen Tanzimat reformları ile radikalize olmuştu. Öte yandan daha eski Kürt güç odaklarını da etkilemişlerdi. Ayrıca, Kürt milliyetçiliği Türk ve Ermeni milliyetçiliklerine bir karşılık olarak gelişmişti. Amaçları Ermeni devletinin kurulmasını engellemek ve aynı zamanda Türk egemenliğini ortadan kaldırmaktı. Osmanlı’nın son yıllarındaki talepleri ise ekseriyetle kültürel ve siyasi olduğunda dahi 1924 Bitlis, Süleymaniye ve Barzan isyanlarından görüldüğü üzere Osmanlıcılıktan sapmıyordu (Bozarslan, 2005: 203-204).⁶

⁵ Kalman (1994: 15), **Büyük Beylikler:** Ardalan, Hakkari, İmadiye, Bitlis, Hisnkeyfa, Cezire (Bohtan) Gurkil, Finik; **Küçük Beylikler:** Soran, Çemişgezek, Mecengird (Mazgirt), Pertek, Sağman, Mirdasin (Palu, Eğil, Çermik), Hazro, Sasun, Erzen, Zirkar, Gürdükan, Ataq, Tercil, Mihrani, Hizan, Süveydi, Hançük, Genç, Çapakçur, Süleymani (Oulp, Mifargin); **Kürt Sancakları:** Amid, Mardin, Arapgir, Kiğı, Harput, Ergani, Siverek, Ruha (Urfa), Bire, Rakka, Suruç, Cam masa, Deyr-ü Rahba, Beni Rahi’a, Musul, Eski Musul, Ana ve Hit, Habur, Sincar, Akçakale, Nusaybin, Siirt, Masyum-u Tur, Hüsnru, Ahakis, Dasini, Zaho; **Göçebe Sancaklar:** Asayir-i ulus (Boz ulus), Asayir-i Beni Tay, Pesyani-u Pozan olmak üzere dört ayrı kategori halinde sınıflandırmıştır.

⁶ Özoğlu (2009: 91-92) ise 20. yüzyıldaki Kürt milliyetçilerinin, 19. yüzyıl Kürt hareketlerini milliyetçi hareketler olarak yeniden düşünmek ve romantikleştirmek yoluyla davalarına tarihsel derinlik kazandırmak için birçok girişimde bulunduklarını, lakin Birinci Dünya Savaşı öncesindeki çeşitli Kürt gruplarının kültürel ve askeri eylemlerinin milliyetçi olmadığını ve aksine, devletin parçalanmasına bir yanıt olduğunu söylemekte olup 1847 Bedirhan İsyanı, 1880-81 Şemdinan Ayaklanmasını incelemiş ve II.Meşrutiyet döneminde kurulan iki Kürt örgütü üzerinden, devletin son dönemlerindeki siyasal ve düşünsel ortamını da

Örs'e (2019: 72) göreyse 1830'lu yıllarda gelen yönetsel reformlar doğrultusunda Kürtlerin yoğun yaşadığı ve Kürt beylerinin yerel iktidar alanı haline getirdikleri bölge, merkezin doğrudan idaresi altına girmiş ve değişimi kabullenmeyen kimi Kürt beyleri de ellerinden giden geleneksel imtiyazlar için ayaklanmıştı. Bazıları kontrol alanlarını genişletmiş ve hatta bağımsızlıklarını ilan edecek noktaya dahi ulaşmışlardır. Sonuç olarak Kürtlerle merkezi kuvvet arasındaki ilişkilerin merkezileşme hareketleri sonucunda bozulduğunu söylemek mümkündür. Fakat bu süreç önceleri Kürtlerin beylik tarzı siyasi yapılarını bozdu ve Cumhuriyet'e ise çoğunlukla aşiret tarzı siyasal yapıları bıraktı. Bu nedenle Cumhuriyet dönemindeki askeri uygulamalar *tedip* (terbiye) ve *tenkil* (uzaklaştırma, ibretlik ceza, sindirme, yok etmek) amacıyla aşiretleri ortadan kaldırmayı hedefledi. Bu açıdan Sason ve Dersim harekâtları bu sürecin nihai sonuçlarıydı.⁷

Bunlar ışığında, göç etmeye yatkın bir toplum sahip Tunceli'yi incelemek için giriş ve sonuç haricinde üç temel bölüm oluşturuldu. "Heterojen Dersim'de Homojen Ulus İnşası" adlı ikinci bölümde, Dersim'in çokluktan tekliğe evrilmesi bir takım sosyolojik kavramlarla bütünleştirilerek irdelendi. Böylece Dersim'in merkeze bağlanması sırasında aşiret halkının her bir üyesinin biricik kılınmasına ve sonrasında sürgün ve silahlı şiddet seçeneklerinin de dahil olduğu ayıklamaya ve makulleştirmeye dair süreçler gözlemlendi. Bununla beraber, yerleşim düzeninin egemen güçle uyumlulaştırmasına dair izleklere bakılarak yurttaş kılınmış veya kılınacak olanın "panoptikonik gözetime"⁸ veyahut gözetim toplumuna dahil edildikleri bir sürecin meydana geldiği anlaşıldı. Bu başlık altında kolektif

vurgulayarak bu türden örgütlerin devletin parçalanmasının ufukta görülmesinden sonra ortaya çıktıklarını söylemektedir.

⁷ Osmanlı dönemi Kürt isyanlarının bazıları şunlardır: Babanzade Abdurrahman Paşa İsyanı (1806-Musul), Babanzade Ahmet Paşa İsyanı (1812-Musul), Bedirhan İsyanı (1835-Botan), Garzan İsyanı (1839-Diyarbakır), Ubeydullah İsyanı (1881-Hakkâri), Bedirhan Osman Paşa ve kardeşi Hüseyin Paşa isyanı (1872-Mardin-Cizre), Bedirhan Emin Ali isyanı (1889-Erzincan), Bedirhan Emin Ali isyanı (1889-Erzincan), Şeyh Selim Şehabettin ve Ali isyanı (1912-Bitlis), Koçgiri İsyanı (1921-Koçgiri). Cumhuriyet dönemi isyanlardan bazılarının isimleri ise şu şekildedir: Şeyh Sait Ayaklanması (1925- Elâzığ, Bingöl, Diyarbakır çevresi), Şemdinli İsyanı (1925-1926), Raçkotan ve Raman Tedip Harekâtı (1925), Koçuşığı İsyanı (1926), Sason Ayaklanması (1925-1937), Ağrı Ayaklanmaları (1926-1930), Hakkâri İsyanı (1926-1927), Mutki İsyanı (1927), Bicar İsyanı (1927), Tendürek İsyanı (1929), Oramar İsyanı (1930), Savur İsyanı (1930), Zeylan İsyanı (1930), Pülümür İsyanı (1930), Dersim Olayı (1937-1938).

⁸ Foucault (2011: 225), bu kavramı şu şekilde açıklar:

"Panoptikle birlikte tamamen farklı bir şey meydana gelecektir; artık soruşturma yoktur, gözetleme, inceleme vardır. Bir olayı yeniden oluşturmak değil; bir şeyi ya da daha ziyade bir kimseyi aralıksız olarak ve tümüyle gözetlemek söz konusudur. Bireyler üzerinde bir iktidar uygulayan ve iktidar uyguladıkça hem gözetleme hem de gözetledikleri üzerinde, onlar hakkında bir bilgi imkanına sahip olan biri -müdür, atölye şefi, doktor, psikiyatr, hapishane müdürü- tarafından bireylerin sürekli gözetimi. Artık temel özelliği bir şeyin olup olmadığını belirlemek değil; bireyin gerektiği gibi davranıp davranmadığını, kurala uygun olup olmadığını, gelişme gösterip göstermediğini belirlemek olan bir bilgi. Bu yeni bilgi, "Bu oldu mu? Kim yaptı.?" gibi sorular etrafından düzenlenmez artık; mevcudiyet ya da namevcudiyet, varlık ya da yokluk terimleriyle düzenlenmez. Norm etrafında, normal olanla olmayan, doğru olanla olmayan, yapılması gerekenle gerekmeyen terimleriyle düzenlenir."

şiddet kavramı üzerinden şiddetin bölgedeki toplumsallaşma ve ilişkilerdeki yerine de dikkat çekildi. Bütün bunlar dışında ise merkez ve yerel ilişkilerinden söz edildi. Zira, merkezin bölgeye yönelik doğrudan uygulamaları modernin öncesine uzanıyordu. “Dersim Toplum Yapısı Nasıl İşlerdi?” şeklindeki üçüncü bölüm ise bölge aşiretlerinin sosyal, iktisadi ve siyasal yönlerden açıklamayı amaçlar. Bu bölümün oluşturulma sebebi ise toplumsal yapının işleyiş süreçlerinin merkez ile yerel arasındaki doğrudanlaşmaya neden olmasından ileri geliyor. “Söylem ve Eylem: Dersim Algısı ve Karşı Pratikler” olarak isimlendirilen dördüncü bölüm ise merkezi kuvvetin algı ve pratiklerini ele alıyor. Algıların, belgelere yansımış şeklinden bölgeye yönelik uygulamalar görünür kılınmaya çalışıldı. Çalışmada, pratiklere dair yazım ise algıyla eylem arasındaki tutarlılığı aydınlatmayı hedefledi.

Bu çalışmayı daha anlaşılır kılmak adına Dersim ve Tunceli’nin tarihinden kısaca bahsetmek uygundur. Bölgede Son Neolitik/Kalkolitik Çağ’dan (Yaklaşık M.Ö.5500-3500) beri insan yerleşimleri olduğu maddi buluntularla desteklenmiştir.⁹ Nitekim, Tunceli’ye bağlı Çemişgezek’in Sakyol (Pulur) köyünde yapılan kazılar sonucunda bir höyüğe rastlanıldı.¹⁰ Fakat bu yapı, Keban Barajı’nın yapılmasından sonra su altında kalarak yok olmuştur. Bununla beraber Dersim ve Tunceli’nin konumlandığı bölge tarih boyunca çeşitli toplumlardan gelen siyasal güçlerin egemenliğinde bulundu. Tarihte ilk kez İşuva (Hurri-Mitanni) olarak bilinen bölgede yazılı tarih, M.Ö. 2200’lerde Subarrularla başladı.¹¹ Osmanlıların kesin hakimiyetine kadar da Hurriler, Hititler, Urartular, Muşkiler, Medler, Persler, Makedonlar, Romalılar, Partlar, Kapadokyalılar, Selevkoslar, Doğu Roma, Bizans, Sasaniler, Araplar, Selçuklular, Moğollar, Mengücekler, Artuklular, Ermeniler, Saltuklular, Akkoyunlar, Karakoyunlular ve Safeviler gibi irili ufaklı pek çok siyasal yapının egemenliğine girdi.

Konumuz bağlamında, daha da anlaşılır olması için Dersim ve özellikle aşiret halkı açısından Osmanlı hakimiyetindeki döneme odaklanmak gerekir. Nitekim 19.yy’a gelirken bölgede merkezi hakimiyet için yerel seçkinler bertaraf edildi fakat demografik olarak da nüfuz alanını genişleten aşiretlerle süregelen bir çatışma söz konusu oldu. Örneğin bir arşiv kaydında, Kığı Kazası’daki Kürd eşkıyalarından Şeyh Hasanlu, Dersimli ve yandaşlarının kadim yerlerini terk ederek ve Çarsancak ahalisine karşı zor kullanarak bölgeye

⁹ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tunceli/gezilecekyer/pulur-hoyugu>

¹⁰ TAY Projesi kapsamındaki kayıtlar için bkz.

[http://tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=2527&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=2527&html=ages_detail_t.html&layout=web)

¹¹ Daha fazla bilgi için bkz. <https://tunceli.ktb.gov.tr/TR-57261/tarihce.html>

yerleştiklerinden bahsedilir (1726).¹² Merkezi kuvvet tarafından bu aşiretler, 18.yüzyılda daha sık bir şekilde anılmaya başlandı ve arşiv kayıtlarına, *Şeyh Hasanlı Ekrâdı eşkıyası*,¹³ *Şeyh Hasanlı ve Dersimli eşkıyaları*,¹⁴ *Şeyh Hasanlı ve Dersimli ve Güvanlu ve onlara tabi' eşkıyâ ekrâdı*¹⁵ gibi adlandırmalarla geçtiler. Sonuç olarak Akyürekli (2011: 24-25) değişen bölge demografisini şöyle izah etmiştir:

“Nitekim, bugünkü Dersim aşiretlerinin hemen hemen hepsi, 15. yüzyılın ikinci yarısı ve 16. yüzyıldan sonra, Ermeni ve Rum köylerinde ikamet etmek suretiyle bölgeye yerleşmişlerdir. Bölgenin yaklaşık %70'ini oluşturan Zaza Alevi aşiretlerin çoğunu teşkil eden; Dersiman, Seyidanlı ve Şeyh Hasanlı Federasyonları, 16. yüzyılda Malatya'ya bağlı Gerger kazasından Dersim'e gelmişlerdi.”

Bu gerçeklik nedeniyle, Osmanlı egemenliği sırasında meydana gelen idari düzenlemelerde bölgeye yerleşen aşiretlerin etkisi de oldu. Çünkü Osmanlı egemenli öncesinde Çemişgezek Beyliği olarak anılan, son dönemlerindeyse Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelesi arasında kalan ve hatta, bir süre sonra Safevilerin eline geçen bu bölgede, zaten 1534'de Pir Hüseyin ölümü üzerine beylik lağvedilerek klasik bir sancağa dönüştürülmüştü. Haliyle, bölgede klasik sancak kurulmasına dair merkezi kuvvetin çabaları ile daha sonraları kuvvet kazanan aşiret halkına karşı yapılan uygulamalar arasında bağlantı ve bağlantısızlığın bir arada olduğuna dair bir farkındalık zorunludur. Coğrafyanın “İç Dersim” ve “Dış Dersim” olarak algılanmasındaki maksatta bu aşiret toplumundan ileri geliyordu. Çünkü, aşiretlerin temel yerleşim alanları İç Dersim'di ve 1938 Harekâtı sonrasında yasaklanan mıntıkalar da bu doğrultuda oluşturuldu. Bundan dolayı, geleneksel dönemde her ne kadar çok sayıda idari düzenleme yapılmışsa da asıl dikkat edilmesi gereken İç Dersim'e yönelik merkezi nüfuzu arttıran düzenlemelerdir.¹⁶

¹² COA. A.DVNSMMHM.d. 133-618 (H.29.07.1138); COA. A. DVNSMMHM.d. 133-947 (H.29.04.1138).

¹³ BOA. Cevdet Dahiliye, No 14257'den akt. Hezarfen & Şener, 2003: 9-13

¹⁴ BOA. Cevdet Zabtiye, No 1697'den akt. Hezarfen & Şener, 2003: 27-29

¹⁵ BOA-Cevdet Zabtiye, No 1094'den akt. Hezarfen & Şener, 2003: 56-59

¹⁶ Ağar (1940: 38-39), Tunceli şehirlerinin kuruluşuna dair önemli detaylar paylaşır. Doğu Dersim'deki Mazgirt'in (1885) mutasarrıflık merkezi, Batı Dersim'deki Hozat'ın (1881) ise Dersim vilayeti merkezi olduğunu söyler. Üç-dört yıl sonra ise Hozat mutasarrıflık haline getirilmiş ve Mazgirt, kasaba statüsüyle buraya bağlanmıştır. Hozat, 1922'ye kadar bu durumunu korumuş ve daha sonra il statüsü kazanılsa da kaza statüsüne indirilerek 1923'te Elazığ'a bağlandı. Bununla beraber Pülümür (1855), Nazımiye (1878), Ovacık (1878) gibi günümüzde Tunceli'ye bağlı ilçe teşkilatları da 19.yy'da kuruldu. Pertek ve Çemişgezek ise daha eski yerleşim alanları ve idari yapılarıdır. En son kurulan yerleşim birimi ise Tunceli teşkilatı sonrası kurulan Mameki merkezli Kalan Kazasıydı (1938). Ağar'ın verdiği tarihsel verilerden, İç Dersim'e dair nüfuz alanlarının ne şekilde genişlediği anlaşılır. Bu nedenle de nihai Tunceli teşkilatının, Geç Osmanlı'dan beri gelen süreçlerle güçlü bir ilişkisi vardır.

Tunceli ili tarihini anlamak içinse Hozat¹⁷ ve Mameki (Kalan) önemli iki yerleşkedir. Bunlardan Hozat, Cumhuriyet öncesi, Mameki ise Cumhuriyet sonrası merkezileşmesini temsil eder. Bu iki merkez arasındaki ilişki de oldukça sıkıdır. Haliyle, merkezi kuvvet ile aşiretler arasındaki süreklilikleri temsil eden fiziki mekanlardırlar. Zira bu iki merkez, İç Dersim'deki aşiret halkını ve yaşadığı bölgeyi tamamen söken tedip, tenkil ve temdin (medenileştirme) politikalarına uygun mekanlardı.¹⁸ Haliyle, askeri ve sivil uygulamalar açısından oldukça işlevseldiler ve bölgenin toplumsal yapısından egemenlik durumuna kadar pek çok şeyin değişmesinde birer müstahkem mevki oldular.

¹⁷ Hicri 1310 tarihine mahsus *Ma'muretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi*'den (Duruksu, 2013: 72); "*Dersim mutasarrıflığının mekri merkez vilâyete on iki sâ'ât mesafede kâ'in Hozat kasabası olub zaten yirmi otuz haneli bir kürd köyü iken ,(...) mübde-i -ıslâhât olan bin iki yüz altmış dört senesinde asâkir-i müşâhalenin vurudıyla bir kışla te'sis ve o sırada (Dersim Sancağı) namıyla mutasarrıflık teşkil buyurularak mütakiben lağv mezbûr Kığı ve Erzincan sancağına rabt olunarak seksân tarihine kadat bir hayli hane ve dükkân yapılmış ise de mülgâ Dersim vilâyetinin tarih-i teşkiline değin bu hane ve dükkânlar harab olarak yine yirmi otuz haneli köy heyetine girmişdi*"

¹⁸ İdari düzenlemeler sonrasında kurulan yerleşim birimlerinde merkezi kuvvetin egemenliğini arttıracak yapılar inşa edildi. Örneğin 1936 tarihli rapora göre Pülümür'ün bir portresi çizilebilir (Akekmekçi & Pervan, 2011: 1-50). Tarihi, raporun yazıldığı tarihten 197 yıl önceye kadar yani yaklaşık 1730-40'lı yıllara uzandığı düşünülen ve belediye tarihi ise 1932'deki düzenli kayıt sürecine istinaden başlatılan kazada, 7.421 kadın ve 6.852 erkek olmak üzere 14.273 kişi kayıtlıdır. İlçede merkez (15 köy), Danzik (13 köy), Deşt (15 köy) ve Şeteri (17) olmak üzere dört nahiye vardır. 440 kom ve mezranın 60 köy şeklinde düzenlendiği bu kazadaki nüfus, kadın-erkek şeklinde aşiretlerine (Baluşağı, Abbasuşağı, Lolanlı, Arelli, Keçeluşağı, Sisanlı, Alhanlı, Kemanlı, Balabanlı, Maskanlı, Çarekli, Şavalanlı, Pir Sultanlı, Baba Mansurlu, Kureyşanlı) kadar kayda alınmıştır. Kazada demiryolu yoktur fakat 1938'ten itibaren kaza merkezinin 15 kilometre kuzeyinde, Mutu Köprüsü civarından Erzurum-Sivas hattının geçecektir. Yollar arızalıdır ve kazayı Erzincan'a bağlayan ve köylü tarafından yapılan 55 kilometrelik yol ise kullanışlı değildir. Nahiyelere giden yollarda yetersizdir. Bunlar dışında ise köyleri birbirine bağlayan keçi yolları vardır. Bunlarla beraber gelecekte Mutu Köprüsü üzerinden kazayı demiryoluna bağlayacak bir yol projesi ile 1937 yılında yapılmaya başlanacak olan Mazgirt-Pülümür/Pülümür-Ovacık şoselerinden bahsedilir. Kazada bir adet posta telgraf teşkilatı bulunmakta olup Erzincan, Kığı ve Nazimiye'ye bağlıdır. Kazanın, nahiyeleriyle telefon bağlantısı olduğu gibi Tahsini, Acıelma ve Sevdin karakollarında da bu imkân bulunuyor. Yine Erzincan ve Elâzığ ile de telefonla iletişim mümkündür. Kaza merkezinde harap halde olan beş sınıflı bir okul vardır. Bunun dışında Hasangazi köyünde de bir ilkokul yapılmıştır. Kazadaki hükümet birimleri ise merkezde yarı taş yarı kerpiç bir adet hükümet konağı, bir adet belediye dairesi, Tahsini'de bir adet karakol, Deşt'te bir adet hükümet konağı, Azvat'ta bir adet taşkışla binası, "*zindanı andıran*" bir adet cezaevi, şeklindedir. Kazada, Ruslardan kalma harabe bir kaplıca, han olarak kullanılan iki adet kahvehane, harap ve kullanım dışı bir adet hamam vardır. Kaza merkezinin görünümü ise kaldırımsız dar sokaklardan, çarşı içinde olan 150 metrelik taş kaldırımlı Hükümet Caddesi'nden, 15 adet tek cam-tek kapılı dükkânı olan bir çarşıdan, belediyeye ait bir bahçeden ve nihayet dağınık evlerden ve mezarlıklardan ibarettir. Kazada eczanede dahil olmak üzere sabit sağlık birimleri yoktur. Sadece seyyar tabura ait bir baytar, kazada bir hükümet tabibi ve bir tane de gezgin sağlık memuru vardır. Rapor derlenecek olursa merkezi kuvvetin bölgeye seyyar bir şekilde geldiği ve sonrasında ise öncelikle otoriteyi tesis edecek birimleri inşa etmeye başladığı anlaşıyor. Nitekim, sabit yerleşkelerin kurulması, yollar dair hedefler ve telefon hatları bunu doğrular niteliktedir. Bunun dışında ise ilçe halkının aşiret ve köy şeklinde kayıtlınamaları da dikkate değerdir Özellikle de kom ve mezarların kâğıt üzerinde birleştirilmelerine dair durum, 1938 Harekâtı sonrasındaki fiziki birleştirmeleri önceler bir hali temsil ediyor. Kısacası, tüm çalışmalar amaçlanan bütünün bir parçasıydı.

1926'da Elazığ'a bağlanarak ilçe statüsüne düşürülen Dersim, 25 Aralık 1935 tarihli 2884 sayılı kanunla,¹⁹ Kalan'ın Mameki köyünde yeni bir il teşkilatı kurularak yeniden tesis edildi. 25/12/1935 tarihli 2885 sayılı kanunun altıncı maddesine göre Erzincan Vilâyetinin Pülümür Kazası ile Elâziz Vilâyetinin Nazimiye, Hozat, Mazgird, Ovacık, Pertek, Çemişgezek Kazalarından teşekkül etmek üzere Tunceli Vilâyeti kuruldu.²⁰ Bununla beraber vilayetin merkezi geçici olarak yani 30 Aralık 1946'ya Elazığ'da olmaya devam etti.

Sonuç olarak yazılı tarih öncesinden beri insan yerleşimleri olan bu bölge, zaman zaman çok çeşitli toplumlara ev sahipliği yaptı. Birçok kereler de çeşitli siyasal yapıların hakimiyetine girdi. Fakat Dersim tarihi, Osmanlı'nın otorite tesisini ve aşiretlerinse demografik nüfuz alanını neredeyse eş zamanlı olarak genişlettiği bir zamanda başlıyor. Taraflar arasında çeşitli ilişkilere yol açan ve zamanla da süreklilik kazanan bu durumu Tunceli'nin tarihi olarak görmek mümkündür. Nitekim yüzyıllara dayanan bu tarihsel ilişkiler, modernin şartları altında aşiret halkının orantısız bir şiddete maruz kalacak derecede aleyhine sonuçlandı. İlgili toplumun bütünüyle ortadan kalktığını söylemek doğru olmamakla birlikte madden ve manevi olarak onu var eden yapı söküldü. Elbette, günümüzde birtakım gelenekler sürdürülüyor. Ancak bunların kendi zamanının toplumsal ve siyasal anlamlarını büyük oranda yitirdiğini göz ardı etmemek gerekir.

Coğrafi olarak Dersim ile Tunceli sınırları birbirine oldukça yakındır. Ancak bu durum, İç Dersim yani aşiret halkının esas merkezi başta olmak üzere Çemişgezek ve Pertek gibi yakın ilişkide olduğu yerleşim birimleri dikkate alındığında sınırlıdır. Nitekim Dersim'in sınırlarıyla Tunceli'nin sınırları arasında algısal açıdan dahi ciddi farklar bulunur. Örneğin bu sınırlar, bir zamanlar Dersim'e yerleşen ve daha sonrasındaysa Koçgiri'yi yurt tutan aşiretleri ve o aşiretlerin Dersim aşiretleriyle aktif ilişkilerini göz ardı eder. *Dersim Raporu*'nda Dersim, geniş bir alana yayıldığı kabul edilse de daha bir asır evvel Dersimanlı aşiretinin kabilelerine yurtluk yapan, Kalan ve Kutu dereleri ve yine dar boğazlar vasıtasıyla Pülümür'den gelen suların oluşturduğu vadilerden meydana gelen tarıma elverişsiz kayalık bir alandan ibaretti (Çalışlar, 2010: 15). Bu açıdan, Dersim'den²¹

¹⁹ 25/12/1935 tarihli 2884 sayılı kanun için bkz.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01602884.pdf

²⁰ T.C. Resmi Gazete, Yeniden dokuz kaza ve beş vilâyet teşkiline ve bunlarla otuz iki nahiyeyle aid kadrolar hakkında kanun (2885). 04.01.1936, 5902.

²¹ Kaldı ki Yıldırım'a (2012: 8) göreyse, Dersim (Desim) ile Şeyh Hasan (Şıh Hasan) aşiretleri arasında da bir sınır vardı. Bölgede "Buger Gölü ile Tujik Dağı'nın doğusundaki Azizabdal Dağı hattının Desim ile Şıh Hasanlı hududu olarak kabul gördüğü" anlatılara yansımıştı. Merkezi kuvvetin Dersim algılamasıyla

kastın aşiret halkı olduğunu söylemek gerekir. Çünkü, aşiretler büyüyüp serpildikçe nüfuz alanları da arttı. Zamanla İç Dersim denilen yaşam sahalarıyla Dış Dersim denilen nüfuz alanları oluştu. Nitekim Dersim'in sınırlarına dair iki farklı görüş meydana gelmişti (Çalışlar, 2010: 20). Bunlardan ilki doğu hududu Muş-Erzurum'a dayanan ve Pülümür, Ovacık, Nazımiye, Mazgirt, Pertek, Hozat, Çemişgezek ve başka birçok kazayı içeriyordu. Diğeriyse Pülümür, Mazgirt, Nazımiye, Ovacık ve Hozat'ı kapsıyordu. İkinci görüşün sebebi Pertek ve Çemişgezek gibi hükümete daha sıcak bakan, olayların azaldığı bölgelerin Dersim'den hariç tutulmasına dair 1896'dan beri gelen yaklaşımdan ileri geliyordu. Haliyle, merkezi kuvvetin Dersim'e dair coğrafi algısında aşiretler temel koşuldu. Raporun devamında ise ıslahat hududu ele alınır ve Tunceli vilayet sınırlarıyla 1880'de kurulan Dersim vilayetinin aynı kazaları içerdiği söylenir (Çalışlar, 2010: 20). Yani Pülümür, Nazımiye, Mazgirt, Pertek, Hozat, Ovacık, Çemişgezek kazalarından oluşuyordu. Ek olaraksa günümüzde Mazgirt'e bağlı Pah ve Pertek'e bağlı Çarsancak (Akpazar) mıntıkları birer kaza merkeziydi. Bütün bunlardan sonra ise coğrafi vaziyet detaylandırılır (Çalışlar, 2010: 21). İdari ve yerleşim olarak Dersim'in kuzeydoğusunda Erzurum'a bağlı Tercan ve Mamahatun; kuzeyinde, Erzincan ve Kemah; batısında Malatya'ya bağlı Kemaliye ve Arapgir; güneyinde Elazığ'a bağlı Kebanmadeni merkez ve kısmen Palu; doğusunda Palu ve Erzincan'a bağlı Kiğı bulunur. Doğal sınırlar olaraksa doğusunda Peri suyu ismini alan Büyüksu, güneyinde Murat nehri, kuzeyinde ve batısında ise Karasu (Fırat) gibi akarsularla çevrili bir adadır. Rapordan anlaşılanlar ışığında, Dersim'den kastın aşiret yerleşim ve nüfuz alanları olduğunu, bu sınırların oluşmasında da doğal koşulların etkisi bulunduğunu anlamak mümkündür. Bunlarla beraber Çemişgezek ve Pertek gibi merkeze bağlı bölgelerin, aksi görüşlere rağmen bölgedeki il teşkilatına dahil edilmesi dikkate değerdir.

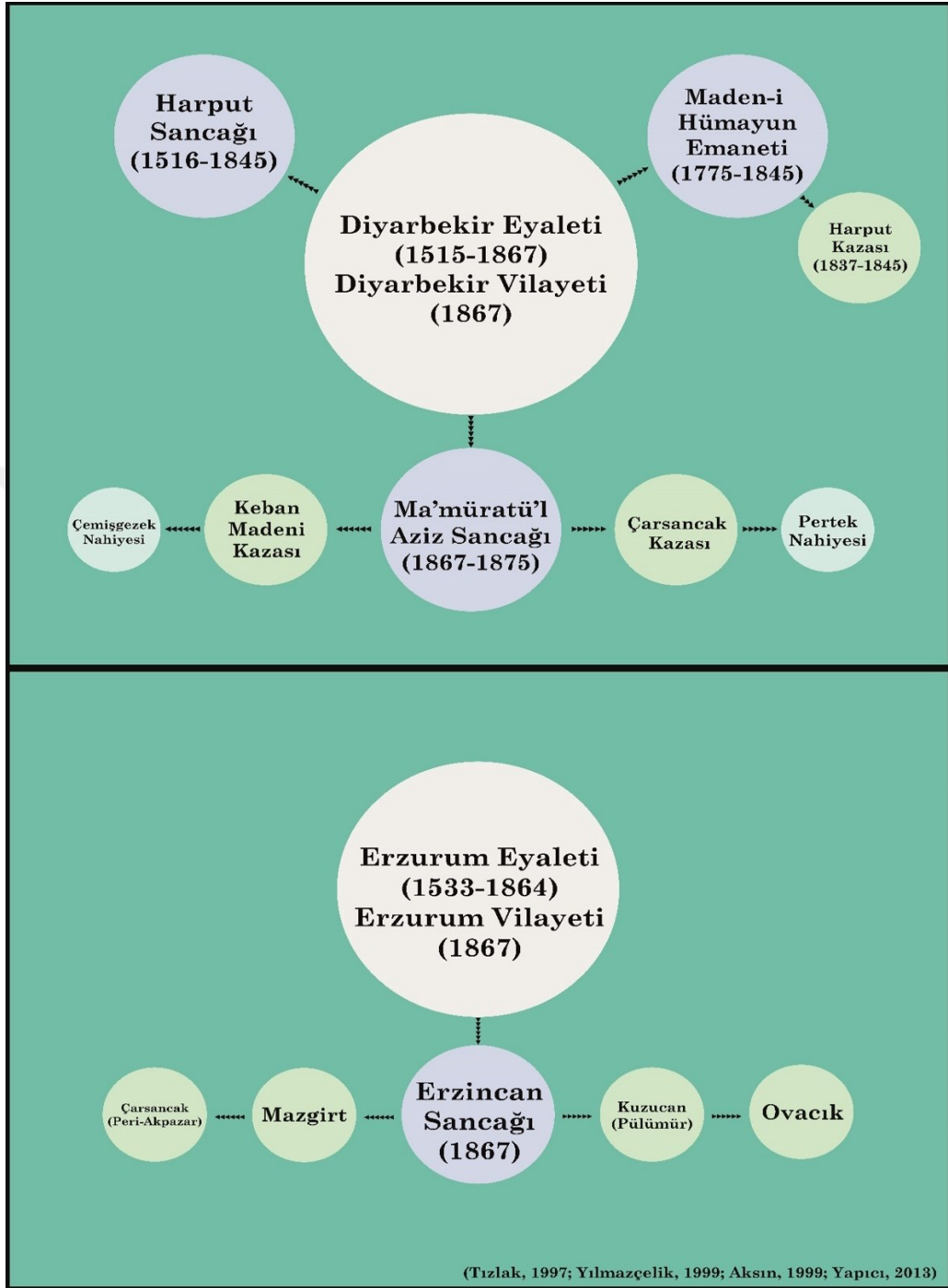
Dersim'in sınırlarını, Tunceli il sınırları hakkındaki görüşlere yer vermek suretiyle pekiştirmek gerekir. Ağar (1940: 6), Tunceli il sınırlarını, yukarıdaki sınırlandırmaya yakın bir şekilde çizer. İlin idari sınırlarını kuzeyinde Tercan, Erzincan merkez ve Kemah kazaları; doğusunda Bingöl'e bağlı Kiğı ve Elazığ'a bağlı Karakoçan kazaları; güneyinde Elazığ'ın merkeziyle Palu ve Keban kazaları; batısında ise Erzincan'a bağlı Kemali şeklinde tanımlar. Doğal sınırlarıysa kuzeyinde Munzur dağları, doğusunda Peri Suyu

aşiretler arasındaki Dersim algılamasında dahi farklılıklar açıktır. Bu durum, onun algılamalarındaki öznelliğe ve kendi işleyişine uygunluğa dair iyi bir örnektir. Haliyle, Dersim'den kast edilenin ne olduğu, Dersimlinin kim olduğu, sınırlarının ve coğrafyasının nereler olduğu gibi soruların merkezi kuvvete nasıl yansdığına dikkat etmek gerekir.

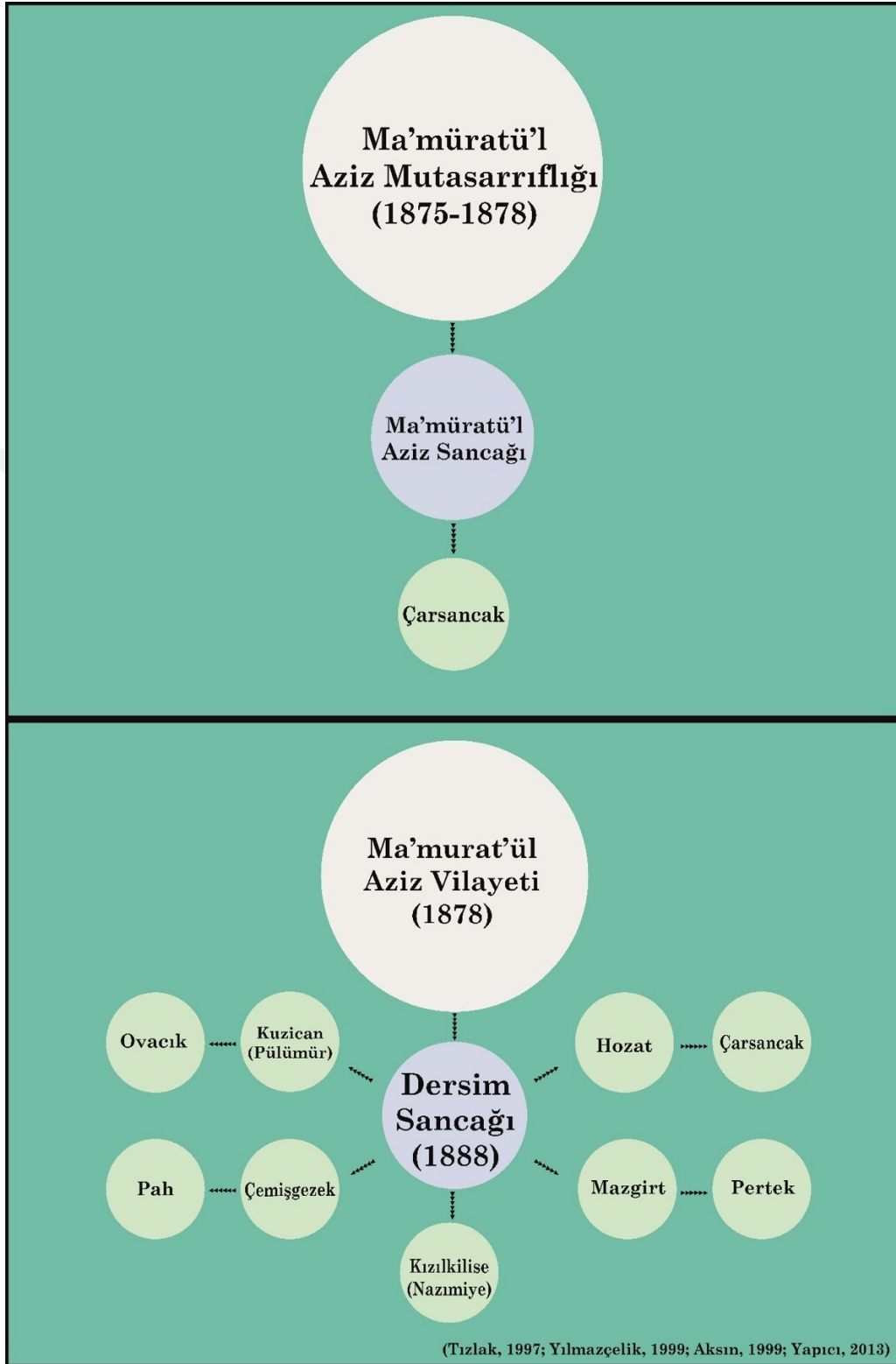
(Büyük Su), güneyinde Murat Suyu ve batısında ise Fırat Suyu olmak üzere akarsularla çevrilidir. Tunceli ili günümüzde ise Mameki (Kalan)'de kurulu olan Merkez ilçe olmak üzere Hozat, Ovacık, Nazımiye, Pülümür, Mazgirt, Çemişgezek ve Pertek'ten meydana geliyor. Sonuç olarak, Dersim ve Tunceli sınırları arasındaki farklılıklar açısından şu söylenebilir. Dersim sınırları, aşiret halkının yerleşim ve nüfuz alanlarını kapsıyordu. Tunceli il sınırlarıysa tedip, tenkil ve temdin uygulamaları sonrasında şekillendi. Yani, aşiret halkının yerleşim ve nüfuz alanlarının kırılması sonrasında meydana geldi.

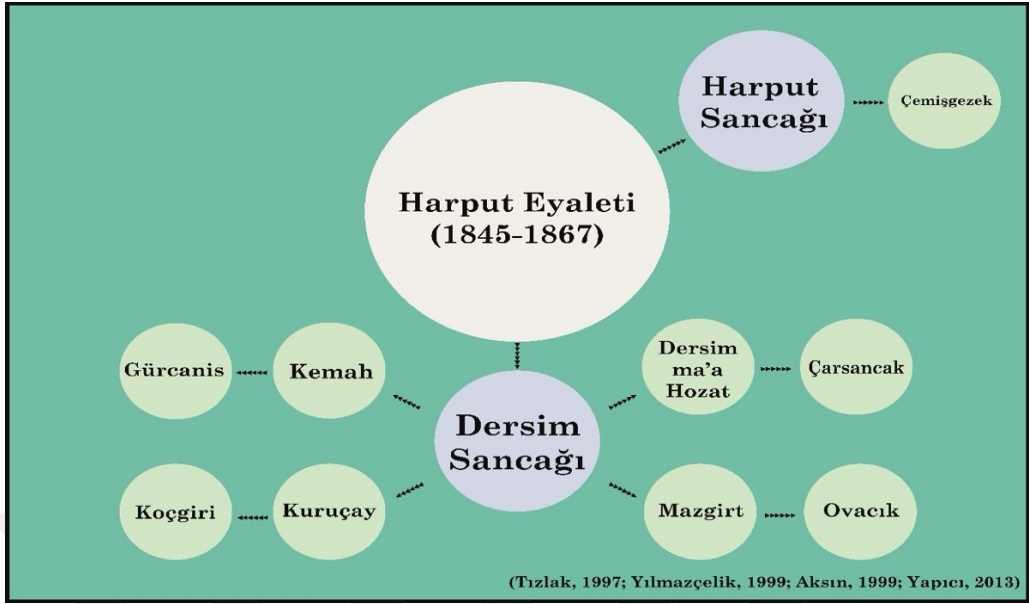
Tablo 1.1. İdari Taksimat-1

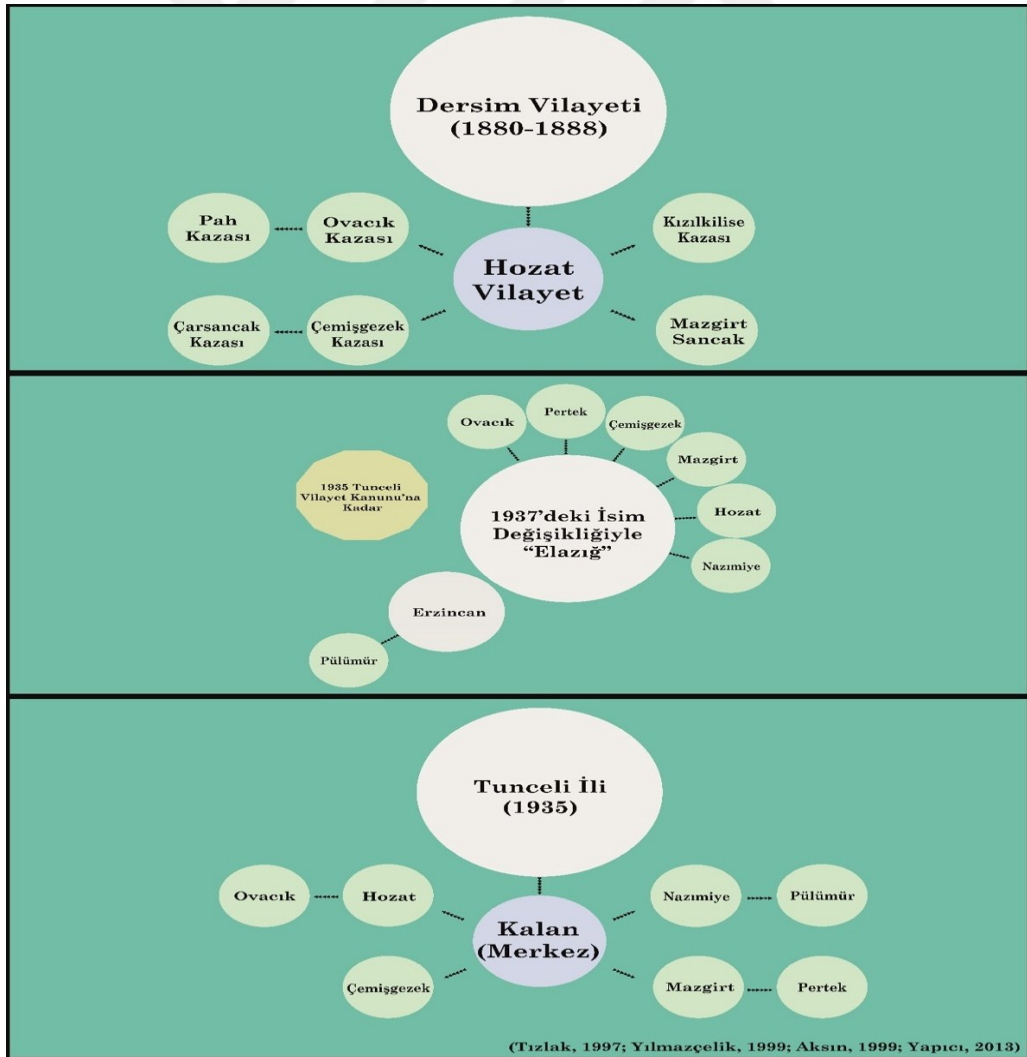
Tablo 1.2. İdari Taksimat-2

Tablo 1.3. İdari Taksimat-3

Tablo 1.4. İdari Taksimat-4

1.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmanın kavramsal çerçevesi, Dersim’de Tunceli’nin inşasına dair algı ve pratiklerin nedenleri ve sonuçları etrafında şekillendi. Çünkü, Dersim aşiretleriyle merkezi kuvvet arasındaki problemlili ilişkiler doğrultusunda oluşan algı ve pratiklere yönelik konseptin Cumhuriyet’e miras kalmasından ileri gelen birtakım sorunlar vardı ve bu sorunlar günümüze değin birçok araştırmanın da konusu oldu. Fakat, meseleye dair var olan bilgi ile bu bilgidен türetilen çalışmalar arasında, eser üreticilerinin bakış açıları, düşünce biçimleri ve günceldeki amaçları bakımından tam anlamıyla bir eşgüdüm olduğu söylenemez. Mesela, bir araştırmacı çalışmasını doğrudan resmi tarihin anlatısına uygun bir şekilde yazdığı gibi karşıt tutum geliştiren örnekler de çoktur. Burada dikkat edilmesi gereken eleştiri sistematığının tez-antitez şeklinde gelişse de sıra sentez aşamasına geldiğinde tıkanıklık oluşmasıdır. Haliyle tartışmalar, tarih çalışması dahi olsa var olan bilginin irdelenmesinden ziyade tarafların güncel pozisyonları ve amaçları etrafında şekillenmekte. Bu durum, tarafların birbirlerini duymadığı, yeni verilerin iddia edildiği gibi bilimsel çerçevede eleştirilmediği ve aksine, verilerin konjonktürel bir şekilde değişen çeşitli kavramlarla birleştirilerek kamuoyunun önüne atıldığı anlara karşılık geliyor. Bir örnek verilmesi gerekirse Fahrettin Tızlak’a ait “*Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*” isimli eserin içeriğinde yazarın tam emin olamadığı bir durum var. Buradaki madenler ve çerçevesinde aşiretler ile merkezin karşılıklı olarak yaşadığı sorunlardan kaynaklı birtakım gelişmeler var. Bir geleneksel devlet, periferisini dolaylı olarak yönetmeye meyilliyken bu bölgede gittikçe görünürlük kazanan ve doğrudan yönetime benzeyen süreçler var. Bu durumların günümüzdeki Elazığ’ın ortaya çıkışında etkisi nedir? Eğer bir etkisi varsa aşiretlerin bu duruma katkısı nedir? Eğer bu aşiretlerin katkıları varsa ve bu durum doğrudan yönetime dair süreçleri pekiştirmişse, bu sorun Dersim ve Tunceli tarihi açısından bir anlam ifade etmez mi? Kısacası bu kitapta verilen bilgiye dair güçlü bir anti-tez mevcut mu? Eğer mevcutsa kamuoyunda bilinirlik ve yaygınlık kazanmış mı? Hepsi meydana gelmiş ise bir sentez sürecinin işliyor olması gerekmez miydi? Daha mevcut verilerin kritiği bile tamamlanmamışken ve yine veriler taraflarca karşıt eleştirilere tabi tutularak sentez sürecine tabi tutulmamışken, popüler kavramlarla giyindirerek güncel tartışmaların bir parçası haline getirmek ne kadar doğrudur? Bu sadece bir örnekti. Tartışılması ve bilinirlik kazanması gereken birçok konu var ve mevcut akademi, üretimi itibariyle dahi bunun önünü alıyor görünmektedir. Haliyle,

tezin konu-amaç bakımından kavramsal çerçevesi, Dersim meselesine ait veya ilişkili her bir özel meseleyi gerçek sorunlara atıf yapacak bir şekilde tartışmaya açma istencinden ileri geliyor. Örneğin, Tunceli kamuoyunun Elazığ'ın varlık sebepleri hakkında tarihsel veriyle destekli bir kanaati var mıdır? Karakoçan'ın kuruluşunun dahi aşiretler bölgesinin yani İç Dersim'in kuşatılmasıyla ilgisi olduğunu kaç kişi bilmektedir? Bu mekânsal kuşatma süreçlerinin ister istemez göçü teşvik ettiğine dair toplumun kanısı ne durumdadır? Burada, 1938 Harekâtı ve 1994 Harekâtı gibi köylerin ortadan kaldırıldığı ve halkın tahliye edildiği fiziki müdahalelerden bahsedilmemektedir. Asıl bahsedilen durum, mekânsal ve düşünsel tasarım itibariyle de göçü teşvik eden bir yapının olduğu üzerinedir. Herhalde bugün, “Tunceli’de göçe dair ne çalışılmıştır?” diye incelenecek olursa ne yazı ki teknik raporlar, birkaç çalışma ve politik söylem dışında pek bir şey görmek mümkün değildir. Kısacası bu tez, Tunceli’deki göç sorununun sadece güncel sorunlarla ve hatta bir takım tarihsel sorunlarla kısıtlı olarak ele alınmasının verimli olmayacağı düşüncesiyle ele alındı ve tartışmanın genişletilmesi amaçlandı. Buradan hareketle, Tunceli bir “tahliye kenti” olabilir mi? gibi bir sorunsala altlık oluşturma gayesiyle meydana getirildi. Bu tezin kuramsal çerçevesi ise kavramsal çerçeveyi destelemek adına “Heterojen Dersim’de Homojen Ulus İnşası” ana başlığı altında tartışıldı.

Sonuç olarak bu tez çalışmasının konusu, Dersim’de Tunceli’yi inşa etmek için uygulanan toplumsal mühendislik süreçleridir. Amacı, kentin bir “tahliye kenti” olup olmadığı tartışmalarına altık sağlamaktır. Kavramsal çerçevesi, Dersim meselesiyle ilgili var olan bilgilerin taraflarca karşıt eleştirilere maruz bırakılarak sentez süreçlerine dahil edilmesini destekleyecek bir örnek bırakabilmektir. Kuramsal çerçevesi ise bir sonraki başlıkta mevcuttur. Haliyle bu tez, yeni bir iddia sunmaktan ziyade gerçek bir tartışma ortamı yaratılmasına katkı sunmayı hedefler ve tarafların bu konu için ortak bir akvaryumda tartışmasını destekleme amacındadır.

1.2. Sınırlılıklar

Bu çalışmada verilerin elde edilmesiyle alakalı sınırlılıklar iki temel üzerine bina edilebilir. İlki soruna dair kayıtlı ve değerli verinin neredeyse tamamının devlet arşivinde olmasıdır. Bu durumda, ancak taraflardan birinin sesini duyabilmek mümkün oluyor. Yani, aşiret halkından güvenilir ve net bir veri elde etmek oldukça zordur. Yine de sözlü tarih çalışmaları ve saha çalışmalarıyla bu sorun bir nebze aşılmıştır. Açıkçası devlet arşivindeki

veriyi anlamlandırmakta da büyük fayda sağlıyor. Sonuç olarak verinin elde edilmesine dair eksiklikler ve verinin verimli kullanımına dair sınırlılıklar, çalışmayı kısıtlayan esaslı sorundur.

Çalışmanın tarihsel bakımdan sınırlandırılmasıysa tez konusu nedeniyle muğlaklıklar içeriyor. Örneğin, Dersim aşiretleri ile Osmanlı ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti arasındaki problemlili ilişkinin birtakım sebepleri 1514 Çaldıran Muharebesi sonrasında gelişen süreçlere kadar uzanıyor. Onun dışında ise aşiretlerle merkez arasındaki ilişki trafiğinin 18.yy'da hızlandığı görülürken merkezi otoritenin yoğunlaşması ise özellikle 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren başlıyor. Nitekim, ülke genelindeki merkezileşme hareketleriyle beraber Dersim'i de merkeze bağlamaya dair uygulamalar bu yüzyılda ağırlık kazanıyor ve bütün mirasıyla beraber Cumhuriyet'e intikal ediyor. Bu sebeple, tez anlatımı açısından tarihsel sınırlandırma 1938'e kadar olan süreç açısından kesin olarak çizilebilse de öncesine dair anlatım yoğunluğa göre şekilleniyor. Ancak tez çalışmasındaki tarihsel odak temel olarak Geç Osmanlı-Erken Cumhuriyet dönemini kapsamaktadır. Diğer bir ifadeyle Osmanlı Devleti'nin, tamamen kontrol altına alamadığı bölge ve aşiretlerini Tanzimat (1839) ile merkezi devlete entegre etme sürecinden başlayarak, Cumhuriyet döneminde bilhassa benzer amaçlarla fakat bu kez bölge halkını ulus-devlete entegre, homojen bir toplum olarak inşa etme pratiklerinin yoğunlaştığı 1937-38 askerî harekâtı ve sonuçlarıyla, yakın tarihine odaklanmaktadır.

1.3. Kaynaklar ve Yaklaşım

Sosyal bilimlerde kaynakların taranması, sınıflandırılması, çözümlenmesi, eleştirilmesi ve sentezlenmesi gerekliliktir. Bunun sebebiyse araştırmacı tarafından elde edilen verinin doğrulanabilirliğine ve güvenilirliğine dair kriterlerin yeterliliğine duyulan ihtiyaçtır. İlk aşama olan kaynak taraması, çalışmanın kaynakları bakımından iki ayrı kategoride ele alınabilir. Bunların önemli bir kısmı meseleyle ilişkili birincil kaynaklardır. O döneme ait arşiv kayıtları; gazete, dergi ve kitap gibi yazılı eserler; harita, kroki ve fotoğraf gibi görsel materyaller bu türdendir. Bütün bunlar dışında ise bulunabildiği sürece askeri ekipmanlar, insan kalıntıları, harabeler gibi maddi unsurlarda değerlendirilmesi mümkün olan birincil kaynaklardır. Bu kaynakları spesifik adlarıyla anmak uygun olur. Öncelikle Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (Eskiden Başbakanlık Devlet Arşivleri), T.B.M.M. Tutanakları, T.C. Resmî Gazete, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü

(Günümüzde TÜİK) gibi verinin ilk elden kayıtları olduğu kurumlar başat kaynak sağlayıcılarıdır. Bunlar dışında ise ATASE ve CHP Arşivleri de mevcuttur. İlk kurumun arşivinden dijital olarak yararlanma imkânı oldukça kısıtlıdır. CHP Arşivleri ise kurucu partinin algı ve uygulamalarını gözlemlemek için oldukça önemli bir arşivdir. Özellikle de Tek Parti dönemini anlamlandırabilmek ve değerlendirmek açısından incelenmesi gerekir. Bu arşiv, 1953'te CHP'nin mallarına el konulması, 1980'de partinin kapatılması gibi nedenlerle kaybolmuştur. 1990'larda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne ulaşsa da dijital katalogda "CHP" yazılması üzerine ulaşılan belge ve belge grubu sayısı 3393 adettir. Tunceli olarak özelleştirildiğinde ise sadece 11 adet belge bulunmaktadır. Arşiv belgelerin bir kısmının ise 2024 yılı içerisinde gizliliğinin kaldırıldığı görülüyor. Örneğin, kurum olarak 490-1-0-0/Cumhuriyet Halk Partisi şeklinde kayıtlı olan evraklardan yer bilgisi 191-759-1 olan "CHP Tunceli İl İdare Kurulu'nun Genel Sekreterlik'ten istek ve şikayetleri" adlı belge grubundaki taranmış belgelerde "08.01.2024 tarih ve 97024 sayılı OLUR ile GİZLİLİĞİ KALDIRILDI." ibaresi bulunuyor. Bu açıdan, arşivin tamamına erişmenin mümkün olup olmadığına dair bir soru ortaya çıkmaktadır. Çünkü, ibareden de anlaşılacağı üzere arşivdeki bilginin kamuya mal edilip edilmeyeceğine dair bir çeşit sansür süreci olduğu açıktır. Bununla birlikte TV5'de yayınlanan 05.11.2020 tarihli internet haberine göre CHP Eski Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'na Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünden iki bürokratin verdiği malumatça 1.5 milyon sayfalık CHP'ye ait arşiv kaydı bulunuyor.²² Arşiv niteliğindeki belgelerin bir kısmı günümüzde basılı-yayın şeklinde derlenmiştir.²³ Bütün bunlar ışığında devlet arşivlerinin oldukça değerli olduğu açıktır. Döneme ait gazete, dergiler ve kitaplar ise çoğunlukla özel nitelikli kaynaklardan olup günümüzde erişimi mümkündür. Birçok gazetenin kendi dijital arşivi olmakla birlikte "Gaste Arşivi" ve "İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi" adlı dijital arşivler oldukça işlevseldir. Eski dergilerde de durum benzerdir. İlgili kurumlar arşivlerini tutmuşlardır. Fakat, bunu çeşitli sebeplerden dolayı yapamayan pek çok dergiye dair de dijital ortamda çeşitli özel girişimler mevcuttur.

²² İlgili haber için bkz. <https://www.tv5.com.tr/chp-partinin-15-milyon-sayfalik-kayip-arsivini-buldu>.

²³ Bunlara Tarih Vakfı-Necmeddin Sair Silan Arşivi'nden (2011) *Dersim Harekatı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*, *Dersimlilerden Mektuplar (1941-1953)*, "Doğu Sorunu" Necmeddin Sair Silan Raporları (1939-1953), *Kürt Sorunu ve Devlet Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946)*, *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946)-Krokiler*, *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951)* serisi, *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 1-2 (1992)*, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar [1924-1938]* (Genelkurmay Basımevi, 1972), *Devletin Dersim Arşivi* (Yeşiltuna, 2015), *Cumhurbaşkanlığı Dersim Arşivleri* (Yeşiltuna, 2015), *Dersim Raporu* (Çalışlar, 2010), *Osmanlı Belgeleri'nde Dersim Tarihi* (Hezarfen & Şener, 2003) ve *Dersim'de Osmanlı Siyaseti* (Gündoğdu & Genç, 2013) birer örnektir.

Dönemin kitapları özelindeyse biraz daha detaylandırmak uygun olacaktır.²⁴ Çünkü bunların bir kısmı doğrudan Tunceli'yle alakalıyken bir kısmı ise Tunceli'yi de ilgilendiren çeşitli Kürt raporlarının kitap şeklinde derlemeleridir.²⁵ Özellikle bunlardan Tunceli'ye dair olup da kamuyu yönlendirme amacı taşıyan birkaç çalışmadan bahsetmek gerekir. Nitekim, içerikleri itibariyle kamuoyunu yönlendirme ve şekillendirme açısından etkili kaynaklardır. Bu nedenle de bu kaynakların öne sürdüğü iddialara savunu ve eleştiriyönünden yaklaşan yeni tez ve çalışmalar, bir yanıyla da bu kaynakların başlangıç noktasından kendilerini inşa ediyorlar. Örneğin, Hasan Reşit Tankut'a ait "*Zazalar Üzerine Sosyolojik Tenkitler*" adlı çalışmanın temel motivasyonu Zazaların Türk olduğuna dair kanıyı güçlendirmekten ziyade Türklüğe dair ne kadar emare taşısalar da Türk hayatına katılmadıkları sürece "Türk'üz" deseler dahi bir anlamı olmayacağı üzerinedir. Çünkü kendisi, bugünkü şartlarda iyimserliğin fayda getirmeyeceğini, "Zaza'nın Türk olduğunu iddia etsem de eline ne geçer" gibi bir düşünceye sahiptir (Tankut, 2000: 22-23). Genel mezhepsel ayrımları ele alır, Dersimli ile Şafi Zazalar arasındaki ayrımları belirginleştirir, Kürtler ile Zazalar arasındaki ayrımları ele alır fakat Türklükle arasındaki benzerlikleri vurgularken Zaza'nın Türkleştirilmesine dair kuşkuları kuvvetlidir. Açıkçası yazarda, Dersim'in hariçten nüfuz edilmesinin güç olduğu bir toplumsal yapıya sahip olduğuna dair bir kabul vardır. Bir Jandarma Subayı olan Nazmi Sevgen'in "*Zazalar ve Kızılbaşlar*" adlı çalışması da dönemin kaynaklarından. Bu eser, Tankut'un eserinin aksine Zaza'nın Türklüğüne dair yoğunlaştırılmış bir çabayı ortaya koyar. Nitekim ona göre, çoğunluğu Kızılbaş olan bu unsurlar dil, folklor, kültür ve tarih bakımından Türk oldukları gibi kanları başkalarıyla karışmadığı için de öz Türklüğünü korumakta gayretliydi (Sevgen, 1999: 9). Ayrıca eserin pek çok yerinde Dersimli "Dağlı Türk" olarak adlandırılır. Bu açıdan, Dersim'in coğrafi ve toplumsal yapısı geri kalmışlıkla da birleşince yazar için Türklüğün eski varyantlarını gözlemlemenin mümkün olduğu bir saha olduğunu söylemek mümkündür. Bu iki eser, içerikleri itibariyle, bölge halkının Türklüğe intikali noktasında ele alınmış eserlerdir. İlki Türklükle illiyet bağıını yeterli görmezken ikincisiye tamamen Türklük üzerine bir profil çizmiştir. Fakat her ikisi de Türklük dışında meydana

²⁴ Bunlara Erzincan (Ali Kemali, 1932), *Derebeyi ve Dersim* (Uluğ, 2009), *Tunceli Medeniyete Açılıyor* (Uluğ, 2007), *Tunceli-Dersim Coğrafyası* (Ağar, 1940), *Zazalar ve Kızılbaşlar* (Sevgen, 1999), *Kürdistan Tarihinde Dersim* (Dersimi, 1952) ve *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları Harbiye'den Dersim'e* (1890-1914), *Dersim (Tunceli) Tarihi* (Mehmet Zülfü Yolga, 1994), *Zazalar Üzerine Sosyolojik Tenkitler* (Tankut, 2000), *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları* (Kur. Bnb. Bürhan Özkök, 1937) gibi kaynaklar birer örnektir.

²⁵ Bunlardan İsmet Paşa'nın *Kürt Raporu* (Öztürk, 2024) ile *Şark Raporu* (Bayar, 2020), her iki eser sahibinin konumları ve eylem gücü nedeniyle önemli çalışmalardır. Çünkü, iki devlet adamının ortaya koyduğu bu çalışmalar, bir yanıyla da devlet teşkilatının algısından ve niyetlerinden türemişlerdir.

gelebilecek alternatiflere karşı kuşku içindedir. Örneğin Sevgen (1999: 152-153), Kürt kelimesine dair bir dizi örnekler gösterir ancak Anadolu Lehçesinde (Türkçe) Kürt kelimesinin “dağlı”, “çapulcu”, “şehirden uzak” ve “görgüsüz” olarak geçtiğini belirtir. Ayrıca bu tanımlamasını da Türklüğe dahil eder. Çünkü, bu terim içerdiği anlamlar itibarıyla Dağlı Türk’ü tanımlar. Bütün bunlar ışığında bu eserlerin değersiz görülmesi uygun değildir. Nitekim, eserler imal edenleri ve dönemleri itibarıyla meseleyle ilişkilidir. Bunlar dışında Naşit Hakkı Uluğ’un *Derebeyi ve Dersim* ile *Tunceli Medeniyete Açılıyor* kitaplarından da bahsedilebilir. Uluğ’un anlatılarına dair bu kitaplardaki verileri dönemin gazete köşelerinde de bulmak mümkündür.²⁶ Elbette, yazılı basın süreci Uluğ’la sınırlı değildi. Bununla beraber, burada anlatılmak istenen şey ilgili kaynakların kendi dönemi içinde kamuoyuna telkin amacıyla oluşturulan kaynaklardan oluşmasıdır. Mesela, Naşit Hakkı Uluğ’da da “Dağlı Türk” kullanımı mevcuttur. Bu kavram, Sevgen’den bilinmektedir. Fakat dönemin kamuoyuna basın-yayın araçlarıyla, Uluğ olduğu şekilde aktarılmıştır. Yukarıda ele alınan üç yazar üzerinden, kaynakların meydana geliş süreçlerine dair değerli çıkarımlar yapmak mümkündür. Böylece, kaynakların tenkidinden kast edilenin sadece ilgili kaynağın bilgisel tutarlılığından ziyade, oluşa dair tutarlılıkları içermesi de gerekir. Bu açıdan eserlerin içerikleri itibarıyla hakikate dair bilgileri bulanıklaştırdıklarını görmek mümkünse de bükülmüş gerçeklikleriyle beraber yeni bir hakikate geçişin bir parçası oldukları söylenebilir. Yani, meseleyi anlamak açısından değerlidirler.

İkinci kısım kaynaklar ise olaydan sonra üretilen ve çoğunlukla birincil kaynakların tenkidıyla türetilenlerdir.²⁷ Elbette, sözlü tarih çalışmalarına ve saha araştırmalarına

²⁶ Bkz. Naşit Uluğ, “Dersim Medeniyete Açılıyor”, *Ulus* (30 Eylül 1938), 1-3

²⁷ Bu türden çalışmalar spesifik olabileceği gibi çok boyutlu çalışmalara da entegre olabilmektedir. Bu çalışmalara kitaplaştırılmış eser türünden *1937-1938 Yılları Arasında Basında Dersim* (Baran, 2014), *Dersim Kürt Tedibi* (Akyürekli, 2011), *Darwin’dan Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji* (Toprak, 2015), *Sultanın Kızılbaşları: II. Abdülhamid Dönemi Alevi Algısı ve Siyaseti* (Çakmak, 2019), *Dinsel-Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler* (Gezik, 2000), *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri* (Pamukçu, 1992), *Dersim-Koçgiri* (Bayrak, 2012), *Dersim Tarihi* (Timuroğlu, 1991), *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi* (Beşikçi, 1992), *Başlangıçtan Günümüze Dersim Tarihi* (Kaya, 2010), *Zazalar Tarih-Kültür ve Kimlik* (Çağlayan, 2016), *Doğu’da Aşiretler-Kürtler-Aleviler* (Kocadağ, 1997), *Tunceli Dersim Tarihinden Kesitler 1* (Yedek [Kolektif], 2019), *Tunceli Dersim Tarihinden Kesitler 2* (Yedek [Kolektif], 2022), *Dersim 1938 ve Zorunlu İskan* (Aygün, 2010), *Dersim... Dersim...* (Solgun, 2014), *Dersim Merkezli Kürt Aleviliği* (Çem, 2011), *Bir Askerin Günlüğünden Dersim 1938* (Gül, 2019), *Savrulanlar-Dersim 1937-1938 Hatta 1939* (Doğan, 2012), *Dersim’i Parantezden Çıkarmak-Dersim Sempozyumu’nun Ardından* (Hepkon, Aydın, Aslan, 2013), *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu* (Kolektif, 2010), *2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Kolektif, 2014), *Kürt İsyanları Tedip ve Tenkil* (Kahraman, 2004), *Kürtler-Sosyolojik ve Tarihi İnceleme* (Nikitin, 1991) gibi pek çok örnek verilebilir.

dayanan eserler de mevcuttur.²⁸ Bunlarla beraber çok sayıda tez çalışması da bulunmaktadır.²⁹ Bu tezlerden bazılarına değinmek gerekir. Örneğin, Aylin Demir'e ait "Poetry And Weeping In The Case Of Dersimli Women" adlı tez, toplumsal hafızanın tarihsel bağlamlarını ve ifade ediliş şeklini yansıtmaktadır. Yazar, radikal ve silahlı sol hareketlerin 1970'lerde gerçekleştirdiği olaylara şehirden bazı kadınların, 1938'in intikamı olarak baktığını belirtir (Demir, 2010, 34). Bu yönüyle, bölgeye dair yazılı olmayan belleği anlamaya imkân sağlayan bir çalışmadır. Bir başka tez de bu olanağı genişletmek açısından oldukça faydalıdır. Yusuf Arslan'a ait 2012 tarihli "Yerel ve Sözlü Tarih Algısının Ortaöğretim Öğrencileri Üzerindeki Yansımaları (Tunceli Merkez Örneği)" adlı bu tez çalışması hayli önemli varsayımlara sahiptir. Özellikle, müfredattaki tarih anlatımıyla öğrencilerin tarihsel belleği arasında fark olup olmadığına dair bulgulara sözlü tarih ile resmi tarih arasında bir rakip anlatı ilişkisi olduğu anlaşılmış ve sonuç olarak, kendi bölgelerine dair öğrencilerce kabul gören anlatının resmi anlatıdaki görünmezliği nedeniyle öğrencilerde kuvvetli bir şüphenin varlığı izlenmiştir (Arslan, 2012: 165-179). Elbette, farklılıklar sadece bölgeyle alakalı olmayıp çeşitli bir dizi anlatıda da bulunuyor. Yine, Yıldız Yıldırım'a ait 2013 tarihli "Cultural Memory in Post-1937-1938 Dersim

²⁸ Bunlara, *Yasaklı Bölge [1870-1894]* (Kılıç, 2020), *Dağların Kayıp Anahtarı-Dersim 1938 Anlatıları* (Taş, 2019), *Dersim Defterleri-Beyaz Dağ'da Bir Gün* (Yağan, 2019), *Bego-Dersim 1938 ve Sonrası* (Polat Agum, 2022), *Ma Sekerdo Kardaş? N'etmişiz Kardaş? Dersim 38 Tanıklıkları* (Algör, 2018), *Belleklerdeki Dersim 38* (Aslan, Bilmez, Kayacan, 2015), *Hafızanın Dili-1940'lı Yılların Çocukları Dersim'i Anlatıyor* (Aslan, Lilek Yılmaz, 2017), *Kara Vagon Dersim-Kırım ve Sürgün* (Fındık, 2012), *Dersim 38'in Son Tanıkları: 1937-1938 Sözlü Tarih Projesi-Ara Raporu* (Kolektif, 2023), *Dersim'in Kayıp Kızları "Tertelê Çeneku"* (Gündoğan & Gündoğan, 2014) gibi çalışmalar birer örnektir.

²⁹ Tunceli'yle alakalı olup da bu çalışmayla doğrudan veya dolaylı olarak ilintili veya destekleyen birtakım tez çalışması mevcuttur. Bunlar, "Yerel ve Sözlü Tarih Algısının Ortaöğretim Öğrencileri Üzerindeki Yansımaları [Tunceli Merkez Örneği]" (Arslan, 2012), "Zorunlu Göçler ve Türkiye'de Dersim 1938 Örneği" (Zeytinli, 2012), "Dersim (Tunceli) Olayları Örneğinde Medya ve İç Oryantalizm" (Baran, 2013), "Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde Sıdika Avar ve Tunceli Örneği" (Sanyürek, 2019), "Şeyh Sait ve Dersim İsyanlarının Etnik-Dini Analizi" (Baysal, 2023), "Unifying The Nation, Entrenchment Of The State: Violence, Identity, And State Making In Dersim And Eastern Thrace During The Early Republican Era Of Turkey 1923-1950" (Basaranlar, 2020), "1914-1923 Yılları Arasında Dersim'de (Tunceli) Asayiş" (Taş, 2021), "The Turkish Mission Civilisatrice? Governance of Dersim as an Internal Colony [1927-1952]" (Devres, 2021), "Zorunlu İskânla Yerleştirildikleri Köylerde Yakınlarını Kaybeden Ailelerin Belleklerinde Sürgün, Ölüm Ve Mekân İmgeleri: Dersim Örneği [1938-1947]" (Yeşilgöz, 2021), "Dersim Hadisesi" (Öğ, 2019), "Dersim'de Sosyal Yapının Tarihi Arka Plânı [XVI. XVIII. Yüzyıllar]" (Günay, 2018), "Oryantalizm Bağlamında Dersim Meselesi" (Özlük, 2018), "Dağların Kayıp Anahtarını Arayan Halk' Dersim Toplumunda Kimliksel Uyanış, Kültürel Siyasetler Ve İç Gerilimler" (Sözen, 2017), "II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Döneminde Dersim [1908-1938]" (Ulutin, 2016), "Dersim Olaylarına Dair Aktüel Tarihyazımının Çatışmacı Karakteri" (Taslı, 2015), "Apologies For The Past In Turkey: The Example Of The 'I Apologize' Campaign And The Dersim Apology" (Kına, 2015), "Between 'Rebellion' And 'Massacre' Discourses: Dersim 1937-38 In Turkish Novels (Üstündağ, 2015), "1938'den Günümüze Dersimli Kadın Kimliği: Üç Kuşak Üzerinden Dersimli Alevi Kürt Kadınların Kimlik Dönüşümleri" (Doğan, 2015), "Cultural Memory In Post 1937-1938 Dersim Laments: Reflections On Trauma And Violence" (Yıldırım, 2013), "Dersim Olayında Cumhuriyet Hükümetinin Uyguladığı Strateji" (Taslı, 2011), "Oral Poetry And Weeping In The Case Of Dersimli Women" (Demir, 2010), "Dersim Sorunu [1937-1938]" (Akyürekli, 2010) gibi çalışmalardan meydana gelir.

Laments: Reflections on Trauma and Violence” adlı tez çalışması, kültürel belleğin bir parçası olan ağıtları irdeler ve onların arşivleyici-aktarıcı işlevine vurgu yapar. Bu çalışmada yer verilen ağıtlardan olaylara dair spesifik anlatılarının toplumsal bellekteki yerini saptamak mümkündür. Bir bütün olarak Aylin Demir, Yusuf Arslan ve Yıldız Yıldırım’ın çalışmaları, resmi bellek ile toplumsal bellek arasındaki farkları göz önüne seren çalışmalardır. Haliyle bu türden tez çalışmaları, güncel olanın tarihselliği belirginleştiren eserlerdir. Yine, Murat Sahir Devres’e ait olan 2021 tarihli “The Turkish Mission Civilisatrice? Governance of Dersim as an Internal Colony (1927-1952)” tez çalışmasıysa bir “iç sömürge kurumu” olduğunu iddia ettiği genel müfettişlikler dönemiyle örtüşen bir şekilde devletsiz yaşamayı tercih etmiş olan Dersim halkının, kültürel ve sosyoekonomik yapının ortadan kaldırılmasına dair sürecini inceler.³⁰

Bölgeye dair çalışmaların görsel-işitsel bir sunuyla paylaşıldığı dijital ortamlar da bulunmaktadır.³¹ Kısacası, olaylar sırasında ve sonrasında üretilen çok sayıda değerli materyal bulunuyor. Fakat, birincil ve ikincil türden olmalar fark etmeksizin kullanılan kaynaklara karşı dikkatli bir yaklaşım sergilemek gerekir. Çünkü, materyallerin tamamı, her bir üretici öznenin belirlemiş veyahut inanmış olduğu doğruları ve amaçları ışığında üretilmiştir ve elbette ki insanın doğasına oldukça uygun bir durumdur. Bu nedenle çalışmaya dair elde edilen kaynakların olay sırasında ve sonrasında olmak üzere sınıflandırılması gerekir. Sonrasında üretilen eserlere ise olaya yaklaşma yönü bakımından bir sınıflandırma yapmak uygundur. Nitekim, bu eserler resmi anlatıyı sağlamlaştırmak amacıyla üretilebileceği gibi karşıt bir varsayım etrafında da şekillenebilirler. Bu noktada ise çözümleme ve eleştiri aşamaları hayatidir. Çünkü elde edilen verilerin kaynak ve bilgi yönünden yeterliliği ile gerçeklik ve güvenilirlik açısından yeterliliği çalışmanın hedefine dair bir güvencedir. Nitekim, sentez aşamasında yetersiz bir şekilde damıtılmış olan verilerin yanlış varsayımlar meydana gelmesine neden olacaktır.

³⁰ Türkiye’de “İç Kolonyalizm” tartışmaları geçmişle olduğu kadar güncel siyasal meselelerle de oldukça ilintilidir. Post-modernist bakış açısının da etkisiyle alandaki tartışmalar, gündelik hayattaki kadar çatışmacı bir üslubu da beraberinde getirmektedir. Tartışmalara dair yaklaşımlarda yoğunluk ve görünürlük kazanan bu çalışmalara Tunceli (Dersim) özelinde, *Dersim’den Tunceli’ye Bir Kolonizasyon Projesi Sıdıka Avar ve Dağ Çiçeklerim* (Türkyılmaz, 2015), *İnkâr Edilen Hakikat: Sömürge Kuzey Kürdistan* (Yarkın, 2019), *İç Kolonyalizm, Dersim ve Kürdistan Coğrafyası, Patriarkal Çevresel Şiddet* (Deniz, 2021), *Dersim’de İç Kolonyal Politikalar: Alevi-Kürt Kimliğine Dirençli Tampon Alanların İnşasında İşlevsel Sol Siyasal Tasarımlar* (Deniz, 2023) gibi birtakım çalışmalar örnek verilebilir.

³¹ *38 Belgeseli* (Demirel, 2006), *Kara Vagon [Dersim Sürgünleri]* (Fındık, 2012), *İki Tutam Saç-Dersim’in Kayıp Kızları* (Gündoğan, 2010) gibi yapımlar başta olmak üzere çeşitli tanık anlatımlarından belgesellere kadar birçok görsel-işitsel materyale dijital ortamdan erişmek mümkündür.

Sonuç olarak, yararlanılan bütün birincil ve ikincil türden kaynakların eleştirisinde analiz ve etnografik bakışa uygun bir yaklaşım sergilendi. Kaynakların bir insan ürünü olduğundan toplumsal, iktisadi ve siyasal çevresinin etkisinde olan insanlar tarafından üretildiğine dair bir bilinçle hareket edildi. Elbette, üretilen eserlerin kendi amaçları ve bağlamları doğrultusunda değer taşıdığı kabul edilmesi gereken bir durumdur. Bu nedenle bilgi güvenliği ve varsayım eleştirisi yönlerinden literatürde yer alan kaynaklara bilimsel etik ve tenkit dışında bir yaklaşım sergilenmeliydi. Böylece üretilen kaynaklar, kendi gerçeklik alanlarında dahi bu tezin çalışma konusunu beslemek ve desteklemek açısından değerlendirilebildi.

2. HETEROJEN DERSİM'DE HOMOJEN ULUS İNŞASI

Tunceli'deki toplum ilişkilerini ve bu ilişkilerde çevrenin rolünü anlayabilmek için süreklilik ve kopuşları gözlemleyecek bir yaklaşım tercih edilebilir. Bu noktada, sürekliliklerden ve kopuşlardan kastedilenin de ne olduğuna değinmek gerekir. Çalışmada süreklilikler, Cumhuriyet öncesinden Cumhuriyet'e yansıyan şeyler olarak anlaşılmalıdır. Bölgeyi merkezi kuvvetin kendi egemenliğine göre inşa etmek istemesine dair süreçler bu açıdan düşünülebilir. Tabii ki süreklilikler Cumhuriyet'e olduğu gibi geçmemiştir. Çünkü modernleşen merkezi kuvvetin bölgeye dair belleği değişmeye de politikaları ve uygulamaları değişebilmekteydi. Değişimden kastedilense hedeflerin değişmesinden ziyade merkezin şartlara göre değişen politikaları ve uygulamalarıdır. Öyleyse süreklilikler aynı zamanda kopuşları da barındırıyordu. Bu bağlamda kopuşlar ise sürekliliğin ortadan kalkması anlamına gelmiyor. Kopuşlar değişen şartlardan kaynaklanan uygulamalara ve politikalara denk gelmektedir. Bu açıdan kopuşlar mevcut sürecin çok farklı bir noktaya gittiği gibi bir anlam da taşıyor. Aksine kopuşlar mevcut sürecin yön değiştirdiği anları belirtir. Bölgedeki çeşitli topluluklar arasındaki ilişkiler de bu süreci anlamak için gözlemlenebilir. Bu nedenle de yaşanan çevredeki ve toplumsal kimlikteki değişimlerin incelenmesi gerekecektir. Haliyle anlamlandırabilmek açısından bölgenin yapısıyla merkezi iktidarın yapısını karşılaştırmak uygun olur. Bunun içinse, geç Osmanlı'dan erken Cumhuriyet'e, Dersim'den Tunceli'ye uzanan süreci merkezi iktidarın uygulamaları üzerinden değerlendirebilmek için bir takım kavram setlerine ihtiyaç vardır.

2.1. İktidar-Beden

Modernleşmenin getirdiği değişimler, toplum idaresine yönelik yeni bağlamlar getirdi. Emek süreçlerinin nerede, nasıl ve ne biçimde meydana getirileceğine ve kullanılacağına dair bağlamları da aynı şekilde dizayn etti. Bununla beraber emek süreçlerinin toplum açısından en temel işlev olduğunu söylemek de gerekir.³² İhtiyaçtan

³² Üretim ilişkileri açısından toplumu detaylıca inceleyen Marks'a (1976: 39) göre; "Üretimde, insanlar, yalnız doğa üzerine değil, birbirleri üzerine de etkili olurlar. Ancak belirli bir biçimde iş birliği yaparak ve etkinliklerini karşılıklı olarak değiş-tokuş ederek üretimde bulunurlar. Üretmek için birbirleriyle belirli bağlantılar ve ilişkiler içine girerler, ve ancak bu toplumsal bağlantı ve ilişki sınırları içindedir, ki doğa üzerinde etkili olur, üretimde bulunurlar." Emek ve toplum arasındaki ilişki açısından Lukács'a (2014: 76) göre; "Emeğin insanın insan olarak öz-üretimi için bir araç olduğunu söylemek bu açıdan da geçerlidir. Biyolojik bir varlık olarak insan doğal gelişimin bir ürünüdür. Kendi durumunda bile doğal sınırın asla

dolayı tüketilecek olanın elde edilmesi için çeşitli temin biçimlerinin bilgisine (toplayıcılık, avcılık, hayvancılık, tarım ve sanayicilik) ise ortak kabuller olarak bakılabilir. Elbette ihtiyacı temin güdüsü üretim pratiklerinden ibaret değildir. Bu güdü, üretici olandan aşırma³³ gibi bir anlayışla da gerçekleşir. Hatta günümüz koşullarındaki devletler arası ilişkilerde dahi mevcuttur. Aşırma pratiği, Dersim bölgesi ile merkezi kuvvet arasındaki ilişkilerde de söz konusudur.³⁴ Çünkü Dersim aşiretleri, kendi şartlarınca *kol yapmak* gibi bir geleneğe de sahiptiler. Gereksinimlerini, çoğunlukla çevre yörelere yaptıkları baskınlarla elde ettiler. Baskınlar, bazen birbirlerine yönelik de olabiliyordu. Hayvancılık ve kısmen tarımcılık yapan aşiretler de vardı. Ancak, bu aşırımlar özgül sosyal yapının süreğenliğini sağlamaktaydı. Buna bağlı olarak, baskın mntıkalarında bir çeşit nüfuz alanı da yaratmaktaydı. Merkezi kuvvet açısından insan ve vergi kaybının yanı sıra egemenlik kaybı anlamına gelen bu süreç, kaybın telafisinden de öte, ilgili yapının sökülmesine dair uygulamaları doğurdu. Aşiretlerin nüfuz alanına müdahale ise varlıklarının devamı açısından bir tehditti. Aynı şekilde çatışmacı ilişkilerin asırlarca devam ettiğini söylemek mümkündür.³⁵ Gelenekseldeki çatışmalara dair sorunlar ve sorunlara yönelik çözümlerin sınırları belliydi ve aynısı modernde de geçerlidir. Modernleşme sonrasında yeteneği ve dayanımı artan merkezi kuvvet köklü değişimler meydana getirme potansiyeli elde etti.

ortadan kaybolması değil yalnızca geri çekilmesi anlamına gelen kendini-gerçeklemesiyle birlikte yeni ve kendi inşa ettiği bir varlığa, sosyal varlığa adım atar.”

³³ Kıvılcımlı (2020) bu pratiğe dair bir anlatıyı Türk tarihi açısından şöyle ele alır: “*Ne var ki, atalarımız ilkel sosyalist, yahut ilkel komünist idiler. Medeniyet, onların alışmadıkları zengin-züğürt, köle-efendi farkları yaratmıştı. Anlamadıkları, toprakta özel kişi mülkiyeti güdüyordu. Ama, toprakta tarım üretimi, sürü beslemekten daha verimli oluyordu. İçine girdikleri İslam ve Bizans ülkelerinde insanların çoğu züğürt ve köle durumundaydı. Ama kimse atalarımıza züğürt, köle olmalarını önermiyordu. Dedik ya, atalarımız kılıcına güvenen yiğit kişilerdi.”*

³⁴ 1943 tarihli Hozat Kazası Genel Durum Raporu’nda (Akekmekçi & Pervan, 2011: 232-233), eskiden Karaballı, Ferhatsuşağı, Yukarı ve Aşağı Abbasuşağı, Kırgan, Bahtiyar, Laçınuşağı, Koçi Şam ve Resikuşağı gibi aşiretlerin var olduğu bildirilir. Silahlı ve hükümete sadık olmayan bu aşiretlerin birbirleriyle ilişkileri bazen uyumlu bazen aykırıydı. Kendi aşiretlerinden 10-15 silahlı adamla hareket eden ağalar, ruhani seytlerinin de oluruyla kendi aşiretleri içinde ve diğer aşiretlere karşı gezicilik yani yağmacılık yaparlardı. Yine civar kazalardan da silahsız fakir köylüleri soyarlardı. Bu tarz davranışlar sonucunda aşiretler arasında husumet meydana geliyordu. 1943 tarihli Nazımiye Genel Durum Raporu’nda (Akekmekçi & Pervan, 2011: 299-300) ise Haydaran, Kureyşan, Arilli, Karsanlı, Hörmek, Şadelli, Şeyhmemetli, Alanlı ve Lolanlı gibi yerleşik aşiretlerden bahsedilir ve bunların ezbetlerine kadar inilir. Bugün ismen var olan bu aşiretlerin hükümete sadakatlerinin hükümetin gücüne bağlı olduğu söylenir. Örneğin Büyük Harp sırasında Ruslar erzak ve diğer şeylerle aşiretleri kendilerine ısındırmış fakat aşiretlerden kadınların istenmesiyle Rusları perişan edecek bir muharebe meydana gelmişti. 1914 senesindeyse hükümetin zayıflığından yararlanarak kazayı basmış olan aşiretler halkı ve hükümeti yağma etmişti. Bu suçu örtmek içinse Aşiretler, Şeyh Sait isyanında hükümetle beraber çalışmışlardı. Kısacası, yağmacılık siyasal ve toplumsal sonuçları olan ekonomiyeye dair bir faaliyetti.

³⁵ Dersim Raporu’ndan (2010: 20) merkezi kuvvetin bu duruma dair algısını okumak mümkündür: “*Bizim gaye ve hedefimiz ise dört buçuk asırdan beri derebeylik hayatı geçiren ve henüz bütün manası ile hükümete ısınmayan bir halk kütlesinin menfi tesirleri dahilinde kalan bir mntıka halkını Cumhuriyet’in diğer vilâyetleri sırasına geçirecek ıslahat esaslarını tespit etmek olduğuna nazaran...”*

Merkezileşme politikalarına yönelerek aşiretlerin aşırma pratiklerini de tersine çevirdi. Bununla da yetinmeyerek zihinsel dünyalarını dahi değiştirecek çalışmalara başvurdu. Halihazırda, askeri hareketler ile bölge içindeki aşiretli kuvveti vurmak temdin aşamasına uygun ortamı yaratmaktaydı.³⁶ Ulaşım-iletişim altyapısıyla kuvvetlendirilmiş asayiş ve garnizon kuvvetlerinin sahadaki etkinliğini arttırması ise sivil alt ve üst yapıların kurulmasına müsait bir ortam oluşturdu.³⁷ Böylece, merkezi kuvvete dair rızanın üretimine uygun bir durum sağlandı. Kent yönetimi, sağlık, eğitim gibi çeşitli hizmetlerle desteklenmiş bir sosyal yaşam için önkoşul olan maddi egemenlik kuruldu.

Yörenin kontrol altına alınması ve mekânsal dönüşümü, meşru egemenliğin kaynaklarına uygun yurttaş tipini oluşturmanın önünü açtı. Cumhuriyet öncesinde eğitim kurumları³⁸ açılmıştı. Ancak, istenen sonuçlar Cumhuriyet devrinde askeri yapıyla ortak hareket eden okullardan alındı. Bu açıdan, Elâzığ Kız Enstitüsü örnek alınabilir. Haliyle, aşiretlinin anlam dünyalarının elde edilmesi, bedenın aşırılması³⁹ olarak düşünülebilir. Resmi ağızdaki “ağaların ve seyitlerin elinden ahaliyi kurtarmak” şeklindeki genel söylem de bunu doğrular niteliktedir.

Sonuç olarak, aşiretli toplumun ve onun sosyal kodlarından ileri gelen varlığının yıkımına gidilmesiyle oluşan boşluğu kapatmaya dair politikalar güdüldü. Bu da daha çok

³⁶ Birinci Umum Müfettişlik Raporu’nda (Çalışlar, 2010: 242) tedip uygulamaları ele alınır. Tedip edilmemiş aşiret kalmadığını ve hatta bu uygulamalara karşı aşiretlerin bir çeşit bağışıklık kazandığını gösteren örnekler verir. Asıl elebaşılar kaçar ve olan ilgisiz alakasız kişilere olur. Köyler yakılır, sürüler ele geçirilir. Sonra da tediple alakası olmayan aşiretler araya girer ve feda edileceklerden birkaç kişi daha teslim edilir, bir miktar küçükbaş hayvan da alınarak uğurlanırlar. Rapora göre yapılması gereken şey tedip yapılan kazalarda idari, adli ve askerî açıdan kuvvetli teşkilatlar kurmaktır. Yani tedip ve tenkil süreçleri, temdin için yapıyordu.

³⁷ 1939 tarihli bir belgede dönemin Tunceli Valisi Abdullah Alpdoğan, üç sene içinde 15’i büyük olmak üzere yüz adet köprü, Elazığ’dan Hozat ve Mameki’ye uzanan 100 km’lik şoseler, 200 km’lik otomobil yolları yapılmak suretiyle Tunceli’nin altı kaza merkezinin vilayet merkezine ve Elâzığ istasyonuna bağlanmış olduğunu, başvekaletle bildirir bkz. CCA. 30.1.0.0. 40-238-6, B1 (24.06.1939).

³⁸ Çakmak (2019: 317-325), Sultan II. Abdülhamid döneminde toplumun Sünni-Hanefî merkezli olarak homojenleştirilmesine dair bir eğitim politikasından bahsetmektedir. Eserden anlaşıldığı üzere bu dönemde eğitim, toplumsal konsolidasyonu sağlamak ve kuvvetlendirmek için de kullanılmış bir araç olup hem misyonerlerin ve Batılıların kendi inançlarını yaygınlaştırmalarına karşıt reaksiyonu temsil ederken hem de Müslümanlar arasındaki birliği sağlamaya dair misyonu bünyesinde taşımaktaydı. Kızılbaş/Alevilerin görünürlüğünü arttıran etkenler ise onlara yönelik *tashih-i akâid* gibi bir siyaseti meydana getirmişti. Bu siyaset ise topluluk mensuplarını eğitime tabi tutarak onları asimile etmeyi hedeflemekteydi ki cami ve mescit inşa ederekten yaşanan çevreyi dahi değiştirecek birtakım pratikler de bu sürece eşlik etti.

³⁹ Agamben (2013: 9), Eski Yunanların canlı varlıkların ortak özelliği olan canlılık olgusunu “zoe”, bireyin-grubun yaşama biçimini-tarzını ise “bios” olarak kavramsallaştırdıklarından bahseder. Burada, biyolojik var oluş ile yaşam tarzı arasındaki ayrıma gidişin tarihsel derinliği karşısında merkezi kuvvetin yaşam biçimlerine müdahalesinin arka planı sorgulanabilir. Bu açıdan Foucault (2014: 63), bireyleri özne yapan bir iktidar biçiminden bahseder ve “*kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder*” der. Öyleyse, bölge aşiret halkının iktidar adına aşırılarak yurttaş kılınması, onu, yeni mekânın otomatik süreçlerine entegre edecek ve böylelikle, merkezi kuvvete karşı olası bir manevraya dahi belirlenmiş çerçeve dahilinde müdahale edebilecekti.

idari, asayiş, eğitim ve sağlık gibi çeşitli alanlarda yapılan çalışmalarla doldurulmaya çalışıldı. Sonrasında ise bölge halkının çevresiyle ilişkilerinde başvurduğu düşünce biçimlerinin merkezi iktidara uygun şekilde değiştirilerek anlam dünyalarında da asayişin temini sağlanmak istendi.⁴⁰ Nihayetinde modern iktidar, çevreyi kendisine uygun fikirler ve kodlar dahilinde bir kuluçka şeklinde üreterek bedenlere sızmak ve istenilen koşullara dayalı otomatikleşmiş bir toplum için uygun ortamı meydana getirmek amacı güttü.

2.2. Sürgün ve Bölge İçi Yerleşim Düzeni

Aşiretlerin ve ocakların ortadan kaldırılmasına yönelik uygulamalar, bu unsurları *yerinden etme* yani *sürgün etmek* şeklindeydi. Sürgün edilenler, bölgenin içinde ve dışında tekrardan yerleşime tabi tutuldular.⁴¹ Sürgün edilenlerin profilleri de sürgün yerinin belirlenmesinde etkiliydi. Ağalar veya seyitlerle yakın derecede akraba olanlar yasak mıntıkada barındırılmadıkları gibi bölgenin içinde ve çevresinde de barınmaları mümkün değildi.⁴² Adi suçlar, cinayet ve yağma gibi çeşitli eylemlerle ilişkisi olanlar için de aynı durum geçerliydi. Kalanlar ise yasak mıntikadan olup bölge içindeki bir başka yere ikamet edilenlerdi. Elbette, yasak mıntika dışındakilerden de adli sürece tabi tutulanlar vardı. Merkezi kuvvetin, coğrafi olarak sıkıntılı ve sosyal yapısıyla da aykırı olarak gördüğü bölgelere yönelik tahliye politikasının coğrafi ve toplumsal şartlara dayandığını söylemek

⁴⁰ Bölgede ve diğer pek çok yerde yaşanan değişimleri, siyah-beyaz kadar net sınırlarla algılamamak önemlidir. Örneğin, Foucault (1992: 251-252), bir cezaevi tasarımı olarak Bentham'ın "Panoptikonu"nu uzun uzadıya anlatarak, mimarisinden ileri gelen bir şekilde mahkûmun gözetilmekte olduğuna yönelik bir hissiyattan kaynaklanan otokontrolü, yani onda iktidarın otomatik işlediği üzerine bilinçli ve sürekli görülebilirlik halini inşa etmeye dair mantığı açıklar. Bu açıdan, iktidar ile yurttaş arasındaki ilişkinin iktidarın yön tayin edici etkisiyle beraber, salt, kamusal imajda değil, aynı zamanda, her bir yurttaşın zihin dünyasında da belirli şekillerde yer almış olduğunu söylemek mümkündür.

⁴¹ Yasak bölge halkından olup da sürgün amacıyla listelenen 7000 kişiden 1500'ü kâğıt, күкүрт, demir-çelik, kömür, krom ve demir işlerinde uzmanlaşmış maden ve endüstri merkezlerinde iskân edilmek istenmiştir. Fakat, sürgün edilenlerin memleketlerine yakın muhitlerde iskân edilmemesine de dikkat edilmiştir. Örneğin, demir madeni olan Sivas-Divriği'ye iskân edilmek istenen 250 kişi için olumlu görüş bildirilmemiştir. Bunun dışında ise yasak bölge halkından olmayıp da yerlerinde bırakılmaları uygun olmayan şahıslarda sürgün edilmiştir. Bkz. CCA. 30.10.0.0, MGM, 111-748-1, 96A/148 (28.07.1938).

⁴² Zira, yasak bölge halkında olanlar sürgün edildikten ve isyana iştirak edenler de mahkemeye verildikten sonra silah toplanılmasına devam edilmesi, askerlik yapmakla mükellef olanlar askerliğini yaptıktan sonra iskân mıntikalarına sevk edilmesi, yasaklı bölgenin muhafazası için kuvvet gönderilmesi ve bunlar için de kışla ve karakol yaptırılması planlanmış olup evvelce yaptırılması kararlaştırılan yol, kışla ve mektep binaları da gözden geçirilmek suretiyle yapılmalarına devam edilecekti. Bkz. CCA. 30.10.0.0. MGM, 111-748-1, 96A/148 (28.07.1938).

mümkündür.⁴³ Yine de sürgün politikalarının bölgeye ve zamana özgün bir durum olmadığını da göz ardı etmemek gerekir.

Bu bakımdan Dersim aşiretlerinin çeşitli sebeplerden ötürü sürgüne tabi tutuldukları söylenebilir.⁴⁴ Sürgün, adli bir olay sonrasında uygulanan yöntemlerden biriydi. Elbette, karmaşık bir olay sonrasında meydana gelen cezalandırmalarda da bir yöntemdi. Yani sürgün uygulaması, şahıs veya grup şeklinde yapılırdı. Cumhuriyet döneminde de aynı politika sürdürüldü. 1938 Harekâtı sırasındaki kitlesel sürgünle de tarihi bir kırılma meydana geldi. Kaldı ki 1937’de sakıncalı olarak kategorize edilenler de bölgeden çıkarıldı.⁴⁵ Ancak ertesi yıl yapılan sürgün, niteliği itibarıyla bir insansızlaştırma politikasıydı. Uygulama, İç Dersim düzenini tasfiye etmek gibi bir gayeyle uygulandı.⁴⁶ Ayrıca hükümetçe, kitlesel sürgün evvelinde yapılan ortadan kaldırma ve sürgün politikasının yeterli görünmediğini söylemek mümkündür. Nitekim, merkezi kuvvetçe feodal olarak tanımlanan düzenin esaslı kısmı İç Dersim’deydi. Merkezi kuvvetin yönetime dair yetenek ve dayanımı açısından Dersim’e nüfuz etmesi zordu. O nedenle coğrafi egemenlik açısından verimli bir şekilde nüfuz elde edilebilmesi zor görünüyordu. Toplu sürgünün ise bu sebepten dolayı bir seçenek olduğu söylenebilir. O vakit, aşiret ve ocak ileri gelenlerinin bölgeden çıkarılmasından sonra bile mevcut düzenin devam edebileceği olasılığı, toplu göç politikasına yol açtı. Amacın, İç Dersim’in sosyal örüntüsünün tamamen tahliye edilerek, egemen kuvvetin kamusal düzenine dahil Dış Dersim merkezli şeklinde yeniden teşkilatlandırmak olduğu düşünülebilir. Hozat ve Mameki’nin konumları üzerinden İç Dersim’in, Dış Dersim’e doğru tahliye edilmek istendiğinden bahsedilebilir. Elbette, Harput-Erzincan yolunun açılması suretiyle İç

⁴³ Örneğin 1933 tarihli bir belgede dahi, duruma yönelik hassasiyet açıkça görülebilmektedir. Zira, Erzincan’ın merkez kazasına bağlı Mitni köyüne yerleşen 70 hanelik (377 kişi) Alemelikli ve Kürt ırkına mensup kişilerin, serpiştirilmek suretiyle Giresun’daki Türk köylerine iskân edilmeleri kararlaştırılmıştı CCA. 30.18.1.2, KDB (1928-), 40-77-20, 81.23 (05.11.1933).

⁴⁴ Şur ve Çakmak (2023: 939-940), 17. yüzyıldan 18. yüzyıla geçerken diğer toplum grupları gibi Kürt aşiretlerinin de devlet karşıtı hareketlerde görünürlüklerinin arttığını belirtir. Bundan dolayı Kürt aşiretlerinin, Türkmen aşiretleri gibi sürgün ve iskân siyasetine tabi tutulduklarını ve her ne kadar bazen inançlarına yönelik vurgu yapılsa da Sünni ya da gayri Sünni fark etmeksizin otorite tanımazlıklarından dolayı aynı muameleye maruz kaldıklarını ifade ederler.

⁴⁵ Arşiv kayıtlarından merkezi hükümetin bölgeyi nasıl algıladığına dair bkz., CCA. 30.10.0.0. MGM. 112-759-15. 96B (14.04.1930); CCA. 30.10.0.0. MGM. 110.741-10. 96A/33 (22.08.1933); CCA. 30.10.0.0. MGM. 113-779-11. 96B (26.08.1936); CCA. 30.10.0.0. MGM. 110-741-11. 96A (25.08.1933); CCA. 30.10.0.0. MGM. 110-741-21. 96A (30.11.1933). Basından bir örnek olarak bkz., Yusuf Mazhar Aren, “Seyit Rıza’nın Erkânı harbi! Nasıl öldürüldü?”, *Son Telgraf* (18 Temmuz 1937), 1-2. Yine, Kürt Teali Cemiyeti, Koçgiri İsyanı ve Dersim arasındaki ilişkiler için bkz., Ayna, 2018.

⁴⁶ Harekât sırasında öldürmelerin nerelerde olduğu üzerinden hareketin toplumsal yapıya dair kapsam alanı anlaşılabilir. Aktuluk, Hozat, Pülümür, Nazimiye ve Mameki civarındaki vakalar için bkz., Bilmez & Taş, 2021.

Dersim’de egemenlik kurulmak da isteniyordu.⁴⁷ Ancak, günümüzde dahi kentin Dış Dersim’e doğru büyüdüğü dikkate alınırsa coğrafyayla egemen gücün yetenek ve dayanımı arasında bir ilişki olduğu anlaşılabılır. Toplumun ruhunda egemenlik kabullerinin yaşatılması için gereken sivil politikalardan önce coğrafi⁴⁸ kısıtlardan teknik olanaklara kadar pek çok etmenin dahil olduğu karmaşık bir sürecin olduğunu düşünmek olanaklıdır. Bu yönden merkezi kuvvetin sarp, ulaşımı güç ve idare aygıtları açısından oldukça maliyetli yörelerde potansiyel tehdit olarak gördüğü toplulukları barındırmak istemediği söylenebilir. Haliyle insan topluluklarını, kurulu düzenin olduğu ya da değilse bile uygun bir maliyetle meydana getirilebileceği bölgelerde barındırmak daha verimli görünmekteydi.

Sürgün pratiğinin moderndeki uygulamalarından da bahsetmek yerinde olur. Cumhuriyet, gelenekselden aldığı miras ile hareket etmiş olsa da hareketleri milliyetçilik tabanlı uygulamalarla desteklenmişti. Milliyetçi kadroların idaresindeki ülke, Karadeniz’den Balkanlar’a kadar geniş bir coğrafyadan göçe zorlanan Türk ve Müslüman topluluklara yurt oldu. Cumhuriyet kadrolarında, soykırım ve sürgün neticesinde Anadolu’ya tutunan toplumlardan çok sayıda şahıs da vardı.⁴⁹ Haliyle, yeni rejimin sertlik politikalarının art yöresinde büyük bir paya sahiptiler. Çünkü bu kadrolar, geniş bir coğrafyada karşılıklı olarak sınırlar belirginleşirken demografinin homojenleşmesi amacıyla politikalar güttüler.⁵⁰ Neticede, kurucu kadrodakilerin anlam dünyalarının nasıl biçimlendiği önemlidir.⁵¹

⁴⁷ Bu yolun dönemin idaresi tarafından ikinci dereceden askeri yol olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Kaldı ki yolla alakalı arşiv kayıtlarının tarihlerine bakıldığında aynı yol güzergahı üzerinde sürekli olarak askeri nitelikli yol inşa edilmekte olduğu da göze çarpar. Bu da yol ağının hiçbir zaman tam anlamıyla oturtulamamış olduğunu gösteriyor. Örneğin, Dersim’in merkezi olan Hozat’tan Erzincan’a kadar açılması kararlaştırılan yolun askeriyece kullanıma uygun bir hale getirilmesi de isteniyordu. İlgili belgelere bkz. COA. DH.MKT. 1575-82, (H.14.04.1306); COA. DH.TMIK.M. 230-75 (H.12.08.1324); COA. DH.MKT. 2873-15 (H.23.06.1327).

⁴⁸ Fethi Altay’a göre sarp dağlarla ve geçilmez suları ile Tunceli, Erzurum ve Erzincan ile güney vilayetlerini ayırmıştı ve burada herhangi bir altyapı da bulunmadığından siyasi ve askeri zaferler kaybolmuştu (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, D: 6, İ: 37, C: 4 (07.07.1939, 177)).

⁴⁹ Haliyle, ulusal Türk Cumhuriyeti’nin kuruluşunda, cumhuriyetin ilanı ve icrası açısından bir yol ayrımı söz konusu olduğunu da göz ardı etmemek suretiyle, söz sahibi olan Balkanlı paşalardan bahsetmek gerekir. Mustafa Kemal Atatürk, baba ve anne tarafından Balkanlara iskân edilmiş bir Türkmen olarak Selanik doğumluydu. Fevzi Çakmak, baba tarafından aslen Balıkesirli olsa da annesi ise Varnalı Müftü Hacı Bekir Efendi’nin kızıdır. Kazım Özalp, anne ve baba tarafından Karaman’dan Rumeli’ye göçmüş bir aileye mensuptur. Refet Bele, Selanik doğumlu olup ilk ve orta eğitimini Selanik’te ve ilk askeri görevini ise Makedonya’da yapmıştı. Atatürk’ün başyaveri Cevat Abbas Gürer, Üsküp/Niş doğumlu olup ilköğretim ve askeri ortaokulu Üsküp’te, askeri lise eğitimini ise Manastır’da tamamlamış, ilk ordu görevi ise yine, Rumeli bölgesindeydi. Ali Fethi Okyar, Pirlepe doğumlu olup ilk ve orta okulu Manastır’da bitirmiş, ilk askeri görevi ise Rumeli’dedir. İlgili isimler ve daha fazlası için bkz., <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr>

⁵⁰ Örneğin McCarthy (2014: 355), Osmanlıların, Balkanlarda ve Kafkaslarda yapılan katliam ve sürgünlerin tam olarak nelere sebep olacağını bildiğini söylemekte ve hatta, Ermenilerin tehcir edilmesine yönelik

Bu bağlamda Ermeni Tehciri göz önünde tutulması gereken bir diğer meseledir. Çünkü bu olaya kadar gelen süreçte adı geçen toplumun diğer toplumlarla olan ilişkileriyle alakalı birtakım süreklilikler de mevcuttur. Örneğin, Kürt aşiretleriyle yerleşik Ermeni toplumu arasında çatışmacı bir ilişki biçimi vardı.⁵² İlişki tarzının ise iki toplum arasındaki sosyal yapı farklarından, yani üretim ve dağıtım ilişkilerindeki farklılıklardan ileri geldiğini söylemek doğru olur. Bununla birlikte bu durum ulusçuluğun bir trend haline gelmesiyle farklı sonuçlar yaratma ihtimali taşıyan bir aşamaya evirildi. Tehcire evirilen bu süreç, Dersim aşiretleri özelinde ürkütücü bir imge haline gelerek raporlara da yansdı.⁵³

Bu gelişmeler, nüfus değişimini ve homojenleşmeyi meydana getirirken içerdeki ötekilere yönelik politikaları da etkiledi. Çünkü olup-bitenler, merkezi kuvvetin benzer durumlarda ne yapabileceğine dair politik bilinç ve bu bilincin maddi yapılarına altlık sağladı. Dersim'in ilgasında da bu durum etkili olmuştu. Elbette, bölgeye dair fikri ve maddi oluşumlarda merkezi kuvvet ile aşiretler arasındaki doğrudan ilişkilerin katkısı da vardı. Zira şekavet ve eşkıyalık içinde olduklarından sürgün edilenler sadece Dersim aşiretleri değildi.⁵⁴ Bu açıdan, Cumhuriyet hükümetinin *yurtlandırma* (yeniden yerleştirme) politikasıyla birleştirilmiş olan sürgün uygulamasının geçmişteki örnekleriyle arasında bir fark vardı. Bu ise eskiyle yeni arasındaki niyet farkından ziyade uygulamaya

faaliyetleri de bu noktadan ele almaktadır. Devamında ise Rusların Güney Kafkasya'daki Türkleri sürerek yerlerine Ermenileri yerleştirdiğine dair bir duruma da işaret etmektedir.

⁵¹ Elbette, Cumhuriyet kadrolarının düşünsel anlayışları sadece yaşamsal pratiklerden ileri gelmemektedir. Bu yönden, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'i de anmak gerekir. Yusuf Akçura, Rus tahakkümü altındaki Kazan'da doğmuş olup fabrikatör bir ailenin çocuğuydu. Türkçülük üzerine faaliyetleri ise bu akımın yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Kendisi güncelde, Türk Derneği ile Türk Ocağı'nın kurucularından biri ve *Türk Yurdu*'nun başyazarı olarak anılmakta olup Osmanlıcılık, Panislamizm ve ırka dayalı Türk milliyetçiliğine dair bir karşılaştırmasını içeren *Üç Tarz-ı Siyaset* isimli eseriyle bilinmektedir. Bu eser, ırka dayalı Türk milliyetçiliği temelli bir eğilime sahiptir. Bkz., <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yusuf-akcura-1876-1935/>. Ziya Gökalp ise Türk sosyolojisinin kurucu ve milliyetçiliğinin önemli figürlerinden biri olarak Atatürk'ün fikir babasıdır. Kendisi, *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* ve *Türkçülüğün Esasları* adlı eserlerle anılmaktadır. İlk eser, her üç akım arasındaki gerilimi ortadan kaldırmak suretiyle bir birleşmeyi öne sürmekteydi. İkinci eser, ise fikirlerin tamamını çevrelemektedir. Gökalp, hars ile medeniyeti birbirinden ayrı görüyor ve medeniyeti milletlerin ortak malı olarak değerlendiriyordu. Durkheim'den etkilenen bir sosyolog olarak Türkiye'nin toplumsal yapısı üzerine çalışan Gökalp, Türk, Kürt ve Arap aşiretleri üzerine de saha araştırması gerçekleştirmişti, bkz., <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ziya-gokalp-1876-1924/>.

⁵² İlgili belgeler için bkz., COA. HR.SYS. 80-48 (M. 23.03.1853); CCA. A.. MKT.UM. 389-28 (H.15.06.1276); COA. A.MKT.UM. 455-89 (H.08.08.1277); COA. HR.SYS. 1238-5 (M.30.11.1878); COA. Y.PRK.BŞK. 3-15 (H.16.06.1297); COA. Y.PRK.AZN. 1-22 (H.29.07.1297).

⁵³ Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer bu durumu şu şekilde anlatır: "...Hükümetin idari, kanuni, askeri aldığı ve alacağı mevki ve teşebbüs karşısında sakit kalmayacaklarını kuvvetle tahmin ediyorum. İşittiğiniz gibi kendilerinin silahtan tecrit edildikten sonra Ermenilerin akıbetlerine uğrayacakları fikir ve kanaati yeni değildir. Bu kanaat onlar için bir iman kadar kuvvetli ve eskidir..."

İlgili belge için bkz. CCA. 30.10.0.0. MGM. 111-743-12, 96A (14.02.1936).

⁵⁴ İlgili belgeler için bkz., COA. A. DVNSMHM.d. 40-50 (H.22.12.986); COA. A.DVNSMHM.d. 30.775 (H.13.04.985); COA. C.ZB. 30.1489 (H.29.12.1232); COA. DH.MKT. 1331-11 (H.21.05.1297); COA. Y.PRK.ŞD. 1-13 (H.16.01.1298).

dair yetenek ve kapasiteden ileri geliyordu. Gerçekten Dersim'deki egemenlik-dışı alanların ülkeye entegresine dair planlamalar ve politikalar, geleneksel dönemde ortaya çıkmıştı. Mesela, 12 Mayıs 1890 tarihli bir raporda şu ifadeler yer veriliyordu (Gündoğdu & Genç, 2013: 60-62);

“öteden beri bağı ü isyan ile olan rüesâ-i aşâirden, iş bu teşebbüsât-ı tekellüfât erbâb-ı şekâveti yalnız bu defalık tedip ve terbiyesine maksûr olamayıp bâlâda beyân olduğu üzere oralarda öteden beri câri olan ahvâl-i nâ-marziyeyi külliyyen izâle ile âsâyîş-i umûmîyenin devamını, o misüllü rüesanın emsâlleri hakkında câri olan muâmeleye tevfikan familyası halkı ile beraber münâsib mahallerde tavn ve iskânları maddesi düşünülerek neticesi Bab-ı Aliye, rüesâ-i müteğallibe ve muzırmanın aileleri ile beraber münasip mahallere nakl ü iskânlarıyla def-i mazarratları...”

Bu ifadeler sürgün ve iskanın arka planını berraklaştırmak açısından bir örnek olarak görülebilir. 16 Kasım 1897 tarihli bir diğer rapordaysa, vergi vermedikleri ve verdikleri cüzi miktarı ise Eğin, Çemişgezek, Kemah ve civar kazalarından zorla aldıkları; koyun, keçi, eşya ve kışlık eşyaları da bu yolla temin ettikleri; mağdurların ise “...devlet bizden geçmemiş ise şu Dersim eşkiyâsının zulm ve taaddisinden ve malımız ve canımızı buyurusunlar veyahûd diğer bir yer gösterebilirler de hicret edelim.” şeklinde şikayetlerde bulundukları ve bu nedenle, “...vergi ve ku’ra bakâyâları tahsil ve celb ettirilemediği gibi âsâyîş-i mahalliye ihlâlâle müsâid olan ehl-i fesâd mevki’-i fitne olan müteneffizândan...” olan kişilerin kanuna göre idam ve iskanı istenmekte olup, “...Baki kalanları dahi sancak dâhilinde arazinin en münbit mahallerinden bir mahalde idarelerine kâfi bir tahsisle tayin olunan yerlere toplu olarak nakil ve isk’an ettirilip...” denilerek tecavüz vakalarını def etmenin yararlı olacağı söyleniyordu (Gündoğdu & Genç, 2013: 120-121).

Modern öncesinde dahi Osmanlı Devleti Çemişgezek’te⁵⁵ klasik sancak kurmaya meyilliydi. Dolayısıyla, Safevi-Osmanlı mücadelesi akabinde ele geçirilen diğer pek çok bölge gibi Çemişgezek’e karşı tutum da bu şekildeydi. Bu sebeple, yerel eliti tasfiye etmeye yönelik her türlü fırsatı değerlendirmeye koşullanmış olan merkezi kuvvet açısından güç kazanan aşiretlerin tasfiyesi de önemli bir meseleydi. Bu aşiretlerin görünürlüğü ise 18.yüzyılda arttı ve arşiv kayıtlarında, *Şeyh Hasanlı Ekrâdı eşkiyası*,⁵⁶ *Şeyh Hasanlı ve Dersimli eşkiyaları*,⁵⁷ *Şeyh Hasanlı ve Dersimli ve Güvenlu ve onlara tabi’ eşkiyâ ekrâd*⁵⁸ gibi adlandırmalarla anıldılar. Aşiretlere yönelik politikalar ise İran-

⁵⁵ Bkz., Ünal, 1999.

⁵⁶ BOA. Cevdet Dahiliye, No 14257’den akt. Hezarfen & Şener, 2003: 9-13

⁵⁷ BOA. Cevdet Zabtiye, No 1697’den akt. Hezarfen & Şener, 2003: 27-29

⁵⁸ BOA-Cevdet Zabtiye, No 1094’den akt. Hezarfen & Şener, 2003: 56-59

Osmanlı egemenlik mücadelesinin yarattığı bellek dahilinde *Kızılbaş şakiler*;⁵⁹ *Dersimlî ve Şeyh Hasanlu râfizîyü-l mezheb, emsâli küfri mûcib revâfız-ı Acem, itikadât-ı batıla*⁶⁰ gibi kodlamalarla bezendi. Cezalandırmaya yönelik uygulamalarsa bu gibi tanımlamalar üzerinden meşru bir zemine oturtuldu. Bu bağlamı kişiler açısından detaylandıran Çakmak (2023: 41) ise şöyle der;

“...kişiler için resmî söylemde olumsuzlukla özdeş kılınan “melûf” sözcüğüyle sıklıkla karşılaştıkları malumdur. Bu ifadenin de “öteden berü/beri” ön değerlendirmesiyle başlayıp, şekâvet, şer ve fesâd, şer ve mazarrat, zulüm, isyân, hıyânet ve melanet, kâr-ı şekâvet, vahşî, bâgî, sirkat, sû-i efâl, cehâlet, bağı u isyân, taaddi, vâdî-yi serkeşide pûyân, şerkeşhaneliği pişe, carî olan ahvâl-i na-marziye, tebayi-i vahşîyye, âdât-ı bedevîyye gibi kavram setleriyle melûf ve müştehir olduklarıyla tamamlanması meseleye apayrı bir boyut kazandırarak adeta bir sürekliliğe işaret eder.”

Sonuç olarak merkezi kuvvet kendini yereldeki ileri gelenlerin tasfiyesiyle sınırlamadı ve egemenlik arzusunu aşiretleri de kapsayacak şekilde genişletti. Bu yönden, sürgün ve iskana dair devlet tecrübesinin tarihsel bir şekilde mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Yani, Cumhuriyet’in ulusalcı paradigmayla yapmış olduğu sürgün ve iskân uygulamaları, modernleşmeden çok daha önce de mevcuttu. Bu sebeple geleneksel ve modern fark etmeksizin merkezi kuvvetin isteği egemenliğini tesis etmektir. Bu açıdan modernleşmeye ek olarak egemenliğin biçim ve yöntemini değiştirdi.

2.2.1. Ölüm ve sürgün istatistikleri ne anlatır?

Yörede devlet otoritesinin kurulmasına dair sivil ve askeri uygulamalar doğrudan bölgenin demografisini de hedef alan faaliyetlerdi. Ancak, merkezi kuvvetin hızlı çözüm amacıyla başvurduğu askeri uygulamalar maddi ve manevi olarak sosyal dokuda kalıcı sonuçlar bıraktı. Bu nedenle, askeri uygulamalar neticesinde meydana gelen nüfus değişiminin detaylarına bakmak gerekir.

Sürgün ve ölüm istatistikleri için devletin kayıtlarına değinmek, sürecin eyleyeni olduğundan bir gerekliliktir. Çünkü, arşiv kayıtları istatistiksel olarak bir netlik sağlamasa da bölgedeki toplumsal değişimi anlaşılır kılmaktadır. Kayıtlar, merkezce hedeflenen sonuçların 1938 tarihli hareketla alındığı ve öncesindeki uygulamaların ise bu amaçla bütünleşik olduğunu göstermektedir. Haliyle istatistiksel veriler kesin tutarlılıklara sahip olmasa da merkezi kuvvetin amaçladığı sonuçları yansıttığından ve uyuşum içinde

⁵⁹ BOA-Cevdet Dahiliye, No 14257’den akt. Hezarfen & Şener, 2003: 9-13

⁶⁰ BOA-Cevdet Dahiliye, No 16543’den akt. Hezarfen & Şener, 2003: 37-43

olduğundan incelenmeye değerdir. Belgeler, 1938 öncesindeki hareketlerin silah toplama ve belirli şahısları ele geçirme amacı taşıyan dar çerçeveli faaliyetler olduğunu gösteriyor. Örneğin, *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları-2* adlı kitaba göre 1937 Harekâtı'nda Seyit Rıza hükümet nezaretine alınıp mahkemeye sevk edilirken “Seyit Rıza'nın itaatsizliğinin müttefiki” olduğu söylenen altı aşiret reisinden birinin öldürüldüğü, dördünün de hapsedildiği ifade edilmekteydi (1992: 210-211). Aynı zamanda, o güne değin 2737 adet de silah toplandı ve harekât bittiğinde toplanan silah miktarı Tunceli 4076, Erzincan 789 ve Bingöl 126 olmak üzere 4991 adetti. Haliyle bu da ertesi yıl uygulamaya koyulacak olan harekât açısından bir tür hazırlık aşamasıydı. Çünkü bu harekât, sonuçları itibarıyla bölge içi aşiret düzenini bozduğu gibi silahların toplanmasıyla da meydana gelecek karşı koymaları kuvvetten düşürdü. Böylece, bölgedeki yerleşim yerlerini nüfus bakımından dahi düzenlemeye imkân verecek uygulamalar için uygun şartlar oluştu.

Örneğin devlet arşivinde yer alan bir belge, içeriği ve oluşturulma biçimi nedeniyle bunu doğrular niteliktedir. Bu arşiv belgesinde eşkıya başlığı adı altında ölü, diri ve teslim olanlar, elde edilen silahlar ve şehit-yaralı olarak tasniflenmiş zayıat bilgileri yer alır.⁶¹ İlgili arşiv kaydının eşkıya kategorisinde 1937-39 tarihlerin arasında sırayla 262, 13.160 ve 384 olmak üzere 13.806 kişi ölü olarak kayda geçirilmiştir. Aynı tarih aralığında sırayla 36, 2.107 ve 824 olmak üzere 2.967 kişinin de diri olarak ele geçirilmiş olduğu yazar. Teslim olanlar ise 928, 821, 2.867 olmak üzere toplamda 4.616 kişidir. Alınan silahlara bakıldığında da 1936-39 tarihleri arasında 788, 4.263, 844 ve 222 olmak üzere toplam 6117 adettir. Ordunun zayıatı ise 1937-1939 arasını kapsar. Şehit sayısı tarihsel sırayla 30, 122 ve 47 olmak üzere 199 kişidir. Yaralı askerler ise 51, 251 ve 52 olmak üzere 354 kişidir. Rapor tablolama dışında da silah toplamaya dair bir veri sunmuş olup 1937 tarihlidir ve Tunceli ile ilgili vilayetlerden toplanan silah sayılarına atıf yapılmıştır. Toplanan silahlar Erzincan'dan 2.845, Elazığ'dan 703, Bingöl'den 935, Sivas'tan 4.122 ve Malatya'dan 21 olmak üzere toplam 8.626 adettir. Belgede, esaslı silah toplamının 1937 yılında yapıldığı görülüyor. O tarihte, Tunceli içinde ve dışında toplanan silah 12.889 adettir. Aynı tarihte ölü-diri-teslim sayısıysa 1.119 kişidir. Şehit-yaralı asker toplam sayısı ise 81 kişidir. Bölge dışında toplanan silahlar ihmal edildiğinde dahi 1937'nin ölü-diri-teslim toplam sayısının dört katı kadardır. 1938'te ki harekâta dair istatistikler ise tam tersi sonuçları gösteriyor. Belgeye göre bu tarihte ele geçirilen silah sayısı sadece 844 adet iken ölü-diri-teslim toplam sayısı 16.088 kişidir ve bu sayıya sürgün edilenlerin net sayısı dahil

⁶¹ CCA. 30.10.0.0. 111-751-30. 96A/257 (11.10.1938)

değildir. Diri ve teslim olanlar dışında ne kadar kişinin sürgüne tabi tutulduğu net olmasa da harekattan etkilenen toplam insan sayısının daha yüksek olduğunu düşünmek mümkündür. Ancak ilgili belgedeki kayıtlarda bile ele geçirilen silah sayısı ve ölü-dirim teslim toplam sayısı arasında on dokuz kat fark bulunuyor. Bu belgeden 1937 Harekatı'nın öncü mahiyette bir uygulama olduğu ve aşiretlerin karşı koyma ihtimalini ortadan kaldıracı bir girişim olduğu anlaşılıyor. Çünkü belgedeki kayıtlara bakıldığında, ertesinde gelen hareketin doğrudan aşiretlerin nüfusunu hedef aldığı görülmektedir. Bu açıdan arşivde yer alan yerleşim yerlerinin boşaltılmasına ve yasaklanmasına dair söylem ve eylemlerle uygun sonuçların kayıtlandığı görülüyor.

Nitekim 1938 Harekâtı, aşiretlerin nüfusunun bulunduğu fakat otorite tesisine uygun olmayan alanları boşaltmak ve yasaklamak, Dersim genelinde otoriteye karşı gelenleri ve gelme ihtimali olanları askeri tedbirler de dahil olmak üzere ortadan kaldırmak, gelecekte otorite karşıtı düzenin devam etmesine uygun sosyal yapıyı tasfiye etmek gibi amaçlara sahipti. Örneğin 4. Umumi Müfettişlik, İçişleri Bakanlığı'nın bir sorusuna; Karacakale-Kürk, Hinzari ve Darboğaz batısı, Seyithan, Kırmızı dağ tepeler hattı, Haçik deresi ağzı, Ballı mezarı, Rıza'nın evi, Munzur suyu, Ana komu, Harçi dağı ve bu dağ ile Karacakale arasındaki tepeler hattı haydutluğa saha teşkil ettiğinden yasak bölge ilan edilerek iskana kapatıldığını, istihkam müfrezelerinin tahrip kalıplarıyla temizleme işine devam ettiğini, bir hayli haydudun imha edildiğini ve çaresizlik içinde kalanların da yer yer teslim olduğu şeklinde bir cevap vermiştir (*Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları-2*, 1992: 248). Haliyle, arşiv evrakında yer alan verilerin bütünü üzerinden hareketin sayısal verileri dışında niteliği de anlaşılıyor. Yani, harekât konsepti merkezi kuvvete sorun teşkil eden bölgelerin yasaklı mıntika ilan edilerek taramaya tabi tutulması şeklinde olup, direnişleri kırmak ve ilgili nüfusu bölgeden çıkarmak şeklindeydi. Örneğin devlet kayıtlarına göre 6 Eylül 1938 tarihinde başlayan arama-tarama harekâtında mağara ve taş kovukları dahil bir insanın saklanabileceği her yer arandı (*Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları-2*, 1992: 301). Mağaralar tahrip kalıplarıyla yıkıldı ve yine topçu ve piyade ağır silahlarıyla desteklenen çatışmalarda, içlerinde aşiret reislerinin de bulunduğu yüzlerce "haydut" imha edildi. Bir o kadar da kadın ve çocuk grupları yakalandı. Bu haydutların direndikleri köyler, tek evler, komlar, tarla ve meşelikler de yakıldı. Taramalar sonucunda bölgeden ölü ve diri 7954 kişi çıkarılmakla beraber 1019 adet de silah toplandı (*Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları-2*, 1992: 304).

Sürgün süreciyle alakalı olarak yasak bölgenin içinden ve dışından 7 bin kişinin⁶² sürgün edilmesine dair bir raporu ele almak yerinde olur.⁶³ Rapora göre sürgün edilenler arasından hükümlü olanların cezaları infaz edilecek, asker kaçaklarına ise askerlik hizmetleri gördürülecekti. Fakat bunlar yerine getirildikten sonra diğer sürgünler gibi Batı'daki nakil alanlarına gönderileceklerdi. Nakil bölgeleri açısından İçişleri Bakanlığı, bölgeye ve Kürtlere yakın olmayan yerlerde iskanın gerektiğini ve 20 Mayıs 1937 tarihli kararnameyle Konya, Kastamonu ve Çankırı'ya gönderileceklerin de batıya gönderileceklerini bildirir. İskân mıntıkaları ise birinci grup Trakya ve Çanakkale, ikinci grup Bilecik, Bursa, Balıkesir, Kütahya, Eskişehir, üçüncü grup ise Denizli, Aydın, Isparta, Burdur, Muğla olacak şekilde düzenlendi. İskânın her köye iki aileden fazla olmayacak şekilde gerçekleştirilmesi öngörülüyordu. Sürgün listesi 2.000 kişi olarak hazırlandı ama daha sonra 7.000 kişiye kadar genişletildi. Listedeki 1.500 kişinin ise İzmit'te bulunan kâğıt fabrikasına 50 kişi, Keçi bur lu'daki kükürt madenine 50 kişi, Karabük'teki demir ve çelik fabrikasına 250 kişi, Zonguldak'taki kömür madenlerine 600 kişi, Fethiye'deki krom madenine 300 kişi ve Divriği'deki demir madenine 250 kişi olmak üzere dağıtılması planlandı. Ancak Divriği, Dersim mıntıkasına yakın olduğundan Genelkurmayca olumsuz görüş bildirildiğinden oraya yönelik iskandan vazgeçildi. İçişleri Bakanlığı ise Dersimlilerin temsil, idari, düzen ve toplumsal sebeplerden dolayı endüstri ve maden mıntıkalarına iskanını sakıncalı olarak görüyordu. Yasaklı bölge dışında olup da yerlerinde bırakılmaları uygun olmayanlarsa aşiret reisleri, kolbaşları, seyit ve şerirler ve yine bunların aile ve yakınlarıydı. Nitekim arşiv bilgisine göre, ağa ve seyitlerin bir kısmı ortadan kalkmışsa da seyitlerin çoğu kalmıştı. O nedenle uysal olmalarından ötürü dokunulmamış olan ağa, şerir ve seyitlerin meydanı boş bulduklarında kendi düzenlerini devam ettirme ihtimalinin de ortadan kaldırılması gerekli görülmüştür (*Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyamları-2*, 1992: 305). Devamında ise asıl kışkırtıcı olanların çoğu ortadan kaldırıldığından ve korkutulduğundan mücadelenin kolaylaştığı söyleniyordu. Özetle, Cumhuriyet otoritesi için tehdit olarak görünen unsurların, bölgedeki varlıkları ortadan kaldırılması akabinde bölgede merkezi kuvvetin egemenliğine uygun bir teşkilat ve uyumlulaştırılmış bir halk tabakasının meydana getirilmesi esas maksattı.

⁶² Bayrak (2012: 139), dönemin İskân Müdürlerinden olan Reşat Tanyeri'nin kişisel arşivindeki bir belgede sürgün sayısının 12.000 olduğunu ancak asıl sayıların bundan da yüksek olduğunun tahmin edildiğini yazar.

⁶³ CCA. 30.10.0.0. MGM. 111.748.1 (28.07.1938).

Resmi kayıtlar dışındaki anlatılar da konu bakımından önem taşır. Her ne kadar kayıtlı veri kadar kesinlikleri⁶⁴ olmasa da bu anlatılar üzerinden nüfus değişiminin toplumsal etkilerini gözlemlemek mümkündür. Bu açıdan, sözlü ifadelerde söylenen rakamları teyit etmek mümkün değilse de anlatılar nezdinde, uygulamaların yarattığı sonuçları görebilmek ve anlayabilmek mümkündür. Örneğin bu tarz bir çalışma olan Bülent Bilmez ve Cemal Taş'ın⁶⁵ örnek vakalar üzerinden ele aldığı bir eserin, askeri hareketin sonuçlarını tahlil etmek için kolaylık sağladığını söylemek gerekir. Bu çalışmanın oluşturulma usulüne bakıldığında öldürmelerin yapıldığı yere dair bilgiler, öldürülenlerin ve kurtulanların isimleri, köyleri, aşiretleri ve ocakları tablo halinde sunulmuş olup sözlü anlatım ve görsel materyallerle desteklenmiştir. Örneğin günümüzde ziyaret alanı olarak kullanılmaya devam eden Gola Çetu mevkiindeki olayların sonuçları şöyleydi. Sılêman Ağa, Sılêman Ağa'nın eşi, Qemer, Qemerê Sılêman Ağay'ın eşi, Memed, Memedê Sılêman Ağay'ın eşi, İsmail Ağa, Usên, Usênê İsmail Ağa'nın eşi, Kemal, Şıxesen, Êlife, Emina, Hesên, Fındıq Ağa'nın eşi, Memedê Qemer Ağay'ın eşi, Ceferê Qemer Ağay'ın eşi, Yıldız gibi kişiler öldürülenlerdir (Bilmez & Taş, 2021: 150). Bu kişiler Ağdat/Norşin halkından olup Usıvo-Wusıvu (Yusufhan) aşiretindendir. Ezbetleri/aileleri/kabileleri ise Çê Qeme Moj/ Çê Usıf Ağay/ Çê Aliyê Qaxi (?) olarak kayıtlanmıştır. Bağlı oldukları ocak Khrueso (Kureşan)'dur. Bunlar dışında ise Qamer Ağa sürgün edilmişken Fındıq Ağa ise 15 Kasım 1937'de Elazığ'da idam edildi. Kurtulanlarsa Ali Kargın, Hasan Kargın, Seydali ve Elif'tir. Bu verileri meydana getiren ise kurtulanların anlattıklarıdır. Anlatının dışında bu olayda öldürülenler için söylenegelen ağıtlara da yer verilmiştir. Kısacası bu türden, usul ve etik bakımından kabul edilebilir çalışmaların yaygınlaşmasıyla arşiv kayıtlarında mevcut olan belgelerin gösterdiği fakat anlatmadığı durumları anlamlandırmak mümkün olabilmektedir.

Bu duruma arşivden bir örnek verilebilir. Çünkü ilgili arşiv kaydı her ne kadar olağan bir biçimde meydana getirilmişse de anlatımın örtük olduğuna dair şüpheye düşmek makuldür. İlgili belge, batıya nakledilmek üzere olan Yusufanlıları Mameki'ye getirirken

⁶⁴ Örneğin Kahraman (2004:394), resmi rakamların ölü sayısını 15 bin kişi olarak verdiğini fakat Kürt kaynaklarında bu sayıların 50 bin, 70 bin gibi sayılar olduğunu ifade eder. Aygün (2010: 133) ise 1938 Harekatı'nda irili-ufaklı katliamların gerçekleştiğini yazar. Yazara göre direnişçi aşiretler açısından ölümler bulundukları tepeler, dağlar, kovuklar, mağaralar, dar geçitlerdeyken, meydana gelen toplu öldürmelerse genelde su kıyılarındadır ve hatta kabileler halinde kurşuna dizmeler ise gelişigüzel her yerdedir. Ona göre bunlar öldürme olaylarından sağ kurtulanların ifadeleriyle anlaşılabilir ve böyle pek çok katliam yerinin varlığı da açıktır. Sonuç olarak, kayıtlı verideki kesinliğin, tutarlı ve makul olup olmadığına dair bir tenkitin şart olduğunu göz ardı etmeyerek, sadece yazılı olmaktan ileri geldiğini dikkate almak gerekir.

⁶⁵ Detaylı bir şekilde incelemek için bkz. Bilmez & Taş, 2021

Ohni (?) köyünden Mehmet Ali adında bir haydudun, firar anında, Necip isimli onbaşıyı hançerle şehit ettiği ve akabindeyse kargaşalıktan istifade ederek kaçmak isteyenlerden 49 kişinin imha edildiği ve hatta, 41. Tümen'den aynı görevle birliklerin Deşt mıntıkasında öteden beri yataklık ve ortaklık yapan Kirnik ve Bornak köylerinden 395 haydutu ölü ele geçirmiş olmakla birlikte müsademe sırasında toplam 8 erin yaralandığını gibi bir anlatıma sahiptir.⁶⁶ Çatışmaya dair anlatıda tarafların verdiği kayıplar arasındaki farkın büyüklüğü kadar 41. Tümen'in iki köyden ele geçirmiş olduğu ölü sayının da oldukça yüksek olması dikkate değerdir. Bu nedenle bu türden açmazları aydınlatabilmek açısından arşiv kayıtlarını tanık anlatılarıyla karşılaştırmak gerekir. Elbette bu anlatılar sonucunda dahi kesin sonuçlar üretmek olanaksız olduğundan meseleyi tutarlı şekilde anlamaya dair bir yaklaşım tercih edilmelidir.

Yöredeki nüfus değişimine de değinmek gerekir. Örneğin Aslan (2010: 403), Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinden çeşitli nüfus örneklerini sunar. Cumhuriyet döneminin ilk sayımı olan 1927 yılında Tunceli'nin sınırları içindeki nüfus 76.290 kişidir. 1935 tarihinde ise Devlet İstatistik Enstitüsü'nün verilerine göre nüfus 101.099'dur.⁶⁷ Aslan (2010: 406), 1940 sayımlarında nüfusun 13.000 kadar düşmüş olduğunu aktarır. Yine ona göre 94.639 kişilik yeni nüfusla beraber köy sayılarında dahi belirgin bir değişim meydana gelmiş ve pek çok köy kayıtlardan silinmiştir. Örneğin 1938 Harekât'ı sırasındaki harekâta sonuçlar aşağıdaki gibiydi (*Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları-2*, 1992, 283):

“10 Ağustos 1938'den beri Ordu manevrasının birinci safhası içinde yasak bölgeyi tarayarak geçen birlikler bu harekât sırasında, isimleri daha önce 4. Genel Müfettişlikçe tespit edilmiş binlerce insanı yakalayarak kabileler halinde emredilen bölgelere sevk etmişler, haydutlarla yer yer yapılan müsademelerde keza binlercesini imha etmişler, bu şerirlerin sığındıkları köyleri, komları ve hatta fundalık ve tarlaları yakmışlardır. Bu suretle bir haftadır devam eden harekât sona ermiş oluyordu.”

Bu açıdan, devlet kayıtlarına dayanarak yaklaşık 13.806 ölüm ve 7 bin sürgünün 20.806 bin kişiye tekabül ettiği düşünülürse kayıt dışı nüfusa dair gerçeklik belirginleşir. Hatta, Reşat Tanyeri'nin arşivindeki 12.000 kişilik sürgün belgesi de dahil edilirse⁶⁸ 25.806 kişilik bir nüfus çıkışı söz konusudur. Bu durumda bölgedeki olağan doğum-ölüm sayıları ihmal edildiğinde nüfusun 101.099'dan 75.293 kişiye düşmesi gerekir. Ancak, 1940 nüfus sayımındaki 94.639 ile 75.293 arasındaki fark 19.346 kişidir. Bu durum, bölge

⁶⁶ CCA. 30.10. 0.0. 111-747-27. 96A141 (15.07.1938).

⁶⁷ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 20.10.1985'den akt. Mete, L., 2019

⁶⁸ Bkz. Bayrak, 2012: 139

açısından istatistiksel verilerin gerçek sayıları yansıtmadığını gösterir. Haliyle, olağan nüfus değişimleri dahil olmak üzere kayıt dışı nüfusu kayıtlamaktan harekât sırasında meydana gelen ölüm ve sürgünlere kadar pek çok veride muğlaklık hakimdir. Ancak olaylara dair verilerin kesin sonuçlar üretmek açısından yeterli olmadığı açıksa da olan-bitene dair kanaat oluşturmak için hala değerli veriler olduklarını kabul etmek gerekir.

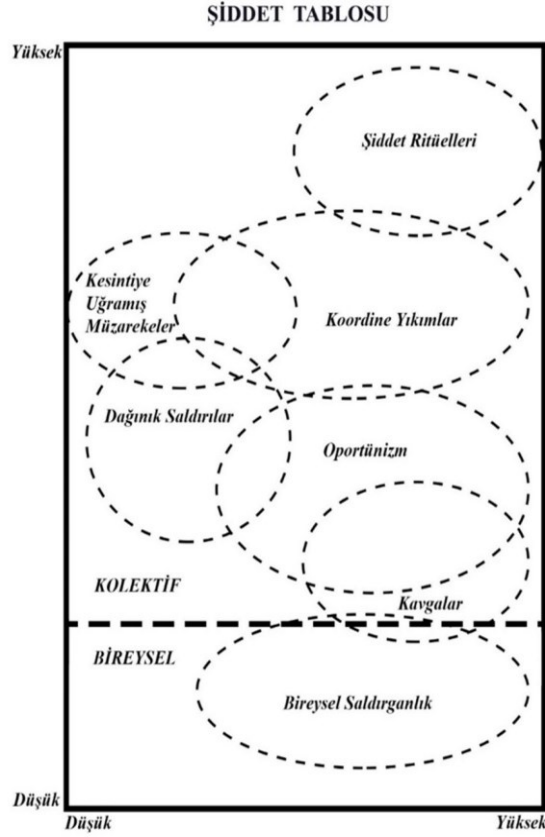
Sonuç olarak, bölgedeki nüfus değişimi açısından şunlar söylenebilir. Erişilebilir resmi kayıtlara göre ölüm ve sürgün 20.806 civarı olup nüfus değişimiyle tutarlı değildir. Bu durum ise kayıt dışı unsurun görünmez olduğunu ortaya koyuyor. Haliyle, resmi olsun ya da olmasın net bir sayıya ulaşmak mümkün değil.⁶⁹ Bu durum, öldürmelere ve sürgünlere dair öne sürülen çeşitli savlara karşılık verebilecek bir arşiv bilgisinin olmadığı ihtimalini güçlendirir. Hatta, kayıt-dışı unsurun ölü ya da diri olarak ne kadarının kayıt altına alındığına dair gelebilecek herhangi bir tahmine bile arşivin cevap vermesi mümkün değildir. Bu nedenle ancak resmi kayıtlardaki veriler ve oluşturulma biçimlerinin incelenmesi vasıtasıyla genel uygulamanın ne olduğuna dair bir kanaat inşa edilebilir. Verinin irdelenmesi içinse usul ve etiğe uygun saha ve sözlü tarih çalışmalarına ihtiyaç vardır. Çünkü, bu kadar belirsizlik içinde olan bir durumu çözümlemeye dair her türlü girişim, güncel ihtiyaçların ve taleplerin etkisinde olduğundan etiğin tartışma alanına da girmektedir.

2.3. Kolektif Şiddet ve Çevre İlişkisi

Bu başlık altında ele alınan kavramlarla aşiretlilerin davranışlarını anlamlandırabilmek mümkün kılınabilir. Fakat bunun için de aşiretlilerin birbirlerine ve diğerlerine yönelik tutumlarında şiddetin yerini ve tarzını bilmek gerekir. Kolektif şiddet kavramına dair tablo ise şu şekildedir (Tilly, 2009: 32);

⁶⁹ 1945 tarihli Tunceli Genel Durum Raporu'nda nüfus ile ilgili çeşitli bilgiler verilmektedir (Akekmekçi & Pervan, 2011: 470-471). Raporda, ilgili yılın nüfusu 53.812 kadın ve 53.048 erkek olmak üzere 106.860 kişidir. Yıl içinde 280 yeniden kayıt, 4.439 doğum, 699 yer değiştirme, 1.929 ölüm olmak üzere 5.418 artışa karşılık 2.839 eksilme olmuştur. 1945 yılında yapılan nüfus sayımıyla kayıtlı nüfus arasında 18.153 fark olduğu bildirilmekte ve bu farkın ise buhrandan dolayı halkın geçimini sağlamak için öteye beriye gitmesinden kaynaklandığına hükmedilmiştir. Bunlar dışında ise nüfus idaresine dair teşkilat zayıf olduğundan halkın kayıtlanmadan kaçındığı ve bunun çözülmesi gerektiği rapora yazılmıştır.

Tablo 2.1. Şiddet Tablosu

Tilly, tablodaki her bir terimin detayına⁷⁰ da değinmiş olup bu kavramla da bölgedeki şiddet olaylarının açıklanması mümkün olabilir. Çünkü, bölge aşiretliyse diğer yerleşikler arasında olsun merkezi kuvvetle arasında olsun ilişkilerinde şiddetin yeri ve biçimi önemlidir. Bu anlamda, iki sosyal varlık arasında gelişen şiddetin hallerini anlamlı bir çerçeveye oturtmak önem taşır. Başlangıçta, bireysel saldırganlığa dayanan olaylara odaklanarak şiddetin en yalın hali gözlemlenecek olursa karmaşık şiddet olaylarına giden

⁷⁰ Tilly (2009: 33-34) tabloyu özetle şöyle detaylandırmıştır: **Şiddet ritüellerini**, iyi belirlenmiş ve koordine edilmiş, en azından bir grubun, onaylanmış bir mücadele alanı içerisinde, kendilerine veya diğerlerine zarar verecek bir etkileşim senaryosunu takip etmesi; **Koordine yıkımları**, baskıcı araçlar kullanmakta uzmanlaşmış kişiler ya da örgütler, insanlara ve/veya nesnelere zarar veren bir gösteriyi üstlenmeleri; **Oportünizmi** rutin gözetim ve baskılamaya karşı zırhlılaşmanın bir neticesi olarak, insanlar ya da insan kümeleri, genelde yasaklı uçların peşinden koşmak için doğrudan zarar verici araçlar kullanmaları; **Kavgaları**, öncesinde şiddet içermeyen toplanmalar olarak, iki ya da daha fazla insanın birbirlerine ya da birbirlerinin mülkiyetine saldırmaya başlamaları; **Bireysel saldırganlığı**, tek bir aktörün (ya da birkaç bağımsız aktör), başka bir aktör ile doğrudan ve baskın şekilde yıkıcı bir etkileşime girmesi; **Dağınık saldırıları**, küçük ölçekli, yaygın ve genellikle şiddet içermeyen bir etkileşim esnasında, bir miktar katılımcının zarar verici hareketler aracılığıyla engellere, itirazlara ya da kısıtlamalara karşılık vermesi ve **Kesintiye uğramış müzakereleri** ise çeşitli kolektif eylem biçimlerinin bir ya da birden fazla gruba karşı direnç ve rekabet yaratması neticesinde insanlara ve/veya objelere zarar veren eylemlerin ortaya çıkması olarak ele alıp, uzun vadede şiddet içermeyen çarpık gidişatlı pazarlık süreçlerinden kaynaklanan düşük düzeyde, çarpıcı ve yüksek düzeyde, koordinasyonlu kolektif şiddet biçimleriyle sonuçlanma sıklığı olduğu şeklinde açıklamaktadır.

süreçlerin yapıtaşları gözlemlenebilir. Kaldı ki merkezi kuvvet, adli vaka şeklinde değerlendirmek suretiyle düşük seviyeli şiddet olaylarını dahi kayda almıştı. Bu durum gelecekte, adli olarak değerlendirilebilecek faaliyetleri kayda alarak kendi algı konseptini oluşturan merkezi kuvvetle bölgedeki aşiretler arasında bir egemenlik problemi olacağını da gösteriyor. Buna göre ilk örnekte: Dersim’de Termeşekli/Turuşmekli (Türüşmek; bugünkü Aktuluk) Haydari oğlu Veli Ağa’nın yardımlarıyla Çarsancak’ın Göktepe köyünden Mehmed Bey adına bir Ermeni kızın kaçırılmış olup, kızın serbest bırakılması mümkün olmazsa Ermenilerin de Kürtlere karşı *su-i tesiri* (kötü bir hal) olacağı (1888) ve bundan dolayı, kızın kurtarılmasına yönelik bir askerî harekât için izin talep edilmektedir (1889).⁷¹ Olay, merkezi kuvvete dahil organize şiddet aygıtının yani kolluk gücünün müdahalesinin olası olduğu bir duruma evirildi ve bu yönden, şahsi menfaate dayanan yalın eylem, kavga, oportünizm, dağınık saldırılar ve şiddet ritüelleri gibi biçimleri kapsayan bir hal aldı. Bölgedeki şiddet, toplumsal ilişkilerde yaygın bir araçtı. Mesela, Ermeni kızını kaçıranlar Çarsancak’a bağlı Göktepe karyesi sakinlerinden Göktepeli Küçük Ağa ve avanesiyle Dersim Ekradı’ndan Hıdır Bey’di ve onu, karyeyi basarak zorla götürmüşlerdi.⁷² Bireysel saldırganlığa ve oportünizme dair işaretler bulunan bir başka olaydaysa Dersim Sancağı’na bağlı Şahsuvar (Şıhsor?) köyünden bir kız evinden kaldırılarak tecavüz edilmiş, suçu işleyen Yakup oğlu Recep ve arkadaşları gereken cezaya çarptırılmamışlar ve kızın ailesine de musallat olarak tehditle para istemişlerdi (1889).⁷³ Bir başka olaysa Çarsancak’ta (1892),⁷⁴ bir Ermeni kızının İslam’a geçmek suretiyle evlenmesinden dolayı Müslümanlarla Hristiyanlar arasında bir uygunsuzluk çıkma olasılığının kuvvetlendiği iddiasından ötürü meydana gelmişti. Olayın önlenmesi için Dersim mutasarrıfı, nişanlı Meryem’in zorla Çarsancaklı Osman Bey’le nikahlandığı iddiasına yönelik gönderilmek istendi. Meryem’in ifadesine göreyse zorla kaçırıldığı doğru değildi, yani bu iş rızayla yapılmıştı. Babası ve amcası da bunu doğrulamaktaydı. Dahası, altı-yedi karye ahalisi tarafından birçok Hristiyan ve birkaç Müslüman’ın imza ve mühürleriyle onaylanmış bir şikâyeteyse Osman Bey’in Kürtlere martini tüfekler vererek, onlara hanelerini bastırıp, ırzlarına musallat ettirdiği ileri sürülmekteydi. Ancak, incelemeler sonucunda bu iddianın gerçeği yansıtmadığından tertipleyenlerin

⁷¹ COA. DH.ŞFR. 143-131 (R.18.04.1306); COA. DH. MKT. 1739-27 (H.16.11.1307).

⁷² COA. Y.PRK.A. 5-78 (H.24.10.1307).

⁷³ COA. DH.MKT. 1736-114 (H.08.11.1307).

⁷⁴ COA. Y.A.HUS. 275-89 (H.22.11.1310).

cezalandırılması talep edilmektedir.⁷⁵ Nihayetinde, kolektif şiddet tarzındaki eylemlerin çeşitli toplumsal aktörlerin de dahil olduğu bir zeminde gerçekleştiğini belirtmek mümkündür. Haliyle, şiddetin sosyal ilişkilerde kullanışlı bir araç olduğu söylenebilir.

Aşiretlerin “kola gitmesi” yani “teşkilatlanmak suretiyle yağmaya gitmek” bakımından Ermenilerle ilişkilerini örneklemek de fayda sağlayabilir. Çünkü, bu manada ortaya çıkan şiddet hareketlerine yönelik merkezi kuvvetin müdahalesi de söz konusuydu. Bu yönüyle şiddet sarmalındaki bölgenin şiddet araçlarıyla biçimlenebilmeye uygun bir yapısı olduğu görülebilir. Arşiv kayıtlarında Ermenilere yönelik yağma hareketlerinin yoğunluğu göze çarpmaktadır. Örneğin, Dersim, Kuzıcan ve Ovacık Kürtleri, Erzincan’a bağlı komşu köylerdeki Ermenilere gasp ve baskınlar yaptığından bir karakol kurulması gerektiği söyleniyordu (1898).⁷⁶ Evraklar, Surp Lusavoriç Kilisesi’nden Givont (Gevond) Efendi’yi tarladayken dağa kaldırdıkları, ancak sonrasında salıverdikleri; Bedros’un kendisini bulamadıklarından *zat-ı müterakimini*(?) yaralayarak savuştukları; Aknadyos ile eşi değirmendeyken dağa kaldırarak on top bezle bir miktar akçeleri alınmak suretiyle saldıkları; bir karyede (Mağosik?) Kirazyen Nikoğos(?)’un hanesini soylarlarken Nikoğos’un canını zor muhafaza edebildiği; Rum Ekrek(?) adlı bir karyedeki değirmende çalışan iki Ermeni’yi dağa kaldırarak yedi liralıyla birkaç top Manisa (!) bezini alarak bıraktıkları; bir başka karyedeyse elli top Manisa bezi ve bir miktar akçe verilmesi için ahaliye ihtar verdikleri ve vermedikleri takdirde köylerini yağma ve esaret edecekleri şeklinde tehdit ettikleri; bir karyeden (Belkız Bağ) on beş kişiyi, başka bir karyedense bir Ermeni gelinini zorla kaçırmak maksadıyla gelmişlerse de kaçıramadıklarından birkaç kişiyi yaraladıkları; adı geçen Dersim, Kuzıcan ve Ovacık karyeleri Ermeni ahalisinden surre (?) namıyla yıllık bir vergi talep ettikleri ve aksi takdirde, zulüm ve zorbalık uygulayacakları şeklinde bir dizi olayı içerir. Dersim aşiretlisiyle diğer topluluklar arasında bir dikotomi olduğunu gösteren bu evrak kayıtları, diğer toplulukların aşiretlere nazaran uygun konumdaki yerleşiklikleri ve varlıklarıyla yağmaya uygun birer hedef olduğuna dair fikri güçlendirir. Dersimli aşiretlerin birbirine yönelik şiddet ve yağma hareketleri ocakların etkisiyle de minimaldi ve bu sebeple, İç Dersim’de yoğunlaşmış olan aşiretlerin en yakın yağma mıntıkasının Dış Dersim ve ötesine uzanması olağandı. Haliyle aşiretler açısından Dış Dersim coğrafi sebeple öncelikli yağma mıntıkası olduğundan ve bu bölgelerde Ermeniler de bulunduğundan, aşiretler ve Ermeniler arasındaki çatışmaların

⁷⁵ COA. DH.MKT. 112-6 (H.02.02.1311).

⁷⁶ COA. DH.TMIK.M. 63-14 (H.20.07.1316).

kaynağında coğrafyanın etkisinin olduğu da düşünülebilir. Elbette, kol hareketleri Dış Dersim ile sınırlı değildi. Kuruçay, Eğin, Kemah, Gercüş, Divriği, Çemişgezek, Çarsancak, Gercanis, Arabgir, Erzincan, Pertek, Tercan, Kiğı gibi pek çok yere yapılan bir hareketliliği meydana getiriyordu.⁷⁷ Bunun yanında yağma ve “kaldırma” faaliyetlerinin, belirli bir köken ya da inançtan gelen unsurlara odaklanmaktan ziyade makul olana doğru bir yönelime sahip olduğuna dikkat çekmek gerekir.

Merkezi kuvvet, şiddet ve egemenlik arasındaki dengeyi merkez lehine kırmak açısından devamlı önlemler aldı. Aynı durum, Dersim açısından da geçerliydi. Nitekim, 19. yüzyıl merkezileşme politikalarının da etkisiyle, bölgedeki şiddet olaylarının adli olaylar olarak sınıflandırılmasına olanak sağlayacak askeri altyapının kurulması yoluna gidilerek, sivil-askeri alt ve üst yapının oturtulmasıyla merkezin yerele doğrudan nüfuzu sağlanmak istendi. Bu durum, egemenliğin bölge aşiretlerinden alınıp merkezi iktidara aktarılması gibi bir “aşırma” durumunu göstermektedir. Haliyle merkezi kuvvetin, bölge içinde hazır güç bulundurması ve aşiretleri kazanma politikası, bölgedeki menfaat çatışmalarında merkezi hükümeti de tarafgir kıldı. Örneğin 1880’de kurulan Dersim Vilayeti’nin ilk valisi olan Fikri Paşa’nın biraderleri olan Hasan ve İbrahim’in, şahsi çıkarlarını gözeterek Kürt eşkiyasının süregelen tecavüzlerine karşı ihmalkâr davrandıkları ve bu nedenle, cezalandırılmaları gerektiği söyleniyordu. (1893).⁷⁸ Çakmak (2021: 189-195) bölgedeki görevlilerin Fikrî Paşa hakkındaki değerlendirmelerinden hareketle ıslahat, idarecilik, liyakatsizlik, kayırmacılık, vergi, imar, atama, vergi konularında usulsüzlükler ve aşiretlerin himaye edilmesi gibi şikayetlere işaret ederek Fikri Paşa’nın Dersim’deki hoşgörü siyasetini tasvip etmeyen pek çok paşa ve memurun varlığına işaret etmiştir. Bu açıdan, merkezi kuvvetle aşiretler arasında da kesintiye uğramış müzakereler ve oportünizm kaynaklı şiddet biçimlerinden oluşan bir şiddet ilişkisi olduğu görülür. Nitekim, yerel ileri gelenler merkezi idareye bağlı taşra kadrolarına yerleştirilse de yerel unsurlar kendi çıkarlarınca hareket ettiler. Kaldı ki aşiretlilerin devlet kadrolarına alınması çatışmalı sürecin pazarlığa açılması anlamına da geliyordu. Aşiretlilerse bu durumu lehte avantaj elde etmek için bir fırsata çevirdiler.

19. yüzyıl Osmanlısında merkezi kuvvet, askeri hizmet aygıtlarını merkezileşmeye fayda sağlayacak araçlar olarak değerlendirdiğinden, egemenlik boşluklarına asayiş ve garnizon unsurlarıyla müdahale etti. Bu unsurlar, yereldeki kolektif şiddet sarmalının

⁷⁷ Adı geçen yerlerden bazıları için bkz., COA. A. DVN. 116-82 (H.19.01.1273); COA. MVL. 494-29 (H.18.11.1282).

⁷⁸ COA. DH.MKT. 112-31 (H.02.02.1311).

yeniden dizayn edilmesi ve bölgenin, merkezi kuvvetin hukuksal alanına dahil edilmesi için gerekli sivil altyapıya uygun hale getirilmesine yönelik faaliyet gösterdiler. Dersim’de de benzer şekilde işleyen bu süreç, olağan olarak topluluklar arası ilişkilerdeki merkezi etkiyi de arttırdı. Örneğin 1898 tarihli arşiv kaydı, Dersim eşkıyasının fırsat buldukça Erzincan tarafındaki Ermeni ahalisine tecavüzde bulunduklarından itaat ve terbiye edilmesi hakkında devletçe esaslı önlemlerin alınması; Silur (Salur?), Cebeci (?), Çardaklı, Kemah ve Pülümür mevkillerine birer karakol kurularak askerin ikame edilmesi ve yine, Erzincan’ın Mercan Boğazı’na da bir karakol kurulması gerektiğinden bahsetmektedir.⁷⁹ Egemenliğin fiziki şekilde yoğunlaştırılmasına dair faaliyetler arttıkça hükümetle aşiretler arasındaki ilişkiler, yerel hükümet aygıtlarıyla aşiretler arasındaki ilişkilere göre şekillendi. Haliyle, merkezin bölgeye dair fikri altyapısının beslenmesinde de bütün bu sürecin ciddi katkısı oldu.

Merkezi kuvvetle aşiretler arasındaki ilişki “sosyal entropi”⁸⁰ kavramıyla değerlendirilebilir ve kolektif şiddetin altında yatan sebepleri anlaşılabilir kılabilir. Doğrusu, kavram nazarında toplumsal yapıların meydana gelmesiyle enerji kullanım süreçleri (beslenme, giyinme, barınma gibi emek gerektiren gereksinimler) arasında bir ilişki olduğunu görmek mümkündür. Bu açıdan daha karmaşık bir toplumun, daha zayıf bir toplumu asimile edebilmesi mümkündür. Nitekim, sınırlı bir alanda mevcut olan sınırlı enerjinin tüketilmesine dair pratiklerde üstün olanın ötekini tüketmesini mümkün kılar ve bu Dersim aşiretleri için de geçerliydi. Zira aşiretler, varlıklarının önemli bir kısmını yerleşim yerlerinden aşımalara borçluydu.⁸¹ Ancak merkezi kuvvet, egemenliğinde

⁷⁹ COA. DH.TMIK.M. 63-14 (H.20.07.1316).

⁸⁰ Erol’a (2001: 129) göre sosyal entropi, sistemi oluşturan ögeler arasındaki bütünleşememe ya da eklemleşememe (düzensizlik) nedeniyle toplumsal kaynakların, yararlı bir işe dönüştürülmesi sürecinde ortaya çıkan kayıpları ifade etmektedir. Gündüz (2006: 346) ise şöyle ifade eder: “Nüfusun çok büyük bir bölümü, bunalımın kendilerini köklerinden söktüğünü, yıktığını, yaraladığını ve yok ettiğini görürler. İnsanların olağan yaşayış çizgisi bütünüyle altüst olur; alıştikları uyaranımlar bozulur; koca koca insan grupları yerinden edilmiş ve uyaranımları kalmamış olarak suyun üstünde yüzen bir eşya yığınınna dönerler. Sokaktaki sıradan adam bile, şu soruları sormaktan kendini alamaz: Bütün bunlar neden oldu? Bütün bunların anlamı nedir? sorumlusu kimdir? nedenleri nelerdir? bir çıkış yolu var mıdır? buradan nereye gidiyoruz? benim, ailemin, dostlarımın, memleketimin, başlarına neler gelecek? Ciddi bir bunalımda bu sorular, toplumdaki düşünceleri, önderleri ve bilginleri daha da yoğun olarak sıkıştırır. Birçokları toplumsal-kültürel ayakkabıları vurmaya başlamadan, onlara pek dikkat etmezler. Ama bir kez, bunalımın güçlüklerinin vurması dayanılmaz olunca, bunalımın nasıl ve niçini ve geçiş durumunun bütün öteki sorunları üstünde durmaya zorlanırlar.”

⁸¹ İbrahim Tali Bey’e ait Birinci Umumi Müfettişlik Raporu’nda (Sılan: 2010: 209-210) bu durum detaylandırılır. Dersim’de ve özellikle Batı Dersim’de iyi bir aşiret teşkilatının olduğunu ve aşiretlerin birbirlerine düşman olduğunu söyler. Kan gütmeye şahsi değil kabileye dayalıdır. Sonbahara doğru işe nedeniyle hırsızlığa gidileceğinden aşiretleri arasındaki sorunların çözümü yoluna gidilir. Aşiretlerin birleşmesi çok zor olmakla birlikte Doğu ve Batı Dersim aşiretlerinin birleşmesi daha da güçtür. Ancak genel bir varlık meselesi halinde birleşebilirler. Ona göre Dersimliler hayatlarını kazanmak için çapulculuk

gördüğü bölgedeki kaynaklardan yararlanmak için gereken kabiliyeti kazandıkça durum tersine dönmeye başladı. Aşırmaya uygun yerlere erişim kısıtlandı ve nihayetinde, bölgeye de sirayet etti ve şiddet ilişkileri de buna bağlı yeniden şekillendi. Haliyle, Dersim aşiretlerinin bölgedeki kaynakların kullanımında merkezi kuvvete engel teşkil etmelerinden dolayı merkezi kuvvet, kendisine uygun şartlarda bölgeyi yeniden düzenlemek istedi.

2.4. Kimlikler; Ayırıklaştırma ve Makulleştirme

Yöre aşiretlisinin nasıl tanımlandığının⁸² ve ne şekilde anlaşıldığının bilgisi, onun merkezi iktidarın değerleriyle⁸³ mesafesini gösterir. Bilginin dayanak noktası ise aşiretlilerin inançsal ve etnik yapılarını meydana getiren kültürel ve çevresel özelliklere yönelik atıflardan ileri gelir.⁸⁴ Böylece, bölge aşiretli toplumunun Türklükle yakın ve uzak noktaları belirlenmekte olup uzak olanın göz ardı edildiği, yakın olanın ise “ulusal eritme potasına”⁸⁵ dahil edildiği bir yaklaşım ortaya çıktı. Bu yaklaşım ise bölgeden yansımalarla göre makulleştirmeye ve ayırıklaştırmaya⁸⁶ yönelik tutumları meydana getirdi. Konu

yaparlar ve bu sebeple de harice akınlar yapacak kol dedikleri çeteler kurulur. Gözlerine kestirdiklerini soyarlar ve tekrar Dersim sınırları içine dönerler. Zabıta kuvvetleri buna mâni olmaya kalksa bile ağalar sözlü teminatlarla ve avutmalarla onları savarlar. Ağanın hükümetle ilişkisi olduğu hallerde ise yağma malının bir kısmı zabıta kuvvetine teslim edilerek iş halledilir.

⁸² Kimliksel çatışmalardan bahseden Bayart (1999: 9), kültürel kimliklerin siyasal kimliklere denk düşmesinin bir yanılsama olduğunu, kimliklerin kültürel, siyasal, ideolojik ve nihayetinde tarihsel bir inşa olmalarından ötürü doğal olmadıklarını söyler. Bu yönüyle, bölge aşiret halkının kimliksel doğruya göre kategorize edilmesindeki esasların, tarihsel anlatılarla mistifiye edilen veyahut kutsanan maddi gerçekliklere dayandığı söylenebilir.

⁸³ Egemenlik, esasen, bir dizi kabul edilebilir veyahut razı gelinebilen inançlar bütünüyle varlığını sağlamlaştırır. Ulusun birliğine dair inanç ise kapalı kapılar ardında tarihsel bilgiyle ulus arasında kurulan iş birliğine dayanır. Nitekim, Renan (2016: 38) da “...ulusun özü tüm bireylerin ortak birçok şeye sahip olması ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unuttuğu olmasıdır” der. Bu bağlamda Dersim aşiretlisi, merkezle kendisi arasındaki kötü günleri yad edecek anılardan sıyrılıp gelmeliydi ki bu ise özgül sosyal yapının tasfiye edilmesi demekti.

⁸⁴ 1936 tarihli Pülümür Kazası Genel Durum Raporu’na (Akekmekçi & Pervan, 2011: 31) göre halkın dilinde iklim ve coğrafi durumun büyük tesiri vardı. Yüzde 70’i Türkçe kelimelerden ve geri kalanıysa Farisi ve bir kısımda Arapça kelimelerden oluşan bu dil “Dağ Türkçesi” idi. Bu açıdan, merkezi kuvvet tarafından elde edilen verinin nasıl algılandığı ve işlendiği meselesine sürekli dikkat edilmesi gerekiyor.

⁸⁵ Örneğin Arendt (2014: 35-36), Yahudi sorunu nezdinde ulus-devletin ikircikli tutumuna değinmiş, feodal düzenin yıkılmasının yol açtığı devrimci eşitlik anlayışınca *ulus içinde ulusa* hoşgörüyle bakılamayacağından kısıtlamaların-ayrıcılıkların kaldırılması gerektiğini belirtmiş ve bunu, bütün her şeyin üstünde olarak ulusun çıkarları ve temsiliyi yüklenilecek bağımsız bir devlet aygıtının doğuşuna bağlamıştır. Bu metin bağlamında bölge aşiretlisinin eritme potasına tabi tutulmasının dahi pürüzsüz sonuçları hemen getirmeyeceği anlaşılabilir. Nitekim başarının ilk ölçütü, ulusalın unsurlarının, yani, menfaat talebinde olan her çeşit grubun üstünde bir devlet aygıtının varlığına dayanıyordu.

⁸⁶ Aykırının bertaraf edilmesi ise önemli bir konudur. Nitekim, onu ayıklamaya ve bertaraf etmeye dair süreç hukuki olanın dışına çıkmamalıdır. Çünkü aksi durumda bir hareketlilik, aynı zamanda, devlet düzeninin ortadan kalkması anlamına gelmekteydi. Örneğin Agamben (2006: 10), hukuken anlaşılamayan fakat hukuki

bağlamında makullük, kabul-dışı olma halinde dahi tolerans gösterilebilir olarak anlaşılabilir. Ayrıklık ise kabul-dışı olduğundan kabul edilene karşı bir tehdit hali olarak düşünülebilir. Öyleyse, kimliğe yapılan atıfların nihai hedefinin de makul olanı, makul görülen değeriyle beraber ulusun içinde eritmekken, aykırı olanıysa aykırı görülen değerleri isnat ederek bertaraf etmek olduğu söylenebilir.

Merkezi kuvvetin geleneksel ve modern dönemlerinin her ikisinde de Dersim aşiretlerinin doğru yoldan sapmış olarak değerlendirildiği söylenebilir.⁸⁷ Gerçekten, 19. yüzyıl modernleşmesi ve merkezileşmesi sırasında alınan tedbirlerden merkezin hal ve tutumu izlenebilir. Örneğin, Heyet-i Islahiye Lahiyası'na göre (Gündoğdu & Genç, 2013: 64-66) bölge medeniyetten mahrum, cehalet ve vahşet içinde olduğu için bölge halkı şekavet ve rezillik içindeydi. Bu nedenle, askeri önlemler almaktan ziyade onları medeniyete ısındıracak ve batıl inançlarını yok edecek vasıtalarla başvurmak gerekli görülüyordu. Engel çıkarma ihtimali olan ağa ve seyit takımına karşı ise zorla sürmekte dahil birtakım önlemler alınmalıydı. Batıl inançları düzeltme ve İslam adetlerini telkin amacıyla da bölgede okullar açılmalıydı. Hatta, ağa çocukları, talim ve terbiye amacıyla Dersaadet'e gönderilmeli ve yine, ahalinin çocuklarından da mümkün olduğu kadarı Tersane ve Tophane-i Amire Sinaî Alayları'na gönderilebilirdi. Haliyle, “doğru yola döndürmek” olarak da görülebilecek, sivil nitelikli bir dizi uygulamalara tabi tutulmak

önlemler gibi konumlanan, yani yasal olamayanın yasal biçim aldığı bir durumdan bahseder ve canlıyı hem hukuka bağlayan ve hem de ona terk eden bu ilişkiyi istisna hali kuramı ile tanımlar. Schmitt (2012: 59) ise dost-düşman ayırımına odaklanır ve düşmanı, “*gerçek bir olasılık olarak, insanlardan oluşan bir bütün karşısında mücadele eden benzer bir bütün*” olarak değerlendirir. Schmitt'in bir diğer kavramı ise “egemenin olağanüstü hale karar veren” olduğu üzerinedir. Zira, olağanüstü hâl kavramı, devletin hukuki norma göre değil de olması gerektiği gibi hareket ettiği gibi bir duruma atıf yapar ve olağanüstüne geçiş için, yani olağan hukuk normundan çıkmak için hukuki karara dayanarak meydana gelen bir durumu tasvir eder (Schmitt, 2005: 20). Merkezi egemen açısından bölge sosyolojisi varlıksal bir sorundu. Bununla beraber bölge ulusal hukuka tabiydi. Olağan durumda geçerli olan hukukun egemen tarafından istenen sonucu üretmesi muhtemel olmadığında ise egemen olmasından ötürü merkezi kuvvetin, olağan hukukun dışına çıkması mümkündü. Bu açıdan, Umum Müfettişlikleri'nin uygun bir örnek olduğunu söylemek mümkündür.

⁸⁷ Çakmak (2019: 128-134), 19. yüzyıl modernleşmesi sırasında merkezin Kızılbaşları yeniden keşfetmesine dair süreci, çelişkileri de vurgulamak suretiyle anlatır. Merkezin Kızılbaşlara yönelik 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar gelen donuk bilgisi şartlardan dolayı değişmiş ve Kızılbaş olarak adlandırılanlar, Alevi gibi daha “olumlu” bir isimle de ele alınır olmuşlardı. Ancak merkezin onlara karşı endişeleri ve bunlardan kaynaklanan olumsuz tutumları da devam etmekteydi. Yazar meseleyi bu yönleriyle ele alarak müphemlikleri belirtir ve nihayetinde, merkezin hoşgörü politikalarının altında bir “hoşgörüsüzlüğün” yani “Sünnileştirmeye” dair istencin söz konusu olduğuna işaret eder. Bu bakımdan yine aynı yazar (2019: 387-388) Dersim özelindeyse, geçmiş ilişkiler çerçevesinde Kızılbaş niteliğine uygun algı ve siyasetle hareket eden merkez için bölgenin kontrol altına alınamayan “Kızılbaş bir ada” olarak görülmekte olduğunu belirtir. Hatta, Sultan II. Abdülhamid döneminde Dersim'e yönelik Kızılbaş kullanımının daha da arttığını, bunun da ötekileştirme yani Sünni dışı bir toplum olarak görüldüğü anlamına geldiğini söyler. Bunlarla beraber Ermeni bağımsızlık hareketi ve misyoner faaliyeti gibi tehlikelerin bölge özelinde ayrıca görünürlük kazandığını da belirtmiştir.

istenen bölge ahalisinin, kabul edilen İslam konsepti çerçevesinde ıslah edilmesi ve itaatkâr kılınmasına dair bir istencin olduğu görülür.⁸⁸

Doğal olarak, geleneksel dönem ıslahatlarıyla modern dönem ıslahatları arasında benzeşmeler olmakla beraber farklılıklar da mevcuttu. Geleneksel olan, doğru inanca bağlanmış bir toplum anlayışı içerisindeyken modern olansa kabul edilen etnik kimliğe uygun olan bir toplumu tasvir etmekteydi. Ancak modernin, inanca ve soya dayanan bir sentez olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Bölge ahalisinin, yurttaş olarak imal edilmesine dair istenç ise kimliksel insanın otomatikleşmesi gibi bir hedefi meydana getirdi. Yani, ulusal kimliğe ait olan yurttaş ve toplum, hazır ve makul düşünce setleriyle beraber süregelen bir şekilde kimliği inşa ederek sağlamlaştıracaktı. Farklı unsurları makul kılarak eritmeye dair Naşit Hakkı Uluğ'dan “Dağlı Türkler” kavramı örnek verilebilir. Nitekim, ona göre Zazalar bir Orta Asya Türk oymağıydı (Uluğ, 2007: 71). Alevilik ise zorla veya gönül yoluyla İslamlaştırılmış büyük halk kitlelerinin atalar dinini devam ettirmesinden ileri geliyordu ve bu kütle, Osmanlılar ile Safeviler arasındaki çekişme ve ihtiraslardan etkilenmiş, Çaldıran Muharebesi akabinde ise hayatları uğruna Dersim dağlarına kaçmıştı (Uluğ, 2007: 79-88). Türkler arasındaki çekişmede, taraflardan birinin Dersim'e sığınmış olduğuna dair bu anlatı, esasen, ilgili topluluğu ulusa entegre etmek için gerekli verinin üretimine bir örnektir. Haliyle, doğru yola döndürmeye dair düşüncenin Cumhuriyet'le beraber inanç ayrımını da göz ardı etmeden soy temelli bir bakış açısına göre yeniden şekillendiği söylenebilir. Örneğin Ağar (1940:4), Türk olan Alevi Dersim'in Sünni Türk ile birleşmemesinin reis ve ağalardan kaynaklandığını ve 1937 tarihindeki hareketin da bundan dolayı yapıldığını söyler. Bu açıdan, sosyal yapıdaki farklılıkların inançsal olarak kategorize edilmesine dair bir anlayışın da olduğu görülür. *Tarihte Dersim* başlığı altındaysa Orta Asya Türklüğüyle Dersim arasında totemler, at kurban etmek, ölü kültü, koç motifi, Horasan, Ahmet Yesevi, Celalettin Harzemşah, coğrafyadaki Türkçe adlandırmalar gibi pek çok şey üzerinden bir ortaklık öne sürer (Ağar, 1940: 23-25). Çalışmada ahali, soy bağlamı olarak ele alınmaktaysa da kültürel öğelerin inançsal yanları da belirgindir. Öyleyse, mezhepsel karşıtlığa dair vurguların bir tür politik çelişkiye⁸⁹

⁸⁸ Çakmak (2021: 417-418), bölge ahalisinin medenileştirilmesi için eğitim uygulamalarına dayalı “tashih-i akâid” politikasından bahseder ve açılan okullar sayesinde ise aşiretli çocuklarının “tashih-i itikâd”a tabi tutulduklarını söyler ki bu nokta da aşiret mensubu çocukların medenileştirme kastıyla eğitim sürecine tabi tutulmalarıyla beraber, Sünni-İslam inancına uyarlanmalarına dair amacı belirginleştirir.

⁸⁹ Hasan Reşit Tankut ile 1. Umum Müfettişi'nin Kürtlere ve Zazalara dair raporunda, Şafî Zazalar ile Aliyullah Zazaları arasında Türklükle irtibatları üzerinden bir ayrıma gidilmiş ve Aliyullah Zazaların, Türklük alametlerini taşıdığı belirtilmiştir (CCA. 30.10.0.0. M.G.M. 115-797-16. 96C. 27.12.1931).

atfedildiği anlaşılabılır. Bu bağlamda bölgedeki kültür unsurları Türklüğe uygun görüldüğünden aşiret halkı da Türk olarak tanımlandı.

Merkezi kuvvet için farklılıkların yabancı güçler tarafından kullanılabilme olasılığı daima bir tedirginlik yarattı. Bu tedirginlik ise merkezi politikaların yönünü ve tarzını tayin etti. Örneğin *Dersim Raporu*'nda, Vitali Genet'in (Vital Cuinet) demografiye dair kategorize biçiminin Müslüman, Kürt, Kızılbaş, Gregoryan ve Protestan Ermeni şeklinde yapılması eleştirilmiş, inançlar üzerinden yapılan tasnifteki Kürt sütununun varlığı sorgulanmış, Müslüman ve Kızılbaş şubelerinin Türk olma olasılığının kuvvetli olduğu söylenerek Kızılbaşlık ile Sünnilik arasında olan ihtilafın bu kişi tarafından iyi bilindiği ima edilmişti (Çalışlar, 2010: 39-40). Raporda, bölgenin Türklüğüne dair ciddi bir inancın olduğu görülebilir. Öte yandan raporun içeriğinde etnik ayrımın dahi, bir noktadan sonra inançsal bir zemine kaydığı görülür ki Türklük, yer adlarında, kişi adlarında ve dilde aranmakla kalmamış, aynı zamanda, inançsal kimlikte dahi etkin şekilde sorgulanır olmuştur. Neticede merkezi kuvvetin bölge ahalisine dair anlayışlarını donatan kavram ve nesneler dünyasında Türklükle bölge halkını kesiştiren birtakım düşünceler mevcuttu. Bu düşünceler, nihayetinde doğru olana döndürmeye dair politikaları da besledi.

Makullük ve tolerans arasında kuvvetli bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Tolerans, hoşgöründen ziyade bir çeşit razılık/rızalık durumudur. Ötekisine karşı tolerans bir yanılla da olur demektir ve makul olabilecek olana katlanabilmeyi işaret eder. Dersim aşiretlisi açısından da böyle bir hali izlemek mümkündür. Nitekim, buna dair *muti* ve *gayri-muti* şeklinde bir algılama biçimi mevcuttu. Örneğin, Aşağı Karaballı aşireti, *nim muti* (yarı itaatkâr), Beyit Uşağı *muti* (itaatkâr) görünür, fakat sadakatine itimat edilemez. Yine Arslan Uşağı kısmen muti, Resik Uşağı gayri-muti, Karsanlı ise mutidir (Çalışlar, 2010: 105, 115, 116, 121). Esasen, “itaat eden” anlamında kullanılan “muti” kelimesi bağlamında aşiretlerin kategorize edildiği söylenebilir. Yani, aşiretlerle merkez arasındaki ilişki belirli kıstaslara göre kategorize edildi. Merkezi düzenin uygulamalarına karşı tepkinin niteliği üzerinden bir aşiretin itaatli mi yoksa itaatsiz mi olduğuna dair söylemin kalıpları bu şekildeydi. Elbette muti konsepti, sadece, aşiretler için değil şahıslar için de kullanıldı. Örneğin, Sol Hasanlı reisi Mahmut Ağa isyana yatkın, çapulcu ve katil, Kondili Rıza aldatıcı ama hükümete muti, Kerimoğlu Ali ise isyankâr, katil, şaki bir insandır (Çalışlar, 2010: 116). Sonuç olarak, itaatkâr olmak ve olmamak arasında gelip-giden kategorizasyon süreci, aşiretlerin varlıkları dolayısıyla birer mikro-egemenlik alanına sahip olmalarından dolayı onların merkezi kuvvetin egemenliğine karşı tutumlarını kanuni bir

çerçeveye oturttu. Böylece adli vakalarda dahi merkezin egemenliği söz konusu oldu ve egemenlik yöre-içi günlük rutinelere kadar sirayet etti.

Sonuç olarak, merkezi bir kimlik anlayışının Cumhuriyet öncesinde peyderpey meydana geldiğini ve bu kimliğin, önceleri inançsal bir temelde oluşturulduğunu, fakat süreçle etnik bir temeli de bünyesine aldığını söylemek mümkündür. Nitekim Çakmak (2019: 442), II. Abdülhamid döneminin süreklilikler ve kopuşlar içeren Kızılbaş/Alevi siyasetinin Dersim mevzusunda da gelecek dönemlere bir miras bıraktığını söyler. Bu açıdan, Osmanlı idaresi sırasındaki merkezileştirme hareketleriyle Cumhuriyet sırasındaki merkezileştirme hareketleri arasında bir süreklilik olduğundan, her ne kadar kimliksel yapıya dair anlayış farklılaşmışsa da temel fikirde bir kayma olmadığı da kabul edilebilir. Çünkü Cumhuriyet hükümeti, üniter mantık çerçevesinde kurulan ülkeyi sağlam bir zemine oturtma istencinde olmuştu. Zemini ise ortak bilince ve eylem pratiğine sahip yekpare bir topluma dayandırma güdüsüyle meydana getirmek istedi. Ulusun inşasına dair sürecin art yöresini ise Toprak (2015: 533) şu şekilde kaleme alır;

“Bağımsızlık ulus-devlet inşa sürecinde ilk adımdı. Ulus-devletin içini doldurmak, ‘milleti’ yaratmak ayrı bir uğraş gerektiriyordu. İki dünya savaşı arasında giderek güçlenen ulusal egemenlik ve soyut ‘halkın egemenliği’ anlayışı üniter bir devleti kaçınılmaz kılmıştı. Özellikle uluslararası konjonktür bunu gerektiriyordu. Cihan Harbi travması tüm Tek Parti döneminde varlığını sürdürmüş, yeni bir ulus inşa sürecinin ilk evrelerinde yaşanan dış tehdit ve parçalanma kaygısı, her an Cumhuriyet yöneticilerini tetikte tutmuştu.”

Dersim aşiretlerine yönelik üretilen politikaların ve eylemlerin dayanağının da bu şekilde olduğu söylenebilir. Keza, bölge değerleriyle merkez değerleri arasında bir bağlam arandı. Ulusal anlatıya uygun düşenler, karşılıklı ilişkiyi sağlamlaştırmak için kullanılırken ters düşenlerse ulusal toplumla bölge halkı arasında bir engel olarak değerlendirildi ve hatta, şahsileştirildi. Sosyal yapıların şahsileştirilmesi, esasen yurttaş olarak imal edilmek isteneni yönlendirmeye yönelik de bir çabaydı. Bölgedeki bu yapılar, ağa ve seyit niteliğindeki şahıslara atfedilerek kişiselleştirildi ve nihai olarak, yapıların devamlılığının önü alınmak istendi. Böylece, aşiretli halkın dayandığı sosyal yapıların tasfiye edilmesi için uygun bir söylem gelişti.

2.5. Bölgenin Tasarımı ve Yeniden Üretimi

Lefebvre (2014: 24), “mekân” kavramının tek başına bırakılamayacağı, statik kalamayacağı ve diyalektikleşeceğini ifade ederek, ürün ile üretici olan mekânın ekonomik

ve toplumsal ilişkilerin dayanağı olmakla birlikte üretici güçlere ve iş bölümüne dahiliyetine işaret edip mülkiyet, mübadele, kurumlar, kültür ve bilgiyle ilişkili olduğunu belirtir. Toplumsal mekân, ortak-varlıkları ve eş-zamanlılıkları içerisindeki şeylerin ilişkilerini, yani düzeni ve/veya düzensizliği kapsar ve bu sebepten, geçmiş eylemlerin yeni eylemlere, engelleme ve telkin etme açısından bir etkisi söz konusudur (Lefebvre, 2014: 99). Ona göre, homojenleştirilmiş bir mekânda ayrımlar ve farklılıklar ortadan kalkmaktayken, yekpare ve parçalı olan da birbirinden ayrı değildir. Aksine mekân, aynı anda bütün-kırık-parçalı bir formdadır. Bir başka yerde ise merkez-periferi çelişkisinin genel-parsel çelişkisi olduğundan hareketle genelliğin, merkeziliğin yerleşmesine yol açtığını ve böylece, mekânın bütün unsurlarının ve momentlerinin, merkezi elinde bulunduran iktidara tabi kılındığını ifade eder (Lefebvre, 2014: 358). Bu kavramla, Tunceli sosyolojisini oluşturan unsurlar da değerlendirilebilir. Nitekim, geleneksel düzenleri içerisinde ikamet etmekte olanlar, merkezin hızlı, çarpıcı ve dönüştürücü müdahalesi neticesinde, neredeyse, topyekûn bir şekilde değişime tabi tutuldular. Elbette günümüzde de geleneksel dönemden kalma toplumsal değerler ve kurallar, kısmen ilk hallerine yakın bir durumdadırlar. Doğum, sünnet, evlilik ve ölüm gibi sosyal olaylara dair pek çok ritüelde gelenekselden akıp gelen miras belirgindir. Hatta, kent içi politik ve toplumsal süreçler açısından da benzer şeyler söylenebilir. Buna rağmen geleneksel değerlerin ve kuralların, müdahale ve değişim öncesiyle aynı konumda olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Zira mekân ve mekânsal ilişkiler, çevresel değişimin etkisiyle değişmiştir. Nihayetinde, değişimden kaynaklı değerler ve kurallar ile tarihsel olanlar arasındaki ilişki ihmal edilmemelidir.

Diğer yandan, yeniden üretim için Althusser (2005: 43-48), somut toplumsal formasyonların egemen bir üretim tarzından kaynaklandığına, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasında bir birlik olduğuna, birliğin maddi temeli olarak üretici güçlere ve bu birliğin altyapı/üstyapı ilişkilerine yönelik ele alınan klasik tezlerden bahsetmiş, detaylandırmış ve nihayetindeyse mevcut egemen üretim ilişkileri ve onun siyasetinin, işbirliği biçimlerini dayatma ve imkan sağlama noktasında, eski biçim ve siyaset açısından imkansız olanı yapmaya muktedir olabileceğini belirtmiştir. Yine, bir üretim tarzının varlığını sürdürebilmesi açısından üretim ilişkilerinin, ancak *“yeniden-üretiminin belirleyici bir rol oynadığı üretim koşullarının yeniden-üretimi sağlandığı ölçüde”* varlığını sürdürdüğüne dikkat çekerek, mekanizmanın alt yapıdan ziyade üst yapıdan

kaynaklandığını söyleyip, devletin, bir sınıf tarafından baskı iktidarı ve ideolojikleştirme iktidarı olarak, sınıflı yapısı üzerine eğilmiştir (Althusser, 2005: 112).

Bu kavramsal vurgulara dayanarak, Dersim aşiret toplumunun kendi kendini yeniden üretecek yapılarının tasfiye edilmesi sonrasında merkezi kuvvetin, ulusal ve cumhuriyetçi yapısına binaen yeniden üretim süreçlerini değişime tabi tutmuş olduğu gözlemlenebilir. Elbette, tasfiyenin katı bir süreçten ziyade kademeli olduğu ihmal edilmemelidir. Keza öncesinde, bölgenin geleneksel ve özgül yapısından faydalanılmış olduğu da bir gerçektir. Mesela, aşiretlilerden çeşitli inşaat faaliyetlerinde işgücü olarak yararlanıldı. Asayiş, kontrol ve ticaret amaçlı yol inşaatlarında ücreti mukabilinde çalıştırılanlar, bir yanıyla da kendilerine ait olan fiziki nüfuz alanının değişimine, evvelki düzenlerinin aleyhine bir şekilde katkı sağladılar.⁹⁰ Haliyle, bölgedeki yapısal dönüşüme dair halkta da bir dereceye kadar kabul olduğu söylenebilir. Ancak, Cumhuriyet'ten önce başlamış olan yol ve askeri yerleşke inşasına dair projeler egemenlik ve asayiş temin etme gayesiyle yapıldığından, ihtilafa yol açacak bir durumdan bahsedilebilir. Bu nedenle aşiret ileri gelenlerinin, bölgedeki alt ve üst yapı inşasına yönelik şüphelerinin olduğu söylenebilir. Zira alt ve üst yapıların inşası, merkeze bağlı devlet aygıtlarının bir bütün olarak yerelde tesis edilmesine olanak sağladığından çeşitli devlet hizmetlerinin yanında toplumsal dönüşümü de bölgeye getirecek bir potansiyel taşıyordu. Böylelikle merkez ile yerel arasındaki uzaklık ve zamansal farkını verimli bir aralığa indirecek olan ulaşım ve iletişim altyapısıyla sağlık, asayiş ve idare amaçlı aygıtların yaratacağı egemenlik alanıyla yerel güç ilişkileri parçalanabilirdi. Aynı şekilde bireylerin de sosyal değişimi tetikleyen ve aktaran ana unsurlar arasında olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Örneğin, Dersim kökenli Feridun Fikri Düşünsel'in⁹¹ karakterini şekillendiren mekân İstanbul'du. Haliyle, kişiliğinin oluşmasında imparatorluk bakiyesi bir kentin etkisi vardı. Bu açıdan, sosyal varlığın bir parçası olan mekânın ve onun öznelerinin önemi göze çarpar. Kişilerin fikir ve eylemlerini şekillendiren belirli bir mekân, bir diğer yanıyla, uygun düştüğü takdirde, başka mekanların değişimine dair ihracatçı bir konum elde edebilir. Örneğin, Dersim Mebusu Binbaşı Hasan Hayri vasıtasıyla Dersim aşiretlerine nasihatte bulunulduğuna dair bir arşiv kaydında 13. Kolordu Kumandanlığı'ndan gelen bir telgraf üzerine, sevk galeyanı

⁹⁰ İlgili belgeler için bkz., CCA. 30.10.0.0. MGM. 6-37-35 (26.04.1924); CCA. 30.10.0.0. MGM. 6-38-14 (04.11.1924).

⁹¹ Çakmak (2021: 177), Dersim kökenli pek çok memurun Osmanlı bürokrasinde memur olduğunu, yanı sıra Cumhuriyet döneminde, Birinci Meclis'te Hasan Hayri Bey ile Diyab Ağa'nın ve 38 tartışmalarında ön plana gelen Seyit Rıza'nın isimleri duyulsa da hiçbirinin, Hüseyin Fikri Paşa ve ailesi gibi (Lütfi Fikri ve Feridun Fikri Beyler) yüksek bürokrasiye mensubiyetlerinin olmadığını söylemektedir.

hasebiyle, Hasan Hayri Efendi vasıtasıyla Dersim rüesasına nasihat edildiği ve elli iki aşiret reisi namına dört reis tarafından yazılan telgrafta ise devlete karşı sadakatin teyidi bildirilmiştir.⁹² Arşiv kaydınca, aşiretler ile merkez arasındaki ilişkinin öznelar arası boyutu gözlemlenebilmekte olduğu gibi iletişim altyapısının etkisinden ve yine Hasan Hayri adında bölgeden bir mebusun meclisteki varlığına kadar değışimi okuyabilmek de mümkündür. Bu açıdan, merkezi otoritenin değıştirici etkisinin, yani mekâna dair anlayışının, kendi isteklerine ve uygulamalarına göre evrimleşmekte olduğu ve bunun da yaşananlar çevre ve ikamet edilen bedene sirayet ettiğini gözlemlemek mümkündür. Yine, sürecin çizgisel bir gidişata sahip olmadığı da açıktır.

Yörede icra edilen çok sayıda uygulamayla birlikte tarihsel konumu ve yapısal varlığı itibariyle egemen olma olasılığını, güçlü şekilde bünyesinde barındıran merkezi kuvvet (İstanbul&Ankara), yerelin rutin işlerinde söz sahibi olabilme yeteneğini peyderpey kazanmakta olsa da egemenliğinin süreğenliği istikrarlı değildi. Ancak istikrarsızlık, merkezin asayiş ve garnizon hizmetlerine yönelik maddi varlığıyla beraber hukuki çerçevesi çizilmiş bir fenomen haline gelmişti. Örneğin, yoldan geçenlerin mallarını gasp eden Dersim eşkıyalarından Yusuf, Kör Hasan, İbiş ve avanesinin Tercan Manastırı'na tecavüzlerinin haber alınması üzerine gönderilen jandarmaların İbiş'i ölü ele geçirdiklerine dair bir telgraf şifresi⁹³ dahilinde, yol altyapısı ile merkeze bağlı asayiş örgütü arasındaki ilişki göz önüne çıkmaktadır. Bu ve benzeri örnekler üzerinden alt ve üst yapıyı inşa eden ve hâkim olan merkezi kuvvetin, özgül iradesiyle varlığa getirilmiş vasıtalarla beraber, yerelin gündelik işlerinde söz sahibi olduğu ve bununla birlikte, merkez-yöre ilişkilerinde ise sürekliliğin ve bağlaşıklığın da artmış olduğu söylenebilir. Buna bağlı olarak merkezin kendi asayiş örgütüyle entegre olarak inşa etmiş olduğu ulaşım altyapısı, insan ve mal hareketliliği için ilkel-patika yollara göre oldukça avantajlı olduğundan eşkıyalık faaliyetlerinin de gözde limanları haline gelebilmekteydi. Çelişik gibi görünmekle beraber, bölge toplumunun yeni mekânsala doğru akışı bu türden durumlara mahal vermemekteydi. Yani eşkıyalık faaliyetleri, asayiş unsurları ile berkitilmiş yollara sarkabilmekteydi. Bu da eski düzeni berkitme ve uyumlanmanın mümkün olduğunu göstermemekteydi. Buna rağmen altyapısal dönüşümün, asayiş ve hukuk aygıtlarının kullanımına yönelik bir verimlilik yaratmasından ötürü eşkıyalık faaliyetlerinin, peyderpey, merkezi hukukun etkinlik sahasına doğru kayması da bir diğerk gerçeklikti. Mesela, Ovacık kazasında açılan Mercan

⁹² COA. DH.İ.UM.EK. 118-23 (H.14.05.1338).

⁹³ COA. DH.EUM.2.Şb. 1-29 (H.30.09.1332).

Boğazı Yolu'nun emniyet ve asayişinin temini,⁹⁴ süregelen çelişkilerin mekânsal değişimden kaynaklanan yeni çevreye aktarılması açısından geçerli bir örnektir. Nitekim bu değişim, hareketliliğin hangi mekânda gerçekleşeceğini değil, aynı zamanda, hangi vasıtalarla da gerçekleşeceğini gösterir.⁹⁵ Hakeza, merkezi kuvvetin de bu niyetle hareket ettiğini söylemek mümkündür. Örneğin, Dersim civarında (1906)⁹⁶ yollar inşa edildiği vakit “asi Kürtlerin” sağa sola saldırmaları muhtemel olduğundan çeşitli asayiş önlemleri alınmak suretiyle eşkıya tecavüzünün önüne geçilmesi gerektiğine dair bir arşiv kaydı bulunmaktadır. Bu da içeriği itibarıyla mevcut silahlı kuvvet dengesinin Dersim bölgesinden çok daha geniş bir alanı kapsayacak şekilde düzenlenmek istendiğini gösterir. Yani, Diyarbakır-Harput gibi bölgelerdeki kuvvetlerin sevk durumları-faaliyet kapasiteleri ve dağılımlarına dair ihtiyaçları belirtir.

Yörede egemenliğin tesisi açısından, yeniden üretim kavramı da faydalı çıkarımlar sağlayabilir. Zira, sürekliliği sağlayan unsurlar aşiret ve ocak yapılarında mevcuttu. Bu mevcudiyetin karşısında, onu ilga etmek suretiyle söylem ve eylem içinde olan merkezi bir kuvvet de bulunmaktaydı. Aşiretlerin ve inanç yapılarının tasfiye edilmesine⁹⁷ dair süreç, 19.yüzyıl modernleşmesi sırasında başladı. Ancak nihai sonuca Cumhuriyet döneminde ulaşıldı. Yani idare, asayiş, eğitim, sağlık, ulaşım ve iletişim vasıtalarının getirdiği yetenek sayesinde merkezi kuvvete ait egemenlik yerelde hâkim kılındı. Egemenliğin kurulması açısından alt ve üst yapıları inşa etmeye dair çabalar, önce mekânın değişimine sonrasındaysa zihinlerin değişimine yol açtı. Çevre-mekanla beraber düşünsel ve bedensel anlamda yurttaşın bedenine nüfuz eden bütün bu süreçse esasen, sosyal ilişkilerdeki değişim ve dönüşümün en mahrem alana değin inmiş olduğunu gösterir. Elbette, toplumun

⁹⁴ COA. A.}MKT.MHM. 148-14 (H.27.04.1275).

⁹⁵ Yöreye yapılan yolların eşkıya faaliyetine uğraması olağan bir durumdur. Bu nedenle de yolların güvenliği için jandarma ve yine, Pertek ve Çemişgezek gibi çevre mıntıkalarından nefer istihdam edilebilmekteydi. Nitekim, Mamuratü'l-Aziz ile Erzincan arasındaki yol ağına dahil olan Dersim ile bağlantı yollarından yöre içinde inşa edilmiş yollara kadar her istikamette eşkıya faaliyeti mevcuttu. İlgili belgeler için bkz. COA. DH.ŞFR. 400-89 (R.03.04.1324); COA. BEO. 3344-250773 (H.28.05.1326).

⁹⁶ COA. DH.TMIK.M. 220-53 (H.28.02.1324).

⁹⁷ Layihalara göre Kızılbaşlık, Safevi hakimiyeti sırasında yaygınlaşan bir inanç olmak suretiyle halkın cehaletinin ve sapkınlığının asıl sorumlusuydu (Gündoğdu & Genç, 2013: 39). Çakmak (2019: 415) ise Dersim ve Sason gibi iç bölgelerde Şiiliğin yaygınlaşmasını engellemek için seyyidlerin ortadan kaldırılması ve yine, Dersim’de kutsal kabul edilen kişilere ait mezarları ziyaret eden inanç mensuplarına bazı sıkıntıların yaşatılması, askerlik hizmetine tabi olmayan aşiretlerin askere alınmak suretiyle farklı yerlere dağıtılması gibi şeyler ileri sürüldüğünü söylemektedir. Bu durum, cumhuriyet dönemindeki bazı görüşler nezdinde ise kendisini Aliyullahlık şeklinde ikame etmekteydi. Hasan Reşit ile 1. Umum Müfettişi’nin Kürtlere ve Zazalara dair raporunda ibadet dilinden dolayı, Şafi Zazalar gibi Türkçe ile irtibatını kaybetmediklerini, yine Türklük alametlerini taşıyan Aliyullah Zazaların Sünni Müslüman’a karşı amansız bir düşmanlık ve nefret içinde oldukları anlatılmaktadır, bkz. CCA. 30.10.0.0. M.G.M. 115-797-16. 96C (27.12.1931). Öyleyse, siyasal idareyi kuvvetlendiren esas yapının inanç ocakları olduğuna dair bir algının süregelen şekilde var olduğu söylenebilir.

varlığı açısından yeniden üretim süreci (doğum süreci) doğal koşullara dayalı bir şekilde gerçekleşir. Fakat her bir doğum, sosyal çevresinin parçası olduğundan ilgili çevrenin kimliğini taşımaya da adaydır. Haliyle, yeni kuşaklara öğretilecek olan toplumsal değerler ve kurallar mekânın tasarımıyla ilişkisiz değildir.

Merkezi kuvvet açısından yerelde egemenlik koşullarını sağlamak zaruri bir durumdu. Egemenlik kendisini, iletişim ve ulaşım altyapısıyla kuvvetlendirilmiş asayiş ve garnizon kuvvetleri nezdinde askeri nitelikte; bayındırlık, sağlık ve eğitim gibi hizmetlerle de sivil nitelikte tesis eder.⁹⁸ Yani, merkezi hükümetin minyatürü olan hükümet konaklarının idaresi altında yollar ve telgraf hatlarıyla bezenmiş, kışla ve karakollarla pekiştirilmiş bir hakimiyet alanı inşa edilir. Bölgedeki egemenliğin kurulması ise önceleri, Dış Dersim'e kadar ve sonraları ise İç Dersim'e, yani Hozat üzerinden Erzincan'a kadar uzanan bir hat üzerinden kurulmaya çalışıldı. İkinci mevkininse Mameki olduğunu söylemek mümkündür. Zira Mameki'nin inşası, egemenliğin tesisi açısından nihai bir anı temsil etti.

Elbette bütün bu süreç, bölge aşiretleriyle merkez arasındaki tarihsel güvensizlikle de birleşince çatışmacı bir hal aldı. Mesela, Topuz Uşağı Aşireti'nden Yusuf ve takımının Kemah'ın Koçac karyesini basması, Kasım oğlu Manzur'un (Munzur?) köylere tecavüzü ve saldırısı gibi olaylara dair önlemlerin Pülümür'de inşa edilecek bir kışla ile mümkün olduğunun bildirilmesine dair bir kayıt bulunur.⁹⁹ Yine, Dersim'in Ovacık kazası ahalisine ait hayvanların gasp edildiği, Eğin'de olduğu gibi Kemah'ta da bir kışlanın inşa edilmesi gerektiğine işaret eden başka kayıtlar mevcuttur.¹⁰⁰ Mazgirt ve Kuzucan'da birer kışla inşa edilmesinin düşünüldüğü,¹⁰¹ Erzincan idaresindeki Ovacık'a bağlı Hozat'ın kışla ve hastanesinin tamiri,¹⁰² Pah Kazası'nda bir başka kışlanın açılış merasimi,¹⁰³ Dersim'in Şeyhoroz karyesindeki Manco Bey'in konağının kışla amaçlı olarak satın alınması¹⁰⁴ gibi kayıtlar nezdinde de bölgeye yönelik yapılaşma izlenebilir. Bölge-içi çevrenin yapısal

⁹⁸ Cumhuriyet döneminde, 4. Umumi Müfettişlik idaresi sırasında Tunceli'de hummalı bir inşaat süreci gerçekleştirilmiştir. Bunlar, Külüşkür, Pertek, Singeç beton köprüleri; Elâziğ-Pertek-Hozat ve Pertek-Mameki yolları; Karaoğlan, Danziğ, Kahmut ve Amutka karakolları; Pülümür, Nazımiye, Mameki, Sin, Hozat, Mazgirt, Tüllük ve Ovacık kışlaları, Ovacık, Mameki hükümet konakları, Mameki ve Seyithan-Harçık köprüleri gibi yüksek adette yol, köprü, hükümet konakları, seyyar jandarma kışlaları, nahiye karakolları, telefon hatları, okullar olmak üzere çok sayıda projeden mürekkeptir. İlgili belge için bkz. CCA. 30.10.0.0. MGM. 72-470-4, 77C (20.09.1937).

⁹⁹ COA. DH.ŞFR. 381-43 (R.20.03.1323).

¹⁰⁰ COA. DH.MKT. 460-37 (H.17.12.1319).

¹⁰¹ COA. A.MKT.MHM. 402-91 (H.27.11.1284).

¹⁰² COA. A.MKT.MHM. 283-41 (H.28.05.1280).

¹⁰³ COA. Y.A.HUS. 265-3 (H.01.03.1310).

¹⁰⁴ COA. A.MKT.NZD. 54-19 (H.15.07.1268).

değişimi nedeniyle gerilimin arttığına dair örnekler de verilebilir. Nitekim bu değişim, aşiretlerin ihtiyaçlarını temin etmeye yönelik kol faaliyetinin de ortadan kalkması anlamına geldi. Örneğin Dersim’de Kürtlerin, Binbaşı Hüseyin Efendi maiyetindeki askerlere ateş açmasının sebebi inşa edilmekte olan bir kışlaydı.¹⁰⁵ Yine, Ovacık’ta bir kışla yapılarak bağlı kazalardaki zorbaların ve *erbab-ı ceraim* (suç işlemekte mahir) beylerin merkeze getirilmesinin Dersim asayişini temin edeceği,¹⁰⁶ Darboğaz çevresinden bir miktar eşkıyanın Kuzucan’da yağma yaptıkları, kışla ve hükümet konağını basmak için hareket ettikleri¹⁰⁷ ve tedbirler alınarak uygunsuzluğa mahal verilmediği¹⁰⁸ gibi kayıtlardan, merkezi otorite vasıtaları ile yerel unsur arasındaki çatışmaları takip edebilmek mümkündür. Böylece sabit asayiş ve garnizon vasıtalarıyla desteklenmiş merkezi egemenlik, bölgedeki eşkıya faaliyetine yönelik müdahale kapasitesinin artmasına binaen hukuki yaptırım olanağını arttırdı. Haliyle, merkezi kuvvet çatışma sürecinin taraflarından biri haline geldi.

Sonuç olarak, merkezin etkisindeki mekânsal tasarım, toplumsal, kültürel, siyasal, iktisadi vb. pek çok açıdan bölgeyi değişime zorladı. Ancak, otoritenin tamamen hâkim kılınması İç Dersim düzeninin tasfiyesi sonrasında söz konusu oldu. Bu ise fiziki altyapı kurmaya müsait olmayan coğrafyanın “insansızlaştırılmasına” yönelik askeri eylemleri de beraberinde getirdi.¹⁰⁹ Yasaklı mıntıkadaki köy ve komlar silahlı kuvvetler tarafından ortadan kaldırıldı ve askeri önlemlerle girişlere kapatıldı.¹¹⁰ Dış Dersim mıntıkası ve yine, hükümete muti aşiretlerin bölge içi yerleşimleriye hükümet aygıtlarının erişebilirliğine göre düzenlendi.¹¹¹ Yine, mekânsal dönüşüm sonrasında meydana gelmesi beklenen yeniden üretim şartlarınca, sorun çıkarma ihtimali olduğu düşünülen İç Dersim halkının

¹⁰⁵ COA. DH.ŞFR. 379-18 (R.34.02.1323).

¹⁰⁶ COA. BEO. 3092-231900 (H.23.05.1325).

¹⁰⁷ COA. DH.MKT. 1754-80 (H.08.01.1308).

¹⁰⁸ COA. DH.MKT. 1758-67 (H.23.01.1308).

¹⁰⁹ Örneğin, 1933 tarihli bir belgede askeri şiddetin biçimlendirici bir araç olarak kullanıldığı anlaşılr. Kakbil müfrezesine giden erzak postasını vuran Laçinlere yönelik tutum, ilgili aşiret bölgesini yasak ilan etmek, tekrar yerleşmelerine mâni olarak diğer aşiretlerin içine yayılmalarını sağlamak ve böylelikle, diğerleri için de bir ibret yaratmak şeklindeydi. İlgili belge için bkz. CCA. 30.10.0.0. MGM. 110-741-15, 96A/38 (09.09.1933).

¹¹⁰ Mesela, Pülümür’e bağlı Danzik nahiyesinin yasak bölge içinde kalan köyleri, harekât sırasında, boşaltılmış ve akabinde ise yıkılmıştır. İlgili belge için bkz. CCA. 30.11.1.0. 138-12-19 (17.04.1940).

¹¹¹ 1945 tarihli Tunceli Genel Durum Raporu’nda şöyle yazar: “...parça parça, arazi üzerinde barınılan yerlere kom denilmektedir. Bu kom hayatının devam edegelmesi asayiş ve inzibat noktai nazarından her ne kadar mahzurlu görülmekte ise de bunun da ancak her zaman için yıkılmaya mahkum olan komların bir daha yeniden diriltirme ve yapılmasına engel olmak suretile geçilebilmekte ve en az 20 hane, bir mektep ve evlerde hela olmak suretile yeniden tesisine izin verilmektedir.”

neredeyse tamamı bölgeden çıkarıldı.¹¹² Dış Dersim halkından ise gayri-muti olarak görülenler benzer bir muameleye maruz kaldı. Çıkarılanların geri dönüşlerine de bir süre izin verilmedi. Bu açıdan mekânsal dönüşüm ve yeniden üretim arasında doğrudan bir ilişkinin daima var olduğunu ifade etmek mümkündür. Haliyle, mekânsal değişim ve akabinde beklenen düşünsel dönüşümdeki esas unsurun insan faktörü olduğu göze çarpar.

2.6. Merkez ile Yerel Arasındaki İlişkilere Dair Perspektifler

Yeni kurulan Cumhuriyet'in başkenti olarak Ankara'nın, Türk olmayan unsurlara karşı bir çeşit "sosyal epidemi" düşüncesi içerisinde olduğu söylenebilir. Zira erken Cumhuriyet kadrolarında, ulusal egemenliğe entegre edilememiş unsurların alternatif egemenlik alanları yaratarak bir tür "metastaza" neden olmalarına dair kaygılar hakimdi.¹¹³ Bu nedenle altta yatan sebepleri irdelemek önemlidir.

Despotik ve altyapısal iktidar kavramı için Mann (1989: 4-5), despotik iktidarı, eylemselliğin rutinleşmiş ve kurumsallaşmış bir müzakere yapısından ziyade yetkilendirilmiş elitler eliyle işlenmesine yorarken, altyapısal iktidarı ise devletin sivil topluma gerçek anlamda nüfuz ettiği, yetki alanı içerisindeki siyasi kararları lojistik olarak uygulama yeteneği şeklinde belirtir ve huysuz bir kraliçenin despotik iktidarı sırasında, "tiz kellesi vurula" diyen kraliçeden sakınmak mümkünken, modern devletin altyapısal iktidarının söz konusu olduğu bir ülkede ise kaçacak en ufak bir korunma alanının dahi mümkün olmadığını belirtir. Yine, egemen kuvvetin altyapısal koordinasyon açısından durumuna odaklanan tablosu¹¹⁴ da dikkate değerdir (Tilly, 1989: 7);

¹¹² Genelkurmay arşiv belgelerine (*Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları-2*, 1992: 291) göre yasak bölgeden halk çıkarılacak ve sonrasında bölge yeniden iskana mahal vermeyecek şekilde yıkılacaktı. Yasak bölge taramaları sırasında ele geçirilemeyenler ve yine, yasak mıntıka dışından olup da yerlerinde bırakılması sıkıntı yaratacak olan aşiret reisleri, kolbaşılar, seyitler, şerirler ile aileleri ve yakınları da Batı'ya nakledileceklerdi.

¹¹³ Nitekim Balkanların kaybıyla beraber, elde sadece Anadolu kaldığından Ankara merkezli ulus-devlet çatısı altında yekpare bir Türk toplumunun inşası için erken cumhuriyet kadroları çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu sürece dair yapılan antropolojik, etnolojik ve linguistik çalışmalar için bkz., Toprak, 2015.

¹¹⁴ Bu noktada, Marks'ın somut temel ve üstyapı kavramsallaştırmasından da bahsetmek gerekir. Ona göre üretim ilişkilerinden kaynaklanan maddi hayatın üretim tarzı, toplumun iktisadi yapısıyla hukuki ve siyasal üstyapısını oluşturur, yani toplumsal, siyasal ve entelektüel süreçleri koşullandırır (Marx, 1979: 25). Haliyle, üretim biçimlerine dayanan somut temel, üst yapıyı etkilemektedir. Bölge özelinde ise merkezin müdahalesinin iktisadi ilişkileri dönüştürücü etkisi dikkate alınacak olursa merkezin esaslı hedefinin somut temele güdümlü olduğu söylenebilir.

Tablo 2.2. İktidar Biçimleri

	<i>Altyapısal Koordinasyon</i>	
<i>Despotik İktidar</i>	<i>Düşük</i>	<i>Yüksek</i>
<i>Düşük</i>	<i>Feodal</i>	<i>Bürokratik</i>
<i>Yüksek</i>	<i>Emperyal</i>	<i>Otoriter</i>

Bu kavram, egemen kuvvetin altyapısal kapasitesi aracılığıyla, merkezileşmesine yönelik yeteneklerini ortaya koyar. Altyapısal koordinasyon ile despotik iktidar arasındaki ilişki, merkezi kuvvetin hükümranlığı sırasında toplumun diğer unsurlarının katılımını ne derecede aradığını ve hatta, diğer unsurların da katılıma yönelik pozisyonunun ve istencinin ne durumda olduğunu belirler. Bu kavram bağlamında, merkezi hükümetlerle Dersim arasındaki değişimlerin mantıksal yapısı görünür kılınabilir. Mesela İç Dersim, aşiretli ve ocaklı olmakla beraber, doğal ve beşerî koşulları dolayısıyla, nüfuz edilemediğinden merkezden bağımsız bir yapıydı.¹¹⁵ Cumhuriyet idaresi ise bu durumu

¹¹⁵ Dönemin dergilerinden biri olan *Kadro*'da derebeylik sistemine dair çeşitli makaleler bulunur ve bunlardan dönemin algısını anlamlandırabilmek adına bahsetmek gerekir. İsmail Hüsrev (1932: 16-23), feodalite terimi açısından teknik bir hususa değinir. Ona göre toprak münasebetlerini Avrupa ölçeğine göre yapmak, Osmanlı tarihinde hangi düzenin olduğuna dair tartışmaları verimsiz ve aldatıcı neticelerle sonlandırıyor. Yine, tarihçilerin derebeylikten kastettiğinin cebir yoluyla zorbalık olduğunu, fakat bunun da meselenin sadece bir ayağı olduğunu söyler. Sonrasındaysa tımar ve zeamete dayalı sipahi derebeyliği, dergâh ve tekkelerin kendi çiftlik ve topraklarında topraksız köylüyü çalıştırmış olması hasebiyle ruhani derebeyliği, yurtluk ve ocaklık tarzı yani soy mülkiyetine dayalı olanları ise serbest derebeylik şeklinde tasnif eder. Serbest derebeylik tipinin Avrupa derebeylik tipinden de geri olduğunu belirtir. İsmail Hüsrev (1932: 30-35) derginin bir başka sayısında da Osmanlı tarihinde sipahi derebeyliği, ruhani derebeylik ve serbest derebeylik olmak üzere üç adet biçimin tespit edilmiş olduğunu belirtir ve uzun uzadıya anlatır. Derebeyliklerin tasfiyesi noktasında temizliğin toplumsal değil siyasi olduğunu söyler. Yani, zorba ve asi olanların yerine uslu ve muti olanların geçtiği türden bir temizlikten bahseder. Tasfiyenin sipahi tipi derebeyliklere yönelik olduğunu anlatır. Bu süreç bey, ayan, voyvoda, mültezim gibilerin gayrimeşru yollarla ele geçirdikleri arazileri köylülere dağıtmaktan ibaret olmakla birlikte doğuya kadar uzanmamıştı. Haliyle, doğudaki Kürt derebeylerinin ve tekkelere ait derebeyliklerin tasfiyesine girililmemişti. İsmail Hüsrev (1932: 22-29) doğudaki derebeyliklerinin sosyal-iktisadi bir ünite olduğuna da vurgu yapmıştır. Bunu da üretim düzeni, üretim vasıtaları ve iktisat zihniyeti üzerinden detaylandırmıştır. Bu üç bakış açısı dahilinde doğu vilayetlerini ticaret ve ulaşım yollarından sapa, deniz yollarına uzak, yol inşası açısından ise coğrafi güçlülere sahip olması gibi nedenlerle kapalı bir yöre olarak görür. Kapalı bir yöre olması da üretimi tüketimle sınırlamıştır. Köylü, pazar ekonomisi ile ilgisi zayıf olduğu gibi devlete olan borçlarını da çalıştıkları beyler vasıtasıyla ödemiştir. Sosyal-üretim mekanizmasının ise reisin emrinde mülkiyetleşmiş olan araziler üzerinden işlenmiştir. Şevket Süreyya (1932: 41-45) ise, derebeyliği Dersim ile sınırlı tutmamakta ve onu, Türk inkılabının getirdiği bütün siyasi, iktisadi ve hukuki usullere karşı olan geri bir cemiyet tarzının maddi müesseseleri olarak görmüştür. Bunların meşruluğunu sağlayan ruhani kuvvetlerden de bahsetmiştir. Osmanlı tarihi boyunca Van ve Diyarbakır eyaletlerinde, iktisaden ve hukuken serbest Türk köylü ve şehirlisi ile ferdi iktisadi ve hukuki olarak esarete alan toprak tabanlı Kürt feodalizmi arasında süregelen bir çatışma olduğunu söyler. Acem tehdidine karşı Cezire-i Ulya'daki (Diyarbakır Yaylası) Oğuz Türklerinin Kürt feodalizmine kurban edildiğini belirtir. Nitekim, şahsi mülkiyet ve küçük çiftlik usulüyle yaşamakta olan Türkler, yurtsuz ve topraksız bir biçimde toprak köleliğine itilmişti. Bu vadiyi dolduran Türk nüfusu, Kürt ekalliyetinin iptidai rejimine kurban edildiği gibi tekke de nüfusun dilini, dinini ve serbest düşüncesini yok etmekteydi. Gıdasını toprak köleliğinden alan derebeyi ve şeyh, yani, biri cismani öteki

“feodal” niteliklerden biri olarak değerlendirdi. Haliyle, bölgedeki iktidarı elinde tutanlara ve iktidarlarını dayandırdıkları yapılara karşı merkezi kuvvet tarafından tasfiye edici politikalar yürütülmesine dair düşünsel zemine de “feodal” terimi altlık sağladı. Örneğin, İsmail Hüsrev (1932: 22-29) memleketin sınırları içerisinde, iktisadi ve sosyal tarihinde, var olmuş olan yapıların bakiyelerini görmenin mümkün olduğunu ve memleketin batısında kapitalist unsurları görmek mümkünken doğuya doğru otarşik bir iktisat ve derebeylik düzeninin belirginleştiğinden bahseder. Bu derebeylik yapısını ise coğrafi unsurları (koşullar ve kısıtlamalar) da göz önüne alarak bir içtimai-iktisat ünitesi olarak inceler ve aşiret düzeninin meydana geliş biçimini buradan yola çıkarak kurgular. Şevket Süreyya (1932: 41-42) ise derebeylik meselesini sadece Dersimle sınırlı düşünmediğini, aksine inkılabın getirdiği bütün siyasi, iktisadi ve hukuki usullerin dışında ona karşı cebren *tegallüp* (zoraki egemenlik), feodal toprak mülkiyeti şeklinde var olan toplumsal tarz ve onun meşruiyetini müdafaa eden ruhani kuvvetler şeklinde betimler. Buradan hareketle bölgedeki geriliğin merkezi kuvvetçe tanımlanması sonrasında despotik iktidar ve altyapısal koordinasyon açısından düşük seviyede olan sosyal yapının, yani feodal olarak tanımlananın yerine otoriter-bürokratik¹¹⁶ melez olan bir Cumhuriyet’in ikame edilmek istendiğini söyleyebiliriz.

Merkezi kuvvetle bölge aşiretleri arasındaki ilişki açısından “merkez-çevre”¹¹⁷ kuramı da faydalı olabilir. Nitekim, Osmanlı merkezileşmesiyle gelişme gösteren merkez-yerel doğrudanlığı,¹¹⁸ Cumhuriyet’le beraber daha ileriye taşınmış ve ilişkiler daha da kırılğanlaşmıştır. Aynı şekilde merkez, ıslahatlarla fiziki değişim ve düşünsel dönüşümü

ruhani iktidardı. Ekseriyetle iki kudretin tek kişide birleşmiş olarak da bulunurdu. Netice olarak, yazar Kürtleşmeyi serbest düşünce ve şahsi mülkiyetten toprak köleliğine doğru bir yönelme hali olarak ele almaktadır.

¹¹⁶ Ritzer (2011: 22-28), toplumsalda var olan yapıları, hareketlilikleri nezdinde, katı-sıvı-gaz olarak algılamıştır. Yapı-mekân ilişkileri bağlamında insan, mal, bilgi ve mekanların dolanımındaki geçişkenliği ve dolanım sırasındaki akıntıları (bağlantılı, çok yönlü ve çatışan) kavramsallaştırmıştır. Bu kavramsallaştırma küreselleşmeye yönelik olsa da merkezi kuvvetin Dersim’e yönelik yapılaşma sürecini anlamlı kılabilir. Zira, önceleri yerelin özgül katılıkları buharlaştırılmış ve yerine merkeze ait katılıklar inşa edilmişti. Yani, aşiretli-ocaklı düzenin yerini hükümet konağının emrine tabi asayiş-garnizon aygıtlarıyla desteklenmiş sivil altyapı almış ve bölge aşiret halkının ulusala doğru sivilleşmesi, yani entegre edilmesi söz konusu olmuştu.

¹¹⁷ Merkezin, parçalı çevresine yönelik gelenekseldeki gevşek düzen (idare-i maslahat) tercihindan moderndeki yekpare (bütüncül-ulusal) düzen tercihinine kadar Türk siyasasındaki merkez-çevre ilişkileri bağlamında süregelen zıtlık için bkz., Mardin, 1990.

¹¹⁸ Sosyolojik bağlamda kavramın ilk kullanımı Edward Shils tarafından yapılmış olup, bu çerçevede Çağlar (2022: 68), coğrafi değişkenlik gösterebilen ve toplumun tamamını kapsamayan merkezdeki aktörler tarafından alınan kararların ve siyasaların, merkezin ihtiva etmediği çevre üzerinde doğrudan etkisi olduğunu söyleyerek, bununla da değer ve inançlarının topluma özümsetilmesine dair istencin ortaya çıktığını ekler. Ayrıca, bütün toplumu oluşturmaya da merkezin, ekonomik ve siyasi gücünün avantajıyla çevre üzerinde baskı kurduğunu da belirterek, nihayetinde de merkez ve çevre ilişkisinin çatışma ağırlıklı bir hal aldığını ifade eder.

sağlamak ve akabinde ise periferisini inşa ederek yönetiminde başat unsur olmak istiyordu. Haliyle bu durum, bölgedeki unsurlarla merkez arasında, iş birliklerinden çatışmalara kadar bir dizi olayı tetikledi. Bu hususta da arşiv kayıtlarına düşenlere değinmek gerekir. Bunlar, Erzurum ve civarındaki Ermenilerin Dersim Kürtlerini kendi taraflarına çekme girişiminde bulundukları ama reddedildikleri,¹¹⁹ Kürtlerin Ermenilere muhabbet gösterdiklerinden onların bir fenalığa cüret etmeleri halinde yardım edeceklerine dair bir hissiyatın meydana geldiğinden, Kürt-Ermeni ilişkileri hususunda Dersim Mutasarrıflığı'ndan gelen bir şifre¹²⁰ ve yine, Dersim Komitesi adlı Ermeni fesat cemiyeti mensuplarının cezalandırmaları gibi kayıtlardır.¹²¹ Burada Ermeni unsurların ulusçu nitelikteki komitecilik faaliyetleri sonrasında Dersim aşiretlerinin de dahil olabileceği bir durumdan duyulan endişe açıkça görülür. Dersim gibi merkezi otoritenin mevcut olmadığı bir bölgenin alternatif ulusal yapıların oluşma sürecinde aykırı bir pozisyonu tutma olasılığı, ciddi bir tehlike olarak görülmüştür. Haliyle, Ermenilik¹²² ve Kürtlük¹²³ tabanlı hareketlere çeşitli şekillerde dahil olma ihtimali daima bir fikir olarak var olmuştur. Öyleyse, merkezin çevreyi benzeştirerek elinde tutmak istemesini, alternatif bir yapının oluşacağı zemine meydan vermemek olarak düşünmek mümkündür.

Cumhuriyet dönemi merkezi kuvvetinin ötekilere karşı bakış açısında siyasal elitinin tecrübeleri de etkilidir ve ötekisini algılamaya dair pratiğinin arka planındaki esaslı koşullardan bir diğeri de Türk ve Müslüman unsurların Anadolu'ya çekilmesine-gelmesine neden olan kırım ve yerinden etme pratikleriydi. Bu süreç, Anadolu'da sıkışan farklılıklar arasındaki hoşgörüsüzlüğü ortadan kaldırmaya yönelik özümseme uygulamalarını anlamak açısından önemlidir. Zira, toplumsal varlığın süreğenliği için sosyal değerler ve kurallar merkezce düzenlendi. Bu düzenlemeler bir toplumu yaratmak ve onu, ötekine karşı korumak gibi bir amaçla meydana getirildi. Bu mantalite ışığında, yurtları "Türk yurdu" içerisinde olup da Türklüğe öte düşenler, aykırı oldukları düşünüldüğü müddetçe yabancılaştırılmaya maruz kaldılar. Merkezi kuvvetin, Türk kültüründen olmayıp da gelecek bir zamanda Türk unsura yönelik geçmişte yaşananlara benzer durumlar yaratma

¹¹⁹ COA. Y.PRK.MYD. 1-74 (H.14.01.1298).

¹²⁰ COA. Y.PRK.ZB. 15-79 (H.20.11.1312).

¹²¹ COA. DH.TMIK.M. 148-20 (H.18.04.1321).

¹²² İlgili konuda çeşitli belgeler için bkz., COA. BEO. 3368-252541 (H.24.06.1326); COA. DH.TMIK.M. 151-9 (H.19.05.1321); COA. DH.ŞFR. 308-142 (R.20.04.1319); COA. Y.PRK.UM. 36-44 (H.29.06.1314); COA. Y.PRK.BŞK. 43-90 (H.18.05.1313); COA. Y.PRK.UM. 33-33 (H.17.05.1313); COA. Y.A.HUS. 338-35 (H.07.05.1313); COA. Y.PRK.MYD. 1-74 (H.14.01.1298).

¹²³ İlgili belge için bkz., CCA. 30.10.0.0. MGM. 115-801-10. 96C/284 (05.04.1938).

potansiyeli gördüğü unsurlara karşı bu tarz bir tutum geliştirdiği söylenebilir.¹²⁴ Bu yönden, Türk kültüründen olmayan topluluklara karşı Cumhuriyet kadroları ve elitlerince gerçekleştirilen reflekslere “sosyal epidemi” olarak bakılabilir. Bu anlamda sosyal epidemi ifadesi, alternatif egemenlik yaratma potansiyeli taşıyan unsurların, Türk devleti ve bileşenlerine karşı tehdit olarak görülmeleri şeklinde düşünülebilir.

Sonuç olarak merkezi kuvvet için Dersim, feodal ilişkilerin yoğun olduğu ve devlet otoritesinin nüfuz edemediği bir sahaydı. Ermenilik ve Kürtlük¹²⁵ gibi meselelerden kaynaklanan herhangi bir girişimde dahi aleyhte olma ihtimali yüksek görüldü. Bu olasılığın tasfiyesi için de aşiret ve inanç yapılarının ortadan kaldırılması, yerelde idare ve hizmet aygıtlarının tesis edilmesi, coğrafi ve mali nedenlerle erişimin güç olduğu yerlerin yerleşime kapatılması gibi bir dizi eyleme başvuruldu. Neticesinde, bürokratik-otoriter merkezi kuvvetin yerel yönetim ve hizmet noktasında dahi etkin bir hale gelmesiyle bölgenin ulusal sisteme entegre edilmesi için kuvvetli bir adım atıldı.

¹²⁴ Bkz., T.C. Resmî Gazete. İskân Kanunu. (2733), 21.06.1934, 4003.

¹²⁵ Bkz., *T.B.M.M. Zabut Ceridesi* D: 6, İ: 37, C: 4 (07.07. 1939, 175).

3. DERSİM TOPLUM YAPISI NASIL İŞLERDİ?

Cumhuriyet’e özgü bir şekilde imal edilen Tunceli, merkezi kuvvetin iktisadi, sosyal, siyasal değerler ve kurallarınca bölgeye inşa edildi. Askeri hareketler dahil olmak üzere, bölge-içi düzeni tasfiyeye yönelik uygulamalarla idari olarak da düzenlendi. Asayiş ve garnizon vasıtasıyla kuvvetlendirilmiş idari düzenleme ise merkeze bağlı bir yerleşim sosyolojisini meydana getirdi. Yeni yerleşim sosyolojisinin kapsadığı aşiretli toplum ise geleneksel düzeninden uzaklaşmışsa da tamamen kopmamıştı. Zira, geleneksele ait yapılar ekseriyetle madden kaybolmuşsa da söylemde ve ilişkilerde kendini bugün dahi göstermektedir. Haliyle, bölge-içi geleneksel değerlerin ve kuralların günümüzdeki kullanım amaçlarından ziyade madden var oldukları zamana ait kullanım değerlerini saptamak yerinde olur. Nitekim, geçmiş olayların anakronizme düşerek değerlendirilmesi sonrasında, alakalı zamanlardaki değerleri çarpıtılmış olacaktır. Bu hassasiyete dikkat çekmek için *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık* isimli eseri Türkçeye kazandıran Ozankaya (Carr & Fontana, 1992: 9) bu kitabın önsözünde şunu söyler;

“Tarih yazımında geçerlilik, ancak bilimsel yöntemin geçerlilik ölçütlerine uyularak sağlanabilir. Bu ölçütler ise nesnellik, olgunun somutluğu, ölçülü kuşkuculuk, kavramları açıklıkla tanımlamak, birim ve bütünlük düzeylerindeki çözümlemeleri bütünleştirmek, zaman boyutundaki karşılaştırmalarla eş zamanlı (synchronique) karşılaştırmaları bütünleştirmek olarak sıralanabilir.”

3.1. Dersim’de Aşiretler ve Örüntü

Aşiret kavramı¹²⁶ konusunda Nikitin (1991: 214), aile ve kan birliğinin sınırlarından da öteye, nispeten, daha geniş alanı kapsayan bir topluluğun, doğal olarak, aşirete dönüşeceğini söyler. Devamında ise aynı aşiretin üyeleri arasındaki birliği perçinleyen sevgi ve alışkanlık bağlarının, aile çemberinin genişlemesiyle beraber

¹²⁶ Özoğlu (2009: 60-61) diğer görüşlere de yer verir; Evans-Pritchard, parçalı soy kuramına göre aşiretler toprak korunumu ve hukuki politika (daha çok meşru zor kullanımı) uygulayacak ayrıntılı siyasal sistemden yoksun, zor kullanımı düşük veya yok, aşiret reislerinin devletin yokluğunda hak ihlalinin çözümünü kurgusal ya da gerçek kan bağıyla erkek akrabalara dayandırdığı bir yapıyı açıklar. Hourani ise göç, ekim ve hasat, toprak dağıtımı ve savunma gibi durumlarda birbirine tutunan ve bu sebeple de ötekisine karşı toprak tutumu ve çıkar ortaklığı ile akrabalık bağlarını yaratabilme potansiyeli olan sığırtmaç birimlerinin veya köylerin oluşturduğu ad hoc (niyete mahsus, geçici) kooperatif birlikleri gibi hayvancı veya tarımcı, doğal bir kırsal toplum ve sadece grup dayanışması gibi belli özelliklere bakılarak belirlenebilen daha geniş gruplara işaret etmektedir.

zayıfladığını, yerlerini ise gelenek, din ve ortak çıkar bağlarının aldığını belirtir. Özoğlu (2009: 62) ise Riccard Tapper'in aşiret ve konfederasyon tanımını uygun görür. Kürt aşiretlerinde grup dayanışmasının ağırlıklı olarak *primordiyal* (ilksel) ilişkilere dayandığını söyler ve mensuplarının kendilerini kültürel olarak aynı gördükleri sosyo-politik bir varlığa işaret eder.¹²⁷

Yöredeki aşiretler ekseriyetle, “Dersimli” ve “Şeyh Hasanlı” olmak üzere çatı görevi gören iki aşiret grubuna veyahut konfederasyonuna dahillerdir.¹²⁸ Örneğin, Erzincan Valisi Ali Kemali'nin (1932: 188) tasnifine göre *Şeyh Hasanlılar*; Keçel, Bal, Abbas, Abbasan, Gav (Beyit, Aslan ve Maksut Uşağı'nı muhtevidir), Koç, Birmanlı, Demanlı, Bezgevr, Karaballı, Gülabi, Seyit Kemal, Laçın ve Ferhat Uşaklarından oluşurken *Dersimliler* ise Haydaranlı, Arilli, Demananlı, Lolanlı, Şavalanlı, Alanlı, Hayranlı, Kureyşanlı, Yusufanlı, Rotanlı (Bahtiyar uşağı), Balaban, Sisanlı, Şadılı, Çarikli, Karsanlı, Şeyh Mehmedanlı, Kemanlı, Kırganlı (Şeyh Hasanlı kısmına dahil olduğunu iddia edenler de var), Hormekli, Komsonlu, Maskanlı, Caferli aşiretlerinden meydana gelmektedir. Akyürekli (2011: 24-25) ise bölge demografisini şöyle izah etmiştir:

“Nitekim, bugünkü Dersim aşiretlerinin hemen hemen hepsi, 15. yüzyılın ikinci yarısı ve 16. yüzyıldan sonra, Ermeni ve Rum köylerinde ikamet etmek suretiyle bölgeye yerleşmişlerdir. Bölgenin yaklaşık %70'ini oluşturan Zaza Alevi aşiretlerin çoğunu teşkil eden; Dersiman, Seyidanlı ve Şeyh Hasanlı Federasyonları, 16. yüzyılda Malatya'ya bağlı Gerger kazasından Dersim'e gelmişlerdir.”

Yine başka kaynaklarda da bölge aşiretleri Şeyh Hasanlı, Seyidanlı ve Dersimanlı olmak üzere üç ayrı öbek olarak kayda geçirilmiştir. Örneğin Yolga'ya (1994: 82-84) göre Dersim doğu ve batı olarak ikiye ayrılmış olup doğusu Nazimiye, Mazgird ve Mameki'den oluşmaktaydı ve Haydaran, Hormek, Balaban, Çarık, Bulan, Bahtiyar, İzolu, Şadılı, Harpuran, Kıran, Yusufan, Demenan ve Arilli gibi aşiretler bu sahada meskunken, Şeyh Hasanlı ve Seyidanlılar ise Batı Dersim'de meskundü. Bölge aşiretlerinin birbirleri ile kaynaşması açısından, makul bir süre boyunca bir arada kalmış oldukları açıktır. Ancak aşiretlerin yapıları itibarıyla, bir noktadan sonra birleşmesi de oldukça zordur. Zira, yapının kaynaklandığı iktisadi araç ve teknikler ile kültürel birtakım sebepler göz ardı edilemezdi.

¹²⁷ Yazar bu iki tanımlamanın, Kürtler üzerine yapılacak çalışmalar açısından yetersiz olacağı hasebiyle aşiret ve konfederasyon arasında da bir fark olduğunu belirtmiş ve temel farklılığın heterojenlik, sınıf bileşimi ve liderlikte olduğunu ve bu yönüyle de konfederasyonun, güçlü bir liderin, daha geniş bir alanı yerel rakiplerinin aleyhine kontrol etmesinden ileri geldiğini söylemiş ve yine, iç rakipleri bertaraf etmek için harici güçlerle ittifak yaptığından dolayı da bir devletin denetimine açık olduğunu belirtmiştir (Özoğlu, 2009: 61-62).

¹²⁸ Şeyh Hasanlı aşiretinin Dersim'e yerleşmesine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Çakmak, 2022.

Bu durumu, ancak, dışarıdan büyük bir dönüştürücü kuvvet ya da içeriden olup bölgenin şartlarını belirli imkanlar neticesinde aşmış olanlar değiştirebilirdi. Öyleyse, aşiretlerin içinde ve dışında ayrışmayı -ki ayrışma durumu bir yandan da bir aradalığı berkitmektedir- besleyen birtakım faktörler olduğu söylenebilir. Örneğin, *Dersim Raporu*'nda (Çalışlar, 2010:147) geçen “*Dersim aşiretlerinde ‘kabile’ ve ‘ezbet’ denilen daha küçük boy isimleri de ayrı ayrı tetkik olunursa, bunlar arasında reislerinin veya kendilerinin yerleştikleri sahanın veya köyün adını alanlar olduğu görülür*” cümlesi ile aşiretlerin belirli bir kapasiteyi aştıkça (elbette bu kapasite çevresel etkenlere göre değişir) bölündüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda konfederasyon altında toplanan aşiretler de içlerinde alt kollara bölünürdü. Haliyle, daha küçük yapıların zamanla aşiretleşmesi ve hatta, çatı haline gelmesi açısından pratikte birtakım sınırlar olsa da teorik açıdan bir engel yoktur. Parçalanarak bütünleşmeye dair bu yaklaşımın bir çeşit bağışıklık mekanizması olduğu da düşünülebilir. Tabii ki genel aşiret düzeni açısından, aykırı olarak görülebilecek istisnaların mevcut olduğunu da söylemek mümkündür. Örneğin, 3 Temmuz 1908 tarihli bir iradeye göre bazı aşiretlerin reislik makamında seyitler olduğu belirtilmekte olup Mazgird Kazası aşiretlerinden Kırbişanlı (Kureşan) aşiretinin Hasan Kım, Hasan Berc ve Hasan Dav isminde “...sadatdan ‘add olunan üç reisleri olub hiss tabiri Derviş makamında musta’meldir...” şeklinde geçmektedir (Yılmazçelik, 1999: 142). Netice itibariyle, aşiret ileri gelenleriyle inanç önderliği arasında da ilişkiler olduğu görülmektedir. Bir inanç yapısıyla aşiretin bütünleşmesi coğrafyasına ve nüfusuna binaen kapasitesine ve diğer aşiretlerle ilişkisi bağlamında ise çevresine yönelik değişimlere denk düşmektedir.

Aşiret içi ve dışı örüntüyü var eden çevre ve onun etkisindeki toplumsal yapıyı anlamlandırabilmek açısından yapının iktisadi biçimi de ele alınmalıdır. Zira, aşiretlilerin gereksinimlerinin giderilmesi için gereken kaynakların teminine maksatlı pratikler, bölgedeki siyasal kuvvetin aydınlatılması için önemli göstergelerdir. Kaldı ki belirtilen amaçla kaynaklara erişmek için başvurulmuş olan eylemlerin çok yönlü etkileri olmuş ve hatta aşiretlerin, çevre topluluklarla ve merkezi kuvvetlerle ilişkisini dahi belirlemiştir. Nitekim, aşiretliler ihtiyaçlarını gidermek için “kola” giderlerdi ve icra pratiği ise teşkilatlı bir hal almıştı.¹²⁹ Yağmaya yönelik bir eylem biçimi olan kola gitme pratiği, esasen,

¹²⁹ Akyürekli'ye (2011: 38-39) göre kol teşkilatı, ekseriyetle aşiret reisinin kardeşinin veya oğlunun başkanlığında 20-30 kişilik gruplara tekabül etmekte olup iktisadi, sosyal ve asayiş oluşumu olan bu yapılar zaman zaman ittifaklarla 5000'li rakamları bulabiliyordu. Dersimi ise bu kol başkanlarına “kolağası” demektedir (1952: 131).

bölgenin üretime ve ticarete uygunsuz coğrafyasından kaynaklanıyordu.¹³⁰ Hatta, coğrafyanın doğal ve beşerî yönlerden fiziki durumu, Tunceli vilayetiyle Dersim yaklaşık olarak aynı bölge olduğundan, Tunceli Valiliği (2022) verilerine göre şu şekildedir;

“Tümüyle Fırat Havzası içerisinde kalan İl, doğal sınırlarla kuşatılmış yüksek bir bölgedir. Doğu Toros Dağlarının uzantıları doğu-batı yönünde uzanarak ilin kuzeybatısını, kuzeyini ve kuzeydoğusunu hemen hemen bütünüyle kaplar. Bu dağlar aşılması güç sıralar oluşturduğu için Tunceli, Türkiye’nin doğu ucunda Iğdır Ovasından başlayıp Erzincan Ovasına kadar uzanan verimli çöküntü alanıyla bütünleşememiştir. Bu dağlar, yer yer hem yüzey suları ile aşınarak hem de akarsular tarafından derince oyularak yüksek platolara dönüşmüştür. Vadiler çok dar ve dik olup vadi tabanlarında ovalar oluşmamıştır. Güneyden kuzeye ve batıdan doğuya yükselen il topraklarının %70’ini dağlar, %25’ini platolar, %5’ini ovalar ve düzlükler oluşturmaktadır.”

Hudut olarak Tunçeli’nin (Tunceli) kuzeyi Tercan, Erzincan-merkez ve Kemah kazaları, doğusunda Bingöl Vilayetinin Kiğı ve Elâzığ Vilayetinin Karakoçan kazaları, güneyinde Elâzığ’ın Palu, merkez ve Geban (Keban) kazaları, batısında Erzincan’ın Kemaliye kazasıyla çevrili olup doğal sınırları ise kuzeyde Munzur dağları, doğuda Peri suyu (Büyük Su), güneyde Murat suyu ve batıda Fırat akarsularıdır -ki diğer vilayetlerde görülemeyecek doğal sınırlara sahiptir (Ağar, 1940:6). Coğrafya, aynı zamanda, ulaşım yolları açısından da oldukça zorludur. Osmanlı’dan bu yana, bölgeye devlet nüfuzunu götürmek adına yapılan yolların etkisi de dahil olmak üzere, ulaşımı belirli kategoriler dahilinde ele almak mümkündür. Bölge yaya olarak, otomobil veya yük hayvanıyla ya da bu üç ulaşım biçiminden oluşan çeşitli kombinasyonlarla geçişe müsait olup, jeolojik faktörlerle beraber yaz ve kış durumuna göre ulaşım tarzı değişmekte veya ulaşım ortadan kalkmaktaydı. Yine, bunlarla beraber köyleri birbirine bağlayan fakat arızalı ve tek kişilik geçişlere müsaade eden patikalar da bulunmaktaydı (Çalışlar, 2010: 27-31). İlgili coğrafyadaki yol meselesinin önemi açısından Timuroğlu (1991: 39), merkez ile ilçeleri birbirine bağlayacak çeşitli yol projelerinden bahsettikten sonra şöyle der;

¹³⁰ Yıldırım (2013: 43-45), Dersim’in sosyal ve ekonomik açılardan homojenliğini tartışmaya açmıştır. Raporlara göre Dersim üç kuşak halinde değerlendirilmeliydi. Birinci kısım yani Dersim’in dış kuşağı devlet tarafından “muti” olarak tanımlanan halkın yaşadığı bölgelerdi. Buralar, Mazgirt’in güneyi, Çarsacak, Pertek, Hozat’ın güneyi, Çemişgezek ve Pülümür’ün Erzincan ve Erzurum’a taraf beldelerinden oluşuyordu. Bu mıntikalarda verimli araziler bulunuyordu fakat genellikle Sünni ve Türk kökenlilerin tasarrufundaydı. Bazı yerlerinde ise aşiret yapısı yoktu. Olan yerlerdeyse esnek ve iç içeydi. Bölgedeki üretici kesim Ermeni, Kızılbaş Kürt, Sünni Türk reayadan meydana geliyordu. İkinci kuşak ise ara bölgeydi ve Kızılbaş aşiretleri yaşıyordu. Bu bölge Kızılkilise, Pah, Mazgirt’in kuzey bölgesi ve Hozat’a bağlı Pilvenk, Karabalı ve Ferhatuşağı aşiretlerinin yaşadığı yerlerden meydana geliyordu. Bölge tarımsal üretim açısından tüketim ihtiyacından fazlasını veriyordu. Bu bölge halkı devlete vergi ve asker verdikçe muti idi. Ters durumlarında ise “şaki” olarak değerlendirilmişlerdi. Bu nedenle de “nim-muti” olarak kayda geçirilmişlerdi. Üçüncü kuşak ise İç Dersim denilen dağlık ve sarp bölgeydi. Burada Demanan, Haydaran, Abasan, Yusufan gibi aşiretler yaşırdı ve 1936’ya da kadar asker vermemişlerdi. Vergilendirme ise kısmiydi.

“Bildiğimce, bu yollar, bugün bile istenilen düzeyde değildir. Kışın, radyo ve televizyondan da izleneceği gibi, Tunceli merkeziyle sözü geçen ilçelerin arasındaki yollar hep kapalıdır. Bölgenin tek bakımlı yolu olan Elazığ-Erzurum yolu bile, haftalarca kapalı kalabilir. 1981’de, Tunceli’ye gittiğimde, bu yolların hiçbirinin asfaltlı olduğunu görmedim. Yalnız, Kalan-Elazığ yolu, o da, Karakoçan üzerinden, yola benziyor.”

Bu açıdan, yol ağıyla devlet idaresi arasındaki ilişkiye yerelden bir örnek verilebilir. Örneğin, Kemah ve Çemişgezek köylerine yönelik olarak Hozat konumlu Koç Uşağı, Şam Uşağı ve Resik adlı aşiretlerin yaptığı talan faaliyetleri üzerine Neşet Paşa komutasında diğer aşiretlere de ibret olması açısından bir tedip harekâtı yapılmış ve Kemali’nin (1939:137-138) belirttiği üzere;

“Bu sıralarda, mevsim icabı olarak, fasılasız kar yağmış ve yollar, geçitler kapanmağa başlamıştı. Harekât ise âz kuvvetle ve hazırlıksız yapılmıştı. Mesken ve erzak tedariki mümkün olmadığı gibi, üç aşiret te tedip yani maksat istihsâl edilmişti. Onun için asker Hozat’a avdet etti ve Neşet paşa, Dersim kumandanı olarak, Hozat’ta kaldı.”

Elbette bu durum, birkaç harekata mahsus bir şey değildi. Cumhuriyet öncesi ve sonrası hareketlerin ekserisi coğrafyanın sunduğu şartların da etkisiyle akamete uğramıştır. Zira, oldukça ilkel bir durumda olan yol ağları, zaten sorunlu olan ordu lojistik ve tedarik hattının coğrafya içerisine akmasına mâni olmuştu. Haliyle coğrafi geçit-vermezlik, aşiretler üzerinde sosyal, siyasal ve iktisadi etkiler yaratmıştır. Yani, bölgenin iktisadi yapısında var olan hayvancılık, kısmi tarım ve kola gitme gibi faaliyetler coğrafyanın tesiriyle meydana gelmişti. Mesela, büyük baş hayvancılık oldukça cüzi miktarda iken meşe ağaçlarıyla kaplı ormanlarda sarp yerlere çıkmaya uygun bir hayvan olan keçinin yetiştiriciliği¹³¹ yapılmaktaydı ve bununla birlikte, ekonominin en önemli çarkını, aşiret kollarının özellikle sonbaharda, çevre köy ve aşiret mallarını talan ederek zahire (tahıl, gıda) ve hayvan temini için yaptıkları baskınlar döndürürdü (Akyürekli, 2011: 33). Anlaşılabacağı üzere tarımsal faaliyetin sınırlılığı ile tarımsal alan darlığı arasındaki ilişki kuvvetliydi. Zira, Turişmek, Çarsancak, Pertek, Çemişgezek ve Ovacık düzlükleri tarıma elverişli olmakla birlikte bölgenin %80’i de tarıma uygun olmayan meşe türü ağaçlarla kaplı dağlık alanlardan oluşmaktaydı (Akyürekli, 2011: 18). Elbette ki talan ve hayvancılık ekonomisi dışında tarım ile uğraşan aşiretler de vardı. Bu durumsa aşiretler arasındaki ilişkilerde çatışmaya yol açabiliyordu. Mesela, Hormek ile Cibran arasındaki çatışmalar yalnız bir mezhep farklılığı değil, aynı zamanda, sosyo-iktisadi bir farklılığa işaret ediyordu ve Alevi aşiretler daha fazla yerleşik-tarımcıyken, Cibranlılar, 19. yüzyılın

¹³¹ Bu açıdan Şavak aşiretinden de bahsetmek gerekir. Zira Gültekin’e göre (2013: 137) Dersim genelinde hayvancılık ile yaşamlarını idame ettiren tek topluluklardır.

ortalarına kadar göçebe hayatı yaşayan bir aşiretti (Gezik, 2000: 62). Bu nedenle de aşiretleri yekpare bir biçimde algılayarak çıkarımlarda bulunmak ciddi hatalara yol açabilir.

Nihai olarak, aşiretlerin büyük bir kısmının geçim ekonomilerini ekseriyetle hayvancılık ve kol faaliyeti üzerine teşkil ettiği görülür. Ancak, bazı aşiretlerin de bulundukları bölgenin doğal ve beşerî coğrafyasından kaynaklı olarak, tarımsal faaliyetlere yöneldikleri anlaşılmaktadır. Öyleyse, ekseriyetle hayvancılık ve talancılık ile geçimini sağlayan aşiretlerin, nihai kertede, çobanlık ve kolbaşılık çerçevesinde teşkilatlanmış olduğu söylenebilir. Bu iki yapı temelinde meydana gelen hiyerarşi dahilindeyse bir iktidar ereğinin meydana geldiği ileri sürülebilir. O vakit, gereksinen kaynağı-değeri toplama ve dağıtma süreçlerinin işletilmesi için gereken iradenin ortaya bu şekilde çıkmış olduğu ifade edilebilir.

3.2. İnanç Yapıları

Aşiretlilerin günlük yaşam döngüsünde ve hariçlerindekiyle ilişkilerinde, Alevi ocaklarının yeri hayatidir.¹³² Zira bunlar, çelişkilere karşı çatışmasız çözüm-uzlaşım sağlamak ve toplumsal düzeni ılımlı bir hale getirmek için gerekli yapıya ve kapasiteye sahip kurumlardı. Mesela Yolga (1994: 96-100), Dersim toplumunun Sünni ve Şii olmak üzere iki mezhepten oluştuğunu söylemekte olup Kureyşanlılar, Babamansurlar, Pir Sultanlar, Ağu İçenler, Sarı Saltuklar, Uryan Hızırılar, Seyyid Sabunlar, Mündiler, Derviş Cemaller ve Şeyh Ahmet Dedeler olmak üzere on adet ocağın ismini vermektedir. Elbette bölgede iki farklı toplumun olduğuna dair anlatı doğru olmakla beraber bölge aşiret halkı Şii değil Alevi-Kızılbaş'tır. Ali Kemali (1932: 192-193) ise Şeyh Ahmet Dede, Ağu İçenler, Kızıl Veli Evladı, Sarı Saltık, Nuri Dede Evladı, Gözcü Kara Ahmet Dede Evladı, Kara Pirvat Evladı, Şeyh Aziz Mahmut Evladı, Şeyh Hasan Evladı, Şeyh Samut Evladı, Şeyh Çoban, Şeyh Delil Bercan, Nusayri; Musai Tusi Evladı, Kureyşan, Baba Mansurlar, Üryan Hızır Ocağı, Hızır Aptal, Cemal Aptal, Munzur Aptal, Yalincık, Sultan Onar, Seyit

¹³² Örneğin Çağlayan (2016: 41), Zazaların kendilerine tanımladıkları isimlerden biri olan “Kırmanc” adlandırmasına dikkat çeker. Tunceli, Kiğı, Varto ve Koçgiri’de yaşayan Alevi Zazalar tarafından kullanılan bu ismin bir çeşit etno-dinsel adlandırma olabileceğini belirtir. Hatta, ilgili eserinin bir başka kısmında ise Dersim ve Aleviliği merkeze alarak Kürtlüğü ve Zazalığı reddeden bir gruptan bahseder (Çağlayan, 2016: 20). Bununla beraber, “Kırmanc” tanımlamasının Kürtlükten ayrı olmadığını savunanlara da yer verir (Çağlayan, 2016: 42). Öncelikle aşiret toplumunda inancın ne denli kritik bir yapı olduğu anlaşılabilir. Fakat tartışmaların varlığıysa meselenin güncelliğini gösteriyor. Bu nedenle de Dersim meselesiyle ilgili tartışmalarda güncel etkininin farkında olmak önemlidir.

Sabun Evladı, Şeyh Safi Evladı, Pir Sultan, Sultan Munzur Evladı, Aptal Musa Evladı, Ali Abbas, Keçeci Baba Ocağı ve Sinemilli olmak üzere 29 adet seyitlik unsurunu kayıt altına almıştır. Çem (2010: 18-19) ise Axuçan, Bamasuran, Seydan, Derweş Cemalan, Sey Sabun, Sar Saltuk ve Kureşan olmak üzere yedi yapıdan bahseder ve aralarında da bir dizi hiyerarşik dizilimi açıklar, “sıradan halk için pir ve rehberlik yapan Kureşanların pir ve rehberleri Bamasuran ve Seydan mensubudur” der. Devamında ise Sixhesenanlı Sey Rıza ailesinin Kureşanlı olmamasına rağmen rehber olduklarını ve aynı durumun Seydanlı Sey Kemal ailesi içinde geçerli olduğunu söyler. Ocak sisteminin tekdüze olmadığı ve genel yapının dışında dahi inançsal yapılaşmaların mevcut olduğu açıktır. Örneğin Aksoy (2006: 195-198), seyitlik ve şecerelerin gerçekliğini tartışarak Kureş ile Bamasur arasında kardeşlik ilişkisindeki mitolojik ataları değerlendirmiş ve genel hatlarıyla, ortak aşiret atası yerine Muhammed ya da Ali ikame edildiğinden tek bir mitolojik ataya ihtiyaç kalmadığını ve bu nedenle Kureşan, Bamasuran, Derviş Cemalan ve Ağuçan’ın kendilerine ait birer kurgusal liderleri olsa da soyca peygamber Muhammet’e bağlandığından sorunun çözüldüğünü söylemektedir. Zira, karizmatik bir inanç ögesine soyca bağlanan seyit ocakları, soyca ortaklaşırken ocağın kurgusal liderliğiyle beraber birbirlerine karşı da bariyer çekmekteydiler. Yine, Kalmamsır ile Şeyh Hasanlılar arasındaki bir anlatıdan da bahsetmek yerinde olacaktır. Ali Kemali’nin (1932: 175-176) anlatısına göre Nazımiye civarındaki Kalmam köyünün bulunduğu mahalde, Kalmamsır adında bir seyit, Şeyh Hasan ismindeki hizmetçisine sadakatli olmasından dolayı Kıncısür adındaki kızını vermiştir. Zamanla muhite sığamayacak kadar servet ve hayvan sahibi olmuşlardır. Sonrasında ise Şeyh Hasan, hayvanlarını ve çocuklarını alarak Ovacık Kazası’nın Lertik mıntıkasına gitmiştir. İşte, Şeyh Hasan ve Kalmamsır’dan türeyenlere de Dersimli denilmiştir. Devamında ise bu “hurafe” veyahut hikâyede bir ihtilaf olduğunu çünkü Şeyh Hasanlıların, asıl Kalmamsır’ın kendi maiyetlerinde olduğunu söylerken Dersimlilerin de tersinin doğru olduğunu iddia ettiklerini söyler. Bu mitos, aşiretler arasındaki bağların hiyerarşik konumu açısından tarihsel bir çelişkiyi ortaya koymakta ve bu açıdan, seyit ocaklarının konumları, Şeyh Hasanlı ve Dersimli aşiretler arasındaki çelişkiler temelinde belirginleştirmektedir. Ocaklar konusunda Gezik (2000: 148-149) ise Derviş Cemal, Sarı Saltık, Kureyş, Baba Mansur ve Ağuçanlılar’dan, Sarı Saltık dışında diğer seyit ocaklarının hangi tarihler ve şartlar altında çalışmalara başladıkları bilinmese de dinsel uğraşlarını, başından itibaren bu bölgede gerçekleştirdiklerini belirtir. Efsanelerdeki mekânın Dersim olması ve taliplerinin yalnızca Alevi Kürtler olması gibi birtakım saptamalar yapar. Bunları

da seyitlerin aşiretleri kendi inançlarına çekmek için özel bir çaba yürüttüklerine dair verinin olmamasına ve Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad tarafından verildiği söylenen şecereler doğrultusunda aşiret ve ocak bağlantılarının 13.yüzyıla kadar uzandığına dair bilgilerle destekler. Bu durumda, aşiret sosyolojisi ile inançsal yapıların birbirlerini karşılıklı olarak beslediklerini söylemek mantıklıdır.

Gültekin'e (2004: 118) göreyse bölgede seyitlerin-seyit ailelerinin gelişlerinden önce yaşatılan İslam öncesi inanç biçimlerini taşıyan öğeler bulunmaktadır. Bugüne kıyasla dönemin düşük seviyeli teknik bilgi birikiminden dolayı çevre kültürlerle etkileşimi sınırlayan coğrafyanın bir getirisi olan ve yine, etkin bir şekilde yaşatılan doğa kökenli inançların da izlerini taşıyan bu öğeler, Düzgün Baba'da sıklıkla karşılaşılan ve 'taş', 'kaya', 'su' vb. objelerin merkezinde olduğu ritüellerin kaynaklığını yapmaktadır. Haliyle, ocak-aşiret ilişkilerindeki gündelik rutinin evvelden gelen birtakım öğelerle iltisaklı olduğunu söylemek mümkündür. Keza, Kemali'nin (1932: 181) "...aşiretler arasında eski **Mazdeizm** nazariyelerine müstenit bir takım tarikatlar, **yezidilik** ve bilhassa **kızılbaşlık** da vardır..." söylemi de inançsal yapının tarihsel bağlarına dair bir iz düşümdür. Yine, Ermeniler tarafından bir kilise harabesi olduğu iddia edilen ve "Ali Cerrah" olarak isimlendirilen bir ziyaretgahın sadece aşiretler tarafından değil, aynı zamanda, Hristiyanlar tarafından da mukaddes görülerekten ziyaret edildiğini söylenmektedir (Kemali, 1932: 181-182). Sadece, başka inançlara ait çeşitli yapıların dönüştürülmesi olarak görülmemesi gereken bu örnek, Dersim aşiretleriyle inanç yapıları arasındaki ilişkinin maddi unsurlarına delalet eder. Zira, maddi inanç yapıları vasıtasıyla aşiretlerin, siyasi ve sosyal açıdan coğrafi konumlanması pekişmekteydi, ki evvelki ya da öteki topluluklara ait olan maddi unsurların aktarımı ise toplum inşa etme sürecinin bir parçasıydı. Nitekim, evvelden beri olduğuna inanılan bir yapıyı kurgulamak ya da benzer niyetle zaten var olan bir yapıyı özümsemek, toplumun tarihsel sürekliliğini inşa etmek anlamına gelir. Uzun bir süreden beri aynı bölgeyi paylaşan aşiretlerin ve ocakların arasındaki ilişkiler akrabalık kurgulamalarıyla desteklendiğinden bir çeşit bütünleşme de meydana gelmişti. Örneğin, Toprak'ın (Akekmekçi & Pervan, 2011: XVI) raporlara yönelik tetkiklerinde;

"“Dersim harekatı” sonucu şeyhlik, ağalık, seyitlik ve şerirlik kısmen bertaraf edilmişti. Batı'ya sürgün gönderilmeleri bu insanlar üzerinde bir süre etkisini göstermişti. Ancak Batı'ya sürülmeleri gerekirken her nasılsa yakasını kurtarmış olanlar, Batı'ya sürülenlerin akrabaları ve o sırada seyit diye anılan ve tanınan genç ve ihtiyar bir zümre giderek eski ağaların ve seyitlerin yerlerini alıyordu.”

Bu açıdan toplumsal yapının, alınan hasarı bir dereceye kadar telafi edecek potansiyeli taşıdığı ve hatta, aşiretler ile ocaklar arasında dahi bir bütünleşmenin meydana geldiği görülür.

İnanç yapısıyla ilgili bir diğer mesele ise kültler meselesidir. Bu terimin altını taş, kaya, nehir, dağ gibi fiziki yapılardan Düzgün Baba, Munzur Baba, Sultan Baba, Abdal Musa gibi insan formlarından ve yine keçi, keklik gibi hayvan formlarına kadar geniş bir ölçekte bulunan unsurlarla doldurmak mümkündür. Kaldı ki yaygın olarak bilinen karizmatik şahsiyetler dışında, birçok diğer benzer öğelerle beraber coğrafyada oldukça geniş bir yeri işgal ettikleri söylenebilir. Haliyle adı geçen bölge, animizm ve totemizm temelinde değerlendirilebilecek pek çok inanç ögesine de ev sahipliği yapmaktadır.

Karizmatik öğeler bazında ise mekânsallaşmış olan kültlerden bahsetmek gerekir. Örneğin, Nazimiye ilçe merkezinin güneyinde yer alan ve bu merkeze bağlı Kıl Köyü'nün hemen yanı başında bulunan Düzgün Baba önemli bir kült merkezidir. Düzgün Baba'nın şahsiyeti, talip-rehber-pir-mürşid kavramları dahilinde inşa edilen sosyal organizasyonlar ve ilişkiler ağı içerisinde, seyitlik yapan ailelerden biri olan Kureyşan'ın üyesi olarak tanımlanmakta ve kutsanmaktadır (Gültekin, 2004: 115-117). Bu açıdan, kültler çerçevesinde elde edilebilecek iki temel çıktı olduğu ileri sürülebilir. İlki kültlerin, semavi dinler öncesinde var olan inanç pratiklerine benzer bir yapıya sahip olmasıyken ötekisi ise mevcut inanç yapılarının var olan tüm çelişiklere rağmen entegre ve uyumlu bir şekilde çalışıyor olmasıdır. Haliyle de kültlerin, aşiret ve ocak formasyonları dahilindeki yerini tespit edebilmek oldukça önemlidir. Zira, aşiret unsurlarıyla inanç vasıtaları arasındaki ilişki, aşiretler arası günlük siyaseti de etkileyecek kadar kökleşmiş bağlara sahipti. Örneğin, Düzgün Baba anlatısına dair olan söylenceleri inceledikten sonra Munzur Baba söylencesi ile kıyaslamaya tabi tutan Gültekin (2004: 125) şunu yazar;

“Benzer motiflerin Düzgün'ün söylencesinde bulunması, aşiretler karşı sosyal-politik güç dengelerinin, etkileşmelerin ve gerilimlerin toplumsal bilinçe bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu yolla, toplum, 'kendi' kutsal kişi ve mekanlarını daha da kutsamakta ve çevresindeki diğer topluluklarla bu referanslar aracılığı ile sosyal-politik ilişkiler geliştirmektedir.”

Bu konuda, Sultan Baba kültüründen de bahsetmek uygun olacaktır. Şahsiyeti Celalettin Havarizm (Celaladdin Harzemşah) Şah olduğu iddia edilmekle beraber mezarıysa Bahtiyar ve Abasan aşireti içerisinde kalan Bahtiyar aşireti bölgesindeki Ağdat tepesinde (Tujik dağı) gömülüdür (Kaya, 2010: 187). Ancak, Nuri Dersimi ise Celalettin Harizmi'nin medfun bulunmasından dolayı bazı aşiretlerin “Sultan Baba” dediğini

söylemekle (-ki bugün de öyledir) beraber Dersimlilerin ekserisinin orada yatanın Kürt evliyası olduğunda ısrarlı olduğunu söyler (Dersimi, 1952: 5). Ama esas konunun, bu dağla özdeş kılınan kişi kültüyle bölgedeki aşiret arasındaki coğrafi ilişkiden ileri geldiği söylenebilir. Örneğin Dersimi (1952: 84), Neşet Paşa'nın harekâtı sırasında, 38'e kadar Türk askerinin ayak basamadığı Tujik Dağı'na vararak çevre köyleri zapt etmek suretiyle Seyit Rıza'nın köyü olan Ağdat merkezini karargâh seçtiğini söyler. Haliyle, kült yeriyle aşiret arasındaki tarihsel ve konumsal ilişki dahilinde aşiret yapıları ile inanç yapıları arasında güçlü bir şekilde parça-bütün ilişkisine işaret etmek de mümkündür.

Elbette, inanca dair işleyiş süreçleri de önem taşıdığından, basit ve nispeten daha karmaşık ritüeller olmak üzere iki temelde ele almak faydalı olabilir. Animizm ve totemizme yakın pratiklerine dair Kemali (1932: 181), Dersimlilerin, sabahın ilk ışıkları ufku aydınlatmadan, yani, elbiselerini dahi giymeden önce doğan güneşin ilk düştüğü taş veya toprağa hürmet gösterdiklerini, ellerini semaya kaldırarak (*ne okudukları meçhuldür*) dualar ettiklerini kaleme alır ve bir başka paragrafta ise bütün ilkel insanlar gibi eşbah ve cemadata (cansız varlıklara) tapındıklarını, büyük ağaç diplerindeki fosfor parıltılarını bir harika (harika) sandıklarını ve orayı ziyaret yeri olarak tanıdıklarını belirterek Keştim (Kıştim) köyündeki 5-6 asırlık söğüde binaen inşa edilen Keştim ocağı gibi bir olguyu da örnek olarak gösterir. Aksoy (2006: 66-69) ise Düzgı Dağı'na kısmen uzakta olan halkın bu dağı gören yüksek noktalara bir odun parçası dikip etrafına taş yığma örneğine Hititlerde de rastlanıldığını belirtmiştir. Gerek Düzgı Dağı'nın zirvesindeki taş yığından gerekse ziyaretgahların aslı yerine geçen dikme taşlardan bahsetmek suretiyle mitolojideki çoban tanrıların, bir şekilde taş, kaya, dikilitaş ve dağlarla ilişkilendirildiği söyler. Nihayetinde, Çoban Düzgı'nın mitolojik arka planında ise Yakınoğu'nun ölen-dirilen tanrılarına ya da kimi çoban tanrılarına ilişkin mitolojik öğelerin bulunabileceğini ifade etmiştir.

Dersimi'ye (1952: 30) göreyse bütün aşiretler ara sıra ananevi ayinler icra etmekte olup cuma günleri, odaların büyük ocaklarında ateşler yakarlar ve ateşin vücutlarına verdiği tesirle “Hodeyi” (Tanrı olarak *Hüda*) zikrederek günah ve kusurlarının affını dilerlerdi. Bazı defalar kendilerini ateşe atarlar ve Yezden Tanrı adını anarak ateş közlerini ağızlarında kömür yapıp bırakmalarını gören cemaat ise “Hode! Hode!” diyerekten avazlarını göklere kadar yükseltir, sazlar, tanburlar çalarlardı. Anlatılar babında yakın bir zamana kadar bölgedeki inanç öğelerinin gözlemlenebilir bir durumda olduğu açıktır. Keza, devlet raporlarında ilkel ananeler olarak görülen bu gibi pratikler bölge sosyolojisi

açısından altlık teşkil etmekteydi. Nitekim yine bölge sosyolojisi bağlamında, Kureyşan ile Düzgün Baba arasındaki bağdan ve yine, Kureyşan'ın bölgede pirlik yapmak konusunda yaygın bir ocak olduğundan da bahsedilmişti. İşte bu açıdan, Düzgün Baba'da icra edilen taş yığma eylemi dönemin şartlarında bir anlam ifade etmekte ve alelade bir pratik olmaktan ziyade, pir-talip ilişkisi çerçevesindeki sosyal ağların sürdürülmesi için kolaylaştırıcı olduğundan işlerliğini korumaktaydı. Neticede oldukça basit olan bu tarzdan ritüeller, görece daha karmaşık bir toplumun ilişkilerinde hayati görevler üstlenmekteydi.

Daha karmaşık ritüeller ise ekseriyetle, Alevilikte çatı görevi gören yapılar arasındaki ilişkilerin sürdürülebilmesinde işlevseldi. Elbette, bunlarında salt Alevilikle var olagelmiş şeyler olduğunu söylemek tutarlı olmayacaktır. İnanç mozaiki açısından Çakmak (2015: 132) şöyle der:

“Bugün ağırlıklı olarak Alevi/Kızılbaş inancı ve ‘Bektaşilikle olan ilişkisine’ nazaran, muhtelif bir takım inançların etkisine de açık olan Dersim’in, bunların birlikteliğinden yoğrulmuş özgün bir inanca sahip olduğu söylenebilir. Bunlar arasında Ermeni Hristiyanlığı ve öncesindeki yerel kültürlerle beraber Paulicianizm, Zerdüştilik, Maniheizm, Şiilik, Ehl-i Hak ve Yezidilik gibi çoğu inanca ait öğeler bulunmaktadır.”

Haliyle aşiretliğin inançları, bölgedeki ötekilerle paydaşlıklar, benzeşlikler ve farklılıklar içerir. Fakat, toplumsal rutinler babında bölgedeki pir-talip ilişkileri ve bunlar arasındaki toplumsal uzlaşımı ve hiyerarşiyi sağlamaya yönelik ritüellerin aşiret toplumsallığına dair etkisine odaklanmak gerekir. Zira, bu yapıyla alakalı merkezi hükümetlerin izlenimine dair söylemlere bakılacak olursa, örneğin Ağar (1940: 30) şöyle der;

“Seyitliği ve aşiret reisliğini bir arada nefsinde cemedan adam, müthiş bir derebeyidir. Çok defa seyitlik ve aşiret reisliği birbirinden ayrıdır. Dersimde seyit, ehlibeyitten birine mensubiyet iddia edenlere verilen bir addır. Seyitlik, ötedenberi bazı açık gözlerin saf ve dindar halkın dini hislerini istismar vesilesi olmuştur. Bunlar aşiret reislerine ve ağalarına istinat etmişlerdir. Kızılbaşlık, Alevilik, Bektaşilik tarikatları bu unsurları birbirine yaklaştırmış ve bir bütün yapmıştır. Seyitler ağaları, ağalar da seyitleri tutarak şahsi menfaatlerini temadi ettirmişlerdir.”

Aşiretlerle ocaklar arasındaki görece eşgüdüm, merkezi kuvvetçe bilinen ve müdahale edilmesi gerektiği düşünülen bir durumdu. Zira, aşiret düzeni ve sürdürülebilirliği ile ocak düzeni arasındaki hayati bağların ve yine, bu ilişkilerle sağlamlaştırılmış iktisadi ve sosyal düzene dair merkezde bir farkındalık olduğu açıktır. Örneğin Kemali (1932: 182), kudret ve kerameti olduğuna inanılanlara dede ve seyit namı verildiğini, dedelik/seytlik durumunun evlattan evlada intikal ettiğini ve bunlara tabi

olanlara da mürit ve talip denildiğini söyler. Daha sonra ise Horasan'dan gelmiş olduklarına¹³³ ve “sülale-i tahireye” (Muhammet Peygamber'in soyu) mensup olduklarına inanıldığını belirtir ve bunların “uma”¹³⁴ adı verilen bir çeşit ayni ve nakdi hediyelerle geçindiğini belirtir. Öyleyse, aşiretlerle ocaklar arasında dönen ekonomik ilişkiler, bu unsurların merkezce hedeflenmesinde bir sebep olabilir.

Karmaşık ritüeller, toplumsal hiyerarşi ve düzeni sağlamakta yarar sağlayan unsurlar olduğundan bir inançtan fazlasını temsil ederler ve toplumun ayrılmaz parçalarıdır. Zira, “cem” ve “kirvelik” gibi müesseselerle ve yine bayramlar gibi toplumsal yapıyı ateşleyen vasıtalarla toplumsal bütünlük sağlanırdı. Örneğin Kemali (1932: 183), “Kızılbaşlar gülbank çekerler” der. İkrar esnasında çırağ uyandırma gülbankı, lokma gülbankı, çırağ gülbankı, sofrta gülbankı ve üçler, yediler, kırklar gülbankı olmak üzere beş çeşit ayinden bahseder. Bunlardan ilki 15 yaşını geçen erkeklerin ve kadınların mezhebe dahili amacıyla yapılırken, sofrta gülbankı misafir kabul edilmesini, çırağ gülbankı hamsin'in¹³⁵ ilk gecesi çırağ söndürme merasimini, lokma gülbankı dedenin çıralık toplamasını ve üçlerin ise yalnız dua maksadıyla yapıldığını kayda alır. Ayrıca, gülbanklar arasında okunan şeylerin Türkçe olduğunu ve Aleviliğin milliyete, hiç olmazsa, bu noktada galebe edemediğine dikkat çeker. Öncelikle devlet kadrolarınca, duaların Türkçe yapılması bölge halkının milli kimlik açısından Türk olarak değerlendirilmesine neden olan sebeplerden biridir. Hatta, Türklüğe benzeşlik gösteren her türlü sosyal ve kültürel formasyon bu şekilde değerlendirildi. İnancın milliyete karşıt bir kurum olarak değerlendirmesi ise dikkate değerdir. Netice olarak cem ritüeli, inançsalın da ötesinde bireylerin toplumsal birliğe ve sorumluluğa dahil edilmesi açısından yönlendirici ve zorlayıcı bir yapıdır. Bu nedenle mevcut yapının sürdürülmesinden yana olmayan merkezi kuvvet için sorun teşkil ediyordu.

İnanç sistematğinde yer alan bayram gibi etkinliklerden bahsetmek, toplumu anlayabilmek açısından önemli olacaktır. Zira bayramlar bir yıl içerisinde belirli zaman

¹³³ Çakmak (2015: 133) ise Türkler arasında İslam'ın yayılmasında etkisi olan ve çoğunluğu Horasan melametiyesine mensup Yesevi, Kalenderi, Vefai, Haydari ve sonraları bunları özümseyen Bektaşî erenlerinin veli kültürünün oluşum ve devamlılığındaki etkisini vurguladıktan sonra aynı zamanda da adı geçen tarikatlara mensup dervişlerin bu külte dahil edildiğini söyler. Haliyle, Horasan'dan gelme anlatısının fiziki bir gelişten ziyade inançsal ve düşünsel bir bağlılıktan kaynaklandığı söylenebilir.

¹³⁴ Dersimi (1992: 125-126), seyitlerin, silahlı aşiretlere yönelik korkuları nedeniyle onlara mutabık olmak koşuluyla hitap ve nasihatle bulundukları ve yine bu aşiretlerden gelen “çıralık” denilen bir hediye de almaktan geri durmadıklarını söyleyerek “iki yüzlü bir şekilde” menfaatlerine uygun hareket ettiklerini ileri sürer.

¹³⁵ Hicri takvime göre, 22 Aralıktan 31 Ocağa kadar süren kırk günlük kış dönemi (erbainden) sonrasındaki 50 günlük kış dönemidir.

dilimlerini kapsamakla kalmazlar. Aynı zamanda içerik ve amaçlarıyla birlikte sosyal yapı içerisinde kilit bir yer de tutarlar. Hatta bayramlar, toplumsal yapıdaki düzenin ve hiyerarşinin devamını ve meşruluğunu belirli döngülerle inşa eden vasıtalarlardır. Kısaca bayramlar, birlik-beraberliği inşa etmeye, toplumun varoluşsal değerleriyle kurallarını gelecek nesillere aktarmaya ve unsurlar arasında uyuşumu tesis etmeyi sağlar. Haliyle Dersim yöresi de Khal Gağan, Nevruz/Newroz ve Kurban gibi bayramlarla Hızır ve Muharrem Orucu adında iki oruca ev sahipliği yapar. Burada bayramları iki silsile şeklinde değerlendirmek mümkündür. Zira, Khal Gağan ve Nevruz gibi bayramlar Mitraizm ve Zerdüştlük gibi İslam öncesi inanç yapılarıyla daha fazla etkileşime sahipken Kurban Bayramı ve Muharrem Orucu gibi etkinlikler ise İslam'a daha yakındır. Örneğin Fr. Spiegel, Dersim mıntıkasındaki Duçık Kürtlerinin Anahita ve Mitra gibi dinleri kök aldığını söyler (Nikitin, 1991: 407). Kaldı ki merkezi kuvvetçe kabul edilen ve üretimi desteklenen toplumsal veri setleri ise Alevilik ile Şamanizm¹³⁶ arasındaki ilişkiye odaklanmış olup uygulamada benzeşmeyi hâkim kılarak yeni toplumla ötekileri bağdaşık kılmayı hedefler. Yine insan topluluklarının, temas kurmamak suretiyle dahi, birbirleriyle benzeşen çeşitli yapılar ve olgular üretebilme yeteneğine sahip olduğu da bir gerçektir. Hızır inancıyla ilişkili oruç ise gerek İslam'da gerekse Hristiyanlıkta karşılığı olduğundan daha farklı bir çizgiyi temsil eder. Neticede bayramların İslam öncesi-sonrası öğelerce başkalaşmakla beraber bir bütünün parçaları haline gelmiş olduğu kabul edilebilir. Bununla beraber Khal Gağan ise bölgeye özgü bir bayramdır. Haliyle bölgedeki bayramlar üzerinden bölge halkının tarihsel bağlamda çeşitli halklarla ve inançlarla bir dizi etkileşime sahip olduğu açıktır.

Kirvelik olgusu¹³⁷ da bölge dinamikleri açısından, oldukça önemli bir konudur. Dersimi (1952: 32), kirveliliği kan ve akrabalık dışında teşekkül eden ve Romalıların *Curia* (Kuria) dedikleri yapıya benzetir. Birbirilerini seçerekten, rızayla tesis edilen samimiyet ve koruyuculuk bağı olarak açıklar. Sonrasında ise her ailenin bir kirvesi olduğu, ihanet ve sadakatsizliğin en büyük günah ve alçaklık sayıldığı, kardeşlik kadar mukaddes olduğu, kız alıp verilemeyeceği, maddi ve manevi yardımdan hak ve menfaatlere kadar birbirlerini korumaları şeklinde bir dizi tanım üzerinden devam eder. Ailelerin çocukları için, kan davalılar hariç, istenilenlerden herhangi birini tercih edebileceğini de belirtir. Kirvelik

¹³⁶ Örneğin Uluğ (2007: 92), bölgedeki seyitleri şamanlarla özdeşleştirmiştir.

¹³⁷ Sevgen'den (1994: 41) anlaşıldığı üzere sünnet pratiği akabinde akrabadan daha kuvvetli bir dostluk olarak ortaya çıkan "kirvelik" ilişkisi, manevi uyuma ve maddi menfaatlerin kolanmasına dair süreçleri içerir.

olgusunun işleyiş mekanizmasından da açıkça görülebileceği üzere bu araç, bölge halkı arasındaki çelişkileri ortadan kaldırmaya bile zincirleme bir şekilde topluluk üyelerinin kirvelik bağlarıyla birbirlerine karşı sorumlu olmalarına yol açmakta ve herhangi bir mesele üzerine ortaya çıkma ihtimali olan olası bir çatışmayı asgari seviyeye indirgemektedir.

İnanç pratiğinin günlük ve dönemsel rutinler halinde etkin olduğu da dikkate değerdir. Bu durumu Uluğ (2009: 66) “Cemaat Usulü”¹³⁸ olarak adlandırır. Aşiretlerin “boğuşmalardan usanmalarına” müteakip seyitler ve ileri gelenler vasıtasıyla işi sulha erdirmesine dair bir usul olduğunu söyler. Bu usulü, başlarına iş çıkmasın diye en çok memurların teşvik ettiğini de ekler. Uluğ’un cemaat usulü diye bahsettiği bu mekanizma, bölge içinde, aşiret ve inanç yapıları arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Bu açıdan bölgedeki iktidar güçlerinin meydana gelmesinde de aşiret ve inanç yapıları arasındaki bir dizi ilişkinin etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Madencilik Faaliyetleri ve Dersim Mıntıkası

Osmanlı’nın madencilik süreçlerini anlayarak Dersim’in madencilik faaliyetlerindeki yerini gözlemlemek anlamlı olabilir. Örneğin Refik’e (1989: V) göre 1546’dan 1779’a kadar, Anadolu’daki ve Rumeli’deki madenlerin işletilmesi hususunda divan-ı hümayun yazılı hükümlerinin muhtevaları top yuvarlağı dökmek, gemi lengeri yapmak, bakır ve gümüş ihraç etmek ve güherçile yapmak üzere olup bu yazılar, maden eminlerine ve maden bulunan kazaların kadılarına yazılırdı. Anadolu eyaleti ve diğer eyaletlerde en kaliteli gümüş bulunurken bakır ve demir ocakları ise Gümüşhane, Espiye, Keban, İnegöl, Ergani, Kiğı, Bilecik’teydi (Refik, 1989: V). İşte, bu mıntıklar arasında bulunan Keban ve Ergani’deki madenlerle Dersim aşiretlileri ve öteki yerel unsurlar olsun, ekonomik temelde, bir ilişki bulunmaktaydı. Ergani’de bakır madeni mevcut olup Keban’da ise altın, gümüş, kurşun ve mürdesenk vardır (Bayartan, 2008: 142). Bunlardan

¹³⁸ Aynı zamanda Pamukçu da (1992: 105-106) cemaat usulünün aşiretler arası anlaşmazlıklarda tarafları barıştırmaya çalışan bir nevi halk mahkemesi görevi gördüğünü, her hangi bir tüzel kişiliği ve sabit, belirli üyeleri mevcut olmadığını, ama doğal olarak çevre aşiretlerin ileri gelenlerinden, çevrede sözü sohbetti dinlenen, bilgili kişilerden oluştuğunu söyler. İki aşiret arasındaki ilişkilerin çok tehlikeli bir durum almaya başladığı hallerde, komşu aşiretlerden birinin reisinin inisiyatifi ele alarak cemaati oluşturduğunu, cemaatin önce iki taraf arasında arabulucu rolü oynadığını, belirli ilişkilerin sonunda tarafları bir araya getirmek ve sorunu dinlemek suretiyle tarafları yargıladığını ve nihayetinde, çoklukla anlaşmayı sağlamakta olduğunu söyler. Ancak, önceleri alınan kararların bir kutsallığı varken zamanla tarafların kuvvet durumunun yarattığı neticeler sonucunda çatışmalı süreçlere evrildiğini de eklemektedir.

Ergani ile Dersim arasındaki ilişki, esasen, metal elde etmeye dair üretim zinciriyle alakalıyken Keban ise Dersim’de bir iktisadi metot haline gelmiş kol ve eşkıyalık faaliyetleriyle doğrudan bir ilişkiye sahipti.

Öncelikle, Ergani ve Keban madenlerini 1861 Maden Nizamnamesi içeriği üzerinden değerlendirmek fayda sağlayabilir. Nitekim, nizamnamede madenlerin eritildiği ve ayrıştırıldığı kalhane, fabrika, ocak, fırın ve diğer tesisler için izin alınması gerektiği ve işlenecek madenin cinsi, tesisin büyüklüğü, yakacağın temin edileceği yerleri gösteren belgelerin ise bulunduğu vilayetin valisine teslim edileceği bildirilmekteydi (Keskin, 2011: 129). Nizamname içeriğince madencilik ve metal işleme tesislerinin, konumlarından daha geniş bir alanı da üretim zincirine entegre edebileceği anlaşılmaktadır. Keza, madencilik işlerinin arttırılması için Keban fırınlarında lazım olan kömürün Dersim Dağları’nda, Çarsancak reayasına yaptırılması istenilmiştir (1775).¹³⁹ Adı geçen ahalinin üretim zincirindeki yerine bir diğer örnek de Dersim Ekradı’nın şekavetiyle alakalı olarak Suroğlu/Suveroğlu’nun tedibine memur edilmiş olan Sivas Mutasarrıfı Osman Paşa’nın, Çarsancak kazalarına uğrarsa eğer ahali perişan olacağından kömür tedarikinin sekteye uğramaması için bunu yapmaması gerektiğiyle ilgiliydi (1782).¹⁴⁰ Ancak, Suroğlu/Suveroğlu Ali, Karaçorluoğlu’nun sabık voyvodası Abdullah Ağa’nın tahrikiyle 1789’da tekrar eşkıyalığa başlamıştı. Dersim eşkıyası Çarsancak’a tekrar hücum etmiş olsa da Ergani ve Keban madenlerinin emini Bekre Mehmed Ağa’nın da desteğiyle bozguna uğratıldılar.¹⁴¹ Çarsancak’ın kömür üretimindeki yeri hayati olmakla birlikte öte yandan, Dersimdeki eşkıyalık faaliyetlerinin hedefi olması da mıntıkadaki ikilikleri ortaya koymakta ve coğrafyanın bütün bir hal arz etmediğini göstermektedir. Elbette, Çarsancak ile aşiretler arasındaki çatışmacı ilişkilerin 1775 tarihinden çok daha eskilere dayandığı açıktır. Mesela bir arşiv kaydında, Kığı Kazası’dan Kürd eşkıyaları olan Şeyh Hasanlu, Dersimli ve yandaşlarının kadim yerlerini terk ederek ve Çarsancak ahalisine karşı zor kullanarak bölgeye yerleştiklerinden bahsedilmektedir (1726).¹⁴² Bir başka kayıt ise Çarsancak havalisinde yaşayan Şeyh Hasanlu ve Dersimli aşiretlerinin şekavet yapmakta oldukları, yollarda ve köylerde ahalinin can ve malına kastettikleri, Ergani ve Keban madenleri için kömür tedarik eden işçilere saldırdıkları şeklindedir (1739).¹⁴³

¹³⁹ COA. C.DRB. 62-3082 (H.16.01.1189).

¹⁴⁰ COA. C.DRB. 41-2039 (H.04.12.1196).

¹⁴¹ COA. AE.SABH.I. 18-1578 (H.10.07.1203).

¹⁴² COA. A.DVNSMMHM.d. 133-618 (H.29.07.1138); COA. A. DVNSMMHM.d. 133-947 (H.29.04.1138).

¹⁴³ COA. A.DVNSMMHM.d. 136-284 (H.30.11.1142).

Dersim aşiretleriyle Çarsancak arasında vuku bulan çatışma ortamı, sadece, bölgeye özel bir durum değildi. Zira bu durum, Dersim sosyo-iktisadi sistemiyle de ilintiliydi. Nitekim, ekonominin en büyük çarkını “aşiret kolları”nın özellikle sonbaharda, çevre köy ve aşiret mallarını talan ve hayvan temini için yaptıkları baskınlar döndürürdü (Akyürekli, 2011: 33). Aşiret kollarının, mıntika dahilinde ve haricinde akınlar düzenlediği bilinmekle beraber meselenin Çarsancak’la ilgili kısmına yönelik bazı çıkarımlarda bulunulabilir. Öncelikle bu dönemde, Palu, Çarsancak, Harput, Eğil, Çermik, Cüngüş, Ergani ve Çemişgezek sancaklarının, Diyarbakır eyaletine bağlı, Ma’adini Hümayün, merbutatına dahil sancaklar olduğu bilinmektedir (Yılmazçelik & Tatar, 2021: 118). Çarsancak bölgesi ise Dersim dahilinde olup coğrafi olanaklarının da etkisiyle gelişime en açık bölgeler arasındadır. İlaveten, Keban ve Ergani madenlerine yönelik kömür üretimindeki yeri, kendisini daha da değerli bir hedef haline getirdi. Gelişime uygun coğrafi koşullara sahipliğiyle, çevresindeki madencilik tesislerine entegrasyonu ve nihayetinde, Dersim mıntikası dahilinde olmasıyla oldukça cazip bir hedefti. Toplumsal açıdan farklı yerleşim alanlarının bağlaşıp bir coğrafyada bulunması, onları idari olarak bir araya getiren nedenlerden de biriydi. Haliyle, her ne kadar merkezin iradesi altında olsa bile Çarsancak ahalisinin, aşiretli topluluklarla paydaş bir coğrafyada yaşadıklarını anlamak mümkündür. Bununla beraber, merkezin bölgeye erişmek gayesiyle köprüler kurmak istediğini ve hatta, erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmiş olan köprü projelerinin dahi Cumhuriyet öncesinden gelen bir sürekliliğe sahip olduğu görülmektedir. Mesela, 1887 tarihli bir kayıta Çarsancak kazasına tabi Pertek nahiyesinde yapılmak istenen köprüye dair bir taslak mevcuttur.¹⁴⁴ 1902 tarihli bir başka kayıt da ise Çarsancak’ta inşa edilmiş olan Munzur Nehri Köprüsü’nün inşasında hizmeti görülen Kaymakam Muavini Mityas Efendi’nin rabia rütbesiyle taltifi konu edinmektedir.¹⁴⁵ Bölge bütünlüğü ve egemenlik bağlamında, merkezi kuvvet açısından coğrafyayla bağlantı köprüler aracılığıyla sağlanıyorken Dersim aşiretlilerinin Çarsancak’a erişiminde böyle bir durumun söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Çarsancak, Dersim mıntikasına entegredir. Bu açıdan, kol yapmak için Çarsancak’ı hedeflemek diğer muhtemel hedefler karşısında daha cazip olmuş olabilir. Bu bağlamda maden işleme sürecinde yeri olan kömürün tedariki ise düşünüldüğünden daha karmaşık bir sorundu.

¹⁴⁴ COA. ŞD. 1876-46 (H.15.02.1305).

¹⁴⁵ COA. DH.MKT. 604-23 (H.26.07.1320).

Kömür meselesi, uzun erimde çatışmalı bir sürece sürüklendi. Kaldı ki Keban madeninin çevresindeki ağaçlık bölgeleri tükettiği, kömürün Çarsancak'a bağlı kazaların sakinlerine hazırlatılması gerektiği ve bölgede ihtiyaç fazlası ağaç olduğuna dair kayıtlarla çatışmanın zemini meydana getirmektedir (1727).¹⁴⁶ Nitekim, coğrafyadaki ağaç envanterinin kim tarafından nasıl ve ne şekilde işleneceği meselesi, aynı zamanda, aşiretli ve diğer yerleşikler arasında var olan ilişkiler nazarında önem taşımaktaydı. Haliyle, ilişkilerde iktisattan pay alma kavgası da başat aktörler arasında, birinci önceliğe sahip olundu.

Sonuç olarak Osmanlı idaresinin önem verdiği madencilik, ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi, Keban ve Ergani bölgelerinde de mevcuttu. Ama bu bölgeler konumları itibarıyla, ekonomik döngülerinin önemli bir kısmını yağmalama ve eşkıyalıkla idame eden aşiretlerin menziline düşmekteydi. Kömür meselesiyle birlikte Çarsancak'ın ise bölge içerisindeki iktisadi değeri yükselmiş ve zaten tarım ve zanaatta, olumlu koşullar nedeniyle, nispeten gelişmişti. Kaldı ki Maden-i Hümayun'a karşı nakdi ve ayni olarak Malatya, Çarsancak ve Arapgir sancakları da sorumluydu (Tızlak,1997: 27). Ayrıca Çarsancak, Dersim'e entegre olsa da konumuyla ve coğrafi uygunluğuyla devlet düzenine ve bölgesel iktisadi ilişkilere açıktı. Bu nedenle Çarsancak, ara bölge olarak değerlendirilebilir. Haliyle aşiretler için bu olumlu koşullar bir bütün olarak cazibe yaratmıştır. Elbette aşiretlerin maden ve kömür üretimiyle ilişkisi ise doğrudan olmaktan ziyade dolaylıydı.¹⁴⁷ Nihayetinde, devlet-aşiret ilişkilerinde madencilik etrafında gelişen olayların çatışmacı ilişkilerdeki yeri hayati olduğundan geleneksel bir hal alarak usul halinde Cumhuriyet'e intikal etti. Haliyle çatışmacı ilişkilere yön ve şekil veren hususi durumlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

Ek olarak Maden-i Hümayun'dan da kısaca bahsetmek gerekir. 1775'ten itibaren Keban ve Ergani madenleri temelinde oluşturulan ve zamanla başka ilavelerinde olduğu bu yapı, bir maden emini tarafından idare edilmekte olup bağlı kazalara veya belirtilen yetkilere kadıların ve ehl-i örf taifesinin karışmadığı ve hatta maden emininin şikâyet ve isteklerinin, muhatap olan vali dahi olsa, merkezi yönetimce muteber tutulduğu bir tarzda kurulmuştur (Tızlak,1997: 15-17). Günümüzdeki Elâzığ yöresinin bulunduğu bölgeye de denk düşen bu idari yapının, geleneksel ve dolaylı yönetim anlayışının olduğu bir çağda

¹⁴⁶ COA. A.DVNSMHM.d. 136-240 (H.20.10.1142).

¹⁴⁷ İstanbul ile bölge aşiretli ve diğer yerleşikler arasında süregelen ilişkilerin zamanla değiştiğini de söylemek mümkündür. 1802 tarihli bir belgede Şeyh Hasanlıların, Dersim içindeki yolların güvenliği ile çıkarılan ve taşınan kömürün hizmeti nazarında canla başla çalışacaklarına dair bkz., BOA. Cevdet Zabtiye, No 3152'den akt. Hezarfen & Şener, 2003: 111-112.

görece doğrudan idare edilebilecek şekilde kurulmuş olması dikkate değerdir. Zira, maden emini ve madene bağlı yerlerin bey ve hakimleri dış bir tehdit durumunda sefere çağrılır, akabinde bazı gerekçelerle muafiyet istemek için İstanbul'a arzları vaki olurdu. İçerikleri itibariyle sefere uzaklık, bölgenin dağlık-taşlık, aşiretlerin bol olduğu bir yer olması ve madenciliğe dair hizmetlerin sekteye uğratılmaması gibi durumlar söz konusuydu (Tızlak,1997: 80). Nihayetinde bu idare bölgesinin, merkezi hükümet ile doğrudan iltisaklı olduğu anlaşılmaktadır. Yine, aşiretlerin düzen bozucu işlere girişmesi ihtimaline dair maruzatın ise doğrudan İstanbul'a bildirilmesi kaydıyla idarenin sürdürülmesi de ayrıca dikkate değerdir. Nitekim bu durum, devlet ile bölge aşiretleri arasındaki ilişkilerin oldukça uzun zamandır doğrudanlaşmaya başladığını göstermekteydi.

3.4. Şekavet ve İsyan

Geleneksel dönemde meydana gelen birtakım hadiseler devlet söyleminde “şekavet” ve “isyan” olarak tanımlandı ve Cumhuriyet'e de bu şekil de intikal etti. Dersim'deki olaylar da benzer bir şekilde ele alındı. Keza, “kola gitmek” de şekavet olarak görülüyordu. Bu eylem biçimi daha karmaşık bir hali ortaya çıkarttığı vakitse “isyan” olarak değerlendirildi. Şekavet olayları, esasen, soygunculuk ve haydutluk gibi bir dizi anlama sahip olup ekseriyetle aşiret kolları ile iltisaklıdır. Örneğin, bir belgede yataklık edenler için “... kimesneler ki başlarını kesmedikçe ol Kızılbaş Şakiler'in haklarından gelinmez...” dendikten sonra Koç Uşağı ve Karaçorlu eşkıyası içinse “...nefy-i amm ile katl olunub ıyalleri nefy-i ebedi olmadukça Çarsancak eyüzican fukarası perakende ve perişan olacağı muhakkaktır...”¹⁴⁸ ifadeleriyle devam eder. İsyan ise daha çok düzen bozucu faaliyetler sonucunda meydana gelen istikrarsızlık ortamını betimler. Esasında, aşiret kollarının süregelen bir biçimdeki kol faaliyetlerinin sıklığıyla da ilintilidir. Bu durum, bölgenin egemeni iddiasındaki, bölge üzerinde çeşitli iktidar ve hizmet araçlarını işletme gayesi güden merkezi kuvvet açısından haliyle bir tehditti. Aynı zamanda geleneksel merkezin, çevresel ilişkiler ve otorite açısından modern zamanlara kıyasla farklılıklara sahip olması olağandı. Yani, Dersim aşiretleri kendi sosyo-yapılarına dayanan politika araçlarına sahipken merkezi iktidar ise, aynı şekilde kendi merkezinden kaynaklanan yetkinliklere ev sahipliği yapıyordu. Bu ayrım, bir yanıyla da çatışma ve çelişkilere dair altlık ihtiva eder. İsyancı şeklinde tanımlananların kendi coğrafyalarından ve sosyal

¹⁴⁸ BOA, Cevdet Dahiliye, No 14257'den akt. Hezarfen & Şener, 2003: 12.

yapılarından kaynaklanan durumlarının merkezce tanımlanmasından da öte merkezin hem içinde hem de dışında olduklarını gösteriyordu. Nitekim, Osmanlı'nın otorite sahasında olduklarından devlet düzeni için tezatlık oluşturuyorlardı ve elbette kendilikleriyle de düzenin dışında konumlanıyorlardı. Bu nedenle tehdit olma potansiyelleri bulunmaktaydı. Dışarılıklarının bir diğer kısmı ise tarihsel çelişkiye dayanıyordu. Osmanlı merkezince Safevi-Osmanlı egemenlik mücadelesi nezdinde değerlendirilen ve bu yönde muamele gören bölge aşiretlerinin bağımsız nüfuz alanı oluşturmaları için uygun düşünce setlerini geliştirmelerine de vesile olmuştur.

Elbette, bütün bunlar, Dersim mıntıkasının Çemişgezek, Pertek ve Çarsancak gibi devlet nüfuzuna entegre bölgeleri açısından değil aşiret düzenine dahil olan bölgeleri açısından söylenebilir. Bununla beraber Dersim denildiğinde, ekseriyetle, İç Dersim'in anlaşılması da yararlı olabilir. Nitekim devlet nüfuzunun ve hatta, kültürel vasıtalarda dahil olmak üzere meşru gördüğü yapı ve araçlarının nüfuz edemediği bir bölgedir. Bu nedenle aşiretlerin otonomilerinin ne denli kuvvetli olduğunun ve hatta sosyal ve iktisadi dayanak noktalarıyla desteklenmiş olduğunun bilincinde olmak önemlidir. Aksi takdirde, farkındalığın mevcut olmadığı bir durumda merkezce telaffuz edilen isyan ve şekavet söylemleri tek yönlü olarak anlamlandırılabilir. Örneğin, gerek Maden-i Hümayun'daki gerek Ergani madenlerindeki vekil atamaları ve azilleri halktan gelen isteklere uygun bir şekilde yapılsa da, zaman zaman, bundan farklı olabiliyordu; Ergani'deki gibi bir durumdan rahatsız olan eşkıya taifesi, Seyfullah Bey'in şikayetten dolayı soruşturma için çağrılmasına müteakip yerine Eyüp Sabri Bey diye birini geçirmişler ve bir oldu bitti yaratarak İstanbul'un onayını istemişlerdir ki işlerine gelmeyen durumlara bu şekilde müdahale edebiliyorlardı (Tızlak, 1997: 84-85). Haliyle, devlet nüfuzundaki bölgelere yönelik, aşiretlerin temas ve ilişkileri de merkezce göz önünde bulundurması gereken bir husustu. Zira, otonom ve yalıtık bölgelerinden merkez otoritesinin olduğu bölgelere karşı giriştikleri eylemlerin temelinde kendi potansiyelleri yatmaktaydı.

Bu bağlamda şekavet ve eşkıya gibi terimlerin ne kastetmekte oldukları da önemlidir. Mesela, eşkıyalık hakkında Hobsbawn, köylü ile kentli eşkıya arasında bir ayrıma gitmiş, birisini soymaktan gerilla faaliyetine kadar işleri yapan bir gruba üye olan herkesin yasalara göre eşkıya olduğunu söylemiştir. Köylülerin gözünde ise eşkıyanın kahraman, sınıfının yandaşı, öcalıcı, adalet savaşçısı ve belki de özgürlüğe kavuşmak için bir lider olarak görüldüğünü belirtir (Hobsbawn, 1995: 11-12). Bu açıdan, eşkıya faaliyetinin meşruluğuna dair söylem ve eylemin sınıfsal bir özelliği olduğunu söylemek

mümkündür. Dersim'deki kola gitme pratiğinin düşünsel zemininde de benzer bir durum söz konusu olabilir. Zira, eylemin temel gayesi topluluğun gereksinimlerini temin etme maksadı gütmektir. Hobsbawm'a (1995: 24-26) göre eşkıyalık, çift zincirle toprağa ve ağaya bağlı bir toplumda özgürlüktü. Yine, kır ekonomisinin yapısı itibariyle eli iş tutan insanlara imkân sağlayamadığından köy topluluklarında gençliğin, bağımsızlığın ve isyanın potansiyelini oluştururdu. Keza eldeki veriler, eşkıya prototipinin bir genç adam olduğu yönündedir ki eşkıyayı ortaya çıkaran koşullar akabinde, onu, kır toplumuyla bütünleşmeden toplum ve kanunun dışına düşürür. Bu açıklama, Dersim açısından, olay örüntüsü bağlamında olmasa da yapısal açıdan ele alınabilir.

Nitekim Dersim aşiretleri, eşkıyalığa dair vasıtalarla sahipti ve hatta müştereken de yapılıyordu. Elbette, zaman zaman birbirlerine yönelik de bu hareketi icra ettikleri olurdu. Dersim'deki ağa zümresinin de toplumla irsiyet bağı vardı. Zira aşiretler esasında soy bağı inancı temelinde örgütlenmiş sosyal yapılar olarak varlıklarını idame ettirirdi. Esasında, merkezin şekavet ve isyan olarak gördüğü durumlar da buradan kaynaklanırdı. Yani, bölgedeki sosyal yapılar, eşgüdümlü bir şekilde kol faaliyetine dair çarkları döndürmekteydiler. Haliyle, *kola gitmekten* ne kastedildiği de belirgin olmalıdır. Çevresel faktörlerle alakalı bir şekilde, kendisini idame edecek kaynağı elde etme güdüsüyle hareket eden ve aynı zamanda, içeriden ve dışarıdan yeterli kaynağı temin edecek üretim ve lojistik kapasiteleri düşük olan aşiretlerin, bu gereksinimlerini karşılamaya yönelik meydana getirdiği yağma-şiddete dayalı yapı ve uygulamalar bütününe "kol faaliyetleri" denilebilir. Elbette eşkıyalığın, Dersim'e has bir durum olmadığını, belirli zamanlarda ve mekanlarda mevcut durumlara göre türediğini ve sönümlendiğini söylemek mümkündür. Bu açıdan Barkey'in (2011: 157) yazımına da başvurmak yerinde olur;

"16. yüzyılın sonlarında Anadolu'nun kırsal kesimlerini devletin ve pek çok yerli ve yabancı gözlemcinin dikkatini çeken bir kargaşa dalgası etkisi altına aldı. Atlılardan oluşan silahlı çeteler köyleri basıp yağmıyor, hem merkezi hem de yerel otoritelere meydan okuyorlardı. Silahlı eşkıyalar, Batı Anadolu'dan Kuzey Anadolu'ya, güneydoğu bölgelerinden Suriye'nin kuzeyine kadar pek çok yerde ortalığı kasıp kavurdular; meydan okudukları devletten pek çok defasında büyük tavizler kopardılar."

İlgili bölgedeki eşkıyalığın, uygulamalarınca ve amaçlarınca belirgin bir özgünlüğe sahip olmasa da örgütlenme ve kaynak dağıtımı açısından aşiretlere bir dereceye kadar özgünlük ve nüfuz alanı sağlamış olduğu söylenebilir. Bu açıdan coğrafyayla merkez arasındaki ilişkiyi tarihsel bağlamda ele almak mevcut yapısal çelişkileri anlama imkânı sunabilir.

Coğrafi gerçeklikler de yöre-iktidar ilişkileri açısından esaslı bir rol oynamaktaydı. Zira coğrafi yapı, bir dizi fiziki koşulu içerir ve bunlar, tüm avantajları ve dezavantajlarıyla birlikte insan topluluklarına çeşitli fırsatlar ve zorluklar sunar. Olumsuzlukların dahi avantaj olarak ele alınabileceği imkanları yaratabilir. Bu nedenle, Dersim coğrafyasının fiziksel durumu ile bu durumun bölge tarihindeki yerini anlamak hususidir. Bu açıdan Yergök (2006: 162) şunları yazar;

“Munzur Dağları 3000-3500 metre yüksekliğinde, çıplak ve çok arızalıdır. Yazın en uygun mevsimde bile ancak katır ve insanın geçebileceği geçitleri vardır. Pek güçlüklerle aşılın bu geçitlerde ancak hazirandan eylül sonlarına kadar gidiş geliş mümkün olur. Yılın sekiz ayında Dersim ile ulaşım Kürtler için bile kesiktir. Çemişgezek ve Hozat taraflarında ulaşım daha uzun sürer. Bu da geçitlerin fazla sayıda bulunuşundan olsa gerektir.”

Coğrafi etkiyi daha ayrıntılı bir şekilde detaylandırabilmek için, Dersim'deki sancakların Osmanlı idaresine girdikten sonraki idari bağlılıklarına bakılması da fayda sağlayabilir. Bu bağlamda, Çemişgezek sancakbeyliği başlangıçta Diyarbekir'e bağlı olarak yurtluk-ocaklık olarak Pir Hüseyin Bey'e verilmiş, ancak ölümünden sonra çocukları arasında çıkan ihtilaf sonucunda bölge dörde bölünmüş ve üçü Pir Hüseyin'in evlatlarına verilirken, Çemişgezek klasik sancak olarak düzenlenmiştir (Ünal, 1999: 36). Bu sancaklar; Çemişgezek, Mazgirt, Pertek ve Sağman biçiminde tasnif edildi. Yerleşkeler, bölgenin güney kısmında konumlanmış olup hem görece düz alanlara hem de geçiş hatlarına hâkim pozisyonlarda bulunmaktadır. Özellikle, eski çağlarda Hurrilerin, Hititlerin ve Urartuların egemenliği altında olan ve aynı zamanda Urartu dönemine ait bir kaleye de ev sahipliği yapan Mazgirt bölgesinin, diğer sancak bölgelerine nazaran daha stratejik bir önem taşımakta olduğu söylenebilir. İlgili durumu örneklendirmek için Danışmaz'ın (Yedek, 2021:80) anlatımına başvurulabilir;

“Urartu Krallığı Aşağı Murat havzasının kuzey kısmını oluşturan Tunceli Bölgesini aşiretler aracılığıyla denetlemiş görünmektedir. Bu bölgede bulunan Mazgirt/Kaleköy ve Anbar Kalesi aşiret merkezleri bulunmaktadır. Her iki aşiret merkezinin çevresinde verimsiz engebeli bir arazi yer almaktadır. Bu yerleşmelerin konumlarına bakıldığında çevrelerinde geniş ovaların bulunduğu Urartu kentleri ve eyalet merkezlerinden farklı oldukları anlaşılır. Bu merkezler otlak özelliği taşıyan yüksek platolara ulaşan dağların uzantıları üzerine kurulmuştur.”

Yörede günümüze kadar varlığını sürdüren yerleşim yerlerinin çeşitli maddi ve fiziki gerekçelere koşullanmalar doğrultusunda oluştuğu açıkça görülür. Bu bağlamda, yerleşim yerlerini iktisadi açıdan iki grup halinde ele almak mümkündür. Mazgirt, tarıma elverişsiz bir bölge olarak hayvancılığa dayalı üretim tarzına sahipken, diğer sancak bölgeleri ise görece tarıma ve zanaata uygun bir durumu bünyelerinde barındırmaktaydı.

Kaldı ki, Mazgirt mıntıkası özelinde düşünülecek olursa Cumhuriyet’e kadar devlet nüfuzunun bölgeye girmesi mümkün olmamış, egemenlik alanı da genellikle Dersim coğrafyasının güney kısmıyla sınırlı kalmıştır. Haliyle Mazgirt, İç ve Dış Dersim arasında bir sırt bölgesidir. Üstelik, Tunceli kentinin bulunduğu konum itibariyle coğrafyanın sarp ve erişilmez kesimlerine açılan vadi ve akarsu hatlarının merkezine inşa edilmiş olduğu gerçeği de dikkate alındığında, coğrafya ile insan arasındaki ilişkinin kapsamı daha da anlaşılır hale gelir.

Nihayetinde, coğrafyanın yağmaya gitmeye dair süreçleri ne denli şekillendirdiğini anlamak önemlidir. Nitekim, yağmalama eylemleri sadece çevredeki yörelerle sınırlı kalmayıp aynı zamanda aşiretler arasında da gerçekleşirdi. Elbette, bölge içi yağmalamalardan kaynaklanacak iç düzensizlikler, aşiretler ve ocaklar tarafından bir noktaya kadar baskılanabilirdi. İç ihtilafların ortadan kaldırılmasına yönelik bir örnek verilecek olursa, aşiret kümeleri ve ocağa dayalı inanç ağlarının iç yapıdaki yeri ve önemine dair Gündoğdu ve Genç (2013:19) şöyle derler;

“Aşiret hiyerarşisinin en tepesinde aşiret ağaları ve seyyidler gibi aşiretlerin dünyevi ve ruhani işlerini yürüten kimseler bulunuyordu. Özellikle seyyidler aşiretler arası çatışmalarda arabulubucu rolü oynamakta, aşiret içi ve aşiretler arası çatışmalarda ağalarla birlikte nihai karar mercii konumundaydılar. Böylece çoğu zaman aşiretler arası ihtilaflı konular devletin kaza merkezlerinde bulunan resmi kurumlarına gidilmeden halledilebilmekteydi.”

Yöre içi çatışmanın minimize edilmesinde aşiretler ve seyyit ocakları arasında bir korelasyon¹⁴⁹ olduğunu açıktır. Çünkü bölgedeki aşiretlerin kapladıkları alan ve o alanın nitelikleri ile nüfusları arasında büyük bir dengesizlik mevcuttu ve ekseriyetle, sarp bölgelere yerleşmiş olan topluluklar büyük köyler şeklinde örgütlenmekten ziyade komlar şeklinde örgütlenmişlerdi. Yani ister istemez birbirinden ayrı yerleşim birimleri türedikçe iktidar çelişkisi de artıyordu. Bu da ulaşımın zorlu olduğu bir coğrafyada sosyal açıdan uzlaşmayı sürdürebilmeye yönelik pratikleri özgünleştiriyordu.

Öyleyse yağma pratiğini, aşiret bölgeleri ile Dersim sahası içindeki ve dışındaki diğer yerleşkeler özelinde, bölgeye dahil, entegre olan ve hariçteki yerleşim alanları olarak düşünmek mümkündür. Örneğin, İç Dersim dahili bir bölgedir. Yani bölgenin temel birimidir. Çarsancak ve Pertek gibi yerleşkeler ise entegre bölgelerdir. Zira, İç Dersim ile

¹⁴⁹ Örneğin, Uluğ (2007: 92-93), seyyitleri Orta Asya’daki kamlara benzetmiş ve aşiret hayatı ve ağalar ile seyyitlerin tahakkümünün devamında birer araç olduklarını belirtmiştir. İslam’a geçişle beraber dinin rahipliğini üstlendiklerini, sazla sözle halkı etki altına aldıklarını, sihirbazlık, hekimlik, çalgıcılık gibi sanatları ellerinde bulundurdıklarını söyler.

farklılıkları olsa da coğrafi açıdan İç Dersim'in, doğrudan nüfuz alanı içerisinde. Harici yerleşim alanları ise İç Dersim'in sosyal, siyasal ve kültürel nüfuz alanının dışında ya da düşük olduğu Arapgir ve Kemah gibi kola gidilebilen bölgelerdir.

Bütün bunlar ışığında, şekavet ve isyan terimlerini daha da anlamlı kılabilmek açısından kol faaliyetlerini örneklemek önemli olup aşiretler arasındaki çatışmaların ve bunların yağmacılık pratiklerinin merkezce nasıl algılandığını görmek gerekir. 1732 tarihli bir hatt-ı hümayun, Çarsancaklıların Şeyh Hasanlı ve Dersim aşiretlerini şikayetlerine bir cevap olarak yazıya alınmış, içeriği itibariyle, bölgenin ahalisine, oturanlarına ve halkına musallat olan aşiretlerin, fukara ve yoksulların mallarını yağmaladıklarını, çoluk çocuğunu kaçıracak esir ettiklerini ve bunu bir adet haline getirdiklerini belirtilmiştir.¹⁵⁰ 1733 tarihli bir belgede ise Diyarbakır Valisi'ne hükmedilmiş ve suretleri Palu ve Eğin (Kemaliye) hakimlerine, Kiğı Sancakbeyi'ne, Çarsacak ve Kahta voyvodalarına, Kahtalı Sağıroğlu'na, Kuruçaylı Şehsüvarzade'ye, Cihanbeyli Mir Aşireti'ne ve Erzincan Serdarı'na gönderilmiş olup içeriği itibariyle, Osmanlı-İran Savaşı'nın devam ettiği günlerde, Şeyh Hasanlı ve Dersimli aşiretlerinin yaptıkları nedeniyle Müslüman ahalinin malları, canları, çoluk çocukları ve kadınları bakımından güvenlikleri ve rahatlıklarının kalmadığı belirtilmiştir.¹⁵¹ Bu aşiretlerin rafizi oldukları belirtildikten sonra, ehl-i Müslimlerin kadınlarını çalıp İranlılara verdikleri, sürekli olarak mallarını çaldıkları eklenmekte ve "sapık" inançlarından dolayı da üzerlerine iki taraftan varılması ve akabinde muharebeye tutuşurlarsa "aşağılık insan topluluğu" oldukları açık olduğundan, bunların idamlarının gerektiği ve yine insan öldüren, mal çalan, ortalığı birbirine katan ve insanlara zarar verdikleri açık olduğundan, köklerini kurutmanın gerektiğine hükmedilmiştir.¹⁵² Haliyle, mal yağmalama, esir alma ve İran'la iş birliği konularını içeren belgeler ışığında, evvelen bahsedilen tarihsel ve coğrafi etkilerden izlekler görmek mümkündür. Yine, 1745 tarihli bir hatt-ı hümayunda aşiretlerin sürekli olarak hacıların, yolcuların ve madencilerin yollarını keserek adam öldürmekte ve mal yağmalamakta olduklarından, Pah Köprüsü'nden Çarsacak hududuna kadar olan mahallerin korunmasına yönelik gayrete muhtaç olunduğu yazar.¹⁵³ Bir başka yerde ise Keban madeninin işletilmesinde temel bir unsur olan kömürün imalat ve tedarikinin sorumlusu olan Çarsacak ahalisinin düşmanlıktan korunması gerektiği; öteden beri şekavet içinde olan Şeyh Hasanlı ve

¹⁵⁰ BOA. Cevdet Zabtiye. No: 1697'den akt. Hezarfen & Şener, 2003: 28.

¹⁵¹ BOA. Cevdet Dahiliye. No: 16543'den akt. Hezarfen & Şener, 2003: 38.

¹⁵² BOA. Cevdet Dahiliye. No: 16543'ten akt. Hezarfen & Şener, 2003: 38-41.

¹⁵³ BOA. Cevdet Zabtiye. No: 2047'den akt. Hezarfen & Şener, 2003: 50.

Dersimli taifesinin zarar ziyanından kurtulmak için birçok kereler ferman verilmiş olsa da 13 karyenin yağma edildiği ve söz konusu köylerin baştan başa viraneye, harabeye döndüğü, yurtlarında baykuş ve kargaların öttüğü (me'vaybum ve gurab) yazar.¹⁵⁴

Sonuç olarak, şekavet ve isyana dair söylemler merkezce algılananlar ışığında meydana geldiğinden öteki tarafın anlam dünyasına denk düşmemektedir. Haliyle, isyan ve şekavet halinin bir suç unsuru olarak addedilmesinin ve bu açıdan askeri takibata uğramasının altında merkezi egemenin nüfuz istenci yatmaktadır. Ancak bu durum, yani tarafların farklı bakış açıları, bölge aşiretlerinin çevresinde giriştiği yağma ve kaldırma hareketlerine yönelik herhangi bir karşılık verilmeyeceği gibi bir anlam taşımamaktadır. Haliyle, bu noktada vurgulanmak istenen şey de merkezin ilgili durumu nasıl okuduğudur.

3.5. Dersim’de iktidar talipleri

Dersim topluluklarının siyasal, iktisadi ve sosyal durumlarının, kendi iç dinamiklerinin yanında dış etkilerle de değerlendirilmesi yerinde olur. Zira, Anadolu'daki merkezileşme hareketi ve özellikle, bu hareketin Kürt unsurlara yönelik uygulamaları, Dersim aşiretlilerine de etki etti. Haliyle, Dersim ahalisi hakkında genel bir çerçeve çizmek yararlı olur. Osmanlı döneminden, Dersim bölgesine dair Hoca Sadettin Efendi (1979:230-233), “*ceza kılıcının kolaniyle hakkını verdiği Kürt Hacı Rüstem’in Pir Hüseyin adındaki oğlu Kızılbaştan devlet kapısına sığındı. Hakkında Padişahın lütfu kendini gösterip babasının hükmettiği il ona verildi*”; “*Kemah kalesiyle Erzincan arası pek yakın olup Kemah korıcısı olan yaban domuzu küstahlar, zamanlı zamansız Erzincan halkına saldırmaktaydılar. Hele kış aylarında, soğukların bastırdığı sırada, tün baskınları yapıp hasar dokundurmaya kalkıştırlardı*.”; “*Ermen diyarının ucunda dağdan yontulmuş bir hisardır ki, baskı sonu aşağılık Kızılbaş onu ele geçirmeye yol bulmuştu. Kaplumbağa gibi ol hisar kayasına baş çeküp serkeşlik ider olmuştu*.”; “*İçinde bulunan kara yürekli kızılbaşların Erzincan’la Bayburt’un korunmasına engel oluşları ve fırsat deminde fesatlık eylemleri bu tasarının bitirilmesini gerektirmişti*” gibi cümleler kaleme almıştır. Aslında bu dört farklı vurgu, geleneksel dönem devlet ilişkilerindeki dört ayrı olguya tekabül etmektedir. İlki, bölgedeki siyasal elitlerin devamlılığına, ikincisi, bölgedeki Alevi-Kızılbaşlığın tarihsel yayılım alanlarına ve kolculuk geleneğine dair nüansa, üçüncüsü, bölgenin aynı zamanda bir Ermeni diyarı olduğuna dair iken dördüncüsü ise Kızılbaşların

¹⁵⁴ BOA. Cevdet Zabtiye. No: 2047’den akt. Hezarfen & Şener, 2003: 52-53.

serkeşlik içinde olduklarına dair bir atıftır ki Cumhuriyet'e kadar gelen kol faaliyetlerinin, aslında, aşiretlerin siyasal kapasitesi değişse dahi süregeldiğiyle ilgili görüşü anlamlı kılar. Yine, Pir Hüseyin Bey'le beraber ailenin beylik seviyesindeki siyasal kapasitesi sona ermiş olsa dahi aynı soydan gelmekte olanların adeta saçılarak varlığını sürdürdüğü de dikkate alınması gereken bir durumdur.

Yılmazçelik (1999: 30) ise 4 Kasım 1515'de teşkil edilen Diyarbekir Eyaleti ile bütün Doğu Anadolu'nun bir araya toplanmış olduğunu, ancak 1533'te Erzurum Eyaleti'nin teşkil edilmesine binaen kuzeyindeki bir kısım yerlerin Erzurum'a bağlandığını ve bu nedenle, Dersim mıntıkasındaki yerlerin de bu iki eyaletin sınırları içerisinde kaldığını söyler.¹⁵⁵ Bu açıdan merkezi kuvvetin, bölgede klasik sancak kurulması için bir istence sahip olduğu söylenebilir. Bu da geleneksel merkezin, dönemin koşulları içerisinde hakimiyet sahalarından alabileceği en yüksek verimi elde etme çabasında olduğunu göstermektedir. Keza, modern merkezileşme araçlarına ve fikirlerine sahip olmasa da yerel ile arasındaki yönetsel ilişkiyi sıkı tutmak ve hatta olabildiğince doğrudanlaştırmak niyetindeydi.

Dersim mıntıkasındaki iktidar yapılarını, aşiret liderliği ve inanç önderliği bazında iki parça üzerinden değerlendirebilmek de mümkündür. Aşiret liderliği bağlamında Kemali (1932: 196) aşiret reisleri hakkında, halkın reise itaatinin mutlak olduğunu söyler. Dağlarda ve yaylalarda çadır hayatı yaşadıkları için bir otoriteye tabii olma zorunlulukları olmadığını, bu nedenle de hükümetin kanun ve adaletine uymayan hareketler içinde olduklarını belirtir. Cehalet içinde bulunan ve bir müttefik arama ihtiyacı duyan kişilerin, tanınan ve meşhur bir şahsın etrafında toplanmak suretiyle seçkin bir mütegalibenin nüfuzunu tesis etmesine sebebiyet verdiğini ifade eder. Yani aşiret liderleri, iktidar gücünü doğal koşullara, cehalete ve şiddete dayandırmaktaydı. Dersimi (1952: 18) ise aşiret ahalilerinin, reislerinin emirlerine bağlı olduklarını, bu reislerin, kendi aşiretlerinin asil ve hanedan bir ailesine mensup olduğunu ve hatta efradı savaşa dair emirleri aldığı birinci reise bağlı ikinci bir reisin dahi var olduğunu söylemekte olup efradın reisin canını, malını

¹⁵⁵ Pertek ve Sağman (yurtluk-ocaklık), Çemişgezek (mülkiyet olarak 1565-66'kadar; sonradan klasik sancak oldu) ve Mazgird, Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı olup Çemişgezek hariç geri kalanlar bağlılığını 19.yüzyılın ilk yarısına kadar sürdürmüştür. Çemişgezek, 1566'dan sonra dört ayrı sancak olarak taksim edilmiş (Çarsancak) ve Pir Hüseyin Bey'in oğullarına tevcih edilmiştir. Bu süre zarfında Kemah, Kuruçay ve Gürcanis kazalarıyla beraber Kuzican (Pülümür-Önce Ocaklık-Sonra Klasik Sancak) Sancağı da Erzurum Eyaleti'ne bağlıydı ve zaman zaman Çemişgezek ve Sağman sancakları da Erzurum'a bağlanmakta idi (Yılmazçelik, 1999: 30-32).

ve namusunu mukaddes olarak gördüğünü de eklemektedir.¹⁵⁶ Bu nedenle, aşiret reisinin topluluk içi düzende emredici ve düzenleyici bir pozisyonda olduğu söylenebilir.

İnanç önderliği bağlamında Gezik'e göre (2000: 45-47) Alevi Kürtlerin dinsel kökenleri, Ortaçağ'ın ikinci yarısından itibaren şekillenmeye başlayan tasavvufi akımlar ve onların 12.-15. yüzyıllar arasında popülerize olan kollarında yatmaktaydı. Tarikatçılıktaki tekke örgütlenmesinin aksine bölgedeki aşiretlere uyum ve geleneksel inançları kabullenme ise kutsal aileler aracılığıyla gerçekleşti. İnanca dair prensipleri ve tasavvuf öğretileri basit ve sade iken rehber-pir-mürşid temelinde üçlü bir bağlılık¹⁵⁷ ile de sistemleşmişti.¹⁵⁸ Muxindi (2012: 7-9) ise Dersimlinin, doğadaki her nesneyi Hakk'ın bir sıfatı olarak görmekte olduğunu; pınarda, dağda, taşta onun cemalini görerek kutsallaştırmakta olduğunu, evliyaların çoğunlukla dağlarda veya kaynaklarda mekân tuttuğunu söyler. "*Dersim inancında Hakk Cemalinin aynası olan, insanın kendisinin cemalin aynası olduğunu bilmesindeki rehberler Pirler, Mürşitler, Evliyalar, Reyberler ve en başta da Hızır'dır. Bunların izinde giden Hakk ile hak olur.*" der. Haliyle bu unsurların, politik rolleri göz ardı edilmemek kaydıyla, doğa ile toplum ilişkilerindeki yerlerinin de bilincinde olunması gerekmektedir. Zira, toplumun çevresiyle olan ilişkisi ve buna yönelik anlam yükleme çabaları, bir çeşit inanç yapısı meydana getirmiş olduğundan toplumsal omurganın bir parçası haline gelmiştir.

Özetle, Dersim'de hanedan elitlerinden aşiret ve inanç ileri gelenlerine ve merkezi kuvvetin temsilcilerine kadar bir dizi iktidar talibinin olduğu söylenebilir. Keza taliplerden, günümüze değin önce hanedan elitleri sonrasında ise aşiret ve ocak ileri gelenleri merkezi kuvvetçe tasfiye edilmiş ve merkezi kuvvetin egemenliği tesis edilmiştir. Haliyle bölgeye dair gözlemlerde bu unsurlar ve aralarındaki ilişkiye dikkat edilmesi yerinde olur.

¹⁵⁶ Ayrıca, aşiret halkı açısından hürmetin ve bağlılığın reisin kendisinden ileri gelmediği, aksine, sülale ve ata ocağından kaynaklı olduğundan ve yine reisin de ata ocağının hamisi olmasına mütevellit büyük ataların halefi, kutsal bir varlık olarak tanındığını söylemekte olup reisin ölümüne müteakip oğlu, eğer icap ederse eşi dahi geçebilir demektir (Dersimi, 1952: 19).

¹⁵⁷ Ali Kemalî'ye (1932: 182) göre kudret ve kerametlerine emin oldukları birtakım adamlar da vardır ki bunlara dede ve seyyit namı verilmektedir. Seyyitlik ve dedelik evlâttan evlâda intikal eder; bunlara tabi olanlara "mürît" ve "talip" denilir. Bu açıdan seyyit ocaklarının aşiretler ile olan ilişkilerinin bireyin şahsına kadar indiğini ve bu nedenle de toplumsal yapı içinde mikro ölçekte dahi bir nüfuza sahip olduklarını düşünmek mantıklıdır.

¹⁵⁸ Gezik (2000: 47-48), Dersim mıntıkası dışına çıkmış olan ve uzun süre Dersim ile ilişkilerini koparamayan aşiretlerin, bağlarını koparamamasındaki sebebin salt aşiretsel köken ve dinsel temsilcilerinin buradan gelmesiyle sınırlı olmadığını söylemekte ve bölgedeki on binlerle ifade edilen savaşı aşiret güçlerinden aldığı koruyucu desteği vurgulamaktadır.

4. SÖYLEM ve EYLEM: DERSİM ALGISI ve KARŞI PRATİKLER

Dersim'in devlet nizamına entegre edilmesi süreci, sadece, Cumhuriyet ile alakalı bir mesele değildi. Keza, ulusa entegre edilmesine dair eylemlerin temelindeki düşüncenin kökenleri Osmanlı idaresine kadar uzanıyordu. Aynı zamanda, Batı'dan gelen değişim rüzgarlarının da alelade bir sonucu değildi. Zira uygarlaşma, temel anlamıyla ve öncelikli olarak, merkezi idarenin hakimiyetini benimsemektiydi. Bölge ise ancak, Çaldıran Muharebesi sonrasında Osmanlı periferisinde yer almaya başlamıştı ve bu durum İstanbul'un bölgeye klasik sancak tipi idare kurma amaçlarına da denk gelmekteydi. Yine, çevre Kürt aşiretlerinin durumları olsun devlet-aşiret ilişkileri olsun istikrarlı değildi ki çeşitli halk kütlelerinden ve kültürlerinden meydana gelmiş olan bölge, merkez nazarında eşkıya yatağı olarak algılanmaktaydı. Bununla beraber bölge aşiret halkı, mezhepsel bazda "öteki" olma durumuyla da belgelere yansımaktaydı. Hatta bu durum, öteki olmağın esaslı nüvelerindendi.

Bütün bunlar Cumhuriyet için geçmişin "tatsız mirasıydı". Bu mirasa, yani sorunlar ve sorunlar için gelişen söylem ve eyleme dair de bir aşinalık söz konusuydu. Nitekim, bölge ve çevresinde gelişen herhangi bir alternatif gücün meydana gelme ihtimaline dair en ufak kıpırdanmada dahi Dersim bölgesiyle ilgili endişeler geçmişten kalan kavram setlerine uygun bir şekilde nüksediyordu. Tabiatıyla da gelenekselleşmiş veyahut olağanlaşmış olan *çıban* terimi de bölgeyi tanımlamakta kullanılan bir ifadeydi. Haliyle, uygarlaştırıcı mahiyetteki terbiye-ıslah-uslandırma hareketlerini gözlemleyebilmek için, öncelikle dönemin siyasasının ve kamusunun anlam dünyasını irdelemek yerinde olacaktır. Nitekim bu, bölgenin şiddet hareketleriyle beraber söküme ve imara uğratılmasının düşünsel zemini açısından önemlidir.

4.1. Söylemlerde Dersim Meselesi

Söylem kelimesi, anlamı itibarıyla bir yaklaşım tarzını veya aşinalığı bünyesinde taşır.¹⁵⁹ Yani, alelade veyahut gelişigüzel söylenmesinin ardında dahi sistematik bir düşünce vardır. Haliyle de söylemleri irdeleyerekten genel bir kavrayışa ulaşmak mümkün

¹⁵⁹ Van Dijk (2003: 22), bellek türlerini ele alırken sosyo-kültürel bilgiden de bahseder ve onu, kişisel deneyim tabanlı kişisel inançların da ötesinde, bulunulan toplumun veya kültürün, diğer insanlarıyla daha genel inançları paylaşmak suretiyle ortak dil ve etkileşim yöntemleri havuzu oluşturmak şeklinde tanımlar. Kısacası toplumun bireyleri, bu havuz dahilinde gerçekleştirilen pratikler ile dahil olduğu ve dışında olduğu dünyaları anlamlandırmaya gayret gösterir.

olabilir. Nitekim bir düşünce, fikri zemininden, anlatım tarzından ve olay örgüsü içerisindeki yerindeliğinden anlaşılabilir. Neticede söylem kavramı, varlığı itibariyle, sofistike hale gelmiş şeyler kümesinin dilden ve yazıdan dökülerek somutlaştığı bir anlama tekabül eder.

4.1.1. Müstakil değerlendirme ve raporlar

Esasen gerek askeri gerekse sivil kişilerin söylemleri üzerinden meselenin insan zihninde nasıl şekillendiği daha iyi anlaşılabilir. Neticede, dönemin kamu görevlilerinden araştırmacı-gazetecilere kadar bir dizi kişinin meseleyi nasıl değerlendirdiğini gözlemlemek elzemdir. Kürtlüğe yönelik bakış temelinde ilk olarak Kazım Karabekir'e odaklanılırsa kendisi, Atatürk ile arasındaki görüş farkına vurgu yaparak, Atatürk'ün dış siyasete dayalı bir diktatörlük altında kuracağı Cumhuriyet'e uygun hareket ettiğini, ancak kendisinin ise anavatan müdafaası konusunda kararlı olduğunu ifade eder (Mumcu, 1996: 45). Akabinde ise Kazım Karabekir, Atatürk ile aralarındaki bu farktan kaynaklanan sonuçları ele alır. İtilaf kuvvetleri ve padişah tahriki sebebiyle batıda meydana gelen ayaklanmaları bastırma amacıyla doğudaki kuvvetlerin tahliye edilmesine karşı çıktığını ifade eder. Karabekir, eğer bu şekilde bir adım atılırsa, bölgedeki tüm toplulukların itimat ve bağlılığının gevşeyeceğini belirtmektedir (Mumcu, 1996: 45-46). Başka bir konuda, yani Musul meselesinde ise Atatürk'ün bu sorunu askeri güçle çözeceğini söylediğini, ancak kendisinin ise bu dönemde daha zayıf olduklarından olası bir yenilginin Kürt bölgesinde olumsuz etkilere neden olabileceğini belirtmiştir (Mumcu, 1996: 134). Nihayetinde, Musul'un alınmasına yönelik bir harekâtı kabul etmeyen Karabekir, İsmet Paşa'ya temel kaygılarını aktarmıştır. Temel olarak, İngilizlerin Nasturileri aleyhte bir şekilde yerleştirip teşkilatlandırdığını ve aynı zamanda da Kürtlük ıslahı için hiçbir önlem alınmamış olduğunu, Cihan Harbi sırasında alınan esaslı tedbirler ve şahsi itimat ile bölgenin sakin olduğunu söylemiş ve Kürtlerin tehlikeli işlerde kullanılabileceğini belirtmiştir (Mumcu, 1996: 138). Kazım Karabekir'in ifadelerinden kastedileni tam olarak anlamak önemlidir. Ona göre temel mesele, memleket içindeki düzeni sağlamak için gereken gücün varlığıdır. Atatürk ile arasındaki anlaşmazlıklarda dahi, asıl sorun askeri mevcudun hazırlık durumuyken, Kürtler ile devlet arasındaki ilişkinin ise kendi şahsiyetine dayalı tedbirler ve güvene bağlı olduğunu belirtmektedir. Zira, güç boşluğu olasılığında

dahi Kürtlerin hareketlenme potansiyeline inanmaktadır. Haliyle, Kazım Karabekir'e göre ıslah tedbirleri alınmadıkça askeri güç ile halkın huzuru arasında bir ilişki bulunmaktaydı.

Celal Bayar'ın (2006: 64) oluşturduğu rapora göre ise Şeyh Sait ve Ağrı isyanlarından sonra Türklük ve Kürtlük arasındaki ihtiraslar karşılıklı olarak kuvvetlenmiş ve bu durum, hakimiyet-idare açısından göze çarpmaktadır. Bayar, isyancılara karşı uygulanan şiddetin anlamlı ve yerinde olduğunu belirtir. İsyandan sonra uygulanması gerekenin ise fark gözetmeksizin (ayırımı olmayan) idare etmek (yönetmek) olduğunu söyler ve bunu şiddet politikasından farklı tutar. Yine, yabancı etkilerden korunmak ve vatandaşları anavatana bağlamak amacıyla gerekli olan sistemin, idare memurları arasında açık bir şekilde anlaşılmadığını da belirtir ki bölge halkının devlet işlerinden ve eğitimden uzak tutulmaya çalışıldığına dikkat çeker. Ayrıca, resmi kaynaklarda bu unsurların yabancı olarak nitelendirilmesinin de tepkilere yol açabileceğini ifade eder (Bayar, 2006: 64). Celal Bayar'ın, hakimiyet ve idare konusundaki askeri gücün önemini vurgulaması ve bölge halkının sisteme entegre edilmesine dair önerisi, Kazım Karabekir'in düşünceleriyle örtüşmektedir. Her ikisinde de isyan durumun olup-olmadığı sırada neler yapılacağı mantalite açısından benzerdir. Bu bağlamda, vatandaşın sisteme entegre edilmesi gerektiği, ancak olası hareketlenmelere fırsat verilmemesi gerektiği yönünde bir görüşü paylaşırlar.

İsmet İnönü'nün raporu da bir diğer önemli kaynaktır. Kesitler halinde alıntılanacak olursa raporda Elazığ, doğuda mühim bir Türk mıntıkası olarak ileride iskan mıntıkası olarak kullanılabilecek bir yerdir (Öztürk, 2022: 19); Pasinler Ovası'nda köylü canlıysa da Tercan ahalisi Dersimlilerin ayağının altında çok anlayışlı bir halk olarak Cumhuriyet hükümetini aramaktadır (Öztürk, 2022: 53-54); Erzincan'da, zamanında, Dersim Kürtlerine karşı set olan Türk köyleri dağıldı, Ermeniler de tamamen kalkınca bölge Dersimlilerin istilasına açık hale geldi, beyler de onları maraba olarak kullanmaktadır ki bu da onların, bir nevi, Dersimlilerin himayesine sığındığını göstermektedir. Rapor ayrıca bu köy ve marabaların çapulcu kollarına menzil ve yataklık yaptığını ve kısa zamanda Erzincan'ın Kürt merkezi olmasıyla Kürdistan'ın meydana gelmesinden ciddi manada kaygılanmanın yerinde (Öztürk, 2022: 55) olduğu gibi birtakım detaylara sahiptir. İnönü'nün bu raporundan anlaşılacağı üzere Kürtlük devlet açısından rakip bir kimlik olma potansiyeli taşıyordu. Raporda, Ermenilerden boşalan yerleri doldurmak, hudutta kullanılabilir bir unsur olmak gibi çeşitli durumlar da ele alınmış ve Türklük merkezleri periferisinde eritmelerine dair düşüncelerle hareket edilmiştir. Ancak raporun genel içeriği, öncelikle askeri hakimiyetin sağlanmasına odaklanmasıdır. Buna göre de Türklük

merkezlerinden boşalan alanları doldurma tedbirleri ve muhacir iskanı gibi önlemler de esasında askeri nitelikli bir konseptin ürünüdür. Nitekim raporun muhtevası ıslahatın sivil alanlarda entegrasyonu sağlayacak kısımları için gereken zaman, insan kaynağı ve malzeme maliyetinin askeri önlemlere kıyasla daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, askeri kanattan gelen devlet adamları açısından iskân, yeniden yerleştirme ve kuvvet merkezleri kurma gibi tedbirlerin daha efektif olduğu söylenebilir. İsmet İnönü'nün anlatımı nezdinde ise Kürtlere dair genel hikâye bir tür sosyal epidemiyeye benzemektedir. Zira rapor, alternatif ulusal yapılanma ihtimali olan kitlelere karşı uygulanacak eylemlere dair fikirleri betimlemektedir. Dolayısıyla Kürt unsurların yayılmasının bastırılmasına dair bir iradenin geliştiği söylenebilir.

Mülkiye müfettişi Derviş Hüseyin Hüsnü'nün 1924 tarihli raporundan da kesitler vermek yararlı olacaktır. Nitekim, Cumhuriyet döneminin Kürtlere yönelik ilk raporu olduğu da söylenen bu rapor üzerinden yerel aşiret düzeni ile merkezin hakimiyeti arasındaki tezatlık göze çarpmaktadır. Raporda, genel hatlarıyla; aşiret fertlerinin kendi namına arzuhal yazamadığı ve bunun ancak aşiret şeyhinin imzası ile mümkün olduğu, yerli memurların hizmetlerinin çoğunlukla zulüm şeklinde, halk ile hükümet arasında eşraf ve ağalardan bir tabaka olduğu, bunları ortadan kaldıracak kanuni vasıtalar olmamakla birlikte bu kuvvetin de devlet kanunlarının uygulanması için engel olmadığı ancak milletle hükümet arasında da kuvvetten başka bir vasıta bulunmadığı, kuvvete dayalı bu durumunda günden güne azaldığı ve nihayetinde mağduriyetten başka bir günahı olmayan çaresiz halkı da perişan edecek hareketlere neden olacağı, kişisel bir saltanat olan ağalığın kuvvet kaynağının arazi tasarrufu ve üzerinde bulunan tebaa olduğu, aşar, ağnam ve arazi vergilerinin hükümetten ziyade ağalara fayda sağladığı ve vergiler konusunda çeşitli usulsüzlükler yapıldığı, herhangi bir durumda dahi (evlilik, bayram gibi) hediye alma üzerinden de bir gelirleri olduğu, halk arasındaki uyuşmazlıklarda bir çeşit yargılama masrafı da temin ettikleri, ağaya karşı yapılan zarar verici bir olay sonucunda müsadere de yapılabildiği, gazve ve talandan da gelir elde edildiği, askeri güçlerinin de daimi ve aşiret ahalisinden olmak üzere iki kısımdan meydana geldiği, teşkilat olarak her köyün bir ağası olduğu ve bu ağaların aşiret reisinin en sadık adamları olduğu, muhtarlık vazifesini dahi bunların üstlendiği, ihtiyar heyeti ve seçim gibi konularda bu durumun etkisi bulunduğu halk için bir sebep kalmadığı, bölgede egemen olanın devlet değil eşraf ve ağavat olduğu ve bunların kuvvetinin artmasında da yine hükümetin etkisinin bulunduğu gibi bir takım saptamalar bulunmaktaydı (Hüsnü, 2016: 7-9, 11, 17-25, 28). Yine,

“Ahalinin Hukuku” kısmında da kısaca şunlara yer verilmekteydi: Halk hürriyetten yoksun, esir, ağalarla eşit değil ve onların keyif ve arzusuna kalmış olup tasarruftsuz, angaryaya tabi, vergi ve kanunlar noktasında da ağaya bağlıdır (Hüsnü, 2016: 49). Müfettişin genel görüşleri ile devlet nizamının üst kadrolarında olan şahsiyetlerin görüşleri arasında bir benzerlik olduğu açıktır. Hatta, Karabekir’in anlatımı, Millî Mücadele dönemine denk gelmekte olsa da ve yine Bayar ile İnönü’nün söylemleri bu rapordan çok daha sonraya denk düşse de bütününe belirli bir anlatım profilini yansıttığı açıktır. Bu durum, bölgeye dair portrenin Cumhuriyet öncesinden beri gelen yansımalar dahilinde inşa edilmeye devam ettiğini göstermektedir. Anlaşılabileceği üzere, hükümetin sivil vasıtalarla irade göstermesine dair bir yoksunluğu bulunmakta olup bunu da askeri vasıtalar ile kapatmaya çalışmaktadır. Haliyle bu noktada, Cumhuriyet rejiminin ulusal kimlik temelli toplumsallığı yaygınlaştırma istencine dair öngörülebilirlik artmaktadır. Zira hükümet aygıtı, anlatılanlar ışığında yerel halkı entegre edebilecek yeterli seviyede sivil kapasite¹⁶⁰ ve araçlara sahip değildi. Bu açıdan aşiret ve inanç tabanlı geleneksel yapıların tasfiyesi ve yönlendirilmesi sonucunda bir boşluk meydana getirmenin, merkez için zaman ve maliyet açısından efektif olduğu düşünülebilir. Bu nedenle bilgi, kaynak ve yetenek açısından zayıf olan merkezce, kökleşmiş ve egemenliği elde tutan bu yapılara karşı şiddet araçları kullanılmıştır. Şiddet kullanımı ise egemenliğin zayıf ve sadece askeri mukavemete dayandığı bölgelerde, ıslahat tedbirleri oturana kadar yapılabilecek veyahut icra edilebilecek askeri yetenek dahilinde alınan uygulamalar temelindedir. Dersim’in tasfiyesine de bu bağlamdan bakılabilir. Nitekim, askeriyece desteklenen ıslahat uygulamaları bölgedeki sosyolojik yapıyı tam anlamıyla sönmöndürmek üzere gelişmiş ve hatta aşiret ve inanç yapılarının sökmünden de öte ahalinin yerleşim durumlarına dahi müdahale edilmişti.

1929 tarihli Doğu Anadolu’nun vaziyeti hakkında Elâzığ ve Bitlis vilayetlerinden alınan rapor¹⁶¹ tahlil edildiğinde, Şeyh Sait İsyanı bastırılmış olsa da sükûnetin zahiri olup, İngiliz yardımı, Fransız ve İranlıların müsamahası ile Hoybun Cemiyeti’nin güney sınırlarından Ağrı Dağı’na kadar kol saldığı ve eskiden mevcut olmayan Kürtlük

¹⁶⁰ 30.12.1946 kabul tarihli 4993 nolu kanuna göre geçici olarak Elâzığ kasabasında bulunan Tunceli il merkez idaresi, Kalan kasabasına nakledilmiş ve Kalan ilçesine ait kadro ise Kütahya’ya bağlı Altıntaş merkezli bir ilçenin kurulmasında kullanılmıştı (T.C. Resmî Gazete. Tunceli İl Merkezinin Kalan Kasabasına Nakline ve Kalan İlçesi Kadrosu ile Kütahya İlinde Altıntaş İlçesinin Kurulmasına Dair Kanun, [6498], 06.01.1947, 11738). Esasen, bu kanun, mevcut devlet kapasitesinin çeperlerini yaklaşık olarak tahmin edebilmek açısından iyi bir örnektir.

¹⁶¹ CCA. 30.10.0.0. MGM. 110-740-17. 96A (14.05.1929).

cereyanını çabalarıyla bir mefkure haline getirdikleri bildirilmekteydi. Yaz vaktinde isyan çıkacağına dair bir emare olmasa da cemiyetin faaliyetleri, tecil kanunundan yararlanan eski şakilerin ihanetleri, Dersim, Samson (Sason), Mutki ve bir iki yerde daha silahlar toplanmadığından, daima, az çok ehemmiyet taşıyan isyan bölgeleri olarak görülmekte oldukları gibi birtakım saptamalardan sonra kısaca şunlar önerilmiştir: Bitlis vilayetine de yönelik olarak şarkta takip edilecek politika tespit edilmeli, şahsi kararlara izin verilmemeli, Türk muhacirler getirilmeli ve Kürtlerin yoğun oldukları yerlerde bunlar Türklerle meskun bölgelere dağıtılmalı ve iskan edilmeli, her hangi bir olayda sevk edilecek kuvvetin maliyeti ahaliye yüklenmeli ve Kürtler iktisaden zayıf düşürülmeli, nahiye teşkilatı yaygınlaştırılmalı ve Kürtçe bilmeyen nahiye müdürleri atanmalı, öğretmenler Kürtçe bilmemeli uygun mıntikalarda sıhhiyesi, hekimi, münevveri, bir muhitin haleti ruhiyesini kavrayıp düşüncüyü istediği yere kaydırabilecek kudrette profesörü bulunan ve misyonerler gibi hareket edecek olup da yatılı okul namı altında vazife görecektir ilmi müesseseler kurulmalıdır ki bu müesseseler hastalara, zayıflara, kimsesizlere yardım etmek suretiyle tekkelere alışkın halkı tez zamanda istediği yola sevk edebilmeli. Yine, Diyarbakır hattından bir kolun Elâzığ-Palu-Çapakçur-Muş yoluyla Tatvan'a ulaşması mühimdir ve her ne kadar bu tedbirler maliyetli olsa da yapılacak fedakârlık "öldürücü bir çıbanın tedavisine" yarayacaktır. Bu raporca Kürtlük durumuna bakışın tıbbi formatta oluştuğunu söylemek mümkündür. Görüldüğü üzere, Kürtlüğün evvelden yaygın bir durum olmadığı, Hoybun'un çabalarıyla ve dış etkiyle beraber bir sorun haline geldiği söylenmektedir. Bununla beraber Dersim, Sason ve Mutki gibi müstahkem şaki yuvalarına atıf yapmaktadır. Bu da İsmet İnönü'nün raporuna benzer bir mantığa sahip olması vesilesiyle devlet nezdinde bir çeşit sistematikleşmenin olduğunu göstermekteydi.

Evvelinden yani Osmanlı döneminden beri gelen bölgenin bilgisine dair genel anlayışın evrimleşerek bir süreklilik kazandığı açık olmakla beraber¹⁶² bu raporları daha da mühim kılan esas nokta, tedbirlerin çok daha modern bir bakış açısıyla ele alınması ve devletin eskiye nazaran eylem kapasitesindeki artıştır. Zira, son rapordaki tedbirler ele alındığı vakit Türk dili temelli müesseseseleşmeye veyahut mekanlaşmaya dair gayenin çok daha sofistike hale geldiği görülmektedir. Kısaca, iktisadi kuvveti zayıflatılacak ve

¹⁶² CCA. 30.10.0.0. MGM. 110-740-2. 96A (13.03.1924) tasnifli belgede Anadolu ıslahı ve Dersim hakkında tatbik edilecek ıslahat tedbirlerine ait proje dosyalarının yeniden gözden geçirilmesine dair bir anlatım mevcuttur. Bu belge dahilinde sürekliliğe dair izi saptayabilmekle beraber aynı zamanda bölgeye dair ıslahat projelerinde, bilgi tabanı açısından Cumhuriyet evvelinden beri gelen pratik ve görüşlerin göz ardı edilmediğini söylemek mümkün olmaktadır.

müesseselerle ilişkisi artırılacak ve yine iskana tabi tutulacak olan bölge ahalisinin Türk kimlikli mekanlar içine aktıkça özümsevenmesi sağlanarak, olası iç ve dış etkidenden kaynaklı herhangi bir etnisiteye dayanan sosyal hareketlerin önü de kesilmiş olacaktır.

Mesele biraz daha Dersim'e doğru kaydırılacak olursa, Mustafa Abdülhalik Renda'ya da atıf yapmak yerinde olacaktır. Doğu gezisini peyderpey anlatırken yolu Dersim'e düşer ve orada, İzmir'deki arkadaşından belki Dersim'de işe yarar diye öğrenmiş olduğu Bektaşilik esaslarından Dersimlilerin bir haber olduğunu öğrenir (Renda, 2018: 292). Kendisi Turuşmek nahiyesine bağlı Merho köyünde gecelemiş ve oradaki erkeklerin hemen hepsinin Türkçe bildiğini, Zeranik'te (Yeşilyazı/Ovacık) ise mal memuru Dursun Efendi'nin kendisine Zeranik ve çevresindeki yedi köyün Türkçe konuştuğunu ve erkeklerin 15-16 yaşından sonra Kürtçe öğrendiğini söylediğini (Renda, 2018: 293-294), Çemişgezek'te ise ahalinin Koç Uşağı tecavüzünden rahatsız olduğunu, konuştuğu bir kişinin Türkçeden başka bir dil bilmemesine rağmen Kürt olduğunu söylemesi üzerine kendisinin Türkmen ve Bektaşi olduğu konusunda anlaştıklarını da sözlerine ekler (Renda, 2018: 295). Anlatıda, bölgedeki Türklükle bağdaştırılan her unsura büyük bir dikkatle yaklaşılmakta ve hatta belirli bir kademeden sonra Kürtlüğe dair izlekler de silikleşmeye başlamaktadır. Bu tarzdan yorumlamanın temel sebebi ise bölge ahalisinin Türklükten Kürtlüğe kaydığına dair inanın güçlü olması gösterilebilir.

Mülkiye müfettişi Hamdi Bey'in 1926 tarihli raporu (Sılan, 2010: 198-201) ise Seyit Rıza'nın bütün aşiretleri ittifaka alacak bir mülakat vereceğini, Dersim'in Kürtleşmekte olduğu, bu meselenin eski idarenin hatalarından kaynaklandığı ve sebepsiz-neticesiz şiddet temelli politikalarının bölgeyi allak bullak ettiğini ele almaktaydı. Yine bölge, Cumhuriyet hükümeti açısından bir "çıban" olup aşiretlerin silahlı kuvvetine dair malumatın eksikliğinden ve kurnaz halkın hükümetin gücüne göre davranmakta olduğundan müesseseler kurarak ıslah yapmak da bir hayaldir. Cehalet ve geçim zorluğuyla beraber dahili ve harici aldatmalar, Kürtlük meyillerinin son irtica hareketine karşı yapılan tediple beraber oluşan intikam hissiyatıyla artmıştır. Dini ve içtimai sebeplerden kaynaklanan kara kuvvetlerin tesirindeki halk reis, şeyh, bey ve ağaya esir olup şekaveti de bunların kışkırtmalarıyla yapmaktadır. İdare-i maslahatın devam etmesi halinde mazide de olduğu gibi karışıklıklar çıkabilir. Bu nedenle de silahlar toplanmalı, mukavemet ve müdafaa yetenekleri kara ve hava kuvvetlerinin eylemleri ile köreltilmeli, asılları bir olduklarından halkın sadakat ve iştirak teklifleri şeklindeki hilelerine kati şekilde itimat edilmemelidir. Harekât sonrasında halkı esir alan reis, şeyh, bey, ağa namlı

kişiler ve mütegalibe akraba ve yakınları ile beraber uzak vilayetlere iskân ettirilmelidir. Halka arazi, sermaye ve tohumluk verilerek şerirlerin elinden kurtarılmalı ve boşaltılan yerlerde Türkleri iskân etmek mümkün değilse eğer muti ahaliye ücretsiz verilmelidir. Uygun borçlanma sağlanmalı, ziraat bankaları açılmalı, madenler işletilerek halka bol iş ve para bulunmalı, yollar iki sene zarfında ne olursa olsun tamamlanmalı, ıslahat yirmi beş sene devam etmek şartıyla mefkureci memurlar gönderilmelidir ve bunlara misyonerlik yaptırmak vasıtasıyla Kürtler Türkleştirilmelidir. Ancak, bütün bu hal sonrasında yani Türklük his ve terbiyesi verildikten sonra okullar açılmalı ve halk okutulmalıdır. Raporun içeriği “bir çeşit salgının çözülmesine yönelikmiş” hissiyatı oluşturur. Zira, dönemin raporlarının ana teması olduğu üzere ahaliyle onların bağlı oldukları siyasi ve inançsal otoriteler arasında bir ayrıma gidilmekte olup ahalinin devlet nezdinde olumsuz bir duruma doğru kaymasında bizzat bu unsurlara işaret edilmektedir. Haliyle, bu unsurların gerekirse şiddet seçeneği de dahil olmak üzere bölgeden çıkarılması ve akabinde ise muti ahali ya da Türk unsurun iskân edilmesi sonrasında “ölkücü” memur kadrolarınca yönetilerek, toplumun yeni koşullara ısındırılması hedeflenmekteydi. Eğitimin, Türklük bir his haline gelmiş olduktan sonra işleme konulmak istenmesi de yine dikkate değerdir. Nitekim, toplumsal hiyerarşideki üst kadroların tasfiye edilmesinin tek başına yeterli olmayacağı ve mevcut zihin haliyle devam eden ahaliye verilecek olan eğitimin mevcudu devam ettireceğinden kuşkulaniılmaktaydı. Esasen rapor, nihayetinde de görölmüş olduğu üzere, siyasal ve inançsal açıdan hâkim olan zümrenin halk ile devlet arasındaki aracılığını bertaraf etme ve yine eski düzenden kalma alışkanlıkları ilga etme düsturunu betimlemektedir.

Diyarbakır Valisi Cemal Bey’in 1926 tarihli raporuna (Sılan, 2010: 202-204) göz atılacak olursa; Türkmen aşiretleri ile Kürt ile Arap aşiretleri arasında benzerlik olmadığı ve Türkmen aşiret yapılanmasının ise Sultan Süleyman döneminde bozulmaya başladığı söylemektedir. Dersim ve Türkmen isyanları ile Kürt ve Arap aşiretlerinin sebep ve saik açısından farklı olup Alevi ve Türk olan Türkmenlerin Yavuz döneminde merhametsizce katledildiğinden bahsedilmekte ve yine Dersim’deki durumunsa küçüklü-büyükü memurlardan, bağınaz hocaların tahrik ve teşvikiyle hareket eden cahil Sünni ahalinin muamelesinden kaynaklı, Alevi Türkmenler arasında sağlam bir toplumsallık meydana getirdiği düşünülmektedir. Dersim’deki vaziyeti bilmeyen memurların Kürt aşiret teşkilatına göre davranmasından ötürü yanlış karar ve tedbirlerin alındığı ve bu durum ortadan kalkar da doğru hareket edilirse Dersimlilerin Cumhuriyet’in sadık ve fedakâr

hadımları olacakları da belirtilir. Yine Türkçe bilmeyene ve Kürt tipine rastlanılmadığı gibi Sünnilerin Alevilere Kürt, Alevilerinse Sünnilere Türk dediği belirtilmekteydi. Seydanlı ve Şeyh Hasanlı genel unvanları altında toplanmış köyler ve kabileler arasında ahenkli bir birlikteliğin olmadığı gibi ahalinin katledilmekten ve tehcirden korktuğu ve memurların bu temelsiz kanaatleri gideremediği, aşiretler arasında karşılıklı gasp ve yağmanın devam etmekte olup üç beş kişi hariç ağalar ve reisler de dahil herkesin fakirlik içinde çırpındığı ve bütün bunların yaşam endişesinden meydana geldiği zira dört yüz seneden beri bölgeye hükümetin nüfuz edemediğinden ahalinin, hayatını ve malını korumak gayesiyle silahlandığı da dile getirilenler arasındaydı. Buna göre Dersim'i askeri müdahale ile silahsızlandırmak mümkünse de Türk kanı ve parası zayi olacağından halkı esas maksat konusunda ikna etmek kaydıyla itimatsızlık ve emniyetsizlik giderilebilirdi ki bunun için mezhep ihtilafının giderilmesi de gerekmekteydi. Ayrıca ahalinin geçimini devamlı olarak sağlayabilmesi için iş bulunması gerekli olup bunlar da bölge ve çevresindeki yol projelerinde çalıştırılabilir ve yine Elâzığ ve Malatya'daki metruk araziye iskân edilebilirlerdi. Nihayetinde rapor bu tedbirlerden meydana gelmiş olup uygulandığı vakit halkın silahlarını isteyerek bırakacaklarını bildirmekteydi. Esasında Mülkiye müfettişi Hamdi Bey ile Vali Cemal Bey'in birbirlerinden pek de farklı şeyler söylediğini öne sürmek zordur. Ne var ki, dikkate alınması gereken şey ise iki devlet memuru arasındaki yaklaşım tarzıdır. Nitekim, Hamdi Bey'in çözümlemesi şahin kanat olarak ele alınabilecek kadar serttir. Adeta “çibana neşter atmak” konusunda bir hayli telaşlı bir cerrah izlenimi vermektedir. Vali Cemal Bey ise bölge ahalisinin bütün yurt halkı ile arasındaki benzeşliklere gönderme yapmakta, coğrafyanın ve tarihin getirdiği kronik sorunları ele almakta ve nihayetinde ise soruna şiddet ile yaklaşılmaması gerektiğini söylemektedir. Raporların ekseriyetinde de görüldüğü üzere konulan tanılar ortak ama çözüme dair yaklaşımlar farklıdır. Haliyle de yapılacak muamelenin tarzı “güvercin ile şahin tutum” arasında gidip gelmektedir. Günümüz bölge ahalisinin belleğine başvurulduğunda ise şahin tutumun etkisinin daha büyük olduğu göze çarpmaktadır. Hatta, halk nezdinde veyahut bilinçaltında Vali Cemal Bey'in Türkmen Alevilere karşı devlet tutumu olarak ele aldığı düşüncelerin de yapısal anlamda bir karşılığı olduğu ve kolektif bir süreklilik arz ettiğini söylemek mümkündür.

Birinci Umum Müfettişi İbrahim Tali (Sılan, 2010: 206-207) ise 1928 tarihinde, bölgede hükümetin zayıf olduğundan ıslahın gerektiğini, şimdilik halkın hükümete karşı siyasi bir harekete girişmesinin beklenmemesini ve alınacak tedbirler ile halkın tamamen

Cumhuriyet'e mal edilebileceğini söylemektedir. 1930 senesinde ise bölgeyi hedefleyen zayıf bir hareketin zarar getireceğini, aksine, bölgenin dışarıyla bağlantısını keserek taarruz ve ticaretini önlemek vasıtasıyla aç kalacak halkın kendiliğinden ilticaya sevk edilebileceğini bildirir. Kuşatma alanı daraltılmak suretiyle fenalık edenleri yakalayarak Batı'ya atmak ve serpiştirmek gerektiğini ifade eder ve bölge ahalisi silahlı ve sağlam olduğundan yapılacak herhangi bir harekât için gereken gücün Ağrı Harekatı'na gönderilen kuvvetlerle kıyaslanması gerektiği şeklinde bir değerlendirmeye başvurur. Ona göre; çapul yollarının, özellikle de Haziran ve Aralık ayları arasında kesilmesi gerekmekte olup Elazığ'da bir bomba tayyare filosu bulundurulmak suretiyle sorun çıkarmakta olanlarla hükümetin tebligatına uymayanların aşiret köylerini bombalamak, ziraat ve hayvanlarını imha etmek, rahatça ikamet etmelerine mâni olmak gerekir ve tehdit amacıyla da kuvvetli birliklerin muhtelif mevkillerde tutulması lazım gelir.

Bu açıklamaların pratikle ilişkisi bağlamında çok daha nüfuz edici bir anlam ihtiva ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Zira anlaşılacağı üzere, bu söylemler ışığında Dersim ahalisinin sorunlarının tam olarak ne olduğunun bilindiği anlaşılmaktadır. Ne var ki, mevcut devlet kapasitesi açısından en hızlı çözüm aracının askeri seçenek olduğuna dair genel kanının güçlü olduğu da görünen bir başka gerçekliktir. Neticede raporlardaki söylemler dahilinde neredeyse kimsenin yumuşak tarzda bir ıslahatın sonunu görmeye dair umudu da inancının da olmadığı barızdır. Kaldı ki İbrahim Tali'nin 1931 tarihli raporu da bu duruma dair temel saç ayaklarını gözler önüne getirmektedir. Zira rapor (Sılan, 2010: 208) Şeyh Sait kıyamının bastırılmasına müteakip halkta büyük bir yılgınlık olsa da hudut haricinden gelenlerin halkı kendilerine katmaları suretiyle hükümet merkezlerini işgal etmeleri, yani, Zeylan Hadisesi, Haco'nun teşebbüsü, Oramar Baskını gibi olayları meydana getirmiş olduklarını bildirmekte ve Dersim içinse, her ne kadar huduttan uzak olsa ve reislerden hiçbirinin dışarıyla temas ve iletişimi olduğuna dair açık bir delil tespit edilemese de hariçteki siyasi teşkilatların bölgeyi kendi siyasi emellerine göre kullanmayı daima arzu ettiklerini ifade etmektedir. Bu söylemler ışığında devlet aygıtının işletilmesine dair süreçte neden yumuşak araçlar değil de sert araçların tercih edildiğine dair isteğin bir sebebi daha görünür kılınmaktadır: Merkezi kuvvet, dışarıdan gelecek bir tazyikle beraber Dersim'de olabilecek bir yangını söndürememekten ciddi anlamda tedirgindi. Çünkü, gerek bölgedeki ahalinin muharip ve dayanıklılıklarına dair düşünceler ve silahlanma oranları gerekse yetersiz devlet örgütlenmesinden kaynaklı uzlaşmaz çelişkilerdeki süreklilik bu düşünceyi pekiştirmekteydi.

Şükrü Kaya'nın Dersim meselesine dair raporunda (Yeşiltuna, 2015: 234-239) ise aşiretlerin tecavüz ve taarruzlarından muzdarip olan Arapkir, Kemah, Kiğı, Erzincan ve Kangal'a atıfta bulunulmuş olup bölgenin, bağlı kazalardan dolayı yüz elli binlik nüfuslu Dersim'in ayakları altında ezilmekten kurtarılmasının artık kati bir durum arz ettiği belirtilmekteydi. Hatta, bu tarım yapan yerleşiklere yönelik saldırıların Dersim içindekileri de hedef aldığını, saldırgan aşiretlerin birbirlerine karşı da hırsızlık ve talan içinde oldukları, her ne kadar muntazam bir hükümet teşkilatı kurulmuşsa da Dersim'in, dışarıdan silahlı ve teşkilatlı hırsızlar yatağı ve ocağı olarak görüldüğü gibi bir çerçeve çizilmiştir. Devamında ise diğer raporlarla benzeş tedbirler öne sürülmüştür. Ancak esas vurucu kısım iki şeyden mürekkeptir. İlki Şükrü Kaya'nın, Seyit Rıza, oğlu, Haydaranlı reisleri ve daha başka ağalarla görüştüğü üzeredir. Kendilerince hükümete karşı ılımlı olduklarını ve himaye beklediklerini, cehalet ve fakirlik içinde bulunan kimi Kürtlerin hareketlerinden de kendilerinin sorumlu tutulmaması gerektiği, zira, kendilerinin Türk ve cumhuriyetçi oldukları belirtilmekteydi. Fakat aynı reislerle ayrı ayrı görüşüldüğünde ise birbirlerini suçladıkları ve her birinin ortak olarak suçladıkları kişilerinse Seyit Rıza ve Haydaranlı reisleri Kamer ile Hıdır olduğu not düşülmekteydi. Seyit Rıza hakkında ise günden güne güç kazandığının bariz olduğu, Koçgiri'ye kadar nüfuzu olan bu zatın hariçle ilişkisi konusunda şüphelerin olduğu, hariçteki katil ve hırsızları himaye ederek silahlı güç topladığı şeklinde bir yorum getirilmiş ve onun Dersim için gelecekte hazırlanmış bir şef olduğu söylenmiştir (Yeşiltuna, 2015: 236-237). Bu raporun, Dersim aşiretlerini kol hareketlerinden kaynaklanan saldırılar ve yarattığı tahribatın bölge içi toplumsal yapıdan kaynaklanan bir "olağanlık" olarak gördüğü barizdir. Elbette, esas meselelerden bir diğeri ise aşiretlerin devlet ile ilişkilerindeki davranış tarzlarıdır. Yine her biri, bir diğeri suçlamaktadır. Ancak, tek tek görüşüldüğünde ise özellikle Seyit Rıza, Kamer ve Hıdır adlı kişilerden şikâyet olduğu söylenmektedir. Bu noktada ilgili kişilerin devlet açısından mı yoksa bölge aşiretleri açısından mı gerçek bir tehdit olduğuna dair bir soru ortaya çıkmaktadır. Keza, klasik bir aşiret politikası olarak merkezi kuvvetlere yaslanmak suretiyle kuvvetli olanı veya sivrilmekte olanı ezmeye dair bir mutabakatın olduğuna dair de bir izlenim vermektedir. Öyleyse, bölgesel sosyolojinin ortadan kaldırılmasına dair uygulamaların çetinleştiği sürece değin aşiret söylemlerinin de algılamalara etki ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü önceki raporlardan da görüldüğü üzere aşiret efradından gelen söylemlere devlet yetkilileri güvenmiyordu ancak mutlak suretle aşiretlerin müşterek hareket ile devlet aygıtını yanıltmaya çalıştığını söylemek de doğru olmayacaktı.

Türk Ocakları Müfettişi Hasan Reşit Tankut ile I. Umum Müfettişi İbrahim Tali'nin Dersim ve Ovacık seyahatlerine dair kaleme aldıklarına da bakmak yerinde olur. Hasan Reşit Tankut,¹⁶³ Zazaların aslen Turani bir kavim olduğunu, uzun bir süre boyunca Türkçe konuştuklarını, Çapakçur, Hozat, Ovacık, Çemişgezek ve Palu'daki ahalinin suretlerinin Türk'e benzediğini, kadınlarının Kırmanç kadınları gibi erkekleşmediğini söylemekte ve önceleri İslam olduklarını, istila sonrasında ise "Aliyyullah" olduklarını anlatmaktadır. Yine, Yavuz'un hâkim olduğu bölgelere Şafii Arap misyonerleri gönderdiğini ama Dersim ve Koçgiri gibi erişimin mümkün olmadığı yerlere sirayet etmediğini söylemiştir. Akabinde ise Şafii ve Aliyyullah Zazaların esasen Türkmen olduğunu, ancak Şafii Zazalığının kendi başına bırakılmaması gerektiğini belirterek Dersim'in Aliyyullah Zazalarına göre, bunların daha fazla yabancılaşmış olduğuna vurgu yapmaktadır. Devamında ise Aliyyullah Zazaların din ve tekke lisanının Türkçe olduğunu, on yaşından büyüklerden cevap alınamasa da meramın anlatılabildiğini, yirmi yaşından büyük olan her fertle ise konuşup anlaşılabilirliğini ve bu durumun Türkçüler için bulunmaz bir nimet olmakla birlikte bu unsurları Türklükten koparan şeyin Kızılbaşlık, yani Aliyyullahlık olduğuna işaret etmektedir. Türklükle aralarındaki uçurumun ise bir zamanlar Osmanlılara Türk denilmesinden ileri geldiğinden kendilerini Kürtlüğe meylettikleri, yine onlar için Yezit'in Türk olduğu ve bu nedenle Bektaşiler ile karıştırılmamaları gerektiği, zira Aliyyullahlığının esasında birbirlerine karşı aşk ve muhabbet, harice karşıysa nefret ve düşmanlık telkin eden bir din olduğunu söylemektedir. Buradaki söylemin merkezinde benlik-ötekilik olgusunun çok daha vurgulu olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Zira, bu anlatımda Kürtlük tam anlamıyla bir yabancılık durumudur. Hatta Şafii Zazalar tam anlamıyla kaybedilmiş iken Alevi Zazalar Türklükle yoğun münasebetleri nedeniyle kurtarılabilir görünmektedir. Ancak, bu anda da engel olarak Aliyyullahlık olarak isimlendirdiği müstakil bir din ortaya çıkmaktadır. Tankut, onun dışarıya kapalılığının sebeplerini biliyor görünmekle beraber varlığı itibarıyla aşılmasının mümkün olmayacağını düşünmektedir. Zira, muhtevası itibarıyla de bunu Türklük karşıtı bir yapı olarak arz etmektedir. Hatta raporun devamında İbrahim Tali ile beraber yaptığı seyahatlerde, Ovacık'ı ziyaret ettikleri sırada yapılan karşılamayı, sıcak davranışları ve davranış biçimlerindeki izlenebilir Türklüğe vurgu yaptıktan sonra Ege Kızılbaşlarının sahte Türkçülüklerinin arkasında ise "kudurmuş" bir Kızılbaşlık olduğunu not düşer. Bununla da bir kıyasa girmekte ve devamında ise samimiyetsizliğin, tekrarlı davranışlardan dolayı samimi bir hal alacağını

¹⁶³ CCA. 30.10.0.0. 115-797-16. 96C (27.12.1931).

belirtmektedir. Bu noktada, Hasan Reşit Tankut'un mezhepsel öteki temelli vurgusunun, meselenin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikali açısından en bariz örnek olduğunu söylemek mümkünse de bu da bir devamlılık olarak görülmemelidir. Çünkü, Aleviliğin kapalılık eksenli sosyolojisine yönelik durumunu ve yalıtılmışlığını müstakil bir din olarak ele alması, dönemin ulus-yurttaş modeli için oldukça tutarlıdır. Öte yandan bu sözler, Türkçe öğretmek koşuluyla Türklüğü endoktrine etmek bir yana Türkçe bilse ve Türklüğe dair büyük benzeşlik taşısa da bir topluluğun bulunduğu konum itibarıyla öteki olabileceğine dair önemli bir anlatıyı da meydana getirmektedir. Kısacası, Türk olmanın kültürel ve inançsal bir birliktelik şeklinde algılandığı bariz olup "Türklüğün ne olduğunun" dayanak noktaları açısından da farklı görüşlerin olduğunu göstermektedir. Öyleyse tahayyül edilen şey, Türkçe bilmek ve Türk kültürüne tam anlamıyla hâkim olmaktan öte, rekabet yaratmayacak bir pozisyona indirgenmiş kültür kümeleri dahilindeki bir yurttaşlıktır.

Son olarak Ali Fuat Cebesoy'un raporuna¹⁶⁴ bakılacak olursa, öncelikle, *Dersim Raporu* isimli bir kitap üstüne konuşmuş ve eserin, memur ve komutanlara iyi bir rehber olacağı ve hatta Arnavutluk, Yemen, Havran ve Dersim gibi yerlerin yeniden türemesinin engellenmesine yararlılığı ve yine bölge ahalisinin asırlardan beri gelen hadiselerden kaynaklanan gurur ve alışkanlıklarından dolayı kolayca teslim olmayacağını ifade etmiştir.

Netice olarak devlet kadrolarındaki ileri gelen askeri ve bürokratların söylemleri gözetildiği vakit, devlet otoritesinin eylemlerindeki netliğinin ekseriyetle meseleyi hızlıca çözmek, "yeni türedilere" meydan vermemek, rakip unsurların peyda etmesini önlemek ve nihayetinde, yeni toplumu inşa ederken yabancı faaliyetlerine uygun ortam bırakmamak gibi durumlardan kaynaklanan bir refleksle hemhal olduğu görülür. Haliyle, ülkenin dokusunda olası bir aykırılığa karşı en uygun vasıtalar askeri niteliğe uygunlukla ele alınmıştır. Yani, dönemin hükümetinin ve devlet aygıtlarının sivil yetenekleri ile hedefleri arasında da ciddi bir boşluk olduğundan, eksik kısımların halledilmesinde nihayete erdirici araç olarak, askeri tedbir yoluna gidildiği görülür.

4.1.2. Resmi yazışmalar

Bir duruma dair iletişimin, yöntem ve tarzı yönünden muhtevası esasen çok şey anlatır. İletişimin hangi vasıta, usul ve üslup ile yapıldığına, kullanılan dildeki gündelik-geleneksel sözcüklerin kullanımına kadar pek çok farklılığın temelinde, esasen, toplumun

¹⁶⁴ CCA. 30.10.0.0. 111-745-3. 96A/77 (19.05.1937).

ve hatta devlet aygıtlarının belleği yatar. Örneğin “bağı” ve “şaki” kelimeleri neyi temsil eder? İşte bu temsil durumu, devlet içi yazışmalardan kamusaladaki bilginin muhtevasına kadar pek çok yere yansır. Haliyle, devlet aygıtlarının suçlu olarak algıladıkları unsurlara yönelik kullandıkları dil doğrultusunda bir tahlil yapmak yerinde olacaktır. Örneğin, harekât sırasında suçlu olarak algılananlar, suç cetvellerinde suçlarının türüne (ağır suçlu, suçsuz, öldürme vb.) ve silahlı-silahsız olmalarına göre kategorilere bölünmüş ve suç kategorisinde suçsuz yazsa dahi silah teslim etme olasılığı göz önüne alınmıştır.¹⁶⁵ Bölgenin bir silah deposu olarak algılandığı düşünülecek olursa bu türden bir tasniflemenin silahların toplanmasına dair çabaları tetiklediğini düşünmek mümkündür. Keza, suç cetvellerinin formu da bunu doğrulamaktadır.

Bu bağlamda, Umumi Müfettişlik’çe ahaliden isyana iştirak edenlere dair tasnifin nasıl yapıldığı da gözlemlenebilmektedir.¹⁶⁶ Hükümete karşı olanlar muhalif olarak ele alınmış, itaatsizlik hareketi ile itaatsizlik içinde olanlar arasında bir ayrıma gidilmiş, itaatsizlik içinde olanların veyahut suçluların, birtakım elebaşları tarafından tahrik, teşvik, iğfal ve tehditle bu yola sevk edilmiş olduğundan bahsedilmiştir. O nedenle de bu yola sevk edilen “cahil” insanlarla “şerirler” arasında bir ayrımın yapılması gerektiği vurgulanmış, suç cetvelinde kaydı olmayanlardan verili tarihe kadar silahı ile beraber teslim olanların haklarındaki takibatın ertelenecekken gelmeyenlere ise eşkıya muamelesi yapılacağından söz edilmiştir. Listede adları yazılı olanların ölü, diri getirenlerin veyahut kitalara haber verenlerin haklarındaki takibatın durdurulacağı söylenmiş olup listede adı bulunan ve itaatsizliğe dahil olan adi suçlulardan teslim olanlar ise mahkemeye sevk edilecekken teslim olmayanların malları ve mülklerine el konulduktan sonra aileleriyle beraber batıya nakledilecekleri, hatta saklananlara yardım edenlere de kanunların en şiddetli hükümleri tatbik edilmekle beraber bunların da başka yere sevk edileceği söylenmiştir. Metnin içeriğine bakıldığında, esasen, aşiretli ahalinin tamamının potansiyel suçlu olarak ele alındığı barizdir. Suç cetvelinin formu itibarıyla da silah bulundurmak ile silahlı olmak arasındaki ilişkinin bölgesel ve sosyal bağlar açısından ele alındığını açıklar. Suçsuzluğun suç türü kategorisinde var olan bir ayrım olduğuna dikkat edilerek, bölge aşiret halkının, her an silahlı ve suçlu herhangi birini kültürel ve akrabalık bağlarından ötürü koruyup kollamasının muhtemel ve bir o kadar da doğal ve olağan karşılandığı anlaşılır. Bu nedenle, itaatsizlik yoluna saptırılmış olanla itaatsizlik yolunun yöneticisi olan

¹⁶⁵ CCA. 30.10.0.0. 111-744-1. 96A71 (26.04.1937).

¹⁶⁶ CCA. 30.10.0.0. 111-745-16. 96A/90 (14.08.1937).

arasında ayrıma gidildiği gibi suçsuzluğun ise silah bulundurmamanın, silahlı ve suçlu olanı barındırmamanın da ötesinde silahlı ve suçlunun takibi noktasında ele alındığından, suçsuzluktan kastın suçluyu ele verme zaruretinin taşımak olduğunu söylemek mümkündür. Öyleyse, suçsuzluktan kasıt itaatsizlik eyleminin dışında olmaktan ziyade karşısında olmak gibi bir anlam ihtiva etmektedir. Kaldı ki dönem ile bölgenin şartları ve yine hareketin muhtevası açısından tarafsızlık veyahut muhalif eylemin dışında olmak gibi bir pozisyonun olduğunu söylemek de zor olacaktır. Zira, raporlardaki anlatının kendisi de bunun böyle olduğunu göstermekte ve alenen suçsuzların hükümete aktif destek sağlamasına yönelik talepleri doğrultusunda olası eylemin yönünü tayin etmektedir. Yani eğer, bölgede himaye edilecek ve desteklenecek unsurlar söz konusu ise bunlar Cumhuriyet hükümeti ve ordusudur!

Evvelki anlatım 1937 tarihli belgeler çerçevesinde ele alınmıştı. 1938 ile beraber ise söylem ve eylemde sertliğin arttığını görmek mümkündür. Önceden yapılan harekâtların esaslı hedefleri silahları tamamen toplamak ve bundan sonra böyle bir duruma mahal vermesi muhtemel insan unsurunu gerekirse zor araçlarını da dahil etmek koşuluyla bölgeden atmak ve Batıda iskân etmektir. Ancak 1937 tarihli harekât, silah toplama, suçluların ele geçirilmesi ve cezalandırılması gibi hedeflerini gerçekleştirmiş olsa da sosyal dokuya yönelik istenen başarıyı sağlayamamıştı. Kaldı ki hükümet açısından tehdit olması muhtemel insan sayısının tam olarak ne olduğu da belli değildi. Zira, yapılan profillemenin esasları neticesinde halkın önemli bir kısmı aşiret ağaları ve inanç önderleri ile bağlantılı bir pozisyondaydı. Haliyle, suçsuzluk durumunun bile görelisi olduğu bir ortamda, bölge halkının önemli bir kısmının suçluluğu olan bağı toplumsal dokudan kaynaklı bir şekilde statik haldeydi. Yani, sosyal dokunun devlet egemenliğini boşluğa düşüren taraflarıyla ilintili bir durumda olmaları onlara yönelik “makul şüpheyi” meydana getirmekteydi.

1938 ile beraber söylem ve eylemde sertliğin oluştuğundan bahsedilmişti. Elbette ki bastırma hareketlerinin eylem tarzı Dersim’e özgün değildi. Yerleşim yerlerinin imha edilmesi, kaçış istikameti ve olası sığınma noktalarının bombardıman edilmesi, haydut, şaki, asi olarak nitelendirilenlerin, aileleri de dahil olmak üzere, tamamen teslim alınıncaya kadar silahlı müdahaleye maruz bırakılması genelleşmiş bir yöntemdi ki 1938 Harekatı’ndan bir sene önce Sason’a da uygulanmıştı. Tunceli Harekatı sırasındaki raporlardan parçalar halinde atıf yapılacak olursa; Kalan mıntıkasındaki Naziko, Arıki, Meraş köyleriyle Amutka’nın sekiz kilometre kuzeyindeki Kozluca köyünün havadan

bombardıman edildiği,¹⁶⁷ haydutlara yardım etmek isteyenlerin makineli tüfek ateşiyle hedef alındığından ormana kaçtıkları ve yine görülen hayvan sürüsü ve insanların da ateş altına alınarak zayiata uğratıldığı,¹⁶⁸ Bobyez hattı yakınında beş yüz insan ve bin hayvandan mürekkep bir kafilenin kaçmakta olup kaçıışı himaye eden 30-40 kadar haydudun da mevzilenmiş olduğundan haydut ve sürülerin bombalandığı,¹⁶⁹ Kırgat ve Bodik mıntıklarında haydutların esaslı mukavemetine maruz kalınmış olunmuşsa da zayiata uğratıldıkları ve bunların bir kısmı silahlı ve bir kısmı da balta ve kürekli oldukları,¹⁷⁰ Mameki Dağ Tugayı'nın ağır silahlı müfrezeleri ile Karasakal mevkiindeki topçuların Ahponos bölgesinde görülen insanlara ve hayvan sürülerine ateş ederek zarar verdirdiği,¹⁷¹ 17. Tümen bölgesindeki (Harran [Hıran] kuzeyi ve güneyinde) tarama faaliyetlerinde tesadüf edilen toplam 23 haydutun imha edilmiş olup 3 haydut, 2 kadın ve 1 çocuğun yaralı ele geçirildiği ve yine, Ahponos Deresi'nde açlıktan ve susuzluktan ölmek üzere olan 600 civarı hayvanın toplandığı¹⁷² gibi pek çok bilgiye rast gelmektedir. Harekât ile alakalı çarpışmalardan köy işgallerine kadar çok sayıda belge olmakla beraber atfedilenler, yorum getirmek açısından yeterli olabilir. Nitekim, harekât sırasında her iki tarafın tutumları kıyasa tabi tutulduğunda, bölgenin 1937'deki son harekât neticesinde güç ve kuvvetten tam olarak düşmüş olduğunu gösteren birçok belirgin iz vardı. Geçmişte de haydutluk nedeniyle silahlı takibata uğrayan aşiretliler, ailelerini de almak suretiyle köyleri boşaltıp, sapa yerlere giderdi. Harekât gelip geçtikten sonra ise tekrardan köylerine iner ve yeniden inşa ederlerdi. Öyle ki bu köy yıkma-yapma süreci bir olgu haline gelmişti. Yine bir başka yerde ise batıya nakledilmek üzere olan Yusufanlıları Mameki'ye getirirken Ohni (?) köyünden Mehmet Ali adında bir haydutun firar anında Necip isimli onbaşıyı hançerle şehit ettiği ve akabinde ise kargaşalıktan istifade ederek kaçmak isteyenlerden 49 kişinin imha edildiği ve hatta 41. Tümen'den aynı görevle görevli birliklerin Deşt mıntıkasında öteden beri yataklık ve ortaklık yapan Kirnik ve Bornak köylerinden 395 haydutun ölü ele geçirilip, müsademe sırasında toplam 8 erin yaralandığı bildirilmektedir.¹⁷³ Suç cetvellerin formasyonundaki suçsuzluğun devlet yanlısı aktif katılım anlamına geldiğini gösteren pek çok örneğe nazaran son örneğe baktığımızda bu gerçeklik daha bariz hale gelmektedir.

¹⁶⁷ CCA. 30.10.0.0. 111-747-8. 96A122 (24.06.1938).

¹⁶⁸ CCA. 30.10.0.0. 111-747-12. 96A126 (26.06.1938).

¹⁶⁹ CCA. 30.10.0.0. 111-747-16. 96A130 (28.06.1938).

¹⁷⁰ CCA. 30.10.0.0. 111-747-19. 96A133 (29.06.1938).

¹⁷¹ CCA. 30.10.0.0. 111.747.24- 96A138 (01.07.1938).

¹⁷² CCA. 30.10.0.0. 72-240-8. 77C15 (07.07.1938).

¹⁷³ CCA. 30.10. 0.0. 111-747-27. 96A141 (15.07.1938).

1937’de düzenlenen harekât neticesinde silahlı eylem yeteneği oldukça kırılmış olsa da hükümet açısından tek hedefin bu olmadığı ve esas hedefin sosyal dokudaki değişiklik olduğunu gösterecek kadar açık bir eyleme delalet etmektedir. Nitekim, belgeden de anlaşılabilceği üzere sürgün edilecek olanların fırsattan istifade edip kaçmasına müsamaha edilmemiş ve şiddete maruz bırakılmak suretiyle ortadan kaldırılmaları yoluna gidilmiştir. Yine, Kirnik ve Bornak adlı iki köyden ölü olarak ele geçirilen “haydut” sayısının çok fazla olduğu da barizdir. Bu durum da esasen, yerinden çıkmamak için herhangi bir mukavemet tutumunda olanlara sürgün edilmek dışında -harekât dahilinde olmayan muti aşiret bölgelerine ve sapa yerlere kaçıp kurtulanlar haricinde- pek de bir yaşam imkânı verilmediğine işaretti. Haliyle hareketin, amaçları bakımından geçmiş örneklerinden farklı olmasa da pratikleri bakımından geçmiş örneklerinden farklı olduğuna dikkat çekmek gerekir. Diğer şiddet çarpanı yüksek hareketlara nazaran günümüzde hatırlanan bir olgu olmasının temelinde ise nihayete erdirici vasfından ötürü meydana getirdiği tahribatın yarattığı sosyal kopuntular ve yer yer meydana gelen süreklilikler yatmaktadır. Yani, Osmanlı idaresi döneminde ve Cumhuriyet döneminde olsun, şiddet pratiği mevcuttuysa da bölgede hükümet tam olarak egemen olmadığı için kendi iç düzeni veyahut dokusunda bu türden olaylar sonrasında muhtemel sorunları baskılayacak ve anlamlandırarak yapılar bulunmaktaydı. Ancak, aynı şeyi harekâtı icra eden hükümet açısından söylemek zordur. Çünkü, geleneksel olanın yerine ikame etmek gayesinde olduğu yapıları gerçek kılacak olanaklardan ziyadesiyle yoksundu.¹⁷⁴

4.1.3. Basın-yayın

Gazete ve dergilerden alıntılanacak kesitlere yönelik iki ayrı kategoriye şimdiden söylemek yerinde olacaktır. İlki, bölgeden gelen haberlerin veriliş tarzı, içeriği ve usulü ile ilgili olup ötekisi ise bölgeye yönelik seyahatler yapan gazetecilerin görüşleri ile bazı yazarların bakış açılarından oluşmaktadır. Örneğin, medyanın tutumu konusunda Baran (2014: 51-54), 1937 Harekâtı sırasında basının ilk etapta suskun kalmasında; bölgeden gelen haberleri abartılı bularak bir çeşit oto-sansüre tabi tutması, olası bir yenilgi ve devlet gücünün yetersizliği, Dersim’in içinden ve dışından başka aktörlerin olası müdahalelerine karşı engelleme, bölgedeki olayların duyulmasının genel asayişini bozacağı gibi konular

¹⁷⁴ Örnek belgeler için bkz., CCA. 30.1.0.0. BÖKM. 40-238-6. B1 (24.06.1939); CCA. 30.1.0.0. BÖKM. 112-710-3 (00.00.1956); CCA. 30.1.0.0. BKÖM. 114-723-4. K1 (02.03.1966); CCA. 30.10.0.0. BKÖM. 118-750-6. K3 (05.02.1963).

üzerinde durmuştur. Medya, “şefkatli devlet” ve onun nizam, kanun ve medeniyet timsali ordusunu kahredici, güçlü ve düşmanlarını alt edebilen “biz” çerçevesinde ele alırken, Dersim ise fesat yuvası bir “öteki” ve iç düşman olarak ele alınmıştır (Baran, 2014: 56-59).

Haliyle, medyaya yansıdığı üzere Dersim meselesinin coğrafi, sosyal, iktisadi ve politik özgünlüğü ile beraber rejimin yaşamasını engelleyebilecek herhangi bir iç veya dış tehditle entegre olarak görüldüğü açıktır. Keza mevcut iktidarlar, kahir ekseriyetle, bu algılara uygun bir şekilde bölgeye yönelik girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak, ulusallık kapsamıyla sınırlandırıldığı vakit Dersim meselesinin özünü ve tarihsel derinliğini modern bağlamlar lehine kaybetme ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Bütün bunları gözlemek adına gazete içeriklerinden örnekler vermek suretiyle söylemi irdelemek makuldür.

Farklı tarz ve temalardan haberleri, tümleşik ve düzensiz bir şekilde ele almak suretiyle dönemin basın-yayın organlarındaki bölgeye dair havayı hissetmek mümkündür. Nitekim standart gazete haberlerinden çeşitli köşe yazılarına ve incelemelere kadar pek çok yazıdan mütevellit olan bu bilgi yumağı, esasen ortak bir tefekkürün ürünüdür. Bu bağlamda, ilk olarak bölgeye dair olay ve olguları şahıslaştırmak (müşahhaslaştırmak) kastıyla yayımlananlara bakılacak olursa, 3 Temmuz 1937 tarihli *Akşam* gazetesinde “Akşamcı” mahlasıyla ele alınmış bir köşe yazısında şunlara yer verilmiştir:¹⁷⁵

“Serkeşlik edip de tevkif olunan aşiret reislerinden Kamer’le Cebrail’e geçen gün Elaziz Halkevinin gezdirmişler. Gördükleri ve işittikleri ne varsa, hepsi de hayretlerini uyandırmış. Bilhassa şaşıkları bir endam aynası olmuş. Karşısında uzun uzadıya durarak kendilerine bakmışlar. Esefle:

-Biz, böyle miyiz? demişler.

Evet bu birbirine girmiş saç sakalın sahibi olmağa, kendini aynada seyretmek medeniyetine ulaşan kimseler kail olamaz. İnsanın şöyle diyeceği geliyor:

-Kabil olsa da, ayna sanayiini memlekette ilerletsek, geri kalmış havalimizin mümkün merteye işlek meydanlarına bunlardan koysak. Kendini ne sakil (kaba, çirkin) şekle koyduğunu gören zavallı unsurlarımız arasında belki böylece bir intibah hasıl olurdu. Bilhassa kadınlarda.”

Bu metin, esasen, bölgenin geri kalmışlığına yapılan vurguyu oldukça maddi bir hal üzerinden ele almakla kalmamış onu ilgili kişilerin şahsında da özneleştirmiştir. “Medeni” şartlarda yaşayanların kılık-kıyafet ve görünüşü ile “medenî olmayan” şartlarda yaşayanları arasında bir ayrıma gitmektedir. Yine, serkeşlik edenlerden kastedilen ise aşiret reisleri namında Tunceli vilayetinin aşiretli ahalisidir. Bu açıdan, bölgenin gerilikle özdeş bir şekilde ele alındığını ve ulusa da bu şekilde sunulduğunu söylemek mümkündür.

¹⁷⁵ Akşamcı, Akşamdan Akşama, “Geri vilayetlerimizde medenî idarei örfiyeler”, *Akşam* (3 Temmuz 1937), 3

Bir başka habere göreyse Dersim'in dağlarında işleriyle meşgul namuskar köylüler kalana kadar milli medeniyetin temsili olan kıtaların hareket halinde olacağı bildirilmiştir. Hatta, daha şimdiden dahi işsizlere iş verilmeye başlandığı söylemekte iken Belgrat Radyosu'na göre ise Dersim'deki isyan bastırılmış olup Atatürk'ün kızı Sabiha Gökçen'in havada gösterdiği başarılar akabinde Dersim kadınlarının artık çarşaf kullanmanın lüzumsuzluğunu anlayarak medeni kıyafetleri benimsedikleri ele alınmaktadır.¹⁷⁶ İlgili haberin, muhtevası itibariyle, askeri eylemi medenileştirici-modernleştirici yönden vurguladığı açıktır. Kaldı ki, kadının özgürlüğünü çarşafı cisimleştirmiş olmakla beraber çarşafın alelade bir şekilde, salt, giyim kuşamı betimlemediğine de dikkat çekmek gerekir. Zira bu noktada kadın, Cumhuriyet'in kılık-kıyafetini benimsemek suretiyle, esasen, geleneğin reddini temsil etmektedir.

Son Telgraf'ta, “Şaki Şeyhlerden Biri Ömründe Ayna Görmemiş” başlığı¹⁷⁷ altında, Elâzığ Hapishanesi'nde muhakeme gününü bekleyen Haydaran reisi Rosnaklı Kamer ile Demenanlı Cebraîl ve birkaç ağaya Elâzığ Halkevi gezdirilirken, Atatürk büstleri ve resimleri önünde eğildikleri ve Alevi usulü takdis işareti yaparak “Hükümete canımız feda olsun” dedikleri yazılmıştır. Geri kalan ve atmış kişi olarak teslim olan bu kişilere ekmek verildiği, bir tane de fazla çıkması akabinde fazla ekmeği yemeleri söylenmesine karşılık onların da “insanların yiyeceğini ve parasını soyarız ama hükümet malına dokunmayız” dedikleri; Roşnaklı Kamer'in ise hayatında hiç ayna görmediğinden afallayıp dakikalarca sakalına, kendisine ve üstüne başına baktığı gibi bir dizi cümleden oluşur. Bu tarzdan metinler nezdinde bölge aşiret halkının ulusa tanıtılmakta olduğu göz önüne alınacak olursa, hayli ilginç bir hâl meydana çıkar. Zira “kamusal podyuma” çıkarılanlar ilkel, cahil ve yaltakçı birer özne olarak teşhir olunmaktadır. Esasında, bölge aşiret halkının oldukça geri bir durumda olduğu ve yağmacılığı bir meslek olarak yaptığı barizse de ilgili haber metninin bu durumu aykırıyı tasvire uygun bir hale getirmesi dikkat çekicidir. Böylelikle okuyucu, duyumdan, söylentiden ve hatta delilden de öte bir şekilde sahnelenmekte olana kendi duygularıyla beraber şahit olma olanağına kavuşmaktadır.

Ulus'tan Nurettin Artam, üç sene evvel Elaziz'e gittiğini, bir kültür müdürünün topladığı Dersim mani ve destanlarını okuduğunu, saf ve temiz bir Türkçe ile yazıldığından tekrar tekrar okuduğunu söylemekte olup, devamında ise destanlarını bu dille yazan Dersimlinin uzun müddettir kurnaz ve ihtiraslı reislerin menfaatleri pahasına kovuklarda,

¹⁷⁶ “Seyit Rıza Fakir dağında yaralandı-Dersim kadınları çarşafı atıyor”, *Yeni Asır*, 30 Haziran 1937, 1.

¹⁷⁷ “Şaki Şeyhlerden Biri Ömründe Ayna Görmemiş”, *Son Telgraf*, 1 Temmuz 1937, 2.

inlerde yaşamakta olduklarını ve medeniyete yönelik tedbirlere mukavemet gösterdiğini belirtmektedir.¹⁷⁸ Nurettin Artam'da diğer pek çok yazar gibi aşiret ileri gelenleri ve seyitler ile ahaliyi ayırmaktadır. Burada da belli-belirsiz çizgileri ile beraber aşiretli ahali, işlenmesi gereken yani Türklüğe tekrardan kazandırılması gereken bir grubu andırmaktadır.

Ahmet Emin Yalman,¹⁷⁹ Dersim'deki hadiselerin Londra Radyosu'nda Kürtlük timsali bir isyan olarak bahsedilmesini, hakikatleri dışarıya iletmek için gerekli teçhizatın yokluğuna bağlamıştır. Zira, Londra dost bir merkezdir. Aynı sorunun Hatay meselesinde de yaşandığını ve yarattığı sorunlar neticesinde milli menfaatleri tehlikeye düşürdüğünü ele almıştır. Nitekim, Dersim işi bir isyan bastırmaktan ziyade derebeyliğin yüksek dağlara sığınmış son bakiyelerini tasfiyeye uğratma çabasıydı. Yine, hava kuvvetlerinin müdahalesi üzerine “Kemal Kuşları Geliyor” diye bağrışıldığını söylemek suretiyle bölgede yüksek tepelere sığınan cahil ve ilkel insanların yılmış olduklarını belirtir.¹⁸⁰ Ağaların, ahaliye, Türk uçaklarını yardıma gelen Arap kuşları olarak tanıttığını ve müdahale başladıktan sonraysa Dersimlilerin bunlara “Kemal kuşları” ismini verdiğini söylemektedir. Hatta, uçakların uçuşu sırasında ahalinin evlerin damlarına çıkarak bu durumu açık ağızlarla izlediğini ve uçakların yaptığı bombardıman ve makineli tüfek ateşi sonrasında evlerinin damlarının tutuştuğunu görmeleri üzerine bu damları sökerek mağaralara kaçtıklarını da not düşer. Yine, harekât sırasında ilk teslim olanların Seyit Rıza'yı ele vermeyip aksine Kamer adında birinin kendilerini yoldan çıkardığını söylediklerini, ancak Kamer de teslim olunca asıl mesuliyetin Seyit Rıza'da olduğuna dair bir ağız değişikliği yaptıklarını belirtmiştir.

Bir başka köşe yazısında, memleketin geri kalanına kıyasla elektrikten, radyodan, otomobilden ve hatta taşımacılıkta kullanmak babında tekerlekten dahi bihaber olan yolsuz, tekerlekli vasıtası olmayan, mektepsiz, ticaret ve zanaatın ancak ismen olduğu Dersim'de şekavet olgusunun çiftçilik ve çobanlık gibi bir meslek olduğu yazılmaktaydı. Yine yazının bir başka yerindeyse pek kısa zaman içinde asayişsizlik sorunu çözüldükten sonra Türkiye'nin İsviçresi olacağı günlerin uzak olmadığı söylenmektedir.¹⁸¹ Neticede, ıslahatın temel kaidesi de çevreyi değiştirmek ve yine mevcut eski çevreyi etkin bir şekilde sürdürme ihtimali olan özneleri bertaraf etmek üzerine kurulmuştur.

¹⁷⁸ Nurettin Artam, “Bir tedbirin manası”, *Ulus* (20 Haziran 1937), 2.

¹⁷⁹ Ahmet Emin Yalman, “Dünya Sesimizi Duymalı”, *Tan* (21 Haziran 1937), 1.

¹⁸⁰ Ahmet Emin Yalman, “Kemal Kuşları Geliyor!”, *Tan* (22 Haziran 1937), 1 ve 8.

¹⁸¹ “Türkiyenin İsviçresi, Yakın Bir Atide Dersim, Uludağa Rakip Olacak”, *Tan* (15 Haziran 1937), 5.

Kimlik ve vatan bağlamında yayımlananları da örneklemek gerekir. Örneğin bir gazete haberinde, kendileri öz Türk oldukları halde İstanbul'un (Osmanlı) bölgeyi aldığı günden beri devletten ayrı yaşadıkları, isyan ve serkeşlikleri ile beraber idare açısından daim bir gaile haline geldikleri ileri sürülmüştür. Yine 1854'ten beri bu havalide idari bir teşkilat kurulmak istenmişse de başarılı olunamadığı gibi akabindeyse aşiret reislerini okşamak ve hatta kazalara kaymakam olarak atamak suretiyle istifade etmek istenmişse de başarı sağlanamadığı bildirilmiştir. Defaten tedip hareketleri düzenlenmiş ve hatta, 1896'da Şakir ve Zeki paşaların esaslı bir tedip ve ıslahat planı hazırlamış olduğu, fakat Zeki Paşa'nın cayması üzerine uygulanamadığı, yine, Umumi Harp ile birlikte de mntıkadaki aşiretlerin sokulan silah ve cephaneye sebebiyle iyice kuvvetlendiği vurgulanmıştır. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın da bölgeden 150 bin kişilik etraf ahalisinin şikayetçi olduğu ve bunların malından emin olmadığı gibi cesaret ve mukavemetini de kaybettiğini ama Dersim'in içinin de pek farklı olmadığını, zira tarımla uğraşan uslu (itaatli) Türk halkın da aşiret tehdidi altında olduğu gibi tetkiklerine yer verilmiştir.¹⁸²

Falih Rıfki Atay ise Anadolu'nun birlik ve sükûn yüzü görmediğini, birkaç haydut tepelemekten bir şey çıkmayacağını, o nedenle haydutluk sebeplerini giderecek tedbirler için yol, bayındırlık, mektep, geçimin sağlanması gerektiği ve nihayetinde toprak, kasaba ve insanın şartlarının değişmesine dair bir medeniyet savaşının lüzumlu olduğunu belirtir. Dersim konusunda ise Osmanlı gazeteciliğinde Dersim'in adeta Yemen gibi bir kelime olduğunu, oysa buranın da sükûnet, ekmek ve işten başka bir şey istemeyen bir Türk ili olduğunu, bunu da İnönü hükümetinin götürdüğünü ve Cumhuriyet'in, Osmanlı tenkili ya da sömürge teskinliliği yapmadığını aksine işsizlere iş, topraksızlara toprak, devlet yüzü görmeyen dağlara kanun, mektep, yol, ı ışık ve uslanmaz zorbalara ise ceza götürdüğünü ifade edecektir.¹⁸³ Esasen, Dersim'in algılarda Yemenleştirilmesi çok da aykırı bir durum değildir. Keza, kurucu elitin geçmiş tecrübeler ışığı altında bu türden bir hayli travma hattına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Kaldı ki yazarın, haydut tepeleme ile medeniyet götürme arasında gidip-gelen kıyaslamasının da bu travmalardan kaynaklandığı söylenebilir.

Tan'da Ahmet Emin Yalman ise “dış dertleri halleder etmez sıra iç dertlere geldi” diyecektir. Dertlerin en başında ise asırlardan beri çaresi bulunamamış olan Dersim belası vardı ki Tanzimat'a kadar bütün memleket aynı anarşi ve aynı seviyede derebeylik içinde

¹⁸²“Dersim nasıl bir yerdir? Eski kıyam hareketleri”, *Akşam* (18 Haziran 1937), 6.

¹⁸³ Falih Rıfki Atay, “Tuncelinde”, *Ulus* (21 Haziran 1937), 1.

olduğundan göze de çarpmamıştı. Buna göre Tanzimat'la beraber idarenin, memleketin her yanına az çok girmişse de Dersim'e giremediğini ve bir asırdır devam eden Dersim “hastalığının”, ancak, bölgenin içtimai ve iktisadi simasının değişmesi ile mümkün olabileceğini ifade de etmekteydi. Yine, şuursuz ve plansız çırpınmaların hastalığı dindiremediğini belirtmiş ve yapılan hataları ise maişet darlığı içerisinde olan şakilerin köylerini yıkmak, hayvanlarını zapt etmek, derebeyleriyle ilişkiler kurmak, Sünnilik-Alevilik davası ile daimî taarruz korkusu neticesinde Kürtleşmelerine neden olarak hariçten memleket için fena emeller besleyenlerin Dersim halkını doğal bir müttefik olarak zannetmeye başlaması şeklinde sıralamıştır. Ayrıca, ıslahat hareketinin başına getirilen General Abdullah Alpdoğan döneminde, Tunceli halkına ceza hak eden kabahatli olarak değil de şifa bekleyen hasta olarak yaklaşıldığını eklemiştir.¹⁸⁴ Bir başka haber içeriğinde ise “Dersim’in ilk sakinlerin Türk olduğunu dere ve tepe isimlerinden anlamak mümkündür” denmektedir. Saltanatın, yanlış idaresi nedeniyle Türk bir muhiti Kürtleştirdiğini, hatta, Hamidiye Alayı şeklinde Kürtlere verilen imtiyazla Kürtlük hareketini bir kat daha kuvvetlendirdiğini ve bugün Dersim’in dil itibarıyla yüzde 70, his itibarıyla yüzde 20 Kürtleşmiş olduğu ele alınmıştır. Yine, ovaya yerleştirilen Dersimlileri, ova halkının emvali metrukenin elden gitmesi korkusuyla hoş görmediği ve ova ahalisinin onlar tarafından Kürtleştirilmek istendiklerine dair şikayetler yağdırdığı ve Dersimliler arasında hükümetin teşebbüsleri hakkında kötü propagandaların yapıldığı da söylenmektedir.¹⁸⁵ Haberin içeriği itibarıyla, yalnızca merkezi kuvvet ile aşiretliler arasında değil, aynı zamanda, bölge yerleşikleri ile aşiretliler arasında da bir uyuşmazlık olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim aşiretlerin hükümet güçleriyle ve öteki yerel unsurlarla çatışmalı ilişkileri, soruna yapısal bir boyut da eklemiştir. Keza, farklı toplumsal yapıların birbirleriyle geliştirdiği ilişkilerdeki usul ve söylemin bir anda değişmesi de mümkün değildi.

Kurun’dan Niyazi Ahmet, köşe yazısında General Abdullah Alpdoğan’ın Halkevinde yaptığı bir söyleve değinmiştir. Söylevin Tunceli ile alakalı kısmında ise şöyle yazmaktadır:

“Devlete uzanan eli kırmak, devlet kuvvetini tecavüz edilemez bir hale getirmek vazifemizdir. Tuncelinin 100 bine balığ olan nüfusu tamamen Türktür. Türkü seven insanlardır. Asırların bıraktığı yanlış kanaatler ve terbiyeler, bu sevgiyi izhara imkan vermemiştir. Bir taraftan arazinin mümanaati yüzünden ağaçların kovuklarında, derelerde yaşayan bu insanlar eski zihniyetler sebebile mesela islamiyet,

¹⁸⁴ Ahmet Emin Yalman, “Yüz Senelik Dersim İş Şifa Yolunda”, *Tan* (15 Haziran 1937), 1 ve 8.

¹⁸⁵ “6300 Kilometre Murabbalık Bir Yurt Parçası Dersim”, *Tan* (15 Haziran 1937), 5.

*hristiyanlık, şiilik, sünnilik, şu, bu tarikatin zihniyetleri ile kanlarındaki sevgiyi göstermemişlerdir. Bugün silah atanlar aslen ve neslen Türktürler. Tarih bunların Türklüklerinde ısrar ediyor”*¹⁸⁶

“Dersim meselesi nedir?: 3” başlıklı bir diğer yazıda ise Kürtçe’nin bozulmuş ve Farsça ile karışmış Türkçe olduğuna dair bir anlatım mevcuttur. Özetle, Tunceli ahalisinin Kürt olmadığı ve dillerinin bozulduğu söylenmekte olup çözüm ise Dağ Türkçesi olarak adlandırılan bu dildeki yabancı kelimelerin ortadan kaldırılması ve halis Türkçe’nin konuşulması gerektiği üzeredir. Bunun için de mekteplere ihtiyaç olduğu, fakat evvelen ana kucağında Türkçe öğretilmesinin de lazım geldiği belirtilmektedir. Asker ocağı da bir diğer seçenektir.¹⁸⁷ Haliyle, “budama” işinin de dil temelinde ele alındığını söylemek gerekir. Nitekim, diller yapıları da bünyelerinde taşırlar. Bu cihetle de faal ve istenmeyen bir sosyal yapının ilga edilmesi için onu var eden söz ve dil yapısını ilga etmek öncelikli bir hale gelmektedir. Kaldı ki Cumhuriyet rejiminin işleyişinde temel bir unsur olan Türk dili, devlet otoritesi altındadır ve bu tahakküm, sadece söz varlığı ve dilbilgisi ile sınırlı olmayıp kamusal bir durum da ihtiva etmektedir. Haliyle, Türk dilinin aşiretliiler arasında bir anadil haline gelmesiyle de bu insanlar Türkçe bir dünya ile hemhal olacaklardı.

Bir başka gazete haberi ise seyit şecerelerinin uydurma olduğuna dairdir. Öncelikle halk için zeki olmakla beraber yalıtılmış bir ortamda yaşadıklarından muhakeme ve takdir hislerinin eksikliğinden bahsedilerek söze başlanır. Seyitlerin ise cahil halkın maddi ve manevi her şeyine hâkim olduğu söylenmektedir. İtaat edenlerin, bunların asıllarını araştırma ihtiyacı duymadığını, ancak bunların peygamber soyundan ve Horasan’dan geldikleri ile Kürtlük davası gibi iddialarının tutarsız olduğu belirtilmektedir. Anlatım, Emevi ve Abbasi zulmünden kaçıp gelenlerin Horasan’daki Türkler arasında eriyip gittiklerini ve Dersimlilerin de Horasan’dan gelmeleri dolayısıyla Türk oldukları şeklindedir.¹⁸⁸ Esasında, çelişkilerin toplumsallık açısından olmazsa olmaz olduğu bazı durumlar olduğunu kabul etmek gerekir. Yine, çelişkilerin ulusal toplumsallığa dair homojenleştirme pratikleri çerçevesinde oldukça yararlı olduğu da söylenebilir. Nitekim bu haliyle Dersim aşiret halkı, Türklük açısından uygun vasıtalarla sahip olduklarından ayrık otları budanmak vasıtasıyla merkezce “özüne” döndürülebilirdi. Bu durum, bir yandan bölge aşiretlisinin ulusçu Türklük anlatısına uyumunu gösterirken diğer yandan ise rakip

¹⁸⁶ Niyazi Ahmet, “General Alpdoğanın nutku”, *Kurun* (2 Temmuz 1937), 5.

¹⁸⁷ Dersim meselesi nedir? : 3, “Kürtçe denilen şey, bozulmuş ve Farsça ile karışmış Türkçedir!”, *Kurun* (20 Haziran 1937), 6.

¹⁸⁸ “Dersimdeki hastalığın iç yüzü-Seyitlerin ellerinde bulunan şecereler uydurmadır”, *Son Posta* (18 Haziran 1937), 3.

unsurları bünyesinde taşımasına binaen Cumhuriyet için bir tehdit olasılığını temsil etmekteydi.

Muhittin Birgen, Dersimlilerin Türklüklerinden uzun uzadıya bahsettikten ve yine, bayındırlaştırmaya dair yapılanlar ile yapılacaklardan söz ettikten sonra Dersimlilerin hiç görmediği pazarın bölgeye gireceğini söylemektedir. Esasen de “yeni bir Türk kanı şırınga etmek gerektiğinden” bahsetmektedir. Böylece Dersim’e çalışan ve medeni Türk kitleler girerken tam tersi de olacak ve kendileri milli iktisadın bir parçası haline gelmiş olacaktı. Haliyle, “öze” döndürme meselesi için gereken en esaslı şey de çevre Türklerle bölge aşiretlerini hemhal etmek, bunu da Türk dilini hâkim kılmakla gerçekleştirmekte görülmekteydi.¹⁸⁹ Neticede de Türklük açısından yeteri kadar anane taşıyan unsurları ayırık otlarından arındırmanın yegâne yolu da dili hâkim kılmak ve bu vesileyle ulusun geri kalanı ile temasının önünü açmaktı.

Ulus Sesi adlı gazeteden Zeki Teoman isimli bir köşe yazarı, “Atatürk rejimi bir millet terbiyesidir. Tunçeliler de bu terbiyeyi alacaklardır” başlığı altında; Türk memleketinin bölünmez bütünlüğünün tamamının medeni olmasını istemeyen, köşede bucakta kalmış küflü kafaların cahil halkı kandırarak Cumhuriyet’i sarsacaklarına inandıklarını, kaldı ki Tunceli’de bütün halkın da isyan etmediğini, Cumhuriyet için değeri ancak birkaç güz yaprağı olan birkaç ağanın, öz Türkleri kendi emellerine hizmet ettirmek istediğini yazmaktaydı.¹⁹⁰ İçeriği ile beraber bölge ahalisine yönelik bir sınıflandırma olduğu açık olmakla beraber, haberin kendisi, daha da ötesinde bir vurgulama ile beraber ahaliye masumiyet açısından güvenli bir liman da inşa etmektedir. Zira halkın tamamı isyan etmemiş ve isyan edenler de bir şekilde suçlu ve sürgün cetvellerine olsun kayıtları düşmüştür. Öyleyse bu bağlamda suçun dışında kalanların, ulusal ölçekteki kamuoyu nezdinde masumiyet karinesine haiz olması da bir gereksinim olarak beliriverir ki bu türden yayınlar ise buna dair uygunluğu inşa etmekteydi.

Yeni Asır gazetesinde yayınlanan bir haberde ise harekat (1937) planının amaçları bakımından Dersimli Türk’e; yabancı unsurlarla aynı kandan olmadığı, cehaletten arındırılmak suretiyle medeni bir devlet tebaası olmanın bir beye esir olmaktan farklılığı, Dersim’i diğer kentlerle etkileşime sokarak refah ve emniyet seviyesi arasındaki farkın hissiyatı, ticari ürünlerin satışı konusunda tefeci ve komisyoncular tarafından aldatılışları, aşiret reisleri ile nüfuzlu inanç önderlerine nasıl esir oldukları ve sırtlarından nasıl

¹⁸⁹ Muhittin Birgen, “Dersimliler derebeylerin zulmünden kurtuluyor”, *Son Posta* (19 Haziran 1937), 2.

¹⁹⁰ Zeki Teoman, “Tunçeli, Atatürk rejimi bir millet terbiyecisidir. Tunçeliler de bu terbiyeyi alacaklardır”, *Ulus Sesi* (26 Haziran 1937), 2.

geçinildiği gibi şeyleri göstermeye dair bir takım hedeflerden bahsedilmekteydi. Devamında ise bu halkın aslen Türk olduğuna, Orta Asya'daki Cengiz istilasına yüzünden Anadolu'da kolaylıkla müdafaa edilecek bir yer aradıklarına ve yine Ermeni devleti de yıkılınca bir kısım Ermeni'nin de buraya kaçtığına, çok sayıda Türk serdarı bölgeye hâkim olmak istemişse de bunu ancak Yavuz Sultan Selim'in yapabilmiş olduğuna ve buna da Dersim Türklerinin de Azerbaycan Türkleri ile aynı akideye mensup olduğundan dolayı mecbur kaldığına vurgu yapılmıştır. Ancak, II. Abdülhamit'in son gününe kadar başı boş bırakıldıklarına da değinilmiştir. Daha sonra ise Cumhuriyet'in Yavuz gibi kılıç çalmaktansa çok temiz kandan olan bu Türkleri imha etmek istemediğini, ki bunların softalara esir kara yobazlar olmaktan ziyade halifenin idaresine, anane halinde, düşmanlık da göttükleri belirtilmiştir. Yine, derebeyi ve şeyhlerin birleşerek Tunceli valiliğine, karakol, köprü, nahiye ve kaza ihdası, silah toplanması gibi şeylerin yapılmamasına ve vergi ödemelerinin ise pazarlık usulü ile olması gerektiğine dair ültimat verdiklerini, güney hududundaki olaydan sonra bir takım silahlı eylemlere giriştiklerini ve bu hareketlerinin de milli bir dava etrafında toplanılması sırasında olması nedeniyle yabancı tahrikli olabileceği belirtilmiştir.¹⁹¹ Bu bakımdan söz konusu haber içeriğinde, güney hudutlarındaki olaylar ile aşiret eylemleri arasında kurulan bağ dikkate değerdir.

Bir başka haber içeriğinde ise şakilerin çoğunun Dersimliler tarafından orduya teslim edildiği, Tunceli'ye yönelik ıslahat programının son noktasına kadar tatbik edileceği yazılmıştır. Programın uzaması ve güçlük yaşanmasının ise hükümetin eksikliğinden değil de Horasan'dan, Timurlenk'in zulmünden kaçıp gelen “Öz Türk” 70.000 Dersimliyi benliğine kavuşturmak, vatana ise vatandaş kazandırmak gayesinden ileri geldiği söylenmektedir. Programın içeriğine dair olarak da yol, köprü, mektep, kışla; askerlik, vergi işleri; ağalık, derebeylik ve şeyhliğin kökünden kurutulması; zorbaların mallarının devlete geçmesi; eşkıya yatağı haline getirenlerin batıya sürgün edilmesi, Dersim'in tamamen boşaltılması ve Bakanlar Heyeti izni olmaksızın yerleşimin yasaklanması, ahalinin memleketin her köşesine ev ev dağıtılması gibi konulardan bahsedilecektir.¹⁹²

Trabzon merkezli *Yeniyol* gazetesinde, Tunceli'nin esasen Dersim'in adı olmadığını, aksine oraya giden elin adı olduğu ve bu adın, inkılabın müzminleşen her derde sunduğu deva olduğu yazılmıştır. Türk yurdunda mazinin kokusunun kalmadığını, 600 yıllık nadasın vahşete ve geriliğe sürüklediği Dersim'in ise tuncelin altında refah ve

¹⁹¹ “Türkiye’yi ne zannettiler acaba? Dersim İsyanı”, *Yeni Asır* (18 Haziran 1937), 5.

¹⁹² “Dersim hâdiselerinin iç yüzü. Hükümetimizin plânı tenkil değil temdindir”, *Türk Sözü* (20 Haziran 1937), 1.

medeniyete doğru yer aldığı, yani, inkılabın tunç elinin, kültür ve medeniyeti yayacağını bildirmiştir.¹⁹³

“Akşamcı” mahlasıyla ele alınan köşe yazısında, hükümete karşı yapılan muhalefete (*isyan anlamında*) vurgu yapıldıktan sonra Tunceli’nin en yalçın ve en iptidai vatan parçası olduğu söylenmiştir. Asırlardan beri hükümetin nüfuz etmediği bölge ahalisinin yarı bedevi aşiretlere bölünerek şeyh ve sergerdelerin hükmü altında, hayatlarını kanundışı hareketlerle temin ettikleri ve çevre ahali için de daimî bir korku ve tehlike membaa olduklarından, artık bu çıbanın yaşamaması gerektiği yazılmış ve hükümetin de bir yandan eşkıyaya karşı hareket içerisindeyken öte yandan yol, köprü, karakol ve mektep inşasına devam ettiği söylenmiştir.¹⁹⁴

Yusuf Mazhar Arenele aldığı yazıda, Türklerde bedevilik, ilkelik, vahşet, merhametsizlik ve kan içicilik gibi şeylerin olmadığını söylemekte olup Türk ile Dersimlinin, Türkçe ile Zaza dilinin başka şeyler olduğunu söylemektedir. Yazara göre, bölgedeki birkaç aşiret ya da birkaç köy ismi olsun, Türklerin enerjileri yüksek zamanlarında Dersimlileri aşiret, kabile şeklinde idare etmiş olmasından ileri gelmekteydi. Bununla beraber, bölge ahalisinin solunum ve dolaşım sistemlerinin tunçtan sağlam, kemik ve adalelerinin ise çelikten farksız olduğunu belirtmekteydi. Ayrıca, inançlarının Alevilik kabuğu içinde, etten çekirdeğe doğru, ağaç, su-buzdağı, güneş ve bazı taşlara tapmak şeklinde olduğunu da belirtmekteydi. Buna rağmen Dersim’in mamur edilmesinden de fayda ummayan yazara göre okutup yazmakla da bu kartal yuvasından medeni adam yavrusu yetişmeyecekti. Zira bunlara atfedilen hassasiyet ve kabiliyetlerin varlığından kuşku duyan yazara göre, bu durumun Amerikan Kızılderilileri örneğiyle benzerliği vardı. O nedenle çözümü de bölge ahalisini medeni insanların yaşadığı yerlere tehcir etmekte bulup, boşalan yerleriyse, hayvancılık ve ormancılık gibi yüksek kârlı işlerin sahiplerine verilmesinde görmekteydi. Yine Aren, kabahat ve suçun da yalnızca ağalarda ve şeyhlerde olmadığını düşünmekte beraber bölge halkının kendisine baş seçmek ve onu büyütmek gibi bir ideali olduğunu da belirtmekteydi.¹⁹⁵

Ulusal Birlik adlı bir gazete yayınında ise İsmet İnönü’nün, TBMM oturumu sırasında dönemin çeşitli meselelerine dair açıklamalar yaparak, Dersim meselesi hakkında sarf ettiği şu sözlerine yer verilmekteydi:

¹⁹³ P., “Tunceli”, *Yeni yol* (1 Temmuz 1937), 1.

¹⁹⁴ Akşamcı, “Tunceli Islahatı”, *Akşam* (22 Haziran 1937), 8.

¹⁹⁵ Yusuf Mazhar Aren, “Tunceli (Dersim) meselesinde hakikatle yüzyüze”, *Cumhuriyet* (29 Haziran 1937), 1-4.

*“Mukavemet eden ve hükümetin ıslahat programına muhalefet eden mıntıkada ne yapmalıyız? Şimdiye kadar olan Dersim tecrübeleri orada hükümetin bir emrine karşı muhalefet olunca mühim bir kuvvet toplayarak o mıntıkada ciddi tedibat yapmak ve bırakmamak. Biz buna sel seferleri dedik. Memleketin bir tarafında bir hadise çıkınca onu kuvvetli bir surette ve sel halinde gelip geçmekten bir fayda hasıl olmayacağı kanaatinde bulunduk. Biz muhalefet edenlerin mukavemetlerini bertaraf ettikten sonra kendi programımızın hiçbir şey olmamış gibi takip olunmasını esaslı vazifemizden saydık.”*¹⁹⁶

Esasen, burada söylenmek istenen şey öncekiler gibi askeri hareketlerle yetinilmeyeceği üzerinedir. Askerî harekât, ıslahat ile müşterek bir durum arz etmekteydi. Yalnız, bir ıslahat planlama ve onu hayata geçirmeye dair düşüncenin önceki dönemlerde olduğunu da söylemek gerekir. Bu açıdan, ıslahatı uygulamaya yönelik iradenin bu durumu vurgulamakta olduğu söylenebilir.

Türk Sözü isimli Adana merkezli bir gazetede ise “Yürüyen Duvar” başlığı altında, efsanelere dayanarak Dersim sosyal yapısı ele alınmıştır. Bununla beraber, ahalinin cehaleti üzerine çok kereler vurgu yapılmış ve Şeyh Hasan ile Dersimliler (Kalmamsir) arasındaki ayrılma hikayesi de yazıya dökülmüştür. Yazıya göre Horasan’dan gelen Seyit Kalmamsir önce Malatya’ya gelmiş, ancak eşkıyalık sorunundan dolayı Dersim Nazımiye civarında bir köye yerleşmiştir. Şeyh Hasan adında hürmetkar bir hizmetçisi bulunmakta olup kızı Kıncasırı da ona vermiştir. Zamanla, Şeyh Hasan’ın soyu genişlemiş olduğundan Ovacık’ın Lartik (Lertik) mıntikasına gitmiştir. Ancak bu hikâye, Şeyh Hasanlılar tarafından asıl hizmetçinin Kalmamsir olduğu şeklinde anlatılır. Yine yazıda, seyitlikten ve hurafelerden dem vurulur ve sonrasında ise en çok hürmet edilen kabilenin Kureyşan olduğu yazılır. Düşman aşiretler dahi yalnız ona hürmet eder, vergi verir. Onlarda Baba Mansur’u sayarlar. Ayrıca, babaları seyit olup anaları başka aşiretten olan “Kırık Seyitlerden” de bahsedilmektedir. Seyit Rıza’nın da böyle biri olduğu ve hatta, annesi ağa kızı olduğundan hem seyit ve hem de ağalık vasıflarını aldığı belirtilmiştir. Yukarı Abbas Uşağı’ndan Seyit İbrahim’in oğlu olan Seyit Rıza’dan başka kimsede de bu vasfın olmadığı anlatılmaktadır.¹⁹⁷ Seyit Rıza’nın ağalığı ve seyitliği tek bir bünyede toplamış olduğuna dair itham dikkat çekicidir. Nitekim, hükümet açısından dünyevi ve uhrevi yetkiyi elinde bulunduran yerel unsurlar her ne kadar tehlikeli ise bu iki yapıyı tek bir otoritenin eli altında toplanmasına dair bir durum daha da ciddidir. Buradan hareketle Seyit Rıza’nın şahsında belirginleştirilen bu şeyin de esasen uhrevi-dünyevi otoritenin özneleştirilmesi olduğu söylenebilir.

¹⁹⁶ “İsmet İnönü’nün Kamutaydaki Beyanâtı”, *Ulusal Birlik* (15 Haziran 1937), 2.

¹⁹⁷ “Dersimli sergerdenin hikayesi, Yürüyen duvar”, *Türk Sözü* (7 Ağustos 1937), 2.

Naşit Uluğ ise “Dersim meselesi artık kökünden halledildi mi” sorusuna evet demekte ve Dersim işini bir medeniyet ve bir imar davası olarak görüp, haydutlar elinde esir kalmış Cumhuriyet vatandaşının şeref ve haklarına kavuşmasının davası olarak takip edildiği zamandan beri, hal yoluna girdiğini düşünmekteydi.¹⁹⁸

Nevzat Güven, birkaç sergerdenin ateşlediği ehemmiyetsiz hadisenin çok yakında söndürüleceğini belirtiyordu. Hadisenin, propagandalar neticesinde, olduğundan daha şümullü bir şekilde dışarıya aksedildiğini yabancı gazetelerden öğrendiğini lakin iddia edildiği gibi de olmadığını, Türkiye’nin yabancı bir toprak veya müstemlekedeki değil, öz toprağında, öz vatandaşları ile hareket ettiğini, kaldı ki dünyanın her yerinde, herhangi bir saik ile birtakım vatandaşların kanuna karşı geldiğinden kanunlara karşı hürmeti temin etmenin de devletin vazifesi olduğunu söylemekteydi.¹⁹⁹ Ferit Celal Güven, ağaların ayaklanmasının zerrece bir değeri olmadığını, kuvvetlerin zorlanmadan da bastırılmış olduğunu söylemekte, artık ıslahat yapılacağını ve geçmişte ava çıkar gibi Dersim dağlarını bir kere tarayıp geri çekilmenin olmayacağını, bölgenin memleketin geri kalanıyla benzer hale geleceğini belirtiyordu.²⁰⁰

Güney hududundaki “Şeyh Sait’in kardeşinin çetesinin” faaliyetlerine dair bir yazıda ise çapulculuk yapanlardan farklı olarak Piran ve Palu taraflarında teşkilatlanmak, güneyde asayişsizlik çıkartmak, Seyit Rıza’ya yardım etmek ve tepelenen arkadaşlarının intikamlarını almak için hareket ettiklerine dair bir anlatım mevcuttu. Şeyh Sait’in oğlunun da dahil olduğu çetenin başlıca elemanları Kör Cemil Şeyda, Savurlu Hüseyin, Kaçak Ziya ve hatta, Ağrı İsyanı’nda “tepelenen” Şeyh Muharrem’in kardeşi Şeyh Misbah’tır. Çete hududu geçtikten sonra Bismil kazasının Sinan nahiyesine bağlı Aşağı Salat köyüne yaklaşmış ve şüpheli hareketlerini de önce Romanya göçmenlerinden Nasuh görmüştür. Ziya, bir pusula üzerine çeteye dahil olan isimleri yazmış ve akabindeyse nahiye müdürü Haki harekete geçerek müdahale etmiştir.²⁰¹ Özetle yazı içeriği, Kürtlük için isyanlara iştirak edenlerin akrabalarından mürekkep bir çete ile Seyit Rıza arasında bir bağdaştırmaya gitmektedir. Haliyle, merkezi kuvvetçe tehdit profilindeki öznelere aynı potada değerlendirilmiştir.

¹⁹⁸ Naşit Uluğ, “Dersim Medeniyete Açılıyor”, *Ulus* (30 Eylül 1938), 1-3.

¹⁹⁹ Nevzat Güven, “Tuncelinde tenkilden ziyade ıslahât yapıyoruz. Bunu yakında büyük realitelerle isbat edeceğiz”, *Türk Sözü* (7 Temmuz 1937), 1.

²⁰⁰ Ferit Celal Güven, “Tunceli Islahatı”, *Türk Sözü* (18 Haziran 1937), 1.

²⁰¹ “Şeyh Said’in kardeşi nasıl öldürüldü? Bu habisler meğer Seyit Rızaya yardıma geliyorlarmış” *Türk Sözü* (21 Temmuz 1937), 2.

Balıkesir merkezli *Türkdili* gazetesinde ise menfaat düşkünü bazı kabile reislerinin masum halkı tahrik etmek için harekete geçtiği ama hazır ve kâfi miktardaki kuvvetlerin hükümet programının sonuna kadar ifası adına tetikte oldukları ve Cumhuriyet Hükümeti'nin tunçtan elinin aykırı yola saparak asayiş bozma cüretine kalkışanların boğazına yapıştığına dair bir yazı mevcuttur.²⁰²

“Dersim'in içyüzü: 5” başlıklı bir başka yazıda ise seyitler ile halk arasındaki ilişki ele alınmıştır. Çıralık toplamak için dolaştıkları, günah çıkarma işi yaptıkları, yılda iki kez günah çıkartma işi için seyahat ettikleri, köylünün işini gördükten sonra karşılığında alacağı şeye göre de bir tutum takındıkları, memnun olmadıkları durumlarda ise evin önüne sivri bir taş dikerek aforoz ettikleri gibi şeyler anlatılmaktadır.²⁰³ Haberin içeriği bir yanıyla da yine, ahaliye güvenli bir liman sağlamaktadır. Zira onlar, aldatılmış ve yoldan çıkmak zorunda bırakılmışlar olarak görülmektedir.

“Cumhuriyet'teki Tunceli isyanının içyüzü” başlıklı bir haber içeriğinde ise pek çok şeye atıf yapılmakla birlikte aşiretlerin güneyden geçen bazı casusların tahrikleri ve teşvikleriyle verdiği bir ultimatodan bahsedilmektedir. Habere göre Dersimliler; İçimizde karakol yapılmayacak, köprü kurulmayacak, yeniden nahiye ve kaza merkezi ihdas edilmeyecek, silahlara dokunulmayacak ve vergiler pazarlık usulü ile verilecek gibi maddelerden oluşan bir dizi ultimatomu, güney sınırından geçen casusların tahrik ve teşvikleri doğrultusunda vermişti.²⁰⁴ Yine, “Tunceli mıntıkasında dehalet devam ediyor” başlıklı bir diğer yazıda ise Sin'de yakalanan Horen isminde şüpheli bir Ermeni'nin tevkif edildiğine vurgu yapılmaktaydı.²⁰⁵ Son iki haber, “güvenli limana” dair birer örnek olarak ele alınabilir. Bununla, casusların tahrik ve teşvikleriyle beraber “Ermenilerin” galeyanlarına gelmek gibi bir durum da söz konusu hale gelmektedir. Öyleyse tahrik ve teşvike katılan ile katılmayan arasında bir ayrım olduğunu söylemek mümkündür.

“Dersimin, Dersimlinin İçyüzü” başlıklı bir başka yazıda da detaylı bir anlatım yapılmış olmakla birlikte özellikle bir kısmı dikkate değerdir:

“Dersim aşiretleri birbirlerinin ebedi düşmanıdır. Aralarında daima kan hesapları ve çapulculuk yüzünden hasıl olmuş alacak verecek gürültüleri vardır. Fakat hepsini birden tedip eden bir tehlike karşısında bütün kavgacı aşiretlerin bir reisin idaresi altında birleştikleri çok defalar görülmüştür. Yani

²⁰² “Cumhuriyetin Tunçtan Eli yakalarındadır”, *Türkdili* (18 Haziran 1937), 1.

²⁰³ Niyazi Ahmet, “Dersim'in içyüzü: 5-Seyyitler halkı nasıl soyor?” *Kurun* (30 Temmuz 1937), 2.

²⁰⁴ “Tunceli isyanının içyüzü-Asiler ecnebi bir devletin müzaheretini bekliyorlarmış!” *Cumhuriyet* (16 Haziran 1937), 7.

²⁰⁵ Bahri Turgud, “Tunceli mıntıkasında dehalet devam ediyor”, *Cumhuriyet* (28 Haziran 1937), 1-3.

*harici tehlike devam ettikçe bir nevi aşiret birliği kurulmuştur. Bu defa da geriliği medeniyete karşı müdafaa için böyle bir birlik kurulması için Seyit Rıza, Habip Keço ve oğlu gibi birkaç kişi öneyak olmuştur.”*²⁰⁶

Yine “Dersim Terakki Yolunda” başlıklı yazıda da teferruatlı bir anlatım yapılmış ve şunlara yer verilmiştir:

*“Tam o sırada Dersim beyi, dışarıdan gelen bir sese kulak verdi. Diyarbekirde, cenup hududumuzdan bir serseri ve hırsız kafilesinin Karaköprüde soygunculuk yaptığı zamandı. Dersim beyi bu soygunculuğu sevinçle ve ümitle karşıladı. Hudut dışındaki kundakçı da Dersim beyinin kendisile birlik olduğunu biliyordu.”*²⁰⁷

İlk metin aşiret ileri gelenlerinin dış bir tehdide karşı müşterek hareketini vurgularken ikincisi ise güney hududundaki tehlikeler ile arasında bir bağlantı olduğuna vurgu yapmaktadır. İlk itibariyle sorunun yapısalılığına dair bir izlenimi görmek mümkün iken ikincisi ise bu sosyal durumun rejim açısından meydana getireceği olası bir politik durum belirginleştirmektedir. Haliyle, Dersim varlığının yapısal niteliklerine binaen aleni bir tehdit olarak ele alınır.

Son Posta’dan Muhittin Birgen, gazetelerin meseleyi çok fazla abarttığını söyleyerek, hadiselerin son bulunduğunu, her yerde bayındırlık faaliyetlerinin yapılmakta olduğunu ve sakin halka iş verildiğini yazar. Yine, gazetelerdeki üç ayrı durumu abes olarak nitelendirmiştir. Bunlar da kısaca şu şekildedir: Asileri imha edecek olan ordunun 25 bin kişiden oluştuğunun abartı olduğu ve yine orta tarih usulünde bir muhalefete karşı yapılan ordu hareketinden kahramanlık teması ile bahsedilmesinin uygun olmadığı. Bazı haberlerin yarattığı algının sanki kütlelerce imha edilecek asi varmış gibi görüldüğünü ama bir takım asiden başka herkesin kellesinin omuzları arasında durduğunu ifade etmiştir. Bundan başka da Kürtlerin kitleler halince tehcir edileceğine dair yazılardan bahsetmiş, gerçekte ise herkesin yerli yerinde ve işinde gücünde olduğunu belirtmiştir.²⁰⁸

E. Talu ise çocukluğundan bir anı anlatır. Selimiye Kışlası önünden geçen asker kalabalığı arasında hiçbir yerde görmediği garip kıyafetli, korkunç yüzlü süvarilerin bulunduğunu ve bunlarla ilgili olarak da babasının kendisine; yörelerinde cehalet, taassup, şekavet ve cinayetin kök tutmuş olduğu aşiretlere devlet teşkilatının nüfuz edemediğinden ve başa da çıkılamadığından Abdülhamit’in bunları kendine bağlama sevdasında olduğunu,

²⁰⁶ “Dersimin, Dersimlinin İç Yüzü, Sarp Dağlar Arasında Dersimli Nasıl Yaşar?”, *Tan* (17 Haziran 1937), 7.

²⁰⁷ “Dersim Terakki Yolunda”, *Tan* (18 Haziran 1937), 6.

²⁰⁸ Muhittin Birgen, “Halledilip biten Dersim Meselesi arkasından Son mülâhazalar”, *Son Posta* (1 Temmuz 1937), 2.

ancak bunun da devletin aczini göstermekten başka bir anlamı olmadığını anlattığını kaleme alır.²⁰⁹

Son olarak *Kadro* dergisinde Şevket Süreyya (1932: 41-45), derebeyliği Dersim ile sınırlı tutmamakta ve onu, Türk inkılabının getirdiği bütün siyasi, iktisadi ve hukuki usullere karşı olan geri bir cemiyet tarzının maddi müesseseleri ile bunların meşruluğunu sağlayan ruhani kuvvetler şeklinde ele almaktaydı.

Sonuç itibarıyla, bütün bu “keşmekeşin” arkasında, gazetelerin tutumundan ziyade bölgeye dair devlet politikalarında bir “belirsizlik halinin” olduğu söylenebilir. Keza, harekât sırasında meydana gelen devlet ve kurum içi çeşitli yazışmalara bakıldığında da bu durum göze çarpar. Kaldı ki harekât sürecinde bertaraf edilmesi kararlaştırılan aşiretlere yönelik politikalarda dahi tutarsızlıklar vardı. En basit haliyle ağalar ve seyitlerle iltisaklı olanların dahi kaç kişi olduğunun²¹⁰ tam olarak kestirilemediği söylenebilir. Hatta, bir süre sonra hedeflenen aşiretler, suçlamalar bakımından toptan suçlu bir pozisyona girmiştir. Görgü tanıkları tarafından anlatılagelen af ve sürgüne dair anlatılar üzerinden de böyle bir belirsizlik olduğu düşünmek mümkündür. Öyleyse, merkezi kuvvetçe mukavemet gösterecek olanın “neliğinin” belli olmadığı söylenebilir.

4.2. Eylemlerle Dersim Meselesi

Dersim, merkezi kuvvetçe hakimiyet yoksunluğunun tesirli bir şekilde hissedildiği yerlerin başında gelmekteydi. Hatta, asırlara dayanan çatışmacı döngü ve merkezi nüfuza karşı direnç kronik bir hal almıştı. Bununla beraber, askeri hareketlerin neticesizliği bir yana, kurulan mahalli idareler dahi iş görmemekteydi. Nitekim, bölge kendi özgüllüğüyle kuvvetli bir direnç gösterebilmekteydi. Ancak süreçle, merkezi kuvvetin uyguladığı mukavemetin kapasitesi ve fikri dayanakları değiştikçe bu durum tersine dönmeye başladı. Haliyle, 1935 tarihli “Tunceli Vilayeti’nin İdaresi Hakkında Kanun”un²¹¹ akabinde

²⁰⁹ E. Talu, “Dersim meselesi tarihe karıştı-Tuncelinde terakki ruhu hâkim olacak”, *Son Posta* (17 Haziran 1937), 1-2

²¹⁰ İlişkili belge için bkz., CCA. 30.10.0.0. MGM. 111-745-16. 96A/90 (14.08.1937).

²¹¹ 25.12.1935 tarihli kabulü dahilinde 2884 sayılı kanun vilayetin idaresi ordu ile irtibatı baki, korkomutan rütbeli bir zatın, 4. Umum Müfettişliği’nin genel müfettişlik makamı da dahil olmak üzere, vali ve kumandanlığı altında olacaktı. Bu kişi vilayet işlerinde memurluklara dair işlemlerde dahil olmak üzere vekillik derecesinde statü sahibiydi. Vilayet dahilindeki kaza ve nahiye hudut ve sınırlarını da değiştirmekte keyfiyete sahipti. Hatta Milli Müdafaa Vekaleti’nin oluru alması durumunda kaza kaymakamlarını ve nahiye müdürlerini askeri sınıftan seçmesinin de önü açıktı. Hakimler kanunu hükümleri, her ne kadar mahfuz olsa da, bu kişi verilecek cezaları tatbik etme salahiyetine de sahipti. Yine lüzum

gerçekleştirilen askeri hareketler neticesinde meydana gelen değişiklikler tam bir dönüm noktası oldu. Zira 1938 Harekâtı, geçici yıkıma dayanan bir harekâtın ziyade, bölgenin toplumsal yapısında kritik mevzi sahibi olan ve olma potansiyeli taşıyanlara karşı en sert ve nihayete erdirici²¹² yöntemlerin kullanıldığı bir harekâtı. Keza, merkezi kuvvet için harekâtla birlikte ıslahata yönelik tehdit de son buldu. Öte yandan, bölge aşiretli ahalisinin bir kısmı, hareketin hedefi olmaları nedeniyle, oldukça trajik bir akıbete uğramıştı ki günümüzde dahi bu durum, toplumsal travmanın merkezinde konumlanmaktadır. Ancak bu başlık altında daha ziyade, askeri kuvvetlerle desteklenmiş programlar sonucunda meydana gelen durumlar irdelenecektir.

4.2.1. Geleneksel yapıların sökülmesi

Öncelikle, bölgedeki geleneksel yapıların nasıl ve ne şekilde söküldüğüne bakmak yerinde olacaktır. Ekseriyetle geleneksel yapıda siyasal, iktisadi ve güvenlik gibi konulardaki etkinlikler aşiretlere ait olup kültürel ve sosyal açıdan inanç üzerinde de ocakların etkinliği söz konusuydu. Çarsacak, Pertek, Çemişgezek gibi devlet otoritesinin tesir ettiği yerlerde ise ağalardan ziyade beyler etkindi. Fakat konu bağlamında, Dersim ve Dersim toplumu denildiğinde direkt olarak hatıra gelmesi gerekenler aşiretler ve ocaklardır. Bu nedenle aşiretlerin kendi devamlılıkları için ortaya koydukları politikaların sonuçları doğrultusunda bölgenin diğer toplulukları ile temasa geçilmesi uygun olabilir. Yani bir aşiretliyi, düz ovada olup da devlet nüfuzundan yararlanan bir Türk beyi ile, kasabadaki bir Ermeni zanaatkar ya da tüccarı ile arasındaki ilişki temelinde ele almak mantıklıdır. Kaldı ki bölgeyi yekpare bir tutumla ele almak bölge içi ötekilikleri aynı torbaya koymak anlamına da gelecektir.

Bu bağlamda daha önce de bahsedildiği üzere aşiretlerin “kola gitme” pratiklerinden bahsetmek gerekir ki aşiretler ihtiyaçlarını temin etmek maksadıyla daima kola giderlerdi. Örneğin, Dersim Mutasarrıfı Hüseyin Şükrü, Mazgirt, Çemişgezek, Çarsacak kazaları ile Pertek nahiyesine dahil olan pek çok köyün bu türden yağma faaliyetleri sonucunda emniyetsizlik içerisinde harap olduğunu, ahalinin de köylerini terk ettiğini söylemekteydi (Genç & Vural, 2013: 84). Öyleyse, Dersim mıntıkası denilen bölge esasen bir “ötekiler” topluluğudur. Buradaki öteki kavramı, sadece, aşiret dışı olanlar

gördüğü vakit belediye reisliklerini de kaymakamlara ve nahiye müdürlerine devretme yetkisine sahipti (T.C. Resmî Gazete, Tunceli Vilayatinin idaresi hakkında kanun. (3195), 02.01.1936, 5892).

²¹² Örnek belge için bkz., CCA. 30.10.0.0. MGM. 110-741-15. 96A/38 (09.09.1933).

olarak da düşünülmemelidir. Bir aşiretli açısından, aşiret mıntıkası dışındaki kasabalarda yaşayan ve aşiret mensubiyeti olmayan bir kişi öteki olduğu gibi kendisi ile marabası veya yarıcı arasındaki ilişki açısından da aynı durum geçerli olabilirdi. Elbette, aşiretliler arasında da benzer bir durum vardı ve bu bazen aşiret içine kadar sızıp, süreçle “ezbetleşmek” (aşiret içi kol) suretiyle bir ayrıma giderek, bölünebilmelerini beraberinde getirebilirdi.

Aşiretler arasındaki sorunları çözmeye dair yeteneğe haiz olan ocak sistemi de tesirli bir inanç yapısı olarak sosyal sorunları “rehabilitate” etmekteydi. Hatta, kaynak ve alan yetersizliği gibi aşiret içi ve aşiretler arası çatışmalarda dahi oldukça etkiliydi. Haliyle, bazı aşiretlerin bünyelerinde dahi inanç ocağı bulunduğunu söylemek gerekir. Örneğin, Dersimliler nezdinde manevi değeri yüksek olan Kureyşan aşireti, Mazgirt ve Nazımiye’de önemli bir aşiret olmakla beraber Hınıs, Varto, Kiğı, Pülümür, Hısnımansur ve Sivas olmak üzere yoğunluğu doğuda olmak üzere batıya doğru serpilmişti (Çalışlar, 2010: 45). Bu aşiretin esas yeteneği ocaklı bir yapısı olmasından ileri gelmekteydi ve talip aşiretlerden dolayı bağlaşıklığı da kuvvetli bir sosyal varlıktı. Bu noktada, Yukarı Abbas Uşağı aşiretinden Seyit Rıza’ya dair devlet nezdinde gelişen ithamlara da bakmak gerekir. Zira, Cumhuriyet Başsavcısı Hatemi Şahanoğlu’nun 1937 tarihli Dersim İddianamesi’nde Seyit Rıza “*Hozat’ın Sin nahiyesine bağlı Ağdat köyündendir. Seyit Rıza, Dersim’in seyidi ve Yukarı Abbas uşağının da reisidir. Çok defa Viyalık’ta ve bazen (Soson kale)deki evinde oturur. Dersim’e aid işler Viyalık’ta görülür. “Otur, kalk” emri de Soson kaleden verilir*” şeklinde tanıtılmaktadır (Özcan, 2016: 173).

Yıldırım’a (2018: 176-177) göre ise Şeyh Hasan Aşireti’nden bir kol olan Yukarı Abbas Aşireti’nin reislik makamındaki Kara Süleyman ailesinin Şeyh Hasan’a dahil aşiretlere hâkim olması için gerekli olan vasıta, rehberlik makamı yani inançsal otoriteydi. Bu nedenle Seyit İbrahim ve oğlu Seyit Rıza ağalıktan ziyade rehberlik kimliğine dayanmaktalardı ve hatta, Derviş Cemal ve Kureyşan ocaklarının otoritelerini kabul etmelerine rağmen bu iddiadan vazgeçmiyorlardı. Öte yandan rehberlik makamıyla ağalık makamını ayırt etmeye özen gösteriyorlardı. Bunlar nazarında, seyitlik-reislik bütünleşmesine dair bir olasılığın değerlendirilmiş olduğunu düşünmek mümkündür. Haliyle dönemin hükümeti, politik ve inançsal otoriteleri ayrı yapılar olmaktan ziyade bütünleşik bir kavrayışla, “meşrulaşmış irade makamı” olarak ele alıyordu. Kısacası, aşiret siyasasını sürdüren yapılar inançsal otorite ile meşrulaşıyor ve hatta yer yer sınırları arasındaki izler de kayboluyordu.

Bütün bunlar ışığında ordunun bölge içindeki hareketlerinin iki temel hedefi vardı ki biri aşiret reisleri diğeri de ocaklılar yani pir-seyitlerdi. Bununla beraber, bir seyit ailesi ile aşiret reisinin ailesi arasında çoğunlukla farklılıklar bulunmaktaydı. Zira, seyit aileleri bir şecere iddiasıyla varlıkları ve otoritelerini devam ettirdiklerinden soya dışarıdan bir ailenin karışması çok zordu. Ancak, aşiretler ekseriyetle dışarıdan dahi gelebilmesi mümkün olan bir nüfus artış opsiyonuna dayanmak suretiyle varlıklarını sürdürüyorlardı. Haliyle, bir seyit ailesinin ortadan kalkmasına binaen yerini ikame etmek ile aşiret reisinin boşalan yerini ikame etmek arasında ciddi fark vardı. Aşiretler, her ne kadar, kurgusal atalara dayansa da bir yabancı dahil olsa bile bu temel yapıyı ortadan kaldırmıyordu. Bu nedenle aşiret ileri gelenleri hedeflense ve aşiretsiz-topraksız olup da yarıcılık-marabalık yapanların hariç tutulduğu bir seçenekte bile aşiret üyeleri açısından genel bir manzara oluşmaktaydı. Zira, kurgusal dahi olsa aşiret üyeleri reis ile akrabadır. Kaldı ki bölgedeki aşiret ağalarının yaptığı işler, en temel şekilde, iâşe ve güvenliğe yönelik politikaları belirlemek ve bunları uygulamaktı. Tarıma ve ticarete oldukça uygun bir bölgede yer alan aşiretlerde karar mekanizması biraz daha farklı olabilir fakat iâşeye dair sıkıntının ciddi olduğu yerlerde “kol’a gitmek”²¹³ için gerekli sürecin inşası gerekiyordu. Öyleyse, ağalar idareden sorumlulardı, ancak aşiretin geri kalan üyeleri de bu işin müşteregiydi. Bu açıdan, harekât sırasında meydana gelen 13 bin ölüm²¹⁴ ile 12 bin sürgünün esas kaynağı da bu noktada yatmaktadır. Anlaşılabacağı üzere, aşiret ve ocak sistemi, ahaliyi zapturapt altına alan bir yapılar bütünü değildi. Elbette ki Cumhuriyet otoritesinin savunduğu politik mevzi açısından ve yine çağın şartlarıncı donanmış merkez açısından oldukça “geri” yapıları, fakat ocaklar bir kenara konulsa dahi aşiret reislikleri bölge halkından azade makamlar değildi. Çünkü aşiret, maişet ve alan darlığına dair pratik çözümün bizzat kendisi haline gelmişti. Ocaklar da kurgusal olarak ortak bir hikâye tabanına sahip olan aşiretler arasında ve içinde uzlaşım için uygun araçlardı ki aşiretlerin ve ocakların birbirlerine karşı mevki-hiyerarşi gerilimleri de göz önüne alınacak olursa bu yapıların ne kadar hayati olduğu

²¹³ Esasen bu durum, dönemin belgelerinden de anlaşılabacağı üzere, o dönem de bilinen bir şeydi. Genelkurmay arşiv belgelerine göre yasak bölgeden halk çıkarılacak ve akabinde bölge yeniden iskana mahal vermeyecek şekilde yıkılacak, yasak bölge taramaları sırasında ele geçirilemeyenler ve yine yasak mıntıka dışından olup da yerlerinde bırakılması sıkıntı yaratacak olan aşiret reisleri, kolbaşılar, seyitler, şerirler ile aileleri ve yakınları da batıya nakledilmeye tabi tutulacaklardı (*Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları-2*, 1992: 291). Böylelikle, geleneksel yapıya dair sökülmün, hedeflenen aşiretlere yönelik olarak, bir bütün haline geldiği görülmektedir. Öte yandan Haydaran ve Demanan gibi aşiretlere yönelik tutum toptancı bir yaklaşıma sahip iken yasaklı mıntıka dışında olan, muti, çözülmesi muhtemel görülen aşiretlerde ise daha dar kadrolar hedef alınmıştır. Bu nedenle de harekât sürecinin bir sel gibi herkesin üzerinden geçip gitmediğini söylemek yerinde olacaktır.

²¹⁴ CCA. 30.10.0.0. 111-751-30. 96A/257 (11.10.1938).

açıktır. Neticede, geleneksel yapının sökülünde tercih edilen yolun askeri kuvvet olmasında bu gerçekliğin de etkisi mevcuttu. Nitekim, her ne kadar bir ayırlandırma yoluna gidilmişse de ayırlandırılanların benzer kümeden gelmiş olmasından kaynaklı, toptan bir muameleye maruz bırakılmış oldukları söylenebilir.

4.2.2. Garnizon periferisinde bir kent

Hozat, Pülümür, Nazımiye, Ovacık ve Mameki gibi pek çok yerde kışlalar kurulduğu gibi²¹⁵ bölge dahilinde birçok yere de karakollar inşa edilmişti. Ancak, bölgede inşa edilen kışlalar idari sınırları çizilmiş bir sahadaydı, yani periferisi kanuni bir çerçevede belirlenmişti. İl idare sınırları içerisindeki yerleşimler ile askeri yapıların konumları arasındaki ilişki de barizdi. Yasaklı mıntıklar ve dahilindeki köylerin yıkımı, bir yanıyla yerleşimi de yeniden biçimlendiriyordu. Bölgede, çevre kasabaları ve köyleri ile uygun bir yerde konumlanan kent merkezinden bahsederken, uygun olmayan yerleşkelerin tasfiyelerini²¹⁶ ve yeniden düzenleme-tesis etme²¹⁷ durumunu anlamak da yerinde olacaktır. İşte bütün bu süreci anlamlandırabilmek açısından önce bölgenin “hudutlandırılmasına” dair çalışmaları irdelemek gerekir.

Osmanlı idaresinden beri, bölge içinde ve dışında çeşitli idare biçimlerinin hayata geçirildiği malumdur. Cumhuriyet idaresi de aynı süreci işletmekteydi ama daha kuvvetli araçlarla sağlamlaştırıldığından evvelkilerden de farklıydı. Nitekim, 20.11.1935 tarihli, 6/3411²¹⁸ sayılı karar dahilinde vilayet ve kaza kurulumu ve bazı kazaların bağlaşıklığının değiştirilmesi dikkate değerdir. Zabıt kaydına göre doğu bölgesi geniş lakin seyrek nüfuslu olduğundan mülki kurullarda ve idari taksimatında ara sıra azaltmalar olmuş ve evvelden beri de pek çok yerde teşkilatlanma yapılmamıştı. Ancak, güvenlik, sosyal ve kültürel işlerin düzenlenmesi ile halk-hükümet ilişkilerinin pekiştirilmesi açısından çoklaştırma ve sıklaştırma gerekmekteydi. Karara göre Hakkâri, Bitlis, Bingöl ve Artvin il statüsüne alınırken Mutki, Kotum, Hizan, Ahlat, Sivrice, Dicle, Bismil, Karakoçan, Patnos, Havasor,

²¹⁵ İlgili belge için bkz., CCA. 30.10.0.0. MGM. 72-470-4. 77C (20.09.1937).

²¹⁶ Örnek belge için bkz., CCA. 30.11.1.0. 138-12-19 (17.04.1940).

²¹⁷ Örneğin, *Resmî Gazete*'de yayımlanmış bir kararnamede 05.09.1936 tarihli karar ile Mazgirt'e bağlı Milli (Kahmut) köyü, Ovacık'a bağlı Merho (Kalan) ve Bornak (Havaçor) adları ile anılmak suretiyle yeniden üç nahiye kurulduğundan bahsedilmektedir (*T.C. Resmî Gazete*, Tunceli Vilayeti'nin Mazgirt ve Ovacık Kazalarında Üç Adet Nahiye Kurulması Hakkında Karar (3406), 11.09.1936, 7139). Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, özellikle, idare boşluğunun yüksek olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde, merkezi idarelerin kurulacağı yerlerin uygunluğu oldukça hassas bir konuydu. Zira, çevre köyler ile merkez arasında meydana gelecek herhangi bir kopukluk bir yanıyla da egemenlik boşluğu anlamına geliyordu.

²¹⁸ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi* (D: 5, İ: 1, C: 7), 25.12.1935, 57.

Gündoğmuş, Eyüp ve Çankaya kazaları kurulmuş ve ilgili yerlere bağlanmıştı. Bunlardan bazılarına konu gereği değinmek yerinde olacaktır. Örneğin, Bitlis'in kurulmasında, bölgeyi yönetmek için Muş tek başına yetersiz kalmaktaydı. Çünkü coğrafi olarak sarplık ve genişlik ile kötü hava koşulları bir araya gelince idare durumunun ortadan kalkması gibi bir gerçeklik söz konusuydu. Ancak, bir diğer sebep ise Bitlis'in kuvvetli bir Türklük merkezi olması ve bölgedeki dağlı köylülerle münasebeti yoğun olan bu kentin temsil rolünü hakkıyla yapabilmesi istencine dayanıyordu. Yine, Karakoçan'ın kurulma sebebi ise Dersim mıntıkası açısından doğrudan bir anlam ifade etmekteydi. Zira, karara göre Dersim'in doğu ve güneyini kuvvetli bir kurumla çevirmek için Palu'nun Ohi ile Kığı'nın Çan nahiyeleri birleştirilmiş, Zalhıdır köyünde Karakoçan adıyla yeni bir kaza kurulmuş, yakınlığı itibariyle de Elâzığ vilayetine bağlanmıştı. Dersim aşiretleri, çevre mıntıkalara yönelik kol hareketlerine yoğun olarak başvurduklarından bu tedbirin önemi anlaşılabildi. Kaldı ki Osmanlı idaresi döneminden beri gelen merkezileşme faaliyetleri doğrultusunda bölgenin çevresindeki mıntikalarda merkezi devlete ait aygıtların yaygınlığı artıyor ve kol da güçleşiyordu. Bu açıdan, Karakoçan kazasının teşekkülü ise çeperlemeye yönelik faaliyetlerden en net olanıydı.

Bölgenin dışarıya yönelik pratiklerini sekteye uğratan merkezileşme hareketleri, peyderpey, bölgeye de nüfuz etmekteydi. Elbette, kastedilen Çarsancak, Pertek ve Çemişgezek gibi merkezi otoriteye, zaten raptedilmiş olan sahalar değildi. Bölgeden kastedilen, önce Hozat ve sonra Mameki olmak üzere İç Dersim veya "Esas Dersim" olarak düşünülebilecek sahaydı. Nitekim, ikisi de bir çeşit koç başı görevi görecektir yerler olup aynı zamanda tahliye noktalarıydı da. Birden fazla kez merkez olarak tercih edilen Hozat'ta merkezi bir idarenin tesis edilmesi ise 1848'e dayanır.²¹⁹ Zira Dersim, vilayet statüsünde düzenlendiği zaman merkezi kaza olarak Hozat tercih edilmişti. Ömer Kemal Ağar'a (1940: 27) göre de Tunceli'nin en eski kentlerinden biriydi.

Coğrafi açıdan Tunceli haritası göz önüne getirildiğinde Çemişgezek, Sağman, Pertek ve Çarsancak (Akpazar) ulaşımına uygun yerlerdir. Ovacık, Pülümür, Nazımiye ve Mazgirt ise sarp dağlar ve yükselen eğim ile beraber adeta doğal bariyer alanlarıydı. İşte,

²¹⁹ "Dersim mutasarrıflığının mekri merkez vilâyete on iki sâ'ât mesafede kâ'in Hozat kasabası olub zaten yirmi otuz haneli bir kürd köyü iken ,(...) mübde-i -islâhât olan bin iki yüz altmış dört senesinde asâkir-i müşâhalenin vurudıyla bir kışla te'sis ve o sırada (Dersim Sancağı) namıyla mutasarrıflık teşkil buyurularak mütakiben lağv mezbur Kığı ve Erzincan sancağına rabt olunarak seksân tarihine kadat bir hayli hane ve dükkân yapılmış ise de mülğâ Dersim vilâyetinin tarih-i teşkiline değin bu hane ve dükkânlar harab olarak yine yirmi otuz haneli köy heyetine girmişdi." Hicri 1310 tarihine mahsus Ma'muretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi'nden (Duruksu, 2013: 72).

bu dağlık mıntıkeyi bağlayabilmek için uygun bir saha gerekiyordu. Bunlardan ilki Hozat'tır. Sırtını Çemişgezek ve Pertek'e de dayamış olmasıyla oldukça uygun bir konumdaydı. Nuri Dersimi'ye (1952: 2) göre Türk idari teşkilatında Kiğı, Mazgirt, Nazımiye, Pülümür, Peri (Çarsancak), Pertek, Çemişgezek, Ovacık, Kemah, Arapkir, Eğin ve Zara Hozat'a bağlı olarak düzenlenmişti ki son teşkilatta ise Zara, Sivas'a; Eğin ve Arapkir, Malatya'ya; Kemah, Pülümür ve Kiğı ise Erzincan'a bağlanmak suretiyle Dersim mıntıkası Fırat ve Murat nehirleri arasında kalan bölge olarak addedilmişti. Yine, çok kereler vilayet ve sonrada mutasarrıflık merkezi olan bu kasabada valilik veya mutasarrıflık, savcılık, sulh hakimliği, telgraf teşkilatı, bağlı ilçelerden dolayı kaymakamlık gibi idari ve hukuki vasıtalar bulunmaktayken mutasarrıf ve kaymakamlar Kürtçe bilen ve Kürt ruhuna vakıf olanlardan²²⁰ seçilmekteydi. Aynı şekilde küçük memurlar ve katipler de kısmen yerliydi ve zabıta kuvveti ise birkaç jandarmadan ibaretti (Dersimi, 1952: 17-18). Ona göre burada kurulmuş olan idarenin amacı aşiretler arasında fitne yaratmak ve onları idame etmek üzerine kuruluydu. 1896 tarihli *Mamuret'ül-Aziz Vilayet Salnamesi*'ne (Duruksu, 2013: 72-77) göre yapılan imar çalışmaları ve yapı stoku şu şekildedir: Dersim (Hozat) Sancağı'nda, bir takım hane ve dükkân, iki hamam, cami, rüştiye mektebiyle ve iki tabur asker kapasiteli, iki büyük koğuş, eczane ve hastanesi ile beraber muntazam bir hükümet dairesi; Çemişgezek kazasında 744 hane, 250 kadar dükkân, bir çok cami, bir adet rüştiye mektebi, bir çok İslami ibtidai, birkaç hamam, güzel bahçeler, Tağar nehri üzerinde iki adet kargir köprü; Çarsancak kazasında 700 hane, 100 kadar dükkân, bir cami, bir rüştiye mektebi, bir hükümet konağı, bir kilise olup birçok ümera ve ağaların tasarrufunda bulunan büyük ve mamur karyeler de mükemmel konaklar, hamamlar ve güzel bahçeler; Çarsancak'a bağlı Pertek nahiyesinde 600 hane, 1000 bahçe, bir hamam, bir müdür konağı, birçok cami;²²¹ Mazgirt kazasında 115 hane, 50 kadar dükkân, bir cami, bir rüştiye mektebi, Müslim ve gayrimüslimlere ait iki bab iptidai mektep, bir hamam; Pah kazasında 50 hane, merkezinde asakir-i şahaneye ait yapılar,

²²⁰ Hicri 1310 tarihine mahsus *Ma'muretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi*'ne (Duruksu, 2013: 78) göre, sancağın Çemişgezek ve Çarsancak kazaları Türk olup geri kalanı ise umumiyetle Şii Kürtlerden oluşuyordu. Yaşadıkları alan çiftçilik ve ziraat için uygun değildi. Çoğunluğu koyun ve keçi beslerdi. 200 kadar kabileye bölünmüş olmalarıyla beraber cümlesi nişancılıkta fevkaladeydi. Biraz Ermeni bulunmakla beraber yine Suluveri adlı mahalde de bir manastırları vardı.

²²¹ *Kasaba-i mezbûre yetmiş iki tarihinde hâli kalmağa başlamışdır, her nekadar Dersim'e sevk edilen c asâkir-i şahanenin kışa tutulup orada ikâmet eylemesinden dolayı ahalinin şimdiki kasabada bulunan bahçelerdeki mesakin-i seyfiyede kalarak bir daha c avdet eylemedikleri evvelki salnâmelerde dermiyân edilmiş ise de bu zehâb tamamıyla muvaffık-ı sevab olamayib kasaba-i c atike mevki'inin havası bigâyet vahim ve gayri kabul umrân olduğundan dolayı nakl-i mekânâ mecbûriyet elvermişdir ve (...)Şimdiki mevki'e nakl edilmesi muhaza-i isâbet ve bil vücuh ba'as-ı servet oşdur.*" Hicri 1310 tarihine mahsus *Ma'muretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi*'nden (Duruksu, 2013: 78).

kışla, eczane, hastane, birkaç küçük amirlik yapısı, bir değirmen; Kızılkilise (Nazımiye) kazasında 50 hane, 20 dükkan, bir hamam, bahçeler, bir kışla, mevki kumandanlığı dairesi, hastane, eczane bulunmaktaydı. Ovacık kazası ise 30 haneli olarak Zeranik karyesi merkezlidir. Salnamenin içeriği esasıyla, merkezi otoritenin etkin olduğu yerlerde yapılaşma yaygın olduğu gibi nüfusun hali-vakti de yerindedir. Yine, cami sayıları *İç Dersim* mıntıkasına yaklaştıkça düşmektedir. Bu da kurulan idari merkezlerin nüfusu da göz önüne alınmak kaydıyla ne denli yeni olduğunu gösterir. Kaldı ki cami bir diğer yanıyla da merkezin düşünsel yapısının maddi koşuludur. Çemişgezek, Pertek ve Çarsancak gibi Türk (Sünni) yerleşimleri ile Hozat, Mazgirt ve Ovacık gibi Kürt (Alevi) yerleşimleri arasındaki kültürel ve sosyal farkları da belirginleştirmektedir. Örneğin, Hozat'ın nüfusunun merkez olarak kullanılıp kullanılmamasına göre değişmesi de dikkate değerdir. Nitekim bu merkez, Osmanlı idaresi döneminde, *İç Dersim* toplumsallığının hâkim olduğu alana doğru uç veren bir yerd. O nedenle de buradaki etkinlik durumu tamamen merkezi idareye bağlıydı. Yine Hozat, Mazgirt, Pah ve Kızılkilise (Nazımiye) kazalarındaki merkezler tamamen askeri bir yapı görünümündedir. Böyle oldukları gerçeği ise buralarda yaşayan hane sayılarında ve işletilen dükkân sayılarından anlaşılmaktadır. Netice olarak, Osmanlı idaresi döneminde Hozat merkezli olarak başlayan idari-askeri yerleşim faaliyetleri bir yanıyla Çemişgezek, Pertek ve Çarsancak gibi yerleşimler (yöre dışındaki yerleşimlerde dahil edilebilir) açısından tampon bölge iken öte yandan da sabit idari-askeri yerleşimlerin tutunmayı başarmasına binaen geleceğin yerleşim yerleriydi.

Cumhuriyet döneminde; hükümet konağı, kışla, hastane, eczane, ticari ve zanaat temelli işletmeler, telgraf hatları, şose yollar, köprüler ile beraber bu raptedilmiş idari-askeri yerleşimlerin bir diğer dönüm noktası ise Mameki (Kalan) merkezli olarak inşa edilmişti. Tekrardan coğrafi harita dikkate alınacak olursa, evvelden kurulan Hozat ile bu merkez salt aynı paralelde yer almıyordu. Mameki'ye göre rakımı oldukça yüksek olan Hozat'ın tutulması ile beraber bu cenahtan gelecek her türlü tehlikeye karşı sabit önlemlerin alınması mümkündü. Yani Hozat, *İç Dersim*'in batı kapısı idi ve bu alan kontrol altına alınmak suretiyle Ovacık hattı tutulmuş oluyordu. 1938 Harekâtı neticesinde de özellikle, Mazgirt hattının da tutulması ile beraber Mameki'de kurulmak istenen idari-askeri yerleşimin bekası sağlanmış oldu. Kaldı ki Mazgirt'in sağ kanadında da 1935 tarihli olarak, Tunceli vilayet kanunu ile aynı tarihte Karakoçan kurulmuştu. Bütün bunların hepsi bir araya geldiğinde ve hedef alınan 6 aşiret göz önüne alındığında işin rengi daha da belirginleşmektedir. Bu aşiretler, Yukarı Abbas Uşağı, Demanan, Yusufan, Haydaran,

Kureyşan ve Bahtiyar aşiretleriydi. Mameki merkezli yeni kent merkezinin konumu dikkate alındığında bu aşiretlerin konumlandığı bölgenin fiziki açıdan tutulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Fiziki coğrafya açısından Dersim aşiretlerinin yaşadıkları bölgelerden düzlük alanlara, daha doğrusu, kalıcı yerleşimin, ticaretin ve üretimin mümkün olduğu sahalara doğru uzanan su yolları vardı. Tağar Çayı üzerinden Çemişgezek, Değirmen Deresi üzerinden Pertek, Munzur Çayı üzerinden Çarsacak olmakla beraber yine diğer birkaç nehir yatağı üzerinden de Karakoçan tarafından inmek oldukça mümkündür. Dersim aşiretleri açısından doğal koşullar ile sosyal formlar bir arada ele alındığı vakit kuzey mıntıkalara yağmaya gitmektense güneye inmek pratik olduğu gibi tarihsel açıdan da alışıldık bir durum haline gelmişti ki yoğunluğun bu bölgelerde olması da olağandı. Tarihsel açıdan Çemişgezek, Pertek ve Çarsacak Dersim mıntıkası dahilinde görülse de devlet egemenliğinin mevcut olduğu yerleşim yerleriydi. Ayrıca aşiretlerin saldırısına da açıklardı. İşte bu noktada sırasıyla Karakoçan, Hozat ve Mameki idari-askeri merkezlerinin kuruluşu anlamlı bir hale gelmektedir. Zira, bu sayede İç Dersim mıntıkasının kapıları olarak da ele alınabilecek olan dere yatakları ve vadilerin çok daha gelişkin yerleşim alanları ile tutulması mümkün hale gelecekti. Bununla da kalınmayarak birer yerleşim yeri de olmaları hasebiyle aşiret örüntülerinden kopacak insanların yurttaşlaştırılması için ve yine kapasite fazlası nüfusu göçe teşvik etmeleri açısından uygun kentsel alanlar haline geleceklerdi.²²²

Yasak mıntika ve köylerin tasfiyesi konusu, bir yanıyla da coğrafi kısıtlardan kaynaklı bir durumdu. İskana yasak alana dahil olan bölgeler²²³ sırasıyla 1. Yasak Bölge; Karacakale, Kürk, Hinzoriye, Darboğaz garbı, Seyithan-Kırmızıdağ bala hattı, Haçili deresi ağzı, Bali mezrası, Rıza'nın evi, Munzur suyu, Anakomu, Harcı Dağı ve Harcı Dağı-Karacakale bala hattı çevresi, 2. Yasak bölge; Hozat'ın batısı, Çemişgezek'in kuzeyi ile Munzur silsilesi güneyinde kalan Koç ve Şamlıların bulunduğu bölgenin hudutlarıdır. Kaldı ki farklı belgelerde ise bu sınırların ihtiyaca binaen değiştiğini görmek de mümkündür. Yalnız, ele alınan rapora göre yasaklı mıntikadan çıkarma mantığı ise şu şekilde işliyordu: Yasaklı mıntıkada yaşayan herkes bölgeden çıkarılacaktı ama nakledilmesi icap edenlerden aşiret reisleri, kolbaşları, şerirler ve seyitlerin ise yasak mıntika dışında dahi yerleştirilmeleri mümkün değildi. Yine yasaklı mıntika dışında olanlardan da şekavet ve tahrik içinde olan ağalar ve mütegalibeler sürgün edilecekti.

²²² İlişkili belge için bkz., CCA. 30.10.0.0. MGM. 111-748-1. 96A/148 (28.07.1938).

²²³ CCA. 30.10.0.0. MGM. 111-748-1. 96A/148 (28.07.1938).

Buradan, ahalinin muti-gayri muti olarak sınıflandırıldığı açıkça görünmektedir. Yasaklı mıntika olarak ele alınan ve yerleşim birimleri sökülen bölgeye yönelik eylem planı, tarihsel olarak devletin egemenliğinin olmadığı bir bölge olarak fiziki şartlara uygun kapasitenin olmaması temelinde²²⁴ bu yapı-söküm politikasına maruz bırakılmıştı. Zira, nüfusuna ve genişliğine oranla gereken alt ve üst yapıların maliyeti de külfetliydi. Bu nedenle de ulaşım ve iletişim vasıtaları açısından ve yine imar açısından uygun olan bölgelere yerleşim birimleri kurmak çok daha efektifti.

Neticede garnizon merkezli kentleşme sürecinin temelindeki düstur yöre-devlet ilişkisindeki renk tonunun hakiye çalmasından ileri gelmekteydi. Geçmiş yüzyıllardan bu yana gelen pratikler, çatışma merkezli olduğundan modernleşmeci ve merkezileşmeci vasıtalar hükümet konağına bağlı bir kışla etrafında toplanmaktaydı. Gerek hükümet konakları gerek nahiye müdürlükleri olsun askeri birliklere dayamaktalardı. Bu birliktelik, sadece, askeriye ile hükümet idaresi arasında mevcut olan bir durum da değildi. Zira, okul ve hastane gibi yapılar da ekseriyetle askeriyece koruma altında olan yerleşim birimlerinde bulunmaktaydı. Önceleri Çemişgezek, Pertek ve Çarsancak gibi yerleşim birimlerinde kurulan merkezi hükümete tabi idareler yer almaktaydı. Hatta bu yerleşim yerleri de daha çok devlet idaresi açısından makbul insanlardan meydana gelmekte olup coğrafi konumları itibariyle İç Dersim (Esas Dersim) bölgesinden hayli iyi durumdaydı. Bu durum da yıkıcı derecede yağma temelli saldırılara maruz kalmalarına neden oluyordu. Osmanlı modernleşmesi ve merkezileşmesi ile beraber İç Dersim'in dışarıya doğru yayılım yaptığı yerlerde kışla merkezli yerleşim birimleri inşa edilmek suretiyle kapatılma yoluna gidildi. Akabinde ise otorite boşluğunu doldurmak için bu kışlalara bağlı karakollar bölgenin derinliklerinde inşa edilmeye başlandı. Bununla da aşiret toplulukları, geleneksel durumu sürdürmekten menedilerek mevcut iktidar ağlarına uygun bir yaşam tarzına eğilim göstermek durumunda kalacaktı. Sonradaysa bölgeye garnizon yerleşimler inşa edilmeye başlandı.

4.2.2.1. Fiziki asayiş

Asayiş, yerine göre farklı anlamlar ihtiva eder ve bu farklı anlamlar nihai kertede ulaşılmak isteneni, yani, otoritenin tesisini beraberinde getirir. Güvelik ve düzen

²²⁴ Örnek belgeler için bkz., CCA. 30.11.1.0. BTDB. 108-40-3 (18.11.1936); CCA. 30.11.1.0. BTDB. 163-25-14 (12.11.1943).

anlamalarını bünyesinde taşıyan bu terim, öte yandan, barış ve huzuru da tanımlar. Fiziki asayişten kastedilmek istenilen şey ise bölgede mevcut ve duyusal olarak da izlenebilen maddi durumun yeni devlet aygıtları neticesinde sönümlendirilmesini betimlemektir. Kısacası, aşiretlerin kendi silah gücüne dayanarak girdikleri fiiller ne kadar maddi ise onlara yönelik tedbirler de bir o kadar maddiydi.

4.2.2.1.1. Dispositif bağlamda “Umumi Müfettişlik” kavramı

Cumhuriyet’in ulusal sınırlar içerisindeki sınırsızlığını inşa etmek açısından oldukça işlevsel bir idare aygıtı olan umumi müfettişlikler, bütün çelişkileriyle beraber, meydana getirilmek istenen yekpare vatan olgusuna yaslanmakta olup, devletin yereldeki minyatür ölçekli öncüleriydi. Örneğin Cemil Koçak (Varlık, 2010: 13), Umumi Müfettişlikler Toplantı Tutanakları 1936 adlı kaynağa yazdığı önsözde şunları söylemiştir:

“Sanırım vurgulanması gereken bir önemli nokta da, metnin sâdece Kürt sorunu ile ilgili olarak okunmaması gereğidir. Bütün metin, genel olarak ülkenin ve özel olarak da çeşitli bölgelerin ekonomik, sosyal, siyâsal, kültürel yönden olduğu kadar, sağlık, eğitim, yerel yönetimler, idare ve ticâret hayâtı, bütçe, banka, kredi, tarım, ormancılık, hayvancılık, mâtencilik, sulama, ulaşım, haberleşme, adli işlerle hâpishâneler, kaçakçılık, medenî kânun, örf ve âdetler, askeriye, özellikle jandarma ve polis teşkilâtı ve karakollar, güvenlik güçlerinin çalışma şartları ve eğitimi ile ülkenin demografik özelliklerini ve altyapı sorunlarını nakletmesi bakımından çok önemlidir. Taşranın özel bir röntgeni gibidir; özellikle taşranın içinde bulunduğu durum açıkça gözler önüne serilmektedir.”

Bu kurumların temel prensibi, millet olgusunu yerleştirme tahayyülü ile kurgulanmakta olan yeni model bir devletin, vatandaşlarını “üretebileceği” bir zemini meydana getirmektir. Tutanaklardan anlaşıldığı kadarıyla Umumi Müfettişliklerce, asırlardan beri kötü yönetim, dış tahrik, coğrafi durum, arazi darlığı, geçim sıkıntısı gibi nedenlerden kaynaklanan asayişsizliğin çözülmesi amaçlandı (Varlık, 2010: 71-73). Tutanaklardaki tedbirlerle maksadı ortaya koyuyordu. Birinci, Üçüncü ve Dördüncü Umumi Müfettişlikler bölgesinde bulunan, Türk olup çeşitli nedenlerle Kürtleşen kısımda, yatılı ve kuvvetli elemanlı köy okulu ve pansiyonlar açılacaktı. Türklük ve kültür merkezlerinde ticaret evleri kurulacak ve ayak satıcıları, çerçiler, tefeciler ortadan kaldırılacaktı. Demir yolları ve şoselerin etrafına Türk köyleri kurarak muhacir yerleştirilecekti. Aşiretlere ağalık, beylik, şeyhlik ve reislik yapmış olanlarla, olaylara ve tahriklere bir şekilde dahil olanlar aileleriyle beraber Batı’ya nakledilecekti. Göçebe aşiretler toprağa bağlanacaktı. Halk evlerine önem verilecek ve okuma odalarıysa halka ajans, gazete, mecmua okutacaktı. Gezici ve öğretici film ve temsil işleriyle de

ilgilenecekti. Her kazada sağlık teşkilatı kurulacak olup aynı zamanda nahiye m¼d¼rleriyle ziraat ve baytar memurları da s¼vari ve seyyar hale getirilecekti. Tedbirlerden en dikkate değer olanıysa memur seğimi ¼zerinedir. ¼¼nk¼ yapılan ve gizli olması gereken hareketlerin yerli k¼¼¼k memurlar tarafından ifşa edilmesi zararlı sonu¼lar ¼retmiřti. Bu nedenle de K¼rtleřmemiř veya K¼rtl¼ęe yakınlık duymamış memurlara ihtiya¼ duyuluyordu. Haliyle, T¼rk olduğu kesin olan unsurlardan memurları birtakım teşviklerle Doğu g¼revine g¼ndermek gibi bir tercih de s¼z konusuydu. Kısacası istenilen tarzda bir toplumu meydana getirmenin yegâne yolu geleneksel topluluk bi¼imlerini ¼zecek uygulamalardan ge¼iyordu.

Bunlarla beraber, bu “devletimsi” minyat¼rlerin doğal durumdan ve gelenekten kaynaklanan tarafları da vardı. Yer yer merkezden daha fazla yetki devşirme istemi i¼erisindeydiler. Bu durum bir ¼l¼ekte, uzay-mekân ¼zerinde herhangi bir yere yerleşmiş olan ve merkez olma iddiasını taşıyan y¼netim ¼rg¼tlerinin kapasite miktarınca egemenlik yaratma istenci geliştirdiğine de delalet ediyor. Yani, iktidarın kaynağının ya da birikim noktasının devlet olduğu ve t¼m iktidar dispoşitiflerinin hesabının devletten sorulması fikri pek b¼y¼k bir verimliliğe sahip gibi gelmiyor ya da fikrin tarihsel verimliliğini kaybettiği artık s¼ylenebilirdi (Foucault, 2012: 111). ¼zetle Umumi m¼fettiřlikler bir dispoşitif olarak ele alınacak olursa Foucault (1992: 33) şunları s¼yler:

“İlişkilerin toplumun iyice derinliklerine indiği, bunların devletin yurttaşlarla ilişkilerinde veya sınıflar arasındaki sınırda yerleşmedikleri ve bunların bireyler, bedenler, hareketler ve tavırlar, yasanın veya y¼netimin genel bi¼iminde yeniden ¼remekle yetinmedikleridir; s¼reklilik varsa da (nitekim bunlar bu bi¼im ¼zerinde, koskoca karmaşık bir ¼arklar dizisine uygun olarak iyice eklemleşmektedirler), benzerlik ve t¼rdeřlik değil de, mekanizmanın ve tarzın ¼zg¼ll¼ę¼n¼n olduğudur. Nihayet bunlar tek bir anlam taşımamaktadırlar; sayılamayacak kadar ¼ok karşılaşma noktasının; herbirinin kendi ¼atıřma, m¼cadele ve g¼¼ ilişkilerinde hi¼ değilse ge¼ici olan tersine d¼nme tehlikesini taşıyan istikrarsızlık odaklarını tanımlamaktadırlar.”

Umum m¼fettiřlięi kavramının temeli Osmanlı d¼nemine dayanıyor. Meclis-i V¼kela tarafından, Anadolu’da hakimiyeti tekrardan ele ge¼irerek emniyet ve asayişi sağlamak maksadıyla Kuvay-ı İnzibatiye’nin doldurduğu askeri alanın dışında bir m¼esseseyi kurmak i¼in hazırlanan layiha, padişah Vahdettin’in 28 Nisan 1920 tarihli imzasıyla y¼r¼rl¼ęe girdi ve Anadolu Fevkalade M¼fettiř-i Umumiliği kuruldu (Korhan, 2012: 135). Ankara H¼k¼meti’nin imhasına y¼nelik y¼r¼t¼len faaliyetler sonucunda ortaya ¼ıkan bu aygıtın yeni h¼k¼met tarafından da benzer maksatlar ile kullanılmış olduğu dikkate değerdir. Fakat, en ciddi fark şudur ki ilk girişim, merkez i¼erisinde meydana gelen kopmaların ortadan kaldırılmasına y¼nelik bir dizi faaliyet sonucunda ortaya ¼ıkmıřtı.

Cumhuriyet Türkiye'si ise bu aygıtı yerel toplulukları atomize edecek yeni bir sosyolojik zemin yaratarak bir norm toplumu meydana getirmek gayesiyle kullandı. Bu toplum, çok daha başka bir gözetleme ve kontrol sistemi gerektirir: Bitip tükenmeyen bir görünürlük, bireylerin sürekli sınıflandırılması, hiyerarşikleştirme, nitelendirme, sınırların oluşturulması, teşhis koyma (Foucault, 2012: 78). 1921'de altyapısı hazırlanmış olmasına rağmen birtakım sebeplerden dolayı gecikerek 25 Haziran 1927'de yürürlüğe giren umum müfettişliğinin teşkiline dair 1164 sayılı kanun sonucunda üçü doğuda ve biri de Trakya'da -hariçten Çanakkale dahil- olmak üzere dört adet umumi müfettişlik kuruldu. Umumi müfettişlik kurumlarının görev alanı dahilinde neler olduğuna dair örnek verilecek olursa Yılmaz'dan (2013: 57) aktarımla şunlar söylenebilir:

“Umumi Müfettişlerin Trakya'da görev aldıkları süre boyunca yaptıkları gözlemler dair hazırladıkları öneriler; ulaşım ve iletişim olanaklarının genişletilmesi, halkın üretici hale getirilerek ülke ekonomisine dâhil edilmesi, sınır bölgesi olan Trakya'nın güvenliğinin sağlanması, özellikle ilköğretimin yaygınlaştırılması yolu ile Cumhuriyet ideolojisinin benimsenmesi ve Türkçe konuşulmasının yaygınlaştırılması ile Türkleştirmenin ve ülkeye bağlılığın sağlanması konuları üzerinde yoğunlaşıyordu.”

Özetle, umum müfettişlikleri, tahayyül edilen Türk memleketi üzerinde ayrıksı bir görünüm arz etmenin de ötesinde anlamlar taşıyan her türlü öteki unsurun ulusal pota içerisinde eritilmesine uygun fiziki altyapıyı inşa etmekte mükellef yapılarıdır.

4.2.2.1.1.1. Dersim'de “Umumi Müfettişlik” uygulaması

Bölgedeki Umum Müfettişliği yapılanması, Dersim'deki aşiret tipi toplumun tasfiyesi ve Tunceli'nin inşası noktasında esaslı bir kurumdu. Bu nedenle İskân Kanunu ve Tunceli Kanunu ile ilişkisini göz ardı etmeksizin bölgedeki varlığını detaylandırmak gerekir. Öncelikle, İskân Kanunu'ndan bahsedilecek olursa; yurt içerisindeki nüfusun, Türklük durumuyla beraber yer, sağlık, ekonomi, kültür, siyaset, askerlik ve sıklık düzen gibi sebeplerle iskân durumunu düzenleyen bir kanundur.²²⁵ Yani, Türk kültürünün yoğunlaştırılması ve yine “benzeştirme” (temsil) süreçlerini düzenler. Nitekim ilgili kanun, Türk kültürlü nüfusun yoğunlaşması istenilen yerler; Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskanına ayrılan yerler; yer, sağlık, ekonomi, kültür, siyaset, askerlik ve sıklık düzen gibi sebeplerden dolayı boşaltılması, iskân ve ikametın yasaklanması olmak üzere üç ayrı mıntika düzeni şeklinde meydana getirilmiştir. Bununla beraber, modern bir

²²⁵ T.C. Resmî Gazete. İskân Kanunu. (2733), 21.06.1934, 4003-4004.

yerleşim kurulmasına dair teknik ve sosyal olanakları göz önüne alır ve bunları merkezi kuvvetin egemenlik haklarını da ihmal etmeyecek şekilde düzenlemeyi ön görür. Ancak bu kanundaki “İçerde, nakiller, kültür ve idare tedbirleri” başlığı altındaki düzenlemeler, Dersim’i de ilgilendiren bir öneme sahiptir. Nitekim bu başlık altındaki 8. Madde, zorlu ve erişilmez arazilerdeki her türlü yerleşimin kaldırılarak uygun yerlere toplanması-kaldırılması üzerine olup aynı zamanda bu türden yerleşimlerin tekrarlanmasını da yasaklamayı ele alır. Özellikle maddedeki “evleri dağınık köylerin”²²⁶ daha uygun merkezlerde toplanmasına dair uygulama biçiminin bölgedeki yerleşim düzenini ilgilendirdiği açıktır. Çünkü Dersim aşiretlerinin yerleşim düzeni de bu tarzdaydı.²²⁷ 10. Madde ise aşiret yapılarının hükmi şahsiyetlerinin tanınmadığına, tanınmış haklarının da kaldırıldığına dair kanun maddesidir. Hatta maddeye göre, aşiret reisliği, beyliği, şeyhliği ve bunların herhangi bir belge, görgü veya göreneğe bağlı teşkilat ve şubeleri kaldırılmıştır. Bunlarla beraber herhangi bir şekilde onlara verilmiş olan kayıtlı-kayıtsız bütün gayrimenkuller de devlete geçiyordu. Elde edilen bu gayrimenkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolanlara, topraksız ya da az topraklı yerli çiftçilere tapulanabiliyordu. Yine aynı kanun maddesi, aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanlar ve yapmak isteyenleri aileleriyle beraber uygun yerlere naklettirmek için İçişleri Bakanı’nı yetkili kılmıştır. Bunlarla beraber aşiretlerin Türklükle alakası da önemliydi. Zira Türk tebaasından olup da Türk kültürüyle alakası olmayanların Türk kültürüne temsili için ayrılan mıntikalara gönderilmesi, Türk kültürlü göçebe aşiretler üyelerinin ise sağlıklı ve yaşama elverişli yerlere iskân edilmesi açısından yetki tanıyordu. Türk tebaasından olmadığı gibi Türk kültüründen de olmayan göçebe aşiret üyeleri ise

²²⁶ Örneğin 1936 tarihli Pülümür Kazası Genel Durum Raporu’nda evler hakkında bazı önemli bilgiler bulunur (Akekmekçi & Pervan, 2011: 20-21). Rapora göre kaza merkezi ve köylerdeki evlerin mimari tarzı yoktur. Köylerde evler rastgele yapılmış, coğrafi nedenlerle dağların yamaçlarındaki evler dağa oyularak sokulmuştur. Evlerin bu şekilde yapılmasıysa rakım ve soğukun etkisine ve sert rüzgarlara dayanmak, ağaya fakir görünmek ve bizzat fakir olmaktan kaynaklanıyor. Dağa yaslı olmayan evlerse dört duvardan ibaret olup toprak harçlı taş duvar, ağaç ve dallardan oluşan toprak dam, emniyetsizlikten kaynaklı çatıya yakın mazgal tarzında pencereler, insan boyundan küçük kapılardan oluşur. Evler basık tavanlı olup ışıklandırma ve havalandırma neredeyse yoktur. Hela adeti olmadığından köylerde hela yoktur fakat kaza merkezinde lağım çukurlu helalar vardır. Evlerde yıkanma tertibatı olmayıp çağ denilen bulaşık yıkamaya yerler vardır. Ahırlar ise genellikle ya evin yanında ya da altındadır. Fakirliğin daha derin olduğu yerlerdeyse köylü ve hayvanları bir odada yan yana kalır. Kısacası evler sağlık açısından uygun değildir.

²²⁷ 1936 tarihli Pülümür Kazası Genel Durum Raporu’nda iskân tarzı açısından bazı veriler sunulmuştur (Akekmekçi & Pervan, 2011: 21). Rapora göre arazi, 1.400-3.000 metrelik rakımıyla, yüksek dağları ve derin dereleriyle beraber 20 hektar düzlüğün dahi olmadığı dalgalı bir durumdadır. Bu nedenle de büyük köyler kurulamamış ve birkaç tarla kurmaya müsait yerlerde iki üç evli yerleşimler meydana gelmiştir. Sonuç olarak, 60 köy olarak gösterilen Pülümür kazasında, gerçekte, kom ve mezra denilen 440 tane yerleşim vardır. Elbette bu durum sadece Pülümür’e özgü değildir. Mesela Kalan Kaymakamı Cavit Okyavuz (Akekmekçi & Pervan, 2011: 389), kazadaki köy sayısının 31 olduğunu fakat kom tarzında bir yerleşim biçiminin olduğu yazar. Ona göre, küçük ev grupları büyük bir arazi üstüne yayılmıştı.

icaba göre ülke dışına çıkarılabilecekti. Bütün bunlar ışığından 10. Maddenin aşiretleri kurumsal olarak tasfiye etmekle beraber demografik olarak da düzenlemeyi mümkün kıldığı açıktır. Son olarak 11. Madde ise anadili Türkçe olmayan unsurların herhangi bir topluluk kurmalarının yasaklanması üzerinedir. Yani bu kişiler köy, mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kuramadıkları gibi bir işi ve sanatı da soydaşları namına tekelleştiremezlerdi. Bununla beraber Türk kültürüne bağlı olmayanlar ve bağlı olsa da Türkçe bilmeyenlere karşı kültürel, askeri, siyasi, toplumsal ve sıkıdüzen gibi sebeplerle İçişleri Bakanii nakil ve vatandaşlıktan çıkarma dahil gerekli tedbirleri almaya mecburdu. Sonuç olarak İskân Kanunu, içeriği itibariyle bölge açısından kritik düzenlemeler içeriyordu.

Bu noktadan sonraysa Umumi Müfettişlikler düzenlemelerinden kısaca bahsetmek gerekir. Nitekim Cumhuriyet dönemi öncesine de uzanan bu yapılar, icra kapasiteleri nedeniyle değiştirici-düzenleyici yeteneğe sahiptirler. Yeni kurulmakta olan devletin egemenliği ülke genelinde tesis etmesinde yarar sağlayan Umumi Müfettişliklerin doğudaki kullanım amacıysa “Şeyh Sait İsyanı” sonrasında oluşturulan “Şark Islahat Planı” çerçevesinde meydana geldi. Haliyle Cumhuriyet döneminin ilk Umumi Müfettişliği 5 Haziran 1927 tarihinde 1164 numaralı kanunla kuruldu.²²⁸ I. Umumi Müfettişlik, Diyarbakır merkezli olmak üzere Bitlis, Elâzığ, Hakkâri, Mardin, Siirt, Urfa ve Van’ı kapsıyordu. Bu uygulamanın Dersim’e dair özelleştirilmiş bir anlam da ihtiva eden örneğiysen 4. Umumi Müfettişlik’ti ve bu yapıya Elâzığ, Tunceli ve Bingöl dahildi.

İskân ve umum müfettişliklerine dair düzenlemelerin bölgedeki yansıması olan Tunceli Kanunu ise idari ve adli düzenlemeler içeriyordu.²²⁹ İdari düzenlemelerin birinci maddesi, orduyla bağlantısı kopmamış korkomutan rütbesinde bir vali ve kumandan seçilmesi üzerinedir. Bu vali-kumandan aynı zamanda 4. Umumi Müfettişliğin de genel müfettişiydi. Birinci maddeden anlaşılacağı üzere askerlik mesleğinden kopmayan ve askeri icra yeteneğine de sahip olan bir mülki idare amirinin varlığı söz konusudur. Bununla beraber il idaresinin de ötesinde müfettişlik makamını da elinde bulundurmıştır. Özetle bölge bir tür askeri valilik makamı altında idare edilecek ve bu idare süreç de müfettişlik kurumunun kapasitesiyle desteklenecekti. İkinci maddeyse vilayet işleri,

²²⁸ İlgili kanun için bkz.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc005/kanuntbmmc005/kanuntbmmc00501164.pdf

²²⁹ İlgili kanun için bkz.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01602884.pdf

işlemleri ve memurları hakkındaydı. İlgili maddeye göre bunlar üzerindeki yetkisi vekillerin yetkisiyle denkti. Hatta, ihtiyaç duyduğu takdirde vilayetin kaza ve nahiyelerinin sınırlarını ve merkezlerini değiştirebilirdi. Bu madde üzerinden il idareciliğini aşan bir amacın olduğu görülebilmektedir. Nitekim vali ve kumandan, merkeze bağlı olmadan il teşkilatına her anlamda müdahale edebilmekteydi. Üçüncü madde ise kaza kaymakamları ve nahiye müdürlerine dairdir. Maddeden anlaşıldığı üzere bu makamlara atanacaklar için Millî Savunma Bakanlığı'nın onayı gerekiyordu. Ancak ondan sonra, vali ve kumandanın atamaya dair öneri ve İçişleri Bakanının tasvip etmesi üzerine kararnameyle atanabiliyorlardı. Yine, orduyla bağları kopmaması şartıyla muvazzaf subay tayini de mümkündü. Bu madde üzerinden bölgeye yönelik idari örgütlenmenin askeri niteliği anlaşılabilmektedir. Beşinci madde vilayetteki memurlar üzerine vali ve kumandanın yetkisi üzerinedir. İlgili maddedeki çarpıcı olan kısım vali ve kumandanın adli personele yönelik yetkileri kısıtlı olmasına rağmen bu personellere amirleri tarafından verilecek cezaları uygulama için yetkisi bulunmasıdır. Yedinci maddeyse vali ve kumandanın gerekli gördüğünde belediyelerin reisliklerini kaymakamlara ve nahiye müdürlerine verebilmesidir. Nihayetinde, idare açısından meydana getirilen düzenlemelerin merkezden bağımsız düzenleyici-değiştirici nitelikte bir il teşkilatını meydana getirmiş olduğu açıktır. Böylece, merkezin hantallığından arındırılmış olmakla birlikte askeri kapasiteyle de desteklenmiş olan bir mülki idare kuruldu ve bölgenin ulusal düzene entegre edilmesine dair uygulamalara uygun bir ortam oluşturuldu.

Adli kısımdaki düzenlemelerse beş fasıl şeklinde olup özellikle Tunceli'yi ilgilendiren de beşinci fasıldır. Nitekim, otuz birinci maddeye göre vali ve kumandan asayiş nedeniyle vilayet halkından kişileri ve aileleri vilayet içinde nakletme yetkisine sahipti. Hatta, vilayet içinde oturmaktan menetmeye de yetkiliydi. İlgili maddeden, bölge nüfusunu, merkezi egemenliğe uygun bir hale getirmek adına düzenlenmesinin kanuni bir hal aldığını görmek mümkündür. Otuz ikinci maddeye göreyse herhangi bir şahıs hakkındaki takibatın geciktirilmesi ve cezaların ertelenmesine karar verebiliyordu. Bu kanununsu takibat geciktirme ve ceza erteleme gibi uygulamalar açısından vali ve kumandanın elinde işlevsel bir araç olduğu düşünülebilir. Kaldı ki otuz üçüncü madde ise idam hükümlerinin vali ve kumandanın ertelemeye gerek görmediği takdirde infaz edilmesi üzerinedir. Kanun farklı bir açıdan idam hükmünün ertelenmenin vali ve kumandanın yetkisinde olduğunu söyler ve bu açıdan otuz üçüncü maddenin de işlevsel bir durumu olduğu söylenebilir. Otuz dördüncü madde ise Tunceli'de ikamet edip de Elâzığ,

Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane ve Bingöl vilayetlerinde suç işlemesi durumunda adli yetkinin kimde olacağı üzerinedir. Maddeye göre Türk Ceza Kanunu'nun bir kısım maddeleri hariç olmak üzere geri kalan suçlarda, suçluların ortakları, yatakları ve adı geçen vilayetlerde işlenen suçlardan Tunceli'de işlenen suçlarla irtibatı olanların takip ve yargılamaları Tunceli'deki yetkili makam ve mahkemelere aitti. Otuz dördüncü maddenin basitçe Tunceli oturumlu suçluların Tunceli'de yargılanması gibi bir anlam taşımadığını söylemek mümkündür. Çünkü, suçlu ve suçun toplumsal art yöresine dair merkezi kuvvetin düşünce ve uygulamaları da göz önüne alındığında, mesele, suçun ve suçlunun bastırılmasından ziyade yeni düzene karşı suç ve suçlu ürettiği düşünülen toplumsal yapının ortadan kaldırılmasıyla ilgilidir.

Sonuç olarak Umumi Müfettişlik uygulamaları, bölgedeki aşiret toplumunun belirli yönlerden toptan değişime uğramasına neden oldu. İskana ve umumi müfettişliklere dair düzenlemelerin getirdiği geniş yetkilere dayanarak aşiret ve ocak hiyerarşisi bütünüyle ortadan kaldırıldı. Bu sürece dair niyetleri ise 2884 Sayılı Kanunun uzatılmasına dair konuşmalardan gözlemlemek mümkündür.²³⁰ Örneğin dönemin İçişleri Bakanı Faik Öztrak'ın konuşmaları arasında bazı kritik ifadeler mevcuttur. Bunlar, Koç Uşağı aşiretinin Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra “azgınlık” göstermesine binaen 1926'da bastırılması; sürekli isyan, çevreye tecavüz ve saldırılar esaslı ıslahat için gerekli silah toplamalarının netice vermemesi ve 1933'teki silah taramasının da sonuçsuz kalması üzerine etraflı bir çalışmanın yapılmasının gerekli olması; 1936 tarihinde 2884 Sayılı Kanunun tatbikiyle beraber bölgede tesirli sonuçların meydana gelmesi ve bu süreci de 4. Umumi Müfettişliğinin isabetli icraatına yorması gibi bir takım anlatımlardır. Bu söylemlerin kaynağı ve hükümetçe hedeflenen konusundaysa Faik Öztrak'ın yoruma yer bırakmadığı söylenebilir. Nitekim ilgili kanunun uzatılmasıyla düzen, asayiş ve imar ortamında *temdin* (medenileştirme) işi genişleyip kökleşecek ve hükümet kalıcı bir şekilde yerleşecekti.

4.2.2.1.2. Seyyar asayiş vasıtaları

Jandarma Teşkilatı'nın iç örgütlenmesinde seyyar kıtaların da kullanıldığı tarihsel bir gerçeklik olup, Cumhuriyet döneminde bu yapıya dair ilk yönetmelik ise 1928'de yürürlüğe konulmuştur.²³¹ Jandarmanın kırsal alandaki suçu önlemek, kentlerde polise

²³⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. D: 6, İ: 37, C: 4, (07.07.1939, 175-179)

²³¹ CCA. 30.18.1.1. KDB (1920-1928). 27-75-16. 106-61 (22.01.1928).

yardımcı olmak; olmadıkları yerde onların görevini yapmak, sınır, kıyı ve karasularını korumak, kaçakçılığı önlemeye dair faaliyet yürütmek gibi görevleri bulunur ve bunları da sabit ve seyyar birlikler vasıtasıyla gerçekleştirir (Türkmen, 2020: 689). Yine Türkmen'e göre (2020: 691) 1. Dünya Savaşı'nda -Çanakkale muharebeleri gibi- önemli görevler üstlenmiş olan bu teşkilat, 15 Mart 1919 yılında Dahiliye Nezareti'ne bağlanmış ve eşkıyalık olaylarının arttığı bir dönemde yapılan bu işin sonunun nereye varacağını ise Harbiye Nazırı Şakir Paşa bir rapor ile merkeze bildirmiştir. Devamında ise 1930 tarihli yeniliklerden bahsedilmiş olmakla beraber birliklerin seyyar ve sabit olarak iki gruba ayrıldığı anlatılmaktadır. Jandarma Genel Komutanlığı'nın²³² resmi internet sitesinde de teşkilatın tarihi detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Anlatı, jandarma tarzında bir iç güvenlik hizmetine dair ihtiyaçları betimlemekte olup uygun standartlara sahip bir kolluk gücüne dair ihtiyacın temelindeki sebepleri 19.yüzyıl isyanları ve asayişsizlik olarak sıralamıştır. Ayrıca, 1924-1938 arası ayaklanmalarındaki aktif rolüne vurgu yapılmış olup Jandarma teşkilatının Seyyar Jandarma Müfrezeleri adı altında teşkilatlanmak suretiyle isyan bastırma hareketlerinde faal olduğu belirtilmiştir.

Seyyar birlikler, Dersim'de etkin bir şekilde kullanılmıştır. Örneğin, 1932 tarihli bir belgede; Van Seyyar Jandarma Alayı'nın bölgeye sevk edilmesi üzerine aşiretlerin davranışlarında birtakım değişiklikler meydana gelmiş, kendilerine yönelik bir harekât olacağı hissiyatına kapılarak aralarındaki nifakı ortadan kaldırmak istemişler ancak Haydaranlıların hükümete borçlarını vermeye hazır oldukları ve Hozat mıntıkası aşiretlerinin de sadakat göstererek jandarma katili Bahtiyarlı Yusuf'a karşı müşterek harekât vaadinde bulundukları ifade edilmiştir.²³³ Yine, Dersim kazası ve yöresinde ve hükümet merkezlerinden uzak aşiretlerin daha şımarık olduğuna vurgu yapılmış ve akabinde de bu seyyar kuvvetten dolayı kuvvetli aşiretlerin arasındaki suçluların ele geçirilmesinde sağlanan verimliliğe dikkat çekilmiştir. Buna göre, seyyar kuvvetlerin, sarp ve ulaşımın zor olduğu, sabit teşkilatların olmadığı,²³⁴ sabit asayiş yapılarının kurulmasına dair teknik ve maddi kapasitenin bulunmadığı²³⁵ yerlerde etkili olduğunu söylemek

²³² Jandarma Teşkilatı'nın Tarihçesi, <https://www.jandarma.gov.tr/tarihce> (19.12.2023)

²³³ CCA. 30.10.0.0. MGM. 110-741-4. 96A (25.09.1932).

²³⁴ Mesela Maksut Uşağı reisinin tenkili için 25. Piyade Alayı, bir dağ topçu taburu ve bir uçak filosu ile beraber Van Seyyar Jandarma Alayı'nda dahil edilmişti (CCA. 30.10.0.0. MGM. 110-741-5. 96A/28. 17.10.1932).

²³⁵ 4. Umum Müfettişliği'nin emrine verilen 6 Seyyar Jandarma Taburu yeterli olmadığından bu sayının sekize çıkarılması gerektiği, lakin, Jandarma bütçesi ve subay durumunun yetersiz olduğu, Garzan ve Mardin veya Erciş'te bulunan seyyar taburların da yerlerine nizamiye taburu konulmak suretiyle alınmalarının ise,

mümkündür. Aynı zamanda ani egemenlik boşlukları açısından da oldukça mühim araçlardı.²³⁶

Bir bütün olarak bölgedeki askeri niteliğe haiz seyyar unsurlar, kapasite yetersizliği durumunda, oldukça efektif sonuçlar ürettiler. Zira, yol ve iletişim vasıtaları ile desteklenmiş nizami-sabit askeri unsurların mevcut olmadığı, yine, merkezi asayiş ve idare biçimine alışkın bir toplumun yaşamadığı bölgelerde, görev ve sorumlulukları açısından, yeterli seviyede bilgi ve donanımına sahip seyyar unsurlar, esasen, birer öncü birliktiler. Nitekim, sabit idare ve asayiş yapılanması ve kültürlenmenin olmadığı gibi kent tipi toplumsal yapılara da uzak olan bölge ahalisinin doğa koşullarıyla eşgüdümlü atikliğine karşı en etkin tepkiyi bu birliklerin ortaya koyacağını söylemek mümkündür. Çünkü bu vasıtalar sayesinde, bölgeye yerleşmekte olan merkezi otorite açısından belirsizlik durumunu göz ardı etmeyi sağlayacak bir üstünlüğü elde etme keyfiyeti ortaya çıkıyordu. Haliyle, sabit kışla ve karakolların yapılması, akabinde ise içlerine nizami birlikler yerleştirilmesi uzun erimli bir süreçti. Kaldı ki bu yapılar genel inşa sürecinin sadece ve sadece bir ayağıydı.

4.2.2.1.3. Sabit asayiş vasıtaları

Sabit asayiş denildiği vakit kışla, karakol, kule gibi çeşitli yapılar dahilinde yerleştirilmiş her türlü nizami birlik ve onları idare eden hükümet aygıtı anlaşılabilir.²³⁷ Elbette, polis teşkilatı özelinde de benzer şeyleri söylemek mümkündür. Ancak, Dersim'in sosyal yapısının ilgasına yönelik faaliyetlerin temelinde ordu ve jandarma birlikleri olduğu

kıtaların talim ve terbiyelerinden dolayı, mümkün olmadığına dair belge için bkz., CCA. 30.10.0.0. MGM. 111-743-14. 96A/64 (28.03.1936).

²³⁶ Islahatın az zamanda yapılabilmesi için hiç olmazsa 8 taburun bölgede toplanması gerektiği ve hatta raporlar ışığında mukavemet kırıldığında dahi, yani ıslahattan sonra bile bir dağ tugayının Tunceli'de daimi olarak bulundurulması gereklidir. Islahat temelinde başlayacak idari çalışmalarda ise cahil halka karşı kuvvetli görünmek, ani gelişen durumlara karşı etkili refleks göstermek için 6 tabura ek olarak iki tabura daha, her nereden bulunursa bulunsun, ihtiyaç vardı. İlgili belge için bkz., CCA. 30.10.0.0. MGM. 111-743-14. 96A/64 (28.03.1936).

²³⁷ Merkezi otoritenin sabitleşmesi akabinde aşiret halkı ile merkez arasındaki sürtüşmeler daha da belirgin hale geldi. Örneğin, 1933 tarihli bir belgede, aşiretler ile hükümet güçleri arasında yayılan bir çatışmadan bahsedilmiştir. Laçınler müfrezeeye erzak götüren postayı Maksur (Miksor) Boğazı'nda vurmuş, akabinde ise uzaklaştırılmışlardır. Yine, Ovacık telefon hattı aşiretler tarafından kesilmiş olup Arslan uşağı, Maksut uşağı, Bezkâr uşağı ve Beyit uşağı aşiretleri Ovacık'ı basmak amacıyla toplanmışlardı. Kaymakamlık bu amaçlarından vazgeçmeleri ikazında bulunmuş ve aşiretler, Kakbil'de Laçınlerin yenilgiye uğramasına binaen bu girişimden vazgeçmişlerdi. Devamında ise Ovacık civarından birçok köy ahalisi evlerini terk ederek Kalan'ın şarkına göç etmiş ve silahlı kişilerden başka kimse kalmamıştı. Aydın Ağa ise kolorduya bir mektup yazarak, askerin kendi mıntıkalarına gelmemesini, Laçınlerle düşman olduğunu, posta soygunu ile de alakaları olmadığını bildirmiştir. İlgili belge için bkz., CCA. 30.10.0.0. MGM. 110-741-15. 96A/38 (09.09.1933).

için, bu birimlere yönelik bir yaklaşım sergilemek mantıklı olacaktır. Tunceli vilayetinin kuruluşu açısından gereken iki durum öncesinde de açıklandığı üzere aşiret bağları ve inanç ocaklarının sökümlü dahilinde Dersim toplumsal yapısının ortadan kaldırılmasına dayanmaktaydı.²³⁸ Cumhuriyet öncesi dönemdeki sel seferleri dışında yapılan askeri sabit yapılar göz önüne alındığında bile Dersim'in içlerine girilememiş olduğu açıktı. Bölgenin kuzeyi oldukça sarp olmakla beraber merkeze bağlı bir taşra idaresine sahipti.²³⁹ Aynı şeyi güney hattı için de söylemek mümkündür. Kaldı ki Cumhuriyet idaresi öncesinden Hozat idaresinin kuruluşu ve Karakoçan ile Mameki idari merkezlerinin kuruluşu ile beraber kuşatma tamamlanmıştı. Seyyar unsurlar ise kuşatma alanı dışına yönelik taşmalar karşısında meydana gelecek olası yetersizlikleri telafi etmekteydi. Aynı zamanda, doğal ve beşerî birtakım sebeplerden dolayı girilmesi mümkün olmayan mıntıkaya girmek için de oldukça kullanışlıydı. Haliyle, sabit olanın yerine vekaleten durmakta olan bu birlikler, öncü durumundaydı. İşte, sabit asayiş vasıtalarının bölge sosyolojisi açısından önemi de buradan itibaren başlamaktaydı. Nitekim, sabit askeri yerleşkelerin kurulumuna dair gereksinimi iki saç ayağı üzerinden görmek mümkündür.

Bunlardan ilki, Ankara hükümeti tarafından yerleşime uygun olarak görülen alanlara kurulan yapılara dayanır. Bu yapılar, il, ilçe ve nahiye olmaya uygun ve yine yerleşim merkezleri arası bağlantı ile köylere erişim açısından ulaşımına uygun bölgelere kurulmaktaydı. Bununla hükümet aygıtına bağlı askeri unsurlar ile toplum arasındaki ilişki mekânsal olarak da mümkün bir duruma gelecekti. Buradaki mantık şu şekilde izah edilebilir: Her bir bölgede bulunan köyler belirli karakollara bağlıydı. Bu karakollar da kışlalara bağlı olduğundan bölgenin tamamı bütünsel bir şekilde egemenlik alanına alınmış

²³⁸ Yapının ortadan kaldırılmasına dair faaliyetlerin aşiretler tarafından tehdit olarak algılandığı oldukça açıktır. Nitekim, bu faaliyetler silahların toplama uygulamalarının dışında oldukça yaygın bir şekilde düzenlenen askeri hareketleri de kapsıyordu. 1933 tarihli 7. Kolordu komutanının şifresine göre Dersimliler silahlar toplandıktan sonra imha edileceklerine dair propaganda ve korku tesiri altında birleşerek mukavemet gösterebilirdi. Hatta, Koç uşağı ve Şam uşağı taraflarında yapılan bir faaliyet sırasında böyle bir durum meydana gelirse eğer Ovacık aşiretlerinden Seyit Rıza ve kalanının, hatta doğu Dersim'deki aşiretlerin harekete geçmesi muhtemeldi. Yine, Mazgirt ve Nazımiye kaymakamlarının bildirdiğine göre doğu Dersim aşiretleri Zibel tepesinde kurban keserek silahlarını vermemek için ittifak kurmuşlardı. Aynı zamanda Batı Dersimlilere yardım etmeye de karar vermişlerdi. İlgili belge için bkz., CCA. 30.10.0.0. MGM. 110-741-15. 96A/38 (09.09.1933).

²³⁹ Hatta, Erzincan'da askeri altyapının gelişmiş bir durumda olduğu da söylenebilir. Nitekim vilayette, bir demiryolu da bulunmakla beraber 9. Kolorduya bağlı bir tümen, 12'nolu Jandarma Okulu, Erzincan Askeri Ortaokulu gibi çeşitli kurumlar da mevcuttu. 1937 yılında Erzincan'ın 4.Umum Müfettişliği'ne bağlanmasında da bu hazır altyapının etkisi muhtemeldir. Kaldı ki Seyit Rıza'nın Erzincan jandarmasına teslim olmuş olması da bu müşterek kuvvetin bölgedeki etkinliğini ortaya koyar. İlgili belgeler için bkz., CCA. 30.18.1.2. KDB (1928-). 82-30-20. 106-120 (13.04.1938); CCA. 30.18.1.2. KDB (1928-). 60-94-5. 42-175 (11.12.1935); CCA. 30.11.1.0. BTDB. 133-30-6 (03.08.1939); CCA. KDB (1928-). 76-56-4. 77.6 (17.06.1937); CCA. 30.10.0.0. MGM. 111-745-20. 96A/94 (08.11.1937).

oluyordu. Şimdi, nahiye müdürlükleri ve ilçe kaymakamlıkları olsun, değerlendirmenin neden bunlar üzerinden yapılmadığı düşünülebilir. Bununla beraber, ıslahatın içeriği ile ıslahatı yönetmiş olan umum müfettişliğinin yapısının ne denli askeri bir görünüm arz ettiği göz önüne alınmalıdır. Haliyle, toplum ile hükümet arasındaki esas aracı da askerdir denilebilir. Bu aracılık da salt bir ilişkiler açısından ziyade hükümet otoritesinin kanlı ve canlı bir şekilde mevcudiyetini temsilinden ileri gelmekteydi. İkinciye yasak mıntıkaya olası sızmaları ve yerleşimleri engellemek amacıyla yapılan sabit askeri yerleşkelerdi. Çünkü, yasak mıntika olarak saptanan bölgeler mevcut kaynak ve yetenekler açısından düzenlenmesi ve kontrol edilmesi oldukça zor alanlardı. Sürgün politikasının²⁴⁰ arkasındaki motivasyonun temelinde yatan bir sebep de budur. Nitekim, seyyar asayiş kuvvetleri geçici konumlanmaları ile beraber sürekli yer değiştirdiğinden, yani kalıcı olacağına dair bir irade içinde olmadığından yeteri kadar nüfuz alanı oluşturmamaktaydı. Bu nedenle bu yapılar ya kışla ve karakol binaları kurmak vasıtası ile sabit bir nizama geçtiler ya da yerlerini sabit birliklere terk ettiler. Yine de özellikle, İç Dersim muhitindeki sabit asayiş unsurunun, hareketla beraber, önceleri, yasaklı olan mıntıkayı sızmalara ve yeniden ikamete karşı kolağan ve muhafaza etmek için yerleştiğini göz ardı etmemek gerekir. Bu andan sonra, af ilanı akabinde yeniden ikamet edenler “artık bölgenin yerlisi değildirler. Ancak ve ancak, maziye hatırlamakta olan misafirlerdirler.” Nereye yerleşeceklerine, ne şekilde yerleşeceklerine dair bütün nizam askeriyece uygun görülmek suretiyle belirlenmektedir.

Özetle bölge, güneyinden Çemişgezek, Hozat, Çarsancak, doğusundan ise Karakoçan ile kapatılmıştı. Yine, bölge dışında bulunan ve benzeş özellikler gösteren, bundan dolayı da ön prova mahiyetinde olan bir harekâta maruz kalan Sason’dan²⁴¹ elde edilen tecrübe, orduya İç Dersim muhitine yönelik olası bir harekât için aşinalık kazandırmıştı. Günümüzde Tunceli’nin merkezi olan ve İç Dersim muhitinin güney sınır hattında kurulan Mameki ise son noktaydı. Özellikle, Hozat ve Mameki idari-askeri vasfıyla beraber gelecekte tahayyül edilen idari düzenin de habercileriydi. Bütün bunlar, İç

²⁴⁰ Sürgün politikası neticesinde yasak bölge halkından olup da sürgün amacıyla listelenen 7000 kişiden 1500’ü kâğıt, kükürt, demir-çelik, kömür, krom ve demir işlerinde uzmanlaşmış maden ve endüstri merkezlerinde iskân edilmek istendi. Bununla beraber, sürgün edilenlerin memleketlerine yakın muhitlerde iskân edilmemesine de dikkat edildi. Örneğin, demir madeni olan Sivas-Divriği’ye iskân edilmek istenen 250 kişi için olumlu görüş bildirilmedi. Bunun dışında ise yasak bölge halkından olmayıp da yerlerinde bırakılmaları uygun olmayan şahıslarda sürgün edildi. İlgili belgeler için bkz., CCA. 30.10.0.0. MGM. 111-748-1. 96A/148 (28.07.1938).

²⁴¹ Sason olaylarına dair belgeler için bkz., CCA. 30.10.0.0. MGM. 115-804-3. 96D/3 (25.05.1935); CCA. 30.10.0.0. MGM. 115-804-5. 96D/5 (06.06.1935); CCA. 30.10.0.0. MGM. 115-804-4. 96D/4 (01.06.1935); CCA. 30.10.0.0. MGM. 115-804-5. 96D/5, (06.06.1935).

Dersim mıntıkasının boşaltılmasına binaen yeniden yeşertilecek yerleşim düzeninin birer parçasıydılar. Askeri yapılar örüntüsü, mevcut yetenek ve olanaklar dahilinde örülmüştü. İşte, bu örgünün ulaşmasının zor olduğu, zor olmasa bile kaynak kullanımının gereksiz olarak düşünüldüğü muhit ise yasak mıntika ilan edilmiş ve buranın da insansızlaştırılması yoluna gidilmiştir. Haliyle, askeri örüntü ve onun kapasitesi ile yerleşim alanlarının düzeni arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır.

4.2.2.1.4. Ulaşım ve iletişim yapıları ile vasıtaları

Ulaşım ve iletişime dair yapılaşmalar, devlet egemenliğine ait her bölgede olduğu gibi, bölge tarihi açısından da önemli bir meseledir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e yollar, köprüler, tüneller, posta ve telgraf hayatı bir önem arz etmekteydi.²⁴² Bu nedenle bunlara dair neler yapıldığını ve neden yapıldığını görmek yerinde olacaktır. Zira, askeri ve idari örüntünün gerek lojistik olarak gerekse de bilgi (merkez-yerel iletişimi) olarak, istikrarlı bir şekilde beslenebilmesi açısından ulaşım ve iletişim yapılarının varlığına ve sürdürülebilirliğine dair gereksinim yüksekti.

Merkezileşme dönemi ile beraber, nasıl ki idari yapılar teşkil edilmeye başlandı, aynı şekilde, idari sürdürülebilirlik açısından ehemmiyet arz eden yol ve iletişim hatlarının inşası da ciddi bir mesele haline geldi. Bazı örnekler arasında; Dersim üzerinden geçecek Mamuratü'l-Aziz-Erzincan yolunun²⁴³ Hozat'a kadar inşa edilmiş olup geri kalanının askeriyece yaptırılması,²⁴⁴ Ovacık kazasında açılan Mercan Boğazı yolunun emniyet ve asayişinin temin edilmesi,²⁴⁵ Erzincan-Harpur bağlantısı amacıyla Mercan Boğazı'nda yapılan yolun tesviyesine başlanmış olup masrafın ahaliye yükletileceği,²⁴⁶ yine Hozat ile Mercan Boğazı arasında yapılan çalışmalardan da memnuniyet duyulduğu,²⁴⁷ Erzincan-Dersim-Mercan Boğazı, Erzincan-Hozat-Harpur, Erzincan-Çarsacak-Kemah-Gercanis

²⁴² 1939 tarihli bir belgede dönemin Tunceli Valisi Abdullah Alpdoğan, üç sene içinde 15'i büyük olmak üzere yüz adet köprü, Elazığ'dan Hozat ve Mameki'ye uzanan 100 km'lik şoseler, 200 km'lik otomobil yolları yapılmak suretiyle Tunceli'nin altı kaza merkezinin vilayet merkezine ve Elâzığ istasyonuna bağlanmış olduğunu, başvekaletle bildirmiştir. İlişkili belge için bkz., CCA. 30.1.0.0. 40-238-6. B1 (24.06.1939).

²⁴³ Örnek belgeler için bkz., COA. DH.MKT. 1575-82 (H.14.04.1306); COA. DH.TMIK.M. 230-75 (H.12.08.1324); COA. DH.MKT. 2873-15 (H.23.06.1327).

²⁴⁴ COA. DH.MKT. 1564.46 (H.10.03.1306).

²⁴⁵ İlgili belgeler için bkz., COA. DH.ŞFR. 400-89 (R.03.04.1324); COA. BEO. 3344-250773 (H.28.05.1326); COA. A.MKT.MHM. 148-14 (H.27.04.1275).

²⁴⁶ COA. İ.DH. 515-35071 (H.23.04.1280).

²⁴⁷ COA. A.MKT.MHM. 286-30 (H.23.06.1280).

kazaları yollarının bölge ileri gelenleri ile idarecilerine yaptırılması gelmekteydi.²⁴⁸ Bu örnekler dahilinde kurulmak istenen yol ağının güney ve kuzey istikametlerinden bölgeye yönelik erişimi kolaylaştırmaya dönük bir anlam ihtiva ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim, askeri niteliğe de haiz olan bu yollar dahilinde bazı kazanımlar elde edilebilecekti. Bunlardan ilki zaten devlet egemenliğinde olan Çemişgezek, Çarsancak ve Pertek gibi kazaların daha sağlam ve güvenli yollarla genel yol ağına entegre edilmesidir. Böylece, İç Dersim'den gelebilecek herhangi bir baskına karşı gönderilecek kuvvetlere uygun bir yol hattı kurulmuş olacaktı. Diğer mesele ise Hozat'a kurulmak istenen yoldur. Zira, Hozat'a güneyden zaten yol yapılmış idi. Ancak Erzincan'a ulaşımı mümkün kılacak kuzey-güney eksenli bir yol ile birlikte İç Dersim mıntıkası içerisinde ordunun hareketine uygun bir zemin oluşabilecekti. Nitekim, yol götürmenin bir diğer adı da asayiş hizmeti götürmektir. Yollar inşa edildiği vakit hareket olanağı bulan devlet idaresi, zamanla bu yolları karakollar ve iletişim (telgraf) hatları ile kompleks hale getirecekti. Böylece kurulan yol ağı, asayiş ve iletişim vasıtalarıyla kuvvetlendirildikten sonra, sıra ulaşılamayan bölgelere gelecekti.

Devlet ile toplum arasındaki ilişki, esasen, belirli bir gidişatı temsil ediyordu. Yani, ulaşım ve iletişim vasıtalarının yaygınlaşması bir diğer yanıyla da uzak merkezin toplumsal, kültürel, iktisadi ve siyasal yakınlığını temsil etmek konusunda en iyi araçların geldiğinin işaretiydi. Nitekim ıslahatın birinci önceliği asayiş sağlamaktır ve ondan sonra sivil kurumları tam anlamıyla inşa etmektir. Ancak, ıslahat için yani öncelikle askerî açıdan otoritenin sağlanması için uygun yol ağlarına ihtiyaç vardı. Bu gerçeklik ise bir çelişkiye neden olmaktaydı. Zira süreçle, kol yaptıkları/gittikleri bölgelere yönelik erişimleri kısıtlanan bir toplumsal gerçeklik vardı. Öncesinde de belirtildiği üzere aşiretler gerek kendi aralarında gerekse çevre mıntıkalara karşı yağma akınları düzenliyordu. Ticari bir yol, elbette, yağma açısından değerlidir. Fakat, ticari yolların ötesinde de yollar inşa edilmeye başlanmıştı. Öyle ki yollar kazalara ve yer yer nahiye ve köylere kadar iniyordu. Böyle bir durum aşiretler açısından önceleri avantajlı olabilirdi. Çünkü bölge içinde ve dışında yapılan yollar gidiş-gelişleri hızlandıracaktır. Fakat yollar, asayiş unsurları ile örüldükçe kol faaliyetlerin kapsam alanı daraldı. Nihayetinde, Hozat'a kadar geldi ve hatta, Erzincan'a kadar uzanması sebebiyle de bölge içine kadar sirayet etmeye başladı. Muhtemel olarak bu durum, aşiretler tarafından bir tehdit olarak algılanmıştı. Dışarıya yönelik hareket alanlarını ortadan kaldıran bu gelişmelerin kendi bölgelerine gelmesinin ne

²⁴⁸ COA. A.MKT.MHM. 288-92 (H.19.07.1280).

anlama geldiği de esasen açıktı. Çelişki noktası ise devlet katında iktisaden yetersizlik çektikleri için bu türden işlere girdiği düşünülen bölge halkının, her şeyden önce, ıslahatla beraber getirileceği söylenen sivil ıslahatlardan önce askeri yaptırımlar ile yüzleşmesinde saklıydı. Haliyle, zaten merkez ile çatışma pratiğine sahip olan ahalinin sıkıştıkça daha fazla silahlı harekete girdiğini söylemek mümkündür.²⁴⁹

Cumhuriyet döneminde aynı süreç hızlanarak devam etti. Özellikle, Mameki idari-askeri merkezinin kurulması ile bu süreç nihayetine erdi. Hozat üzerinden Erzincan-Elâzığ bağlantısı sağlanmıştı ve İç Dersim'e yönelik nüfuz alanı açısından belirli bir kondisyona ulaşılmıştı. Lakin Mameki, İç Dersim mıntikasının müşterek bir yol ağına bağlanmasına ve daha sonrasında ise ulusal yol ağına entegre edilmesine dair en uygun konumda bulunmaktaydı. Elbette bu konuma İç Dersim'in tahliyesi için uygun bir nokta olması da etki etmekteydi. Netice olarak, iletişim ve ulaşım altyapısının, asayiş unsurları ile müşterek bir görünüm arz etmesi ve yine, bölgeye yönelik yatırımların yoğunluğunun da bu yönde olması aşiretleri ürkütmüştür. Böylece bölge ahali, devlet tarafından gelen yatırımlara her daim askeri mahiyet yüklemekte ve mahiyete göre şekil almaktaydı. Öyleyse, devlet yatırımlarının otorite tesisine yönelik muhtevası karşısında bölge toplumunda artan gerilimin, açıkça, fiziki asayiş sağlayacak her türden yapı ve vasıtaya dair faaliyetlerden kaynaklandığı ve çelişkinin de bu sebepten arttığını söylemek mümkündür.

4.2.2.2. Düşünsel asayiş

Askeri örüntü ile pekiştirilmiş bir idare üzerinden toplumları yönetmek, uzun vadede, sürdürülebilir bir şey değildir. Zira, bölge ile merkez arasındaki ilişkinin sadece ve sadece, kuvvet gibi saf maddi unsurlara dayanması pek de mümkün değildir. Keza, bu durumda tüm ilişkiler de maddi gücün takati kadar olabilir. Elbette, bölge aşiret halkının Cumhuriyet idaresi açısından Türk ulusuna dahil unsur olarak addedildiğini de²⁵⁰ göz ardı

²⁴⁹ Örnek belge için bkz., COA. DH.TMIK.M. 220-53 (H.28.02.1324).

²⁵⁰ 2884 Sayılı Kanun'un uzatılmasına dair meclis görüşmelerinde Dersim aşiretlerinin Türklüğü üzerine yapılan tartışma üzerinden genel algıyı bir nebze de olsa görebilmek mümkündür. Bu tartışmada, Feridun Fikri'nin söyleminin ana esası imar, terbiye ve umumi vaziyeti itibariyle Türkün esaslı yurdu olan ve yine evlatları Türk kanından olan ve ihmal edilen bir yörenin bağınazlık ve cehaletten kurtuluşu üzerinedir. Kazım Karabekir ise bölge halkının Türk olduğu, Kürtlerin gayet az miktarda bulunduğunu söyler. Bunu da coğrafi isimler, aşiret isimleri ve fizyonomiye bağlar. Ancak, Kürt ile Dersimli arasındaki ayırt etme mantalitesi dikkat çekicidir. Karabekir'e göre Dersim ahalisine, Hititlerden kalmış bir Kürt tabakası olmadıkları sindirilmeliydi. Kürtlere dair ise başkaları tarafından yürütülen politikalar nedeniyle ayrılmak istenen bir halk olduklarından dolayı, onlara, en eski Türk olduklarına dair fikri yerleştirmenin lazım geldiğini söyler. Haliyle, Karabekir'in Dersimli ile Kürt unsura dair yaptığı tasnif, aynı zamanda, her birine dair özel

etmemek gerekir. İdare edilecek bölge ile merkez arasındaki ilişkinin yurttaşlık temelinde inşa edileceğine dair husus dikkate alındığında ise eğitim vasıtalarının nasıl ve ne şekilde kullanılacağı sorusu meydana gelmektedir. Bu hususta, bölge ahalisinin “Türklüğü unutmak üzere olan insanlar” olarak değerlendirildiği ele alınacak olursa eğitimin yönü de anlaşılmış olur. Türk dilinin yaygınlaştırılmasına dair bir politika izlenmesinin altına yatan sebeplerden biri de budur. Sonrasında ise eğitim kurumlarının nitelikleri -işlevselliği bakımından- bir mesele haline geldi. Nitekim yatılı okullar, bu yönde kullanılan araçlardı. Dünya tarihinde eğitim müesseselerinin çağın ve bölgenin koşullarına göre meydana geldiği bilinegelen bir durumdur. Örnek olarak sanayileşme çağında baskın olan akılcı görüşün eğitim kurumlarının fabrika nizamına uygun olarak bina edilmesi gösterilebilir.

4.2.2.2.1. İsim değişikliği: Dersim’i “Tunceli” yapmak

Erken Cumhuriyet için yer isimlerinin değiştirilmesi ülke genelinde bir uygulamaydı. Bu nedenle de Dersim²⁵¹ ve Tunceli isimlerinin kökeni oldukça önemlidir. Nitekim, bu iki adlandırma, merkezi kuvvet ve aşiret halkı açısından çeşitli anlamlar taşır. Dersim isminin kullanımına dair Yıldırım bir çalışmada çeşitli görüşler ileri sürmüştür (2012, 32-37). Ona göre Dersim²⁵² ismi, önceleri Dersimli (Desimli-Desimlu) aşiretini tanımlamak için kullanılıyordu ve 16.yy’ın ilk çeyreğinden beri gelen tahrirlerde Dersim (Desim) isminin bir aşiret ismi olduğu yani bölge ismi olmadığı “lu” ekinden

uygulamaları, yani Dersimlilere sindirme (*hissettirme* anlamında), Kürtlere ise Türklüğü endoktrine etmek gibi politikaları betimlemektedir. Tartışmanın sonunda ise Faik Öztrak, Dersim halkının Türklüğünü inkâr etmediklerini, gözden ırak tutmadıklarını, eğitim yoluyla unutulmaların tekrardan anlatacaklarını, büyüklerden ziyade küçüklere odaklanılacağını ve Elazığ’da açılan enstitüde altı ay gibi kısa bir sürede, yine hayret verici bir şekilde, dillerini öğrendiklerini söylemiş olup nihayetinde ise bundan böyle “kendi ırkımız içinde böyle yanlış hallere tesadüf etmeyeceğiz” demiştir. Bu tartışma dahilinde bölgeye yönelik hükümet uygulamalarındaki bakış açısı nazarında Kürtlüğe düşmüş olan Türklerin öze döndürülmesi gibi bir mantalitenin mevcut olduğu söylenebilir. İlgili tutanak için bkz., T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. D: 6, İ: 37, C: 4, (07.07.1939, 178-179).

²⁵¹ Dersimi (1952: 1), Dersim isminin bir kısım Kürtler tarafından Gümüş Kapı olarak tabir edildiğini söyler. Yıldırım (2012: 36) ise ortak görüş haline gelmiş bu iddiayı reddeder. Nitekim, belgelere dayanarak bu ismin bir aşiret ismi (Desimlu Aşireti) olduğunu savunur. Aksoy (2019) ise Dersim ile Tercan ismi arasındaki etimolojik kökene atıf yapar. Bölgedeki Deylemlî (Dımılı) halkı adlandırma amacıyla “Derçan/Dercan” olarak bilinen Tercan’ın eski isminin kullanıldığını ileri sürer. Bölge halkı bu ismi “r” olmaksızın telaffuz ettiğinden “Desimi” ya da “Desimiyan” şeklinde değişime uğradı. Bu açıdan Aksoy’un iddiası doğruysa eğer, Yıldırım’ın iddiası geçersiz olabilir. Nitekim, ilk defa Strabon’un (İ.Ö. 64-İ.S. 24) Geographia adlı eserinde “Dexene” olarak adlandırılan ve zamanla Derksen>Dercan/Derçan/Darcan>Tercan olarak evrilen bu isim Dersim isminin kökeniydi. Yani bölgeye gelen aşiretler bölgenin ismiyle anılır olmuşlardı.

²⁵²Yıldırım (2012: 25-28), 1847 öncesi belgelerde sadece iki kez “Dersim” isminin geçtiğini söyler ve belgelerde esasen “Desim” şeklindeki kullanıma dikkat çeker. Desim şeklindeki telaffuzun harf düşmesinden kaynaklanabileceğini de göz ardı etmeyen Yıldırım, Dersim yazımının yaygınlaşmasında ise yazım hatalarının üzerinde durur.

anlaşılmaktaydı. Kaldı ki Osmanlılar, günümüzde İç Dersim olarak bilinen bölgeyi “*Ducik Yurdu/Ducik Ekradı*” şeklinde tanımlamıştı ve Dersim’in coğrafi kullanımı sancak kurulmasından sonra meydana gelen bir durumdu. Çünkü, Dersim’deki idare teşkilatları, Osmanlı dönemi arşiv kayıtlarından²⁵³ ve Jandarma Umum Komutanlığı raporundan²⁵⁴ anlaşıldığı kadarıyla Dersim aşiretlerini itaate almak amacıyla kurulmuşlardı. Kısacası Yıldırım, günümüzde Dersim²⁵⁵ olarak bilinen bölgenin isminin, “Desim” adı verilen bir aşiret boyuna ait olduğunu belirtir. Bilinenin aksine oldukça dar bir coğrafyayı kapsayan Dersim’in daha geniş bir coğrafyayı kapmasını ise 1848 yılındaki Dersim Sancağı’nın kuruluşuna bağlar. Haliyle, Dersim isminin iki farklı durumu yansıttığını söylemek mümkündür. İlk durum, Dersim tanımlamasının 16.yy’dan Cumhuriyet’e kadar nüfuz alanı genişleyen aşiret gruplarını belirtiyor olmasıdır. Bu ise Dersim isminin özgün bir isim ve kimliği yansıttığını gösterir. İkinci durumsa merkezi kuvvetin idari düzenlemelerinde Dersim ismini kullanıyor oluşudur. Bu ismi aşiretin çekirdek coğrafyasından daha da geniş bir coğrafyaya yönelik kullanıyor olmasında bir çeşit yarar da söz konusudur. Nitekim, Cumhuriyet dönemi politikalarından da görüldüğü üzere Dersim’den Tunceli’ye doğru evirilen süreç coğrafi bir daralmayı da öngörüyordu ve bu daralma aşiretlerin esas yaşam sahalarına yönelikti.

Bu andan sonra ise Tunceli’nin isim kökeninin ele alınması gerekir. Çünkü, Tunceli kuruluşu itibariyle sadece Dersim aşiretlerinin çekirdek yaşam alanları üzerine otorite kurma hedefinden ibaret değildi. Tunceli vilayeti, kom ve mezralar şeklinde örgütlenmiş aşiret halkını merkezi otoritenin mutlak tesisine uygun bir şekilde düzenlemelere tabi

²⁵³ Bu durumu açıklığa kavuşturan 1906 tarihli iradede ise şunlar yazar (Yılmazçelik’ten akt. Yıldırım, 2012: 35-36): “*Dersim Sancağı’nın Dersim adıyla muayyen bir mevki’i olmayıp aş’a’ir-i mevcudenin (Dersimanlı, Seyyidanlı ve Şeyh Hasanlı) namıyla münkasem olduğu üç şube’-i esasiyeden en mühimi olan Dersimanlı aşiretinin Kızılkilise (Nazımiye), Mazgird, Ovacık ve Hozat kazaları satranç-vari birer murabba’ itibariyle bu dört kazanın ittisakı etrafında bir kut’a-i sagireye el-yevm “Dersim içi” denilmekte bulunmuş olub...*”

²⁵⁴ Jandarma Genel Komutanlığı’nın Dersim Raporu’nda (Çalışlar, 2010: 15) bölge şu şekilde tanımlanır: “*Dersim ismi münhasıran Dersimanlı isimli bir aşiretin muhtelif kabilelerine yurt olan ve Kalan, Kutu dereleriyle boğaz ve dar boğazdan geçen ve Plümer’den gelen suyun teşkil ettikleri vadilerden mürekkep, ziraata elverişli arazisi olmayan serapa [bir uçtan bir uca] kayalık bir muntıkaya izafe olunuyordu. Bu muntika şimalden Kuziçan ve cenuptan Plümer’den gelen su ile mahduttur. Filhakika [esasen] Dersim’in ilk sakinleri bu muntıkada en sarp ve inleri çok derin derelerin içinde yaşamışlardır. Bunların ahfadı [torunları] bugün bile aynı muntikalarda aynı iptidai [ilkel] hayat içinde bulunmaktadır.*”

²⁵⁵ Aksoy ise Dersim isminin etimolojik olarak Tercan ile bağlantılı olduğunu savunur ve Eski Kuzeybatı İran Dillerinde Çan sözcüğünün çukurumsu yer, etrafı dağlarla çevrili ova, çanak şeklinde mevki gibi bir anlamı olduğunu ileri sürer. Hatta, Çan sözcüğünün kullanıldığı ülkedeki birçok yerleşim yerinden bahseder. Daha fazla detay için bkz. (Aksoy, 2019: <http://www.bilalaksoy.com/dersim-adinin-kokeni>).

tuttu.²⁵⁶ Özellikle de İç Dersim'deki aşiretlerin yaşam alanları yasaklandı ve yerleşim yerleri ortadan kaldırıldı.²⁵⁷ İç Dersim halkı Batı'daki iskân bölgelerine sürgün edilirken kalanların yerleşim alanları ise vilayetteki sivil ve askeri teşkilatların ulaşabileceği yerlerde olduğu sürece varlığını sürdürebildi.²⁵⁸ Aksi durumda olanlarsa il sınırları içinde yeni yerleşim yerlerine iskân edildi. Bütün bunlar ışığında Tunceli isminin ne anlama geldiği de önem kazanır. Çünkü Kalan²⁵⁹ merkezli olarak kurulmak istenen Tunceli vilayetinin²⁶⁰ teşkiline dair tasarıda ilk öneri “Munzur”²⁶¹ olsa da bölgeye Atatürk tarafından “tunç gibi sağlam insanların yaşadığı yöre” anlamında “Tunceli” adının verildiği ifade edilmektedir.²⁶² Bir diğer iddia da dönemin basınına da yansıdığı üzere, Cumhuriyet'in bölge üzerinde tesis ettiği nizamına gönderme yapmak manasında “tunç el” nitelemesinden geldiği yönündedir.

²⁵⁶ İlgili kanun için bkz.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01602884.pdf

²⁵⁷ Tunceli Valiliği ile Başbakanlık arasındaki yazışmalarda nüfusunun dahi tam manada bilinmediği Dersim'in coğrafi çetinliği, aşiret bağları, ağa ve seyitlerin halkı tahriki gibi konular üzerine yazışmalar gerçekleştirilmiş ve hatta, çok yüksek maliyetlere mal olan harekâtlardan dahi verim alınmadığı ele alınmıştır. Devamında ise yasak bölgelerin tamamen boşaltılacağı ve yasak mıntıka dışındaki köylerde ise kanunların yürürlüğünün temin edileceği bildirilir. Yine, yöreye hâkim olmak için gereken askeri ve sivil teşkilatın barındırılması, su yatakları nedeniyle taksimli olan yörede yol-köprü, kışla, hükümet konağı, karakol yapılması gerektiği yazılmış ve sonrasında ise yapılmış-yapılmakta olan projelerden bahsedilmiştir. İlgili belge için bkz. CCA. 30.1.0.0, BÖKM. 40-238-6, B1 (24.06.1939).

²⁵⁸ Fakat, 1956 gibi ileri tarihli bir belge ışığında istenilen gayelere hala ulaşamadığı ve hatta yeni çelişkiler dahi meydana geldiği anlaşılr. Nitekim, yasaklı bölge ahalisi dağıtıldıktan sonra arazi şahıslara dağıtılmış olsa da -af sonrasındaki geri dönüşler nedeniyle- esas sahipleri tarafından işgal edildikleri için bir karışıklık çıkarma durumu vardı. Bunun dışında ise birçok eksiklik ve talepten bahsedilir. Kışla olarak imar edilmiş olan mevcut hükümet binasının tadil edilmesi durumunda karakol ve adliye olarak kullanılan eski hükümet binası boşalacak ve bu iki kurum hükümet konağı içerisine alınacaktı. Böylece açılacak lise için bina temin edilmiş olacaktı. Mazgirt'te ve Çemişgezek'te bir hükümet binası olmadığı gibi belediye ve halka ait eski binalarda oturuyorlardı. Nazımiye merkez karakolu binasının bir kız uygulama okuluna tahsis edilmesinden dolayı karakol kışla binası içerisinde taşınmıştı. Çemişgezek'in polis teşkilatı kurulmasına dair bir isteği bulunuyordu. Pülümür, Nazımiye, Mazgirt ve Ovacık'ta kaymakam yoktu. Yatılı bir lise isteniyordu. 407 köyden sadece 206'sında okul bulunuyordu ve buna rağmen çocukların eğitime katılımının %80'den fazlaydı. İlgili belge için bkz. CCA. 30.1.0.0. BÖKM. 112-710-3 (00.00.1956).

²⁵⁹ Bununla beraber Kalan isminin Keban ismiyle karışmasından dolayı Kalan kazasına gönderilecek resmi evrakta “Kalan Tunceli” yazılması hakkında karar da bulunmaktadır. İlgili karar için bkz. T.C. Resmi Gazete. Kalan Kazasına gönderilecek resmî evrak (Kalan Tunceli) diye yazılması hakkında (282), 09.02.1939, 11264.

²⁶⁰ Vilayet her ne kadar teşkil edilmiş olsa da 30/12/1946 kabul tarihli kanuna kadar Elazığ'dan idare ediliyordu. 4993 sayılı kanun sonrasında Kalan İlçesi kaldırılmış ve kadrosu Kütahya'da Altıntaş ilçesinin kurulması için nakledilmiştir. Kalan'a ise Tunceli il merkezi taşınmıştır. İlgili karar için bkz. T.C. Resmi Gazete. Tunceli İl Merkezinin Kalan kasabasına nakline ve Kalan İlçesi kadrosuyla Kütahya İlinde Altıntaş İlçesinin kurulmasına dair Kanun, (4993), 06.01.1947, 11738.

²⁶¹ İlgili kanun maddeleri ve il sınırlarını gösterir kroki için bkz.

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c007/tbmm05007021.pdf>

²⁶² T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na ait resmi sitelerde bu bilgi mevcuttur. Bkz. <https://tunceli.csb.gov.tr/ilmiz-hakkinda-i-922>: <https://tunceli.ktb.gov.tr/TR-57261/tarihce.html>

Sonuç olarak, merkezi kuvvet için Dersim ismi önceleri bir aşiret boyunu tanımlamaktan ibaret olup aşiretin yaşadığı çekirdek alanı kapsıyordu. Zamanla, aşiretin nüfuz alanının genişlemesiyle ve merkezi kuvvetin Dersim’i tanımlama biçimleriyle oldukça geniş bir coğrafyanın isimlendirilmesinde kullanıldı. Bu açıdan merkezin Dersim ismini, teşkilat ismi olarak kullanmasındaki amacının, sorun olarak görünen aşiretlerle ilgili olması dikkate değerdir. Çünkü idari düzenlemelerle genişleyen coğrafi tanımlamanın, bir yanıyla da sorun yaşanan alanları kapsadığını düşünmek mantıklıdır. Bu açıdan merkez kuvvet için Dersim isminin etimolojik kökeninden ziyade aşiretlerle özdeşleşmiş olması önemlidir. Haliyle, Dersim ile Tunceli adlandırmaları arasındaki farkın buradan kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim Dersim, aşiretlerin yaşadığı bölgeleri belirtmek suretiyle merkezi kuvvet açısından sorunun adı haline gelmişti. Tunceli ise İç Dersim denilen aşiretlerin esas yerleşim alanlarının dahi dağıtılmasını temsil eden bir adlandırmadır.

4.2.2.2.2. Çekirdeğe nüfuz etmek: Kadın

Modern toplumlarda yurttaş ile devlet arasındaki esas aracı, dilin bizzat kendisidir. Yani, böyle olduğu telakki edilir. Haliyle, telakki bu yönde olduğu vakit, dil, oldukça kompleks bir mühendislik ürünü haline gelir. Öyle ki onsuz kamu hayatı işlemez hale gelir. Nitekim, ulusal devlet tarafından biçimlendirilmiş olan dil, gündelik hayatın işleyişinde dahi yurttaşın belleğinde bir tavsiyeci olarak konumlanır. Ayrıca yurttaşlık kumaşına uymayanlar-uydurulamayanlar gibi bir durumdan da söz etmek gerekir. Öte yandan çatlak sesler dahi ulusallaşma & küreselleşme süreçleriyle beraber aynı formattan çıkmaktadır.²⁶³ Ulusal dilin alametifarikası da bundandır. Çünkü söyleneni anlamak, hatta söyleneni ve kâğıda döküleni söylenmeden ve dökülmeden önce biçimlendirmek onun işidir.²⁶⁴ Dil, bir iletişim aracından da öte, bünyesinde toplumsal kimlikleri, siyasaları, kültürleri barındırır,

²⁶³ Nitekim, Scoot’a (2008: 44) göre de ölçüm nesnesi olarak planlanan bir toplum için özne ve nesneler kategorize edilir, ölçüm sistemleri birbirlerini ikame eder; eşdeğerce temsil gerekir. Bu açıdan dilin neyi temsil ettiği berraklaşır. O, ölçülebilenlere, yani, temsil edilebilenlere aracılık yapar. Haliyle, aracılık hizmeti de ikame edilebilen ölçüm sistemlerinden nasibini alır ve tekdüzeleşir. Foucault ise (2012: 77-78), norm toplumunun tükenmez görünürlük, öznel bazında sonsuz tasniflenme, hiyerarşikleştirilme, nitelendirilme, sınırlandırılma ve teşhis koyma gibi gözetleme-kontrol sistemleri gerektirdiğini belirtir. Dersim bu işin neresinde diye düşünülebilir. Halbuki Tunceli norm, Dersim ise norm-dışıdır.

²⁶⁴ Foucault’a göre (2014: 78) yazı, kulak verdiğimizde kendisine sığınak aradığımız ve kendisine seslendiğimiz kaynağı ilan eden rahatsız edici sese çok yaklaşmıştır. Haliyle, bir dili bilmenin de ötesinde onunla yazma süreçlerinin kendisi dahi mevcudu süregelen bir şekilde, Notre Dame Katedrali’nin orgundan çıkan her bir sesin müşterek sorumluluk hissiyatıyla, inşa etmektedir.

onlara verilecek ilk hareket ve tonu biçimlendirmek için gerekli olanı taşır.²⁶⁵ Neticede, “ulusun antikitesine” yönelik geçmişe dair söylemlere aracılık edendir. Dilin nerede, nasıl ve ne şekilde kullanıldığı da oldukça önemli bir husustur. Toplumdaki trendleri ve modaları yönlendirebilenler aynı zamanda dili de yönlendirebilir ki haliyle tam tersi de doğrudur. Gündelik kullanımı sırasındaki mevcut kelime dağarcığı ve gramer yapısıyla beraber, görünmez bir el gibi, toplumdaki trendleri ve modaları yönlendirir. Neticede, meselenin esaslı kısmı ise dil hakimiyetinin tartışma ortamını belirlemesinden ileri gelir.²⁶⁶

İşte tam da bu bağlamda dil hakimiyeti ekseninde getirilecek medenileştirme uygulamalarında kadının rolü ön plana çıkmaktadır. Zira kadın dünyaya gelen çocuğa ilk hareketi veren unsurdur. Haliyle iktidar, onun bedeninde ve zihninde “kuluçkalanır”. Devlet raporlarında dahi kadının eğitimi ile gelecek jenerasyonlar arasında doğrudan bir ilinti bulunmaktadır.²⁶⁷ Türk dilinin toplum arasında en hızlı şekilde yaygınlaştırmanın yolu kadının eğitiminden geçmektedir. Bu bakımdan dönemi itibarıyla okul çağında olan “körpe dimağların” endoktrinasyonu açısından gereken ilk koşulun bu olduğuna dair bir kanı hakimdir. Diğer yandan kadının eğitimi meselesini salt uluslaşma serüvenine indirgemek hatalı bir kanıya mahal verebilir ki ulusal çapta bir faaliyet olarak bölgelerin kendi özgünlüklerince de içeriği değişmekteydi. Fakat, Tunceli’deki başat hedefin Dersim aşiretlerinin Türk diline geçişi şeklinde temellendirildiğini göz önüne alınacak olursa Elazığ’da açılan Kız Enstitüsü’den²⁶⁸ bahsetmek yerinde olacaktır. Nitekim bu kurum,

²⁶⁵ Örneğin, Kars Lisesi’ne kız öğrenci alınmasına dair Milli Eğitim ve Öğretim Heyeti’nin yapmış olduğu incelemedeki saptamaların bir kısmı özetle şu şekildedir: Yarım asırdan beri Rus işgali altında kalan, Şii mezhebine dahil olan, İran harsından da hisse alan ve ancak milliyet itibarıyla Türk olan unsurda milliyet hissini uyandırmak ve mezhep ananesini unutturmanın yegâne çaresi eğitimidir (CCA. 30.10.0.0. MGM. 142-20-2. 141. 13.01.1934).

²⁶⁶ Bu noktada, dönemin Manisa Milletvekili Sabri Toprak’ın Türk dili yerine yabancı dil kullananların cezalandırılmasına dair verdiği kanun teklifinden bahsetmek yerinde olacaktır. Nitekim, ona göre bir milletin büyüklüğü milli duyguların, milli düşüncelerin, milli tehassüslerin ve milli tefekkürlerin birliğindedir ve bu şuur birliğini vücuda getiren ilk şey de lisandır. Sabri Toprak, Atatürk’e atıf yaparak Adana ve İstanbul’daki Türk unsurun dahi Türkçe konuşmadığını ve bu nedenle de Türkçe konuşulması için önlemler alınması gerektiğini söylemiştir. Kanun teklifinin maddeleri ise hapis, para cezası, meslekten men gibi durumları kapsamaktadır. İlgili belge için bkz., CCA. 30.10.0.0. MGM. 4-21-19/4 (08.01.1938).

²⁶⁷ İleri (2019: 201), Osmanlı’dan beri gelen kızların eğitime dair birtakım pratiklerden ve yine Batı etkisinden bahsettikten sonra Cumhuriyet dönemi politikalarının da çekirdeğine değinmiştir. Eserinde, eğitim ailede başladığından dolayı kadının eğitime dair gerekliliğe vurgu yapılmış olup Cumhuriyet’in amacının, kadının eğitimle donatılarak toplumda kendine yaraşır bir statüye kavuşturulması, yani bilim ve teknoloji çağına uygun anne-ev kadını-meslek sahibi olmaya dair özellikleri sürekli bir şekilde barındırması olduğunu söylenmiştir.

²⁶⁸ Çağlayan (2018: 9-12), kız enstitülerini tek parti döneminde çağdaş, seküler ve milliyetçi Türk kimliğine dayanan Cumhuriyet kadınının imalatı açısından bir çeşit medeniyet fabrikasına benzetmektedir. Ayrıca bu yapıların ülke genelinde kurulduğunu ve işlevi itibarıyla, batı illerinde çağdaş dünyaya uyum ve adabı muşeret, milliyetçilik gibi temalar temelinde Türkçe, matematik, yurt bilgisi, tabiat bilgisi, jimnastik, müzik, yabancı dil gibi genel derslerden dikiş, nakış, moda, yemek pişirme, çocuk bakımı, ev idaresi gibi mesleki ve pratik derslere kadar pek çok dersi de sunardı. Bu kurumlar aracılığıyla Kemalist ideoloji tabana yayılmaya

ulusal kimlik ve ona dair anlatının dışında kalan unsurlara yönelik benzeştirme uygulamalarının bir parçasıydı.²⁶⁹

Merkez açısından, bölge kadınının Türk kültürüne dahil edilmesine dair pratiğın temelindeki teknik fayda hakkında ise şunlar söylenebilir: İnsanlar, dünyaya gelişleri bakımından biyolojik varlıklarına ve çevresel-kültürel varlıklarına tabidirler ve her iki yönleriyle de bağlantıya sahiptirler. Yeni-doğın, sadece kalıttımdan aldığı ile var olmaz, çevreyi algılamakta kullanılagelen vasıtalarla dair bilgiye, yani, kültüre de maruz kalır. İşte, bu andan sonra sürekli bir şekilde çevresindeki öznelerle ve nesnelerle etkileşir. Bu durum, modern devletler açısından kültürel varlığı meydana getiren fiziki alanlara müdahale etme yönünde bir güdü kazandırmaktadır. Biyolojik formun çevresiyle olan etkisi ile beraber sürekli bir inşaa sürecinde olduğu göz önüne alındığı vakit de merkezi eğitim sisteminin teknik faydası belirginleşir. Nitekim, ulusal devletler açısından kültürel benzeşlik temelinde meydana gelen yek toplumsallık, sistemin işletilmesinden çökmesine kadar pek çok süreçte kritik bir durum arz edecektir. Örnek olarak, egemenlik aygıtlarının çökmesi sonrasında meydana gelecek siyasi aksiyonlarda dahi kültürel benzeşlik, sistemin tekrardan kurulması açısından, bir araç olarak kullanılabilmektedir. Neticede, Tunceli ahalisinden kızların²⁷⁰ Türk dili üzerinden çağdaşlaştırılma programına tabi tutulmasına dair pratiğın temelinde de bunun olduğunu söylemek mümkündür. Böylece zamanla, hanedeki nüfusu ve gelecek jenerasyonları Türk dili tabanlı bir toplumsallığa evirmeye ve süreğenleştirmeye dair politikalar rantabl olabilecekti.

4.2.2.2.2. Garnizon-okul

Garnizon,²⁷¹ kelime anlamı itibariyle, bir kentte bulunan bütün askeri yapıyı kapsamaktadır. Elbette, bu açıdan yaklaşıldığı vakit okul ile garnizonun ilişkisi

alışılırken, aynı zamanda Kürtlerin olduğu bölgelerde ise, yine okul idarecileri ve jandarma aracılığıyla yatılı okula kaydedilen Kürt kızlara da benzer bir eğitim verildiğini ifade eder. Ancak aradaki fark, Türk dilinin öğretiminden kaynaklanıyordu. Yani diğereğitimlerle beraber yoğun bir şekilde Türkçe öğrenmeye tabi tutuluyorlardı. Yazara göre böylece Elâzığ, Tunceli ve Bingöl’den ilk okul mezunu kızlara eğitim veren bir kurum olarak uzun bir dönem asimilasyon politikalarının uygulayıcısı olmuştı.

²⁷⁰ Bu sürece dair pratikler ve birinci elden anlatım, Sıdika Avar’ın *Dağ Çiçeklerim* adlı anılarından öğrenilebilir. Anlatımına göre Elâzığ Kız Enstitüsü’ne tayin olan Avar’ın görevi, bir Türk misyoneri olarak yatılı kalan öğrencileri özümsemektir (2019: 41) ve eğitime tabi tuttuğu öğrenciler ise kendi deyimiyle yeni fikirlerin, temizliğin ve Türkçe bilginin misyonierleri olarak köylere dağılmaktaydı (2019: 311).

²⁷¹ Bu noktada garnizon-devlet mefhumundan da bahsetmek gerekir. Bu türden bir devlet, Lesswell’e göre, “organize şiddet tehdidi ya da kullanımı çaresinin aşığı yukarı kronik şekilde mevcut olduğu bir garnizon dünyasında ortaya çıkar” (Giddens, 2008:320). Bu kavram dahilinde Cumhuriyet rejiminin egemenlik

sorgulanabilir. Ama bölgedeki ıslahatın sivil ve askeri yönleriyle beraber bir bütün olduğu göz önünde tutulduğunda aralarında bir ilişki olduğu göze çarpar. Fiziki asayişe dayalı egemenliğin, sadece, saf kuvvete dayalı bir takat meselesi olduğu belirtilmişti. Ancak fiziki asayiş aygıtlarına dayalı bir şekilde türetilmiş olan eğitime dair hizmet aygıtları zorlayıcı-dönüştürücü bir çarpan yaratır. Haliyle garnizonla berkitilmiş²⁷² eğitim kurumları ile, merkezi kuvvetin takatine dayalı askeri tahakkümün etkisi kaybolmadan, onun zorlayıcı özelliğinden yararlanmak suretiyle mühim avantajlar yaratılmak istenmiştir.

Tunceli vilayetinin kuruluşu sonrasındaki esas mesele de toplum-devlet ilişkisinde saklıydı. Nitekim eğitim, her ne kadar sivil vasıtalarla sağlanmaktaysa da ıslahatın askeri tonundan istisna da değildi. Elbette sivil açıdan, halkevleri²⁷³ ve diğer örgün eğitim kurumları²⁷⁴ olsun bu ilişkinin kurulacağı zemini inşa edecek yapılar mevcuttu. Ancak, yatılı okul pratiği, yurttaş imali açısından dikkate değer yapıları.²⁷⁵ Zira yatılı okullar, öncelikle, eğitime tabi tutulacak olanı bulunduğu ortamdan alan, onları, kendi ailesel ve yöresel bağlarından tamamen kopartmadan farklı bir “ekosistem” dahilinde işleyen

sıkıntısı yaşadığı yerlere yönelik pratikleri gözlemlenebilir ve Cumhuriyet’in kurmuş olduğu sivil altyapının öncelikli olarak askeri hizmet amaçlı olduğu kabul edilebilir.

²⁷² Örneğin Avar (2019: 68), “kızların jandarmalar tarafından toplanmasının çocukları ve aileleri ürküttüğünü, eğer kendisi giderse aileler çocuklarını kime teslim ettiklerini ve kimin okutacağını bileceklerinden dolayı gönülleri ferah olabilir” demektedir. Bu söylem, esasen, eğitim hizmeti aygıtları ile askeri hizmet aygıtları arasındaki koordinasyonu göstermektedir. Yine, ahalice eğitim aygıtının askeri aygıtı nazaran silik olduğu da söylenebilir.

²⁷³ İlki 21 Şubat 1937 tarihinde Pertek’te kurulmuş olmak üzere Hozat ve Pülümür dahil toplam 3 halkevi bulunuyordu. Yine 55 halkodası da bulunmaktaydı ki bu kurumlar yazılı kaynaklar ve radyo aracılığıyla halkı güncel tutmaktaydı. Bunun yanında Türkçe okuma-yazma ile biçki-nakış kursları da vermekteydi (Sertel, 2013: 209).

²⁷⁴ 1949 tarihli Tunceli’de Eğitim ve Öğretim Durumu adlı rapor (Akekmekçi & Pervan, 2011: 607-608) 7-17 yaş arasındakilerin eğitimine dair birtakım veriler sunar. Okuma çağındaki çocuklar Merkez (Kalan) 927, Çemişgezek 2.062, Hozat 822, Mazgirt 3.513, Nazımiye 1.801, Pertek 2.635, Ovacık 1.200 ve Pülümür 2.656 olmak üzere toplam 15.616 kişidir. Okula devam edenler ise Merkez (Kalan) 876, Çemişgezek 1.313, Hozat 704, Mazgirt 1.368, Nazımiye 733, Pertek 1.351, Ovacık 619 ve Pülümür 818 olmak üzere toplam 7.782 kişidir. Mezun olanlar ise 1948’de 648, 1949’de 667 olmak üzere toplam 1.315 kişidir. Okumayanlar ise Merkez (Kalan) 51, Çemişgezek 749, Hozat 118, Mazgirt 2.145, Nazımiye 1.068, Pertek 1.284, Ovacık 581 ve Pülümür 1.838 olmak üzere toplam 7.834 kişidir. Okul ve öğretmen sayıları da şu şekildedir:

Merkez (Kalan) (Bağlı köy sayısı: 29): Kent merkezinde 1 adet, köylerinde 11 adet olmak üzere 12 okul.

Çemişgezek (Bağlı köy sayısı: 49): Kent merkezinde 1 adet, köylerinde 30 adet olmak üzere 31 okul.

Hozat (Bağlı köy sayısı: 33): Kent merkezinde 1 adet, köylerinde 12 adet olmak üzere 13 okul.

Mazgirt (Bağlı köy sayısı: 75): Kent merkezinde 1 adet, köylerinde 17 adet olmak üzere 18 okul.

Nazımiye (Bağlı köy sayısı: 30): Kent merkezinde 1 adet, köylerinde 11 olmak üzere 12 okul.

Pertek (Bağlı köy sayısı: 46): Kent merkezinde 2 adet, köylerinde 17 olmak üzere 19 okul.

Pülümür (Bağlı köy sayısı: 46): Kent merkezinde 1 adet, köylerinde 17 olmak üzere 18 okul.

Ovacık (Bağlı köy sayısı: 43): Kent merkezinde 1 adet, köylerinde 10 adet olmak üzere 11 okul.

Toplam: Kent merkezlerinde 9 okul, köylerde 125 okul olmak üzere 134 okul.

Raporlama her ne kadar bu şekildeyse de köylerin kâğıt üzerinde düzenleniş şekliyle gerçek durum arasındaki farkı ayırt etmek gerekir. Çünkü kâğıt üzerinde tek bir köy olarak görünen bir yerleşim alanı gerçekten birden fazla kom ve mezradan meydana gelebiliyordu. Bununla beraber eğitime dair süreç Cumhuriyet öncesine uzanıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz., Çakmak, 2019.

²⁷⁵ Bkz. Avar, 2019

yapılardır. Kendi ötsel unsurlarından azade bir şekilde eğitime tabi tutulacak olanlar, yeni çevresel unsurların da etkisiyle, kendi insanlarına karşı gönüllü misyonerleri haline gelmiş olurlar. Elbette, ulusal mantalite çerçevesinde, algı ve konseptte uygun çağdaştırılma sürecine tabi tutulmuş olan ile geldiği bölgenin unsurları arasında bir çelişki durumu ortaya çıkacaktı. Ancak, öznenin yerelliği ve yine muhit insanının bir parçası olduğu gerçeğiyle beraber yatılı okul pratiği dahilinde verilen eğitimin dönüştürücü etkisi, çelişkileri belirsizleştirmek suretiyle etkisizleştirmektedir. Böylece, eğitime tabi tutulmakla beraber çelişkileri de bünyesinde taşıyan dimağların, aynı zamanda, yumuşak dönüşümün de bir parçası olarak bölgedeki düşünce ve algı biçimlerine etki etmesi amaçlanıyordu. Haliyle, söz konusu duruma düşünsel asayiş gibi bir anlam yüklemek yerinde olacaktır ki bu da tabi tutuldukları eğitim ve öğretim vesilesiyle bölgedeki aşiret halkının birer yurttaş haline geleceği tahayyülü ile biçimlendirilmiş bir süreçti.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, Dersim’den Tunceli’ye geçişe dair anılan sürekliliklerin iki temelde geliştiği öne sürülmektedir. İlki, merkezin Dersim aşiretlerine yönelik algı ve pratiklerini besleyen, geliştiren ve aynı zamanda destekleyen sürekliliklerdir. Merkez kuvvet, önceleri bölgeyi yurtluk-ocaklıktan ziyade klasik sancak olarak düzenlemek istedi. Aşiretlerle arasında meydana gelen çıkar çatışmalarıysa buna yönelik uygulamaları pekiştirdi ve günümüzdeki Elâzığ ilinin temellerinin atılmasında bile etkisi olan idari düzenlemelere vesile oldu. Hatta, doğrudan yönetime benzeyen bu idari teşkilatlanma mantığı Cumhuriyet’e de intikal etti ve Dersim aşiretlerinin yaşam alanı olan bölgenin çevresinde “yapay idari setlerin” (Karakoçan gibi) kurulmasını beraberinde getirdi. Bunun öncüllerini, 19. yüzyılda İç Dersim’de idari ve askeri bölgeleri barındıran yerleşim alanlarının kurulmasıyla izlemek mümkündür. Yani, bölgede egemenliğin kurulması ve aşiretlerin etkisizleştirilmesine dair süreç, Cumhuriyet öncesine uzanıyordu. İşte bu egemenlik alanına dair çatışmacı sürecin varlığı da bu anda belirginleşmiştir. Nitekim Dersim aşiretleri, toplumsal ve iktisadi yapıları nedeniyle askeri kuvvet oluşturma potansiyeli taşıyan siyasal bir yapıya da sahiplerdi. O nedenle aşiretlerin çevreleriyle olduğu gibi merkezle de ilişkilerinde şiddetin yeri önemliydi. Kısacası buradaki süreklilik, şiddet temelli egemenlik mücadelesi ve merkezin zaman geçtikçe aşiretlerin yaşam alanlarına uzanan bir etkinlik kazanmasıyla alakalıdır. Aşiretlerin kendi varlıklarını sürdürmek adına yaptıkları manevralar ise merkez kuvvetin sahada etkinlik kazanmasıyla kısıtlandı. Haliyle, daha önce Hozat merkezli Dersim idari teşkilatı, sonrasında Mameki merkezli Tunceli il teşkilatına giden sürecin, otorite tesisine dair, oldukça uzun bir zamana yayılan bir serancamı söz konusuydu.

Elbette, gelenekselden Cumhuriyet’e kalan miras sadece tarihsel rekabetin kendisi değildi. Özellikle Geç Osmanlı ve bilhassa 2. Abdülhamid döneminden kalan çeşitli uygulamalar vardı ve bunlar bir çeşit sınıflandırma-ayıklama-biçimlendirme süreçlerini içermekteydi. Cumhuriyet ise gelişen kapasitesini ve olanaklarını, ulusal kimlik politikalarına uygun bir şekilde kullandı ve bu uygulamaları daha etkin bir şekilde işletti. Yani, geleneksel dönemin cezalandırıcı tarzdaki askeri hareketlerini, çeşitli sürgün politikalarını, idari ve askeri teşkilat kurarak otorite tesisini ve düşünsel yönden halkı dönüştürecek eğitime dair uygulamalarını daha kapsamlı ve ulusal düzenin şartlarına uygun bir şekilde uyguladı. Bu uygulamalar sonucunda kısmen de olsa aşiret ve ocak

sistemlerine darbe vurmakla kalmadı, aynı zamanda yarattığı kopuşlarla beraber sürekliliklerde de yeni birtakım durumlara yol açtı. Merkez ile aşiret halkı arasındaki karşıtlığa dair süreklilik günümüze değin çeşitli siyasal, toplumsal ve çatışmacı biçimlerle varlığını gösterdi. Bu açıdan merkez-yerel karşıtlığına dair sürekliliğin çeşitli dönüşümlere uğrasa da var olmaya devam ettiği söylenebilir.

Kopuşlar ise tezin amacı bakımından esas niteliğine haiz noktalardır. Çünkü tarihsel olarak bölgedeki aşiret halkı, sözlü ve doğaya bağlı bir kültürel daire içerisindeydi. Toplumsal, iktisadi ve siyasal yapılarının bağlı olduğu bu mekanizma da haliyle bir takım keskin müdahalelere de maruz kaldı. Kom ve mezralarda ikamet eden, çevrelerindeki belli başlı ocaklara ve ziyaret alanlarına bağlı olan ve yine aşiret düzeni dahilinde birbirleri arasındaki sınırları belirleyen aşiret halkı, bu müdahalelerle birçok zarar gördü. Merkezi kuvvet için de yüksek maliyetlere neden olacak yaşam alanları kısıtlandı. Bu kom ve mezralar ortadan kaldırılarak idari ve askeri teşkilatın rahatlıkla erişebileceği köylerde toplandı. Özellikle yasak mıntıka halkı göçe tabi tutulurken kalanlarsa düzenlenen yerleşim yerlerinde ikamete mecbur tutuldu. Böylece, merkeze ait düzen alanına entegre olan aşiret halkı da ister-istemez “Dersim’den koparak Tunceli’ye bağlandı.” İşte bu noktada meydana gelen kopuş, bir yanıyla yeni sürekliliklerin de habercisiydi. Nitekim, merkez-yerel karşıtlığı etkinliğini sürdürmekle beraber, aşiret halkı da merkezin hedeflediği yurttaş imajına uygun bir profile “yakınlaştırıldı.” Bu da halkın ulusal ve küresel akımlara karşı hassasiyet geliştirmesiyle sonuçlandı. Günün sonunda, daha çok eğitim süreciyle Türk yurttaşlığına yakınlaştırılan fakat geçmişine dair belleğinin de farkında olan bir toplum yapısı meydana geldi. Bugün aynı zamanda Tunceli’de kendisini Alevi, Dersimli, Kızılbaş, Kürt, Türk ve Zaza gibi çeşitli etnik ve mezhebi başlıklarla tanımlayan gruplar vardır. Hatta, detaylandırılacak olsa her bir kimlik kendini alt ve üst birtakım kimliklere de entegre etmektedir. Bu durumu “kimliksel çeşitlilik” veya “tercih” olarak görmek gerekse de buna sebep olan temel argümanlardan birinin de “Dersim’den Tunceli’ye geçişin getirdiği, süreklilik içerisindeki kopuş” olduğu söylenebilir. Fakat söz konusu yanıyla bu kopuş mutlak bir kopuş da değildir. Kültürel yönüyle bölgedeki aşiret halkı, bugün bile “Tuncelili” ve geleneksel Dersim kimlikleri arasında bocalamaktadır. Bir kısmı yeni kimliği reddetse de bu kimlik yine yaşamlarının önemli bir yanına tekabül etmektedir. Buna rağmen, Dersim kimliğinden de haberdar olup, bu tarz bir yaşantıyla az da olsa ilişki kurabilen aşiret halkı, Dersim’in doğal mekânları ile Tunceli’nin modern mekanları arasında tam bir bağ kurabilmiş de değildir. Elbette bunun ulusal siyasetten, geçmişteki

fiziki ve düşünsel uygulamalara kadar bir dizi sebebi vardır. Ancak bu tezi bu bağlamda ilgilendiren kısım, icra edilen toplumsal mühendislik sonrasında “Dersim” ile “Tunceli” arasında “belleksel bir bulanıklığa” d ş en bölge halkı için g   olgusunun artık olağanlaşmasıdır. Hatta olağanlıktan da öte, zaten böyle olması da gerekliy m ş gibi bir algı oluşturulmasıdır. Öyle ki, bugün kentte dışa g  e dair şik yeti dile getirenler ile g   edenlerin bile aynı şahışlar olduğu görülecektir.

Cumhuriyet bürokrasisinin, Osmanlı dönemi algı ve pratiklerden yola çıkararak, Dersim’de gerçekleştirdiği toplumsal mühendislik, özellikle aşiret halkı açısından ciddi birtakım değişiklikleri meydana getirdi. Bu bakımdan belirli ocaklara bağlı, kendi aşiret bölgelerinde yaşayan halk, bulundukları yerlerden s k lerek, yaşam alanları iskana kapatıldı. Ele geçirilenler ise sürgüne tabi tutulsa bile kalanlar içinde hiçbir şey eskisi gibi olmadı. Nitekim sürgüne tabi olmayanların yerleşim yerleri merkezi kuvvetin otorite alanı içinde olduğu sürece kalabildi ve bu açıdan iskana uygun yerlerde kalmayanlarsa il sınırları içindeki uygun yerlere nakledildi. Kaldı ki af sonrasında dönenler dahi yasaklı bölgede kalan ikamet alanlarına giremedi. Çünkü kontrollü, alt ve üst yapılarıyla merkeze bağlı iskân bölgeleri, kendi kamusal lıklarıyla beraber merkezi tahakkümün toplum nezdinde inşa edilmesi için oldukça önemliydi. Ulaşım ve iletişim altyapılarıyla desteklenmiş bu yerleşim yerlerinin nereye ve ne şekilde kurulacağı bile merkezin kararına bağlıydı. Bu nedenle yeni yerleşim düzeni askeri hareketlerle da desteklendi ve aşiret yerleşkeleri tahrip edildi. Böylece, ulusal düzene ve yurttaşlık modeline dahil olmak dışında bir seçenek de kalmadı.

Bütün bunlara rağmen, Tunceli’yi Dersim’den soyutlamak suretiyle muhafaza etmek gibi bir amaca sahip olan toplumsal mühendislik uygulamalarının, halk nezdinde kronik birtakım sorunlara neden olduğu da unutulmamalı. Bu ise toplum mühendisliğinin yarattığı koşulların sadece “iyi yönlerine” odaklanmakla sorunların çözülemeyeceğini gösterir ve bu tersi için de doğrudur. Yani eğitim, sağlık, asayiş, refah gibi konular oldukça önemli olsa da bütün bunları manidar kılacak anlam dünyası göz ardı edilmemelidir. Bir diğer ifadeyle tüm bu hususların hem toplumsal mühendislik hem de modernitenin neden olduğu birtakım semptomlardan kaynaklandığı söylenebilir. Kaldı ki Dersim ve Tunceli arasındaki “tezatlık” esasen bölge halkının aidiyet hissettiği geleneksel kültür değerlerinin de artık giderek “aşınmasından” ileri gelmektedir. Bu sebeple Dersimli ve Tuncelili kimliklerini madden ve ruhen bünyesinde taşıyan halk için siyasi görüşlerine uygun olarak bu kimliklerinden birinin reddedildiği kısır bir döngüden söz edilebilir. Elbette bir şeye, bir

duruma veya bir tarafa ait olma dürtüsü-ihtiyacı makuldür. Ancak yöredeki aidiyet çatışmasının asıl sorumlusu toplumsal mühendislik uygulamaları olduğundan bu çatışma artık yapısal ve kronik bir sorun olmaya doğru yol almıştır.

Haliyle, il sınırları içerisindeki fiziki ortamların, maddi olmalarından ötürü Dersim ve Tunceli tek bir bedeni imlese de artık zihinsel ve kimliksel olarak ciddi bir çelişki yüklendikleri de görülmektedir. Çünkü bu durum, aynı beden üzerinde günümüz şartlarında farklı oldukları öne sürülen iki kültür kümesi ve bütün bunların hepsini bünyesinde barındıran bir halkın varlığına işaret eder. Kısacası toplumsal mühendislik bir otorite tesisini hedeflerken, tek mekân-çift kültür kümesinde sıkışmış olan ve kendi kendisini aşmaya çalışan bir toplum meydana getirdi. Yani toplumsal mühendislik süreci bir yanıyla da kendi mevcudiyetini Tuncelili ve Dersimli tezatlığıyla kısır döngüye sokan bir toplumsallığı oluştururken, bölge halkını da bir belirsizlik içinde bırakmıştır. Açıkçası fiziki ve düşünsel olarak var olan bu ikiliklerin aşılabilmesi ve ayrı kimliklerde mevcut olan birikimlerin toplumca benimsenebilmesi için ciddi çalışmalara ihtiyaç vardır.

Sonuç olarak bu tez çalışmasında, tarihsel arka planı da göz önünde bulundurarak mevcut sorunu meydana getiren uygulamalar irdelendi. Çalışma, Tunceli'nin bir "*tahliye kenti*" olduğuna dair tartışma ortamını hedefledi ve bu altlık istenciyle de oluşturuldu. Dersim halkının geçen yüzyılda doğal mekanlarla bütünleşik sosyal yapısından koparılmasının, sonrasında kendilerinin de farkında olmamalarıyla, zihinsel bir "yersiz-yurtsuzlaşmayı" beraberinde getirdiği vurgulanmak istendi. Böylece, Tunceli'nin istikrarlı bir şekilde göç vermesine dair yapısal bir nitelik kazanmış olan günümüzün göç sorununun tarihselliğine de göndermede bulunuldu. Bunun için de her şeyden önce, hali hazırda var olan konjonktür kaynaklı sebeplere ve birkaç tarihsel atıfla süslenmiş güncel politik söylemlere tutsak olmayan, çözüm odaklı bilimsel tartışmaları görmek umuduyla hareket edildi.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA)

Bab-ı Asafi Defterleri (A.DVNSMHM.d...)

30-775, 40-50, 136-240, 133-618, 133-947, 136-284

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

3092-231900, 3344-250773, 3368-252541

Cevdet Dahiliye (C..DH..)

14257, 16543

Cevdet Darphane (C..DRB.)

41-2039, 62-3082

Cevdet Zabtiye (C..ZB..)

30-1489, 1094, 1697, 2047, 3152

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.)

112-6, 112-31, 460-37, 604-23, 1331-11, 1564-46, 1575-82, 1736, 1739-27, 1754-80, 1758-67, 2873-15

Dahiliye Muamelat (DH.TMIK.M..)

63-14, 148-20, 151-9, 220-53, 230-75

Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK)

118-23

Dahiliye İkinci Şube (DH.EUM.2.Şb)

1-29

Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR.)

143-131, 308-142, 379-18, 381-43, 400-89

Hariciye Siyasi (HR.SYS.)

78-5, 80-48, 1238-5

İrade Dahiliye (İ..DH..)

515-35071

Meclis-i Vala (MVL)

494-29

Sadaret Divan Kalemi Evrakı (A.}DVN.)

116-82

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.}MKT.MHM.)

148-14, 286-30, 288-92

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.}MKT.MH.)

283-41, 402-91

Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.}MKT.NZD.)

54-19

Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A.}MKT.UM..)

389-28, 455-89

Şura-yı Devlet (ŞD.)

1876-46

Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y..PRK.AZN.)

1-22

Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y..PRK.BŞK.)

3-15, 43-90

Yıldız Hususi Maruzat (Y..A...HUS.)

265-3, 275-89, 338-35

Yıldız Sadaret (Y..PRK.A...)

5-78

Yıldız Şura-yı Devlet Maruzatı (Y..PRK.ŞD..)

1-13

Yıldız Umumi (Y..PRK.UM.)

33-33, 33-89, 35-27, 36-44

Yıldız Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y..PRK.MYD.)

1-74

Yıldız Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y..PRK.ZB..)

15-79

1.2. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü (30.10.0.0)

4-21-19(4), 6-37-35, 6-37-40, 6-38-14, 72-240-8(77C15), 72-470-4(77C), 110-740-2(96A), 110-740-17(96A), 110-741-4(96A), 110-741-5(96A/28), 110-741-10(96A/33), 111-743-12(96A), 110-741-15(96A/38), 110-741-21(96A), 111-743-14(96A/64), 111-744-1(96A), 111-745-3(96A/77), 111-745-16(96A/90), 111-745-20(96A/94), 111-747-8(96A122), 111-747-12(96A126), 111-747-16(96A130), 111-747-19(96A133), 111-747-24(96A138), 111-747-27(96A141), 111-748-1(96A/148), 111-751-30(96A/257), 112-759-15(96B), 113-779-11(96B), 115-797-16(96C), 115-801-10(96C/284), 115-804-3(96D/3), 115-804-4(96D/4), 115-804-5(96D/5), 142-20-2(141), 180.244.6

Başbakanlık Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı (30.11.1.0)

108-40-3, 133-30-6, 138-12-19, 163-25-14

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (30.1.0.0)

40-238-6(B1), 112-710-3, 114-723-4(K1), 118-750-6(K3)

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928) (30.18.1.1.)

27-75-16(106-61)

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) (30.18.1.2)

40-77-20(81-23), 60-94-5(42-175), 76-56-4(77.6), 82-30-20(106.120)

1. 3. Diğer Kurumlar

T.C. Resmî Gazete

T.C. Resmî Gazete. Kalan Kazasına gönderilecek resmî evrak (Kalan Tunçeli) diye yazılması hakkında. (282), 09.02.1939, 11264.

T.C. Resmî Gazete. İskân Kanunu. (2733), 21.06.1934, 4003-4010.

T.C. Resmî Gazete. Tunceli İl Merkezinin Kalan kasabasına nakline ve Kalan İlçesi kadrosıyla Kütahya İlinde Altıntaş İlçesinin kurulmasına dair Kanun, (4993), 06.01.1947, 11738.

T.C. Resmî Gazete. Tunceli Vilayetinin idaresi hakkında kanun. (3195), 02.01.1936, 5892.

T.C. Resmî Gazete. Tunceli Vilayetinin Mazgirt ve Ovacık Kazalarında Üç Adet Nahiye Kurulması Hakkında Karar (3406), 11.09.1936, 7139.

T.C. Resmî Gazete. Tunceli İl Merkezinin Kalan Kasabasına Nakline ve Kalan İlçesi Kadrosu ile Kütahya İlinde Altıntaş İlçesinin Kurulmasına Dair Kanun. (6498), 06.01.1947, 11738.

T.C. Resmî Gazete, Yeniden dokuz kaza ve beş vilâyet teşkiline ve bunlarla otuz iki nahiye aid kadrolar hakkında kanun. (2885), 04.01.1936, 5902.

TBMM Zabıt Ceridesi (Tutanaklar)

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. (D: 5, İ: 1, C: 7), 25.12.1935.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. (D: 6, İ: 37, C: 4), 07.07.1939.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. 25/12/1935 kabul tarihli ve 2884 sayılı “Tunceli vilâyetinin idaresi hakkında kanun”.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01602884.pdf

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. 5 Haziran 1927 tarihli ve 1164 sayılı “Umumî müfettişlik teşkiline dair kanun”

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc005/kanuntbmmc005/kanuntbmmc00501164.pdf

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. 7 Kasım 1935 tarihli ve 6/3279 sayılı “Munzur vilâyeti teşkilât ve idaresi hakkında kanun lâhiyası”.

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c007/tbmm05007021.pdf>

Gazeteler

Akşam, Cumhuriyet, Kurun, Milliyet, Ulus, Ulusal Birlik, Tan, Türkdili, Türk Sözü, Son Posta, Son Telgraf, Yeni Asır

1.4. DİJİTAL VE BASILI KAYNAKLAR

Agamben, G., 2006. İstisna Hali (1 b.). Otonom Yayıncılık, İstanbul, 113s.

Agamben, G., 2013. Kutsal İnsan (2 b.). Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 240s.

Ağar, Ö. K., 1940. Tunceli-Dersim Coğrafyası. Türkiye Basımevi, İstanbul, 64s.

Akekmekçi, T., & Pervan, M., 2011. Dersim Harekatı ve Cumhuriyet Bürokrasisi(1936-1950). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 721s.

Aksın, A., 1999. 19. Yüzyılda Harput. Ceren Ofset ve Matbaacılık, Elazığ, 314s.

- Aksoy, B.**, 2019. Dersim Adının Kökeni Ve Dersim'in Konumu Üzerine Tarihsel Bir Yolculuk. <http://www.bilalaksoy.com/dersim-adinin-kokeni>
- Aksoy, G.**, 2006. Dersim Alevi Kürt Mitolojisi. Komal Basım-Yayım-Dağıtım, İstanbul, 384s.
- Akyürekli, M.**, 2011. Dersim Kürt Tedibi 1937-1938 (1 b.). Kitap Yayınevi, İstanbul, 223s.
- Althusser, L.**, 2005. Yeniden-Üretim Üzerine (1 b.). İthaki Yayınları, İstanbul, 146s.
- Arendt, H.**, 2014. Totalitarizmin Kaynakları 1 (5 b.). İletişim Yayınları, İstanbul, 219s.
- Arslan, Y.**, 2012. Yerel ve Sözlü Tarih Algısının Ortaöğretim Öğrencileri Üzerindeki Yansımaları. *Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 246s.
- Aslan, Ş.**, 2010. Genel nüfus sayımı verilerine göre Dersim'de "kayıp nüfus": 1927-1955. *Herkesin Bildiği Sır: Dersim Tarih, Toplum, Ekonomi, Dil ve Kültür*. ss. 397-412, ed. Aslan, Ş., İletişim Yayınları, İstanbul, 622s.
- Augé, M.**, 1997. non-places, introduction to an anthropology of supermodernity. Verso, London-New York, 122s.
- Avar, S.**, 2019. Dağ Çiçeklerim (Anılar) (5 b.). Berikan Yayınevi, Ankara, 404s.
- Aygün, H.**, 2010. Dersim 1938 ve Zorunlu İskan Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğrafları (4 b.). Dipnot Yayınları, Ankara, 266s.
- Ayna, B.**, 2018. Millî Mücadele Yıllarında Koçgiri Aşireti Reisi Alişan Bey'in Millî Mücadele Yıllarında Koçgiri Aşireti Reisi Alişan Bey'in. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(18):210-231.
- Baran, T.**, 2014. 1937-1938 Yılları Arasında Basında Dersim (1 b.). İletişim Yayınları, İstanbul, 253s.
- Barkey, K.**, 2011. Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi (2 b.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 293s.
- Bayar, C.**, 2006. Şark Raporu (1 b.). Kaynak Yayınları, İstanbul, 152s.
- Bayart, J. F.**, 1999. Kimlik Yanılsaması (1 b.). Metis Yayınları, İstanbul, 269s.
- Bayartan, M.**, 2008. XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10(1):137-155.
- Bilmez, B., & Taş, C.**, 2021. Örnek Vakalar Üzerinden Dersim Kırımının (1937-1938) Anatomisi (1 b.). KİTA Yayın, İstanbul, 270s.

- Bolat, B.** Yusuf Akçura (1876-1935). *Atatürk Ansiklopedisi*. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yusuf-akcura-1876-1935/>
- Bozarslan, H.**, 2005. Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden İsyana(1919-1925). *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*. ss. 199-229, ed. Vali, A., Avesta, Diyarbakır, 270s.
- Carr, E., & Fontana, J.**, 1992. Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık. *İmge Kitabevi*, Ankara, 138s.
- Çağlar, İ.**, 2022. Merkez-Çevre Modeli. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, 68(3), Dü. Saraç, Y., TÜBİTAK Bilim Yayınları, Ankara. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/merkez_cevre_modeli
- Çağlayan, E.**, 2016. Zazalar Tarih, Kültür, Kimlik. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 234s.
- Çağlayan, E.**, 2018. Kemalizm'in "Medeniyet Fabrikası": Kız Enstitüleri. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 4(3):8-35.
- Çakmak, Y.**, 2015, Dersim Yöresindeki Ocakların Kızılbaş/Alevi ve Bektaşî Geleneğiyle İlişkisi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (74):131-150.
- Çakmak, Y.**, 2019. Sultanın Kızılbaşları II. Abdülhamid Dönemi Alevi Algısı ve Siyaseti (1b.). İletişim Yayınları, İstanbul, 472s.
- Çakmak, Y.**, 2021. Dersim'in İlk Valisi Hüseyin Fikri Paşa'nın Vilayetteki İdaresi. *Tunceli'den Kesitler 2*. ss. 175-205, ed. Yedek, Ş., Hiper Yayın, İstanbul.
- Çakmak, Y.**, 2022. "Mitik Bir Yurt" Olarak Horasan'dan Dersim'e Şeyh/Şih Hasan Aşiretleri. *Aktör, Müttefik, Şakî: Kürt Aşiretleri*, ss. 91-128, eds. Şur, T & Çakmak, Y., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çakmak, Y.**, 2023. Osmanlı Devleti'nin Nazarında 19. Yüzyıldan 20. Yüzyılın İlk Çeyreğine Değın Akçadağ'da Şekâvet. *Şekâvet, Hıyânet, İsyân Geç Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eşkıyalık*. ss. 21-42, eds. Çakmak, Y. & Özcan, A., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çalışlar, İ.**, 2010. Dersim Raporu (1 b.). İletişim Yayınları, İstanbul, 301s.
- Çem, M.**, 2010. Dersim Merkezli Kürt Aleviliği (2 b.). Vate Yayınevi, İstanbul, 616s.
- Demir, A.**, 2010. Oral Poetry and Weeping in the Case of Dersimli Women. *Master's thesis*, Middle East Technical University (ODTÜ), Ankara, 125s.
- Danışmaz, H.**, 2021. Orta Demir Çağı'nda Aşağı Murat Havzası. *Tunceli Tarihinden Kesitler*, ss. 73-86, ed. Yedek, Ş., Hiper Yayın, İstanbul.

- Dersimi, N.**, 1952. Kürdistan Tarihinde Dersim. Ani Matbaası, Halep, 339s.
- Dersimi, N.**, 1992. Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım. Öz-Ge Yayınları, Ankara, 284s.
- Dijk, T. V.**, 2003. Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım. *Söylem ve İdeoloji-Mitoloji, Din, İdeoloji*, ss. 13-112, eds. Çoban, B., & Özarslan, Z., Su Yayınları, İstanbul.
- Durgun, S.**, 2011. Memalik-i Şahane'den Vatan'a (1 b.). İletişim Yayınları, İstanbul, 325s.
- Duruksu, F.**, 2013. 1310 Sene-i Hicriyesinde Mahsus Salname-i Vilayet-i Mamurat'ül Aziz. *Yüksek Lisans Tezi*, T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 206s.
- Dündar, F.**, 2008. Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918) (2 b.). İletişim Yayınları, İstanbul, 536s.
- Dündar, F.**, 2002. İttiha ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918) (2 b.). İletişim Yayınları, İstanbul, 284s.
- Erol, M.**, 2001. Sosyal Entropi'nin Verimlilik Üzerindeki Etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1):127-143.
- Foucault, M.**, 1992. Hapishanenin Doğuşu (6 b.). (Çev. Kılıçbay, M. A.), İmge, Ankara, 394s.
- Foucault, M.**, 2011. Büyük Kapatılma (3 b.). Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 327s.
- Foucault, M.**, 2012. İktidarın Gözü (3 b.). İletişim Yayınları, İstanbul, 302s.
- Foucault, M.**, 2014. Özne ve İktidar (4 b.). Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 315s.
- Foucault, M.**, 2014. Sonsuza Giden Dil (2 b.). Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 384s.
- Genç Yılmaz, A.**, 2013. Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 1(1):43-65.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları-2** (1 b.). (1992). Kaynak Yayıncılık, İstanbul, 320s.
- Gezik, E.**, 2000. Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler. Kalan Yayınları, Ankara, 239s.
- Giddens, A.**, 2008. Ulus Devlet ve Şiddet (2 b.). Kalkedon Yayınları, İstanbul, 480s.
- Gültekin, A. K.**, 2004. Tunceli'de Kutsal Mekan Kültü. Kalan Yayınları, Ankara, 200s.

- Gültekin, A. K.**, 2013. Kültürel Kimliklerin Çeşitliliği Bağlamında Özgün Bir Örnek: “Şavak Aşireti”. *Antropoloji*, (26):129-156.
https://doi.org/10.1501/antro_00000000109
- Gündoğdu, C., Genç, V.**, 2013. Dersim'de Osmanlı Siyaseti İzâle-i Vahşet, Tashîh'i İtikâd ve Tasfiye-i Ezhan 1880-1913 (1 b.). Kitap Yayınevi, İstanbul, 196s.
- Gündüz, M.**, 2006. Sosyal Yaşam ve Entropi Yasası: Dünyanın Sonuna mı Yaklaştık? *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1):345-355.
- Hezarfen, A., Şener, C.**, 2003. Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi. Etik Yayınları, İstanbul, 176s.
- Hobsbawm, E.**, 1995. Sosyal İsyancılar (2 b.). Sarmal Yayınevi, İstanbul, 128s.
- Hoca Sadettin Efendi.**, 1979. Tacü't-Tevarih. Kültür Bakanlığı, İstanbul, 408s.
- Hüsni, D. H.**, 2016. Cumhuriyet'in İlk Kürt Raporu 1924. Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul, 64s.
- Hüsrev, İ.** 1932, İkinci Teşrin(Kasım). Şark Vilayetlerinde Derebeylik. *Kadro*, (11):22-29.
- Hüsrev, İ.** 1932, Ağustos. Türkiyede derebeylik rejimi. *Kadro*, (8):30-35.
- Hüsrev, İ.** 1932, Temmuz. Türkiyede Derebeylik Rejimi. *Kadro*, (7):16-23.
- İleri, T.**, 2019. Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Bağlamında Kız Enstitüleri'nin Türk Modernleşmesindeki Yeri ve Önemi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (65):193-226.
- Kalman, M.** 1994. Osmanlı-Kürt İlişkileri ve Sömürgecilik (1 b.). Med Yayıncılık, İstanbul, 208s.
- Kemali, A.**, 1932. Erzincan Tarihi, Coğrafi, İçtimai, Etnoğrafi, İdari, İhsai Tetkikat Tecrübesi. Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 445s.
- Keskin, Ö.**, 2011. Osmanlı Devleti'nde maden hukukunun tekâmülü (1861-1906). *OTAM* (11):25-147.
- Kıvılcımlı, H.**, 2020. Osmanlı Tarihi Maddesi. Yordam Kitap, İstanbul.
- Korhan, T.**, 2012. Cumhuriyet Döneminde Umum Müfettişlikleri İle İlgili Bir Değerlendirme. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7):134-143.
- Lefebvre, H.**, 2014. Mekanın Üretimi (2 b.). Sel Yayıncılık, İstanbul, 447s.
- Lukács, G.**, 2014. Sosyal Varlık Varlıkbilimine Doğru III-Emek (1 b.). Payel Yayınları, İstanbul, 167s.

- Mann, M.,** 1989. Devletler, Savaş ve Kapitalizm: Politik Sosyoloji İncelemeleri. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 233s.
- Mardin, Ş.,** 1990. Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1 (1 b.). İletişim Yayınları, İstanbul, 266s.
- Marks, K.,** 1976. Ücretli Emek ve Sermaye-Ücret, Fiyat ve Kâr (2 b.). Sol Yayınları, Ankara, 64s.
- Marx, K.,** 1979. Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı (4 b.). Sol Yayınları, Ankara, 331s.
- McCarthy, J.,** 2014. Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımı (1821-1922) (2 b.). TTK, Ankara, 402s.
- Mumcu, U.,** 1996. Kazım Karabekir Anlatıyor(18 b.). Tekin Yayınevi, İstanbul, 208s.
- Muxindi, S.,** 2012. Alevi Kürtler'de Dua ve Gülbenk (1 b.). Kalan Yayınları, Ankara, 128s.
- Nikitin, B.,** 1991. Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme (Cilt 1-2). Deng Yayınları, İstanbul, 568s.
- Örs, O.,** 2019. Aşiretçilik, Milliyetçilik ve İslamcılık Kavşağında Osmanlı'nın Kürt Siyaseti (1876-1909) (1 b.). Nubihar, İstanbul, 516s.
- Özcan, M.,** 2016. Dersim ve Madımak Söyleşileri (2 b.). Doğan Kitap, İstanbul, 199s.
- Özoğlu, H.,** 2009. Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği (2 b.). Kitap Yayınevi, İstanbul, 210s.
- Pamukçu, E.,** 1992. Dersim Zaza Ayaklanması'nın Tarihsel Kökenleri (1 b.). Yön Yayıncılık, İstanbul, 142s.
- Qasımlo, A.,** 2014. Kürtler ve Kürdistan (2 b.). Avesta, İstanbul, 340s.
- Refik, A.,** 1989. Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200) (2 b.). Enderun Yayınları, İstanbul, 60s.
- Renan, E.,** 2016. Ulus Nedir? (1 b.). Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 61s.
- Renda, M. A.,** 2018. Hatırat (1 b.). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 377s.
- Ritzer, G.,** 2011. Küresel Dünya (1 b.). Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 608s.
- Sağlam, S.** Ziya Gökalp (1876 – 1924). *Atatürk Ansiklopedisi*. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ziya-gokalp-1876-1924/>
- Said, E.,** 2014. Yersiz Yurtsuz, Anılar (2 b.). Metis Yayınları, İstanbul, 389s.
- Schmitt, C.,** 2005. Siyasi İlahiyat (2 b.). Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 77s.

- Schmitt, C.**, 2012. Siyasal Kavramı (2 b.). Metis Yayınları, İstanbul, 163s.
- Sertel, S.**, 2013. Tunceli'de Açılan Halkevleri ve Halkodaları (1937-1951). *Tarih Okulu Dergisi*, 6(15):205-260.
- Sevgen, N.**, 1994. Zazalar. Zaza Kültürü Yayınları, Ankara, 64s.
- Sevgen, N.**, 1999. Zazalar ve Kızılbaşlar. Kalan Yayınları, Ankara, 237s.
- Sılan, N. S.**, 2010. Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946) Krokiler (1 b.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Sılan, N. S.**, 2010. Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik-Dersim-Sason (1934-1946) (1 b.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 506s.
- Süreyya, Ş.**, 1932. Derebeyi ve Dersim. *Kadro*, (6):41-45.
- Şur, T., Çakmak, Y.**, 2023. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürt Aşiretleri ve Devlet İlişkilerine Panoramik Bir Bakış. *Kürtler ve Cumhuriyet*, ss. 935-952, ed. Türkmen, E., Dipnot Yayınları, Ankara
- T.C. Tunceli Valiliği**, 2022. T.C. Tunceli Valiliği. Doğa ve Coğrafya. <http://www.tunceli.gov.tr/doga-ve-cografya>
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı**. İlimiz Hakkında. <https://tunceli.csb.gov.tr/ilmiz-hakkinda-i-922>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı**. Tarihçe. <https://tunceli.ktb.gov.tr/TR-57261/tarihce.html>
- Tankut, H.R.**, 2000. Zazalar Üzerine Sosyolojik Tenkitler. Kalan Yayınları, Ankara, 110s.
- TAY Projesi**. Pulur/Sakyol.
[http://tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=2527&html=ages_detail_t.html&layo](http://tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=2527&html=ages_detail_t.html&layo)
ut=web
- Tilly, C.**, 2009. Kolektif Şiddet Siyaseti (1 b.). Phoenix Yayınevi, İstanbul, 397s.
- Timuroğlu, V.**, 1991. Dersim Tarihi (1 b.). Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 112
- Tızlak, F.**, 1997. Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850). TTK, Ankara, 218s.
- Toprak, Z.**, 2015. Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji (3 b.). Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık, İstanbul, 615s.
- Türkmen, Z.**, 2020. Jandarma. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (2 b.):689-691.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/jandarma>

Türkiye Kültür Portalı. Pulur Höyüğü-Tunceli.

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tunceli/gezilecekyer/pulur-hoyugu>

Uluğ, N. H., 2007. Tunceli Medeniyete Açılıyor (1 b.). Kaynak Yayınları, İstanbul, 240s.

Uluğ, N. H., 2009. Derebeyi ve Dersim. Kaynak Yayınları, İstanbul, 84s.

URL-1, <https://www.tv5.com.tr/chp-partinin-15-milyon-sayfalik-kayip-arsivini-buldu>.
CHP, partinin 1,5 milyon sayfalık kayıp arşivini buldu. 05.11.2020.

Ünal, M. A., 1999. XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı. TTK, Ankara, 322s.

Varlık, B., 2010. Umumî Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936. Dipnot Yayınları, Ankara, 384s.

Yapıcı, S., 2013. Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908) (1 b.). Tunceli Emek Gazetesi Baskı Tesisleri(Yüzyıl Matbaası), Tunceli, 414s.

Yergök, Z., 2006. Harbiye'den Dersim'e (1890-1914), (Dü. Önal, S.). Remzi Kitabevi, İstanbul, 252s.

Yeşiltuna, S., 2015. Devletin Dersim Arşivi (2 b.). İleri Yayınları, İstanbul, 1088s.

Yıldırım, M., 2012. Desimlu Aşireti'nden Dersim Sancağı'na. *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1):23-37.

Yıldırım, M., 2013. Dersimin Cumhuriyet Öncesindeki Sosyo Ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme, ss. 41-70, Der. Tuna, Ş.G. & Orhan G., *Dört Dağa Sığmayan Kent: Dersim Üzerine Ekonomi Politik Yazılar*. Patika Kitap, İstanbul.

Yıldırım, M., 2018. Hangi Seyit Rıza!. *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler*, ss. 173-189, Der. Çakmak, Y. & Şur, T., İletişim Yayınları, İstanbul.

Yılmazçelik, İ., 1999. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı (2 b.). Çağ Offset Matbaacılık, Elazığ, 218s.

Yılmazçelik, İ., Tatar, Ö., 2021. 1700-1800 Tarihleri Arasında Dersim Bölgesindeki Aşiretlerin Faaliyetleri. *Tunceli Tarihinden Kesitler 2*, ss. 107-143, ed. Yedek, Ş., Hiper Yayın, İstanbul.

Yolga, M. Z., 1994. Dersim (Tunceli) Tarihi. Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara, 128s.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Doğukan DEMİR

Yabancı Dil: İngilizce

Doğum Yeri ve Yılı: Esenler/03.04.1997

Eğitim ve Mesleki Geçmişi:

- 2021, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tarih Anabilim Dalı

